JOHAN HUIZINGA
ERAZMAS

IŠ NYDERLANDŲ KALBOS
VERSTAS ANTANO
GAILIAUS

AIDAI
A.D. MM

J. HUIZINGA, ERASMUS, 1936

Knygos leidimą
parėmė:
Nederlands Literair
Produktie- en
Vertalingenfonds

LR Kultūros
ministerija

ISBN 9955-445-07-6

TURINYS

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ 11

TREČIOJO LEIDIMO PRATARMĖ 11

PIRMAS SKYRIUS 13

Nyderlandai XV šimtmetyje. Burgundijos viešpatavimas. Šiauriniai Nyderlandai – visais atžvilgiais atkampi sritis. Naujasis maldingumas: bendrojo gyvenimo broliai, Vindesheimo kongregacija. Erazmo gimimas. Giminės. Vardas. Mokslo metai Gaudoje, Deventeryje ir Hertogenbose. Erazmas stoja į vienuolyną.

ANTRAS SKYRIUS 21

Erazmas Steyno augustinų vienuolyne. Jo draugai. Laiškai Servacijui. Humanizmas vienuolynuose. Lotyniškoji poezija. Nepasitenkinimas vienuolyno gyvenimu. Jis palieka Steyną ir stoja tarnauti Kambrė vyskupui 1493 m. Jokūbas Batas. *Antibarbari*. Erazmas gauna leidimą vykti studijų į Paryžių 1495 m.

TREČIAS SKYRIUS 29

Paryžiaus universitetas. Filosofinės ir teologinės mokyklos bei jų tradicijos. Montegiu kolegija. Erazmo nepasitenkinimas scholastika. Ryšiai su humanistais: Robertas Gaguinas, 1495 m. Kaip pramisti. Pirmas įvairių pamokomų raštų leidimas. Kelionės į Olandiją ir atgalios. Batas ir ponia van Veere. Išvykimas su lordu Mountjoy į Angliją 1499 m.

KETVIRTAS SKYRIUS 37

Pirmoji viešnagė Anglijoje 1499–1500 m. Johnas Coletas. Erazmo aspiracijos pakrypsta teologijos pusėn. Ligi šiol buvo pirmiausiai literatas. Fisheris ir Moras. Nelaimingas nutikimas Doveryje, išvykstant iš Anglijos. Grįžęs Prancūzijon Erazmas parengia *Adagia*. Rūpesčių ir stygiaus metai.

PENKTAS SKYRIUS 47

Adagia ir vėlesniais metais parašytų šios rūšies veikalų reikšmė. Erazmas, kaip klasikinės kultūros skleidėjas. Lotynų kalba. Atitolimas nuo gimtosios Olandijos. Erazmas kaip Nyderlandų pilietis.

ŠEŠTAS SKYRIUS 55

Erazmas Turnehemo pilyje 1501 m. Atgaivinti teologiją – dabartinis jo gyvenimo tikslas. Erazmas mokosi graikų kalbos. Jeanas Vitrier. *Enchiridion militis christiani.*

SEPTINTAS SKYRIUS 63

Bato mirtis 1502 m. Pirmasis gyvenimo tarpsnis Levene, 1502–1504 m. Vertimai. Vėl Paryžiuje. Vallos Naujojo Testamento *Annotationes*. Antrasis Erazmo gyvenimo tarpsnis Anglijoje, 1505–1506 m. Nauji draugai ir globėjai. Kelionė į Italiją 1506 m. *Carmen alpestre.*

AŠTUNTAS SKYRIUS 69

Erazmas Italijoje, 1506–1509 m. Turine jis gauna daktaro laipsnį. Bolonija ir popiežius Julijus II. – Erazmas Venecijoje pas Aldą, 1507–1508 m. Knygų spausdyba. – Aleksandras Stiuartas. Roma, 1509 m. – žinia, kad Henrikas VIII sėdo į sostą. Erazmas išvyksta iš Italijos.

DEVINTAS SKYRIUS 75

Moriae Encomium kaip meno kūrinys. Kvailybė – visos gyvasties varomoji galia, valstybių ir didvyriškų žygių šaltinis. Kvailybė palaiko pasaulio tvarką. Kvailybės stygius daro žmogų netinkamą gyventi. Pasitenkinimas savimi būtinas. Šurmulys svarbiau už teisybę. Mokslas – kančia. Dvasinių profesijų satyra. Dvi veikalo temos. Aukščiausia kvailybės rūšis: ekstazė. *Moria*, kaip linksmas pokštas. Kvailiai ir pamišėliai. Erazmas menkinamai atsiliepia apie šį veikalą. Veikalo vertė.

DEŠIMTAS SKYRIUS 85

Trečioji viešnagė Anglijoje, 1509–1514 m. Iš dvejų Erazmo gyvenimo metų nelikę jokių žinių: 1509 m. vasara – 1511 m. pavasaris. – Erazmas Kembridže. Ryšiai su Badijum, Paryžiaus leidėju. Apsirikimas, atnešęs naudą Bazelio spaustuvininkui Jonui Frobenui. Erazmas išvyksta iš Anglijos, 1514 m. *Julius Exclusus*. Laiškas prieš karą.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS 93

Kelyje į sėkmę ir kūrybos viršūnę. Prioras ragina Erazmą grįžti į Steyną. Erazmas atsisako. Pirmas gyvenimo Bazelyje tarpsnis: 1514–1516 m. Šiltas sutikimas Vokietijoje. Jonas Frobenas. Jeronimo ir Naujojo Testamento leidimas. Erazmas tampa jaunojo Karolio patarėju. *Institutio principis christiani*, 1515 m. Erazmas atleidžiamas nuo vienuolinio gyvenimo, 1517 m. Išgarsėjimas. Erazmas kaip dvasios centras. Jo susirašinėjimas. Literatūrinis laiškas. Entuziastingi lūkesčiai.

DVYLIKTAS SKYRIUS 105

Erazmo dvasia I. Etiniai ir estetiniai polinkiai. Bodėjimasis negarbingumu, beprasmybėmis ir daugžodžiavimu. Krikščionybe nuskaidrintos Antikos vizija. *Bonae literae* atgimimas. Taurios harmonijos ir džiugios išminties kupino gyvenimo idealas. Gerbtina, kas derama ir kuklu. Jo dvasia ne filosofinė ar istorinė, bet filologinė ir moralizuojanti. Laisvė, skaidrumas, tyrumas, paprastumas. Kliovimasis natūraliais dalykais. Pedagoginės ir visuomeninės idėjos.

TRYLIKTAS SKYRIUS 115

Erazmo dvasia II. Intelektinės pažiūros. Pasaulis pernelyg slegiamas nuomonių ir formų. Tiesa privalo būti paprasta. Atgal prie tyrųjų šaltinių. Šventasis Raštas pirminėmis kalbomis. Biblijos humanizmas. Kritinis darbas su Šventojo Rašto tekstu. Praktika viršesnė už dogmą. Erazmo talentas. Jo mėgavimasis žodžiais ir daiktais. Išsamumas. Paskirų ypatumų suvokimas. Užmaskuotas realizmas. Dviprasmybė. Niuansai. Giliausios visų dalykų prasmės neįžvelgiamumas.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS 123

Erazmo būdas. Tyrumo poreikis. Jautrumas. erazmas priešinasi vaidams, trokšta santarvės ir bičiulystės, vengia ginčų. Jis pernelyg rūpinasi tuo, ką mano kiti. Poreikis teisintis. Jis pats niekad nesąs kaltas. Polinkių ir įsitikinimų samplaika. Idealus savo paties paveikslas. Apie save kalba ne visą tiesą. Egocentrizmas. Širdyje vienišas. Gynybinė laikysena. Liguistas įtarumas. Nelaimingumo jausmas. Nenustygimas vietoje. Neišspręstieji jo esybės prieštaringumai. Bjaurėjimasis melu. Atsargumas ir insinuacijos.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS 135

Erazmas Levene, 1517 m. Tikisi, kad klasikinė kultūra atnaujins Bažnyčią.

Nesutarimai su Lefèvre'u d'Etaples. Antroji kelionė į Bazelį 1518 m., naujas Naujojo Testamento leidimas. Nesutarimai su Latomu, Briardu ir Lee. Konservatyviosios teologijos priešinimasis Erazmui atrodo kaip suokalbis prieš *bonae literae*.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS 143

Erazmo ir Liuterio ryšių pradžia. Mainco arkivyskupas Albertas, 1517 m. Reformacijos tęsinys. Liuteris stengiasi patraukti Erazmą, 1519 m. kovas. Erazmas laikosi atstu, dar tikisi galėsiąs būti taikdariu. Jo laikysena tampa dviprasmiška. Jis vis labiau neigia bendrumą su Liuteriu ir nusprendžia likti žiūrovu. Abi pusės spaudžia Erazmą palaikyti vieną jų. Aleandras Nyderlanduose. 1521 m. Vormso reichstagas. Erazmas, norėdamas pasilikti nepriklausomas, 1521 m. spalį išvyksta iš Leveno.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS 155

Bazelis beveik aštuonerius metus lieka jo gyvenamąja vieta, 1521–1529 m. Erazmas kaip politinis mąstytojas. Santarvės ir taikos šalininkas. Raštai prieš karą. Mintys apie valdovus ir valstybės valdymą. Nauji Bažnyčios tėvų veikalų leidimai. *Colloquia*, 1522, 1524 m. Nesutarimai su Stunica, Beda ir kt. Ginčas su Huttenu. Eppendorfas.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS 165

Erazmas paskatinamas rašyti prieš Liuterį. *De Libero Arbitrio*, 1524 m. Liuteris atsako veikalu *De Servo Arbitrio*. Neaiški Erazmo pozicija ir kraštutinis Liuterio rigorizmas. Erazmas dabar palaiko konservatyviąją pusę. Bazelio vyskupas ir Ekolampadijus. Erazmo svyravimai dogminiais klausimais. Apie išpažintį, apeigas, šventųjų gerbimą, Mišių auką. *Institutio christiani matrimonii*, 1526 m. Erazmas jaučiasi priešų apsuptas.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS 173

Erazmas pasisako prieš humanistų pagonybę ir perdėtą klasicizmą. *Ciceronianus*, 1528 m. Taip jis įgyja naujų priešų. Bazelyje nugali Reformacija. Erazmas traukiasi į Freiburgą, 1529 m. ką Erazmas mano apie Reformacijos rezultatus.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS 183

Visur paūmėja prieštaravimai, tačiau Vokietijoje dar ilgus metus nėra atvirų susirėmimų. Erazmas baigia rašyti *Ecclesiastes*. Fišerio ir Moro mirtis.

Erazmas grįžta į Bazelį, 1535 m. Planai keltis į Burgundiją arba Brabantą. Popiežius Paulius III pageidauja, kad jis dalyvautų būsimajame Visuotiniame Bažnyčios susirinkime. Erazmas atsisako siūlomų malonės ženklų. *De puritate Ecclesiae.* Pabaiga, 1536 m. liepos 12 d.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS 191

Erazmas ir XVI šimtmečio dvasia. Visiškas idealistas, tačiau visad nuosaikus. Epochos švietėjas. Skelbė idėjas, įsitvirtinusias tiktai XVIII šimtmetyje. Jo įtaka jaučiama ir kontrreformacijos judėjimui, ir protestantizmui. Erazmo dvasia Nyderlanduose.

PRIEDAS: ERAZMO PORTRETAI 197

KOMENTARAI 203

KONKORDANCIJA 216

BIBLIOGRAFIJA 217

RODYKLĖS 221

P. S. IR H. M. ALLENAMS

Skirdamas jums šią knygą jaučiuosi taip, lyg dovanočiau jums puokštę gėlių, suskintų jūsų pačių darželyje. Vienintelis pasiteisinimas man tas, kad jūs aprėpėte visą lauką. Šiandien nė vienas negali pradėti domėtis Erazmu, nevaikštinėdamas takais jūsų parengto Opus Epistolarum Erasmi, *kuris yra ne vien mokslinės leidybos pavyzdys, bet ir kai kas daug daugiau: tikra enciklopedija visų dalykų, susijusių su didžiaisiais dvasiniais Humanizmo ir Reformacijos epochos sąjūdžiais. Erazmo tyrinėtojas jaučiasi saugus, kol jūs vedate jį, suteikdami patikimos ir kruopščios informacijos; patekęs į barus, dar neįdirbtus jūsų kantriu triūsu, jis teberegi priešais save vien brūzgynus.*

Rašant trumpą Erazmo biografiją sunkiausia nepasimesti baisingoje medžiagos gausoje. Turi nuolat brėžti sau ribas ir atsisakyti visko, ko nors vos vos įmanu atsisakyti. Jūs, be abejo, šioje knygoje pasigesite daugiau dalykų, nei jų rasite. Tik kruopščiai laikydamasis orientyro, kuris yra pats Erazmas, aš įstengiau patenkinti glaustos kompozicijos reikalavimus. Keliomis eilutėmis turėjau tenkintis, kalbėdamas apie visus didžiuosius įvykius, sudarančius Erazmo gyvenimo foną. Visi jo bičiuliai ir priešai, tokie jums gerai pažįstami, turėjo likti šešėlyje. Net Tomas Moras, Pieteris Gillesas, Frobenas ir Beatas Reiniškis galėjo būti tik prabėgomis paminėti, ką ir kalbėti apie Hutteną, Budėjų, Pirkheimerį, Bedą ir tokią daugybę kitų.

Dėl vieno dalyko man liūdna: jei mano nuomonė apie Erazmą jums pasirodys pernelyg nepalanki. Galėjau parodyti jį tik tokį, kokį pats mačiau; tačiau esu pasirengęs pripažinti, kad, viską galutinai pasakius, jūsų labiau prielankus vertinimas gal pasirodys teisingesnis, nes jis pagrįstas žiniomis ir meile, sukauptomis per viso gyvenimo triūsą.

Jei grįšime prie mano pirmosios metaforos, tai būsiu patenkintas, jei šioje puokštėje vienas kitas žiedų derinys jums patiks arba jei rasite joje vieną kitą žolyną, kurio gydomoji galia jums buvo nežinoma.

1924 m. kovas *Autorius*

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Pono Edwardo Boko iš Filadelfijos paprašytas, parašiau serijai *Great Hollanders* (New York and London, Charles Scribner's Sons) glaustą Erazmo „Gyvenimą". Iš pradžių neketinau šio kūrinio pateikti į šviesą ir nyderlandiškuoju pavidalu. Veikiau laikiau jį parengiamąja studija gilesniems Erazmo ir jo epochos tyrinėjimams. Dabar, knygai išėjus, vis dėlto būgštauju, kad į tuos tyrinėjimus galbūt niekados nesileisiu, todėl dviejų mūsų geriausių Erazmo žinovų, tėvo Bonaventuros Kruitwageno ir profesoriaus J. Lindenboomo paskatintas, nusprendžiau prie šio kūrinio grįžti.

Leisti knygą nyderlandų kalba man pirmiausiai rodėsi todėl patrauklu, kad manasis bičiulis Tjeenkas Willinkas nesibijojo atbauginsiąs nyderlandų skaitytoją, pateikdamas visą gausybę nuorodų, kurių amerikietiškajame leidime teko atsisakyti. Taigi dabar aš galiu parodyti, kuo pagrįsti mano teiginiai. Ne mažiau svarus argumentas man buvo štai koks: tarp nyderlandiškosios formos, kurią aš suteikiau savo samprotavimams, ir angliškojo teksto liko justi neperteikiami niuansų skirtumai, kurių visiškai išvengti negali net labai daug žinių turįs ir labai atidus vertėjas (su dėkingumu ir liūdesiu prisimenu čia puikųjį vertėją Fritsą Hopmaną; – 1936 m. prierašas). Be to, man dabar atsirado proga kai kuriose vietose, kur vertinimas man pasirodė pernelyg griežtas, šį bei tą vos vos pakeisti. Tas, kuris panorės lyginti šią knygą su angliškuoju leidimu, pamatys, kad šiuose puslapiuose apie didįjį mūsų krašto sūnų aš kalbu vos pastebimai švelniau.

Leidenas, 1924 m. kovas

TREČIOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Peržiūrėdamas šį (kaip ir antrąjį) leidimą, tenkinausi pataisęs kai kurias klaidas ir netikslumus, papildęs viena kita detale ir į nuorodas įtraukęs tolesnius Allenų leidžiamų Erazmo laiškų tomus (aštuntas baigiasi 1530 liepa).

Leidenas, 1936 m. kovas

NYDERLANDAI XV ŠIMTMETYJE. BURGUNDIJOS VIEŠPATAVIMAS. ŠIAURINIAI NYDERLANDAI – VISAIS ATŽVILGIAIS ATKAMPI SRITIS. NAUJASIS MALDINGUMAS: BENDROJO GYVENIMO BROLIAI, VINDESHEIMO KONGREGACIJA. ERAZMO GIMIMAS. GIMINĖS. VARDAS. MOKSLO METAI GAUDOJE, DEVENTERYJE IR HERTOGENBOSE. ERAZMAS STOJA Į VIENUOLYNĄ.

PIRMAS SKYRIUS

Penkioliktojo šimtmečio viduryje Olandija tik prieš dvi dešimtis metų buvo tapusi Burgundijos hercogų įstengtos užvaldyti teritorijos, tos pusiau prancūziškai (Burgundija, Artua, Henegouvenas, Namenas), pusiau nyderlandų kalba (Flandrija, Brabantas, Zėlandija, Olandija) kalbančios kraštų samplaikos, dalimi. Dar gerokai prieš Burgundijos laikus Olandija ir Zėlandija jau kur kas labiau už rytines Šiaurės Nyderlandų sritis buvo pasigręžusios pietų ir vakarų pusėn. Jos pirmosios buvo įtrauktos į Burgundijos politikos sferą. Užvaldę Olandiją ir Zėlandiją, hercogai nukreipė akis į rytus ir šiaurę: į Utrechto vyskupo sostą Pilypas Gerasis jau buvo įtaisęs savo pavainikį sūnų Dovydą; Fryzijos, Bavarijos-Henegouveno giminės paveldo, užkariavimas regėjosi vien laiko ir tinkamos progos klausimas. Gelrės kunigaikštystė, labiau už kitas Šiaurės Nyderlandų valdas susijusi su kaimyninėmis vokiečių teritorijomis, o drauge – ir su pačia imperija, dar tebebuvo nepriklausoma.

Šiaurės Nyderlandai (visas žemes vienijantis Nyderlandų vardas tuo metu dar tik radosi) bemaž visais atžvilgiais buvo atkampus regionas. Vokiečių imperatorių valdžia jau kelis šimtmečius čia buvo pasidariusi kone simbolinė. Nacionalinės vokiečių vienybės jausmo gimimas Olandijos ir Zėlandijos beveik nebelietė. Jos jau per ilgai buvo politiniu požiūriu pasigręžusios Prancūzijos pusėn. Nuo 1299 m. Olandiją valdė prancūziškai kalbanti dinastija. Mat Bavarijos giminė, keturioliktojo šimtmečio viduryje perėmusi Henegouveno dinastijos paveldą, užuot iš naujo suartinusi Olandiją ir Zėlandiją su imperija, priešingai, pati pateko Paryžiaus traukon, sparčiai suprancūzėjo ir netrukus atsidūrė kibiame glėbyje Burgundijos, kuri dvejomis vedybomis prisirišo ją prie savęs.

Atkampios šios vietos buvo ir bažnytiniu požiūriu. Vėlai krikščionybei laimėtos, jos, kaip pasienio sritis, liko sujungtos vieno Utrechto vyskupo valdžioje. Bažnyčios tinklo akys čia buvo stambesnės nei kitur. Aukštosios mokyklos nebuvo. Paryžius Šiaurės Nyderlandų gyventojams liko mokymosi ir mokslo centru net ir tada, kai Burgundijos kunigaikščių sąmoningu politiniu sprendimu 1425 m. buvo įsteigtas Leveno universitetas.

Žvelgiant iš turtingųjų Flandrijos ir Brabanto miestų, dabar tapusių Burgundijos galybės šerdimi, Olandija ir Zėlandija buvo skurdus jūrininkų ir kaimiečių kampelis. Riteriški papročiai, kuriems Burgundijos kunigaikščiai stengėsi suteikti naujo puošnumo, olandų diduomenėje plito ne per labiausiai. Flandrija ir Brabantas, kurdami kurtuazinę literatūrą, uoliai pamėgdžiojo prancūzus, bet olandai jos minėtinais veikalais nepraturtino.

Tai, kas Olandijoje brendo, skleidėsi nepastebimai ir buvo ne tokio pobūdžio, kad atkreiptų į šį kraštą krikščioniškojo pasaulio akis. Buvo tai veikli laivininkystė ir – dažniausiai pervežamoji – prekyba, kuri jau pradėjo taikytis į vokiečių Hanzos karūną ir per kurią šis kraštas pateko į nuolatinį sąlytį su Prancūzija ir Ispanija, Anglija ir Škotija, Skandinavija, Šiaurės Vokietija ir Reinu aukščiau Kelno. Buvo tai ir silkių žvejyba, ne kažin koks amatas, tačiau didelės gerovės šaltinis; buvo ir besirandąs audimo, aludarystės ir laivų statybos verslas, kurį tarpusavyje dalijosi keli nedideli miestai.

Nė vienas Olandijos ar Zėlandijos miestas – nei Dordrechtas, nei Leidenas, nei Harlemas, nei Midelburgas, nei Amsterdamas – nė iš tolo negalėjo lygintis su Gentu, Briuge, Reiseliu, Antverpenu ar Briuseliu. Olandijos ir Zėlandijos miestai buvo dar per maži, o kraštas – pernelyg atkampus, kad čia galėtų susiformuoti meno ir mokslo centras. Kiekvieną čia kuo nors pasižymėdavusį nenumaldomai traukė didieji pasaulietinės ir bažnytinės kultūros židiniai. Claesas Sluteris, kilęs iš Harlemo, darbavosi iš pradžių Briuselyje, paskui – Burgundijoje, kunigaikščių tarnyboje, ir savo gimtajam kraštui nepaliko nė vieno kūrinio. Dirkas Boutsas, irgi harlemiškis, persikėlė į Leveną, kuriame saugomi jo geriausi darbai; gimtajame mieste likę jo veikalai pražuvo. Miglotų mėginimų, dėl kurių Harlemo vardui buvo lemta išlikti knygų spaudos išradimo istorijoje, radosi ne todėl, kad Harlemas būtų buvęs itin reikšmingas kaip knygų rinka.

Pradedant paskutiniuoju keturioliktojo šimtmečio ketvirčiu, miestuose prie Eiselio kilęs dvasinis sąjūdis ryškiau nei ligi tol atskleidė bendruomeninį šiaurinėse srityse gyvenančių žmonių charakterį. Tai buvo gilesnio ir nuoširdesnio religinio gyvenimo sąjūdis. Geerto Groote's siekiai įsikūnijo dviem artimai gimininigom formom: brolijų namais, kuriuose bendrojo gyvenimo broliai gyveno drauge, visiškai neatsiskirdami nuo pasaulio, ir Šventojo Augustino regulinių kanauninkų ordino Vindesheimo kongregacija.

Iš Eiselio pakrančių šis sąjūdis veikiai išplito rytų kryptimi į Vestfaliją, šiaurės kryptimi – į Groningeno ir Fryzijos kraštus, vakarų kryptimi – į Olandiją. Visur kūrėsi brolijų namai ir steigėsi arba jungėsi Vindesheimo kongregacijos vienuolynai. Apie tą sąjūdį buvo kalbama kaip apie „naująjį maldingumą", *devotio moderna*. Buvo tai nauja nuotaika ir nauja praktika, bet ne naujas mokymas. Grynai katalikišką sąjūdžio pobūdį, šiek tiek padvejoję, spėriai pripažino Bažnyčios autoritetai. Pagrindiniai jo bruožai buvo rimtumas ir dorybingumas, paprastumas ir darbštumas, o pirmiausia – nuolatinė nuoširdi religinė jausena ir mąstysena. Greta ligonių slaugymo ir labdaros, kaip pagrindinę savo veiklos sritį broliai ir seserys pasirinko švietimą ir rašymą. Pedagoginiais siekiais naujasis maldingumas pirmiausia ir skiriasi nuo maždaug tuo pačiu metu atgijusių pranciškonų ir dominikonų ordinų, labiau sukusių pamokslavimo kryptimi.

Vindesheimiečiai ir jeronimininkai (kitas bendrojo gyvenimo brolių vardas) savo aukščiausia paskirtimi laikė uždarą mokyklos klasę ir rašomosios celės tylą. Netrukus brolijų mokyklos ėmė traukti mokinius iš plačių apylinkių. Galima sakyti, kad čia, Šiaurės Nyderlanduose ir Žemutinėje Vokietijoje, anksčiau nei kitur buvo padėti prakutusių miestiečių plataus ir visuotinio prusinimosi pagrindai. Tai buvo labai siauro, griežtai scholastinio ir bažnytinio pobūdžio prusinimasis, tačiau kaip tik todėl jis ir galėjo prasismelkti į plačiuosius sluoksnius. Pačių vindesheimiečių kurta maldingoji literatūra iš esmės buvo vien pamokomos knygelės ir savo kongregacijos narių gyvenimo aprašymai. Jų veikalams būdinga veikiau didžiai rimta intonacija nei minties drąsa ar naujumas.

Tų kraštų gyventojai laikyti šiurkščiais kaimiečiais, be saiko pamėgusiais valgį ir gėrimą. Tačiau dažną čia viešintį prašalaitį vis ima ir nustebina nuoširdus žmonių maldingumas. Kraštai tie jau anuomet buvo tokie, kokie visados liko: uždaroki ir nekalbūs, labiau linkę pasaulį stebėti ir perserginėti, o ne stulbinti dvasios blyksniais. Roterdamas ir Gauda nebuvo pirmieji tarp Olandijos grafystės miestų. Abu jie buvo provincijos miestukai, ne tokie reikšmingi kaip Dordrechtas, Harlemas, Leidenas ir sparčiai augantis Amsterdamas. Nebuvo jie nė kultūros centrai. Roterdame 1466 m., o gal tik 1469 m. naktį iš spalio 27 į 28 dieną gimė Erazmas[1]. Ta aplinkybė, kad jis buvo nesantuokinis vaikas, paslaptingumo skraiste apgaubė jo kil-

mę ir giminystės ryšius. Galbūt ir pats Erazmas tik vėlesniais metais ilgainiui patyrė apie savo gimimo aplinkybes. Būdamas be galo jautrus jo vardą teršiančiai dėmei, jis daugiau nuveikė, kad paslaptis pasidarytų dar labiau miglota, o ne išaiškėtų. Paveikslas, kurį jis pats apie savo kilmę susikūrė, brandesnio amžiaus sulaukęs, buvo romantiškas ir jaudulingas[2]. Pasak paties Erazmo, jo tėvas buvęs bajorų kilmės ir palaikęs ryšį su vieno gydytojo dukterimi, ketindamas ją vesti. Pasipiktinę bajoro tėvai ir broliai mėgina įkalbėti jį stoti į dvasininkų luomą, tačiau jis ištrūksta iš jų pinklių, palikdamas gimtąjį kraštą dar pirmiau, nei gimsta vaikelis. Iškeliauja į Romą ir pelnosi ten duoną kaip perrašinėtojas. Šeima pasiunčia jam melagingą žinią, jog mylimoji mirusi; iš sielvarto jis tampa kunigu ir visiškai atsideda Dievo tarnybai. Grįžęs tėvynėn sužino, kad buvo apgautas. Nebegalėdamas dabar mylimosios vesti, jis vengia bet kokio sąlyčio su ja, tačiau visokeriopai rūpinasi, kad sūnus būtų deramai auklėjamas. Motina augina vaiką, iki ankstyva mirtis ją nuo sūnaus atplėšia. Netrukus ir tėvas įkandin jos žengia į kapą. Pasak paties Erazmo atsiminimų, jam buvę vos dvylika ar trylika metų, kai motina mirusi. Tačiau bemaž tikrai įrodyta[3], kad tai įvykti galėjo ne anksčiau kaip 1483 m., taigi Erazmas, jeigu jo gimimo metais laikysime 1466 m., tuo laiku turėjo būti jau šešiolikos metų. Jo chronologinė nuovoka visados buvo prasta.

Deja, nėra abejonių, kad Erazmas pats gerai žinojo, jog ne visos šios istorijos detalės atitinka tikrovę. Greičiausiai jo tėvas buvo kunigas jau tuo metu, kai vyko bendravimas, davęs pradžią Erazmo gyvasčiai; šiaip ar taip, tai buvo ne sužadėtinių nekantravimo, o ilgo nesantuokinio ryšio padarinys, nes jau ir prieš trejus metus iš jo buvo gimęs kūdikis. Su šiuo vyresniuoju broliu, vardu Petras (Pieter), Erazmas drauge augo.

Iš skurdžių duomenų apie Erazmo giminaičius galima susidaryti tik miglotą gausios miestiečių padermės vaizdą: tėvas turėjo devynis brolius, kurie visi buvo vedę, seneliai iš tėvo pusės ir dėdės iš motinos pusės sulaukė labai garbingo amžiaus. Keista, kad niekas iš gausių devyneto palikuonių vėliau nesiskelbė esąs Erazmo giminaitis. Nejau reikėtų tarti, kad šeima išmirė jau per pirmąsias vėlesnes kartas? Erazmo giminaičių pėdsakus aptikti sunku ir dėl to, kad to meto miestiečių sluoksniuose pavardės dar anaiptol nebuvo nusistovėjusios. Paprastai žmogus buvo vadinamas vardu ir tėvavardžiu, bet pasitaikydavo ir taip, kad toks tėvavardis nusi-

stovėjęs prilipdavo ir vėlesnei kartai. Erazmas savo tėvą vadina *Gerardus*, brolį – *Petrus Gerardus*, o vienas popiežiaus raštininkas jį patį mini kaip *Erasmus Rotgerii*. Galbūt tėvas vadinosi Rotgeris Gerritas ar Gerritsas. Nors Erazmas ir jo brolis gimė Roterdame, esama svaraus pagrindo manyti, kad tėvo šeima buvo kilusi ne iš ten, o iš Gaudos. Šiaip ar taip, kaip vėliau pasirodys, su Gauda Erazmą siejo stiprūs saitai.

Erazmas buvo jo krikšto vardas[4]. Toks vardo parinkimas nėra nė kiek keistas, nors gal šiek tiek neįprastas. Šventasis Erazmas buvo vienas keturiolikos gelbėtojų iš bėdos, kurių garbinimas kaip tik penkioliktame amžiuje buvo taip užkariavęs žmonių sielas. Galbūt duodant kūdikiui vardą tam tikros įtakos turėjo ir liaudies tikėjimas, jog šventojo Erazmo užtarimas žmogų daro turtingą. Iki tol, kol geriau susipažino su graikų kalba, pats Erazmas naudojo formą *Herasmus*. Vėliau krimtosi, kad atsisakydamas „H" nepasirinko tikslesnės ir dailesnės formos *Erasmius*[5]; keliskart jis juokais save taip ir pavadina[6], o jo krikštasūnis, Jono (Johannes) Frobeno sūnus, nors krikštytas vardais *Johannes Erasmus*, visados vadinamas Erazmijumi.

Matyt, vadovaudamasis tokiais pat estetiniais sumetimais, Erazmas barbarišką jį *Rotterdammensis* greit pakeitė į *Roterdamus*, o vėliau dar – į *Roterodamus*, galbūt kirčiuodamas šį vardą kaip *proparoxytonon*[7]. *Desiderius* buvo paties pasirinktas priedėlis, pirmą kartą pavartotas 1496 m.; tikėtina, kad mintis prisidurti šį vardą Erazmui kilo skaitant pamėgtąjį Jeronimą, tarp kurio susirašinėjimo partnerių būta ir Desiderijaus. Taigi kai antrajame *Adagia* leidime, išėjusiame 1506 m. Joosto Badijaus spaustuvėje Paryžiuje, pirmą kartą pasirodo pilnoji forma *Desiderius Erasmus Roterodamus*, tai yra sakytumei ženklas, kad tuo metu bemaž keturiasdešimtmetis Erazmas jau atradęs pats save.

Aplinkybės savajam keliui ieškoti jam nebuvo labai palankios. Ankstyvoje vaikystėje (kaip pats tvirtina, – būdamas ketverių metų) jis pradėjo su broliu lankyti mokyklą Gaudoje. Devynerių metų sulaukusį tėvas išsiuntė mokytis į itin garsią Deventerio šventojo Lebuino kapitulos mokyklą. Motina atvažiavo ten jam įkandin. Deventeryje Erazmas, išskyrus tą tarpsnį, kai buvo Utrechto katedros mišių patarnautojas, matyt, gyveno nuo 1475 m. iki 1484 m.[8] Vėliau Erazmas savo raštuose ne sykį prisimena Deventerio laikus. Prisminimai apie ten gautą išsilavinimą neįkvėpė jam dėkingumo: mokykla, sako jis, dar buvo barbariška.[9] Naudotasi senais Viduramžių va-

dovėliais, kurių primityvumas ir dėstymo nerangumas mums bemaž neįsivaizduojami. Keletas mokytojų priklausė bendrojo gyvenimo brolių bendruomenei. Vienas jų, Johannesas Synthenas, įdiegė mokiniams šiokią tokią nuovoką apie klasikinę Antiką jos grynuoju pavidalu. Erazmo mokslams ten einant į pabaigą, mokyklos galva tapo Aleksandras Hegijus, bičiulis Rudolfo Agrikolos, kuris, grįžęs iš Italijos, savo kraštiečių buvo garbstomas kaip tikras mokslingumo stebuklas. Šventadieniais, kai rektorius skaitė oraciją visai mokyklai, Erazmas girdėjo kalbant Hegijų; viena proga jis gavo išvysti ir išgirsti ir patį garsųjį Agrikolą, ir tai jam paliko gilų įspūdį.

Erazmo mokslus Deventeryje staiga nutraukė motinos mirtis per miestą nusiaubusią maro epidemiją. Tėvas paliepė jam su broliu grįžti į Gaudą, bet ir pats netrukus pasimirė. Panašu, kad tėvas buvo prakutęs vyras. Pasak Erazmo, tėvas mokėjęs graikų kalbą, Italijoje klausęs įžymių humanistų paskaitų ir perrašęs visus klasikos autorius. Tėvas paliko šio to vertą biblioteką.

Taigi Erazmas su broliu liko prižiūrimi trijų globėjų, kurių rūpestį ir ketinimus jis vėliau nušvietė nelabai palankiai. Kiek jis šiuo atžvilgiu perdėjo, labai sunku nustatyti. Galima neabejoti, kad globėjai, kurių svarbiausias buvo toks Pieteris Winckelis, mokytojas iš Gaudos, nebuvo apimti meilės naujajam klasicizmui, kuria tuo metu jau liepsnojo jų globotinis. „Jeigu sumanysi vėl taip elegantiškai rašyti, pridėk drauge ir komentarą“, – irzliai atsakė mokytojas į laišką, kurį rašydamas keturiolikmetis Erazmas pasistengė pademonstruoti viską, ką sugeba[10]. Nekelia abejonės ir tai, kad globėjai laikė Dievui maloniu darbu įkalbinti jaunuolius stoti į vienuolyną, tačiau lygiai taip pat tikra, kad jiems tai buvo patogiausias būdas atsikratyti savo įsipareigojimų. Erazmas vėliau visus globėjų veiksmus aiškino šiurkščiai savanaudiškais siekiais nuslėpti savo pačių nedorumą, tvarkant globotinių paveldą, ir jų elgesyje įžvelgė vien smerktiną piktnaudžiavimą valdžia ir autoritetu. Ir tai dar ne viskas: tie dalykai vėlesniais metais aptemdė ir jo paties brolio paveikslą, nors tuo metu jųdviejų santykiai buvo labai širdingi.

Taigi Winckelis abu jaunuolius, kurių amžius dabar buvo tarp šešiolikos ir dvidešimt vienerių metų, vėlei išsiuntė mokyklon, šįsyk – į Hertogenbosą. Gyveno jiedu pačiuose bendrojo gyvenimo brolių namuose, prie kurių šliejosi mokykla. Čia nebuvo nė žiburėlio tos šviesos, kuri gaubė Deventerio mokyklą. Vienintelis brolių tikslas, sako Erazmas, buvo muši-

mu, priekaištais ir griežtumu palaužti prigimtį, kad siela pasidarytų tinkama vienuolynui. Kaip tik to, tvirtina Erazmas, ir siekę globėjai: nors jiedu jau buvę subrendę studijuoti universitete, globėjai stengęsi laikyti juos nuo studijų kuo toliau. Daugiau nei dveji metai praėję visai tuščiai.

Vienas iš dviejų mokykloje sutiktų mokytojų, toks Romboutas, buvo labai prielankus jaunajam Erazmui ir siekė įkalbinti jį, kad stotų į bendrojo gyvenimo brolių bendriją. „Kad būčiau taip ir padaręs", – dūsavo vėliau Erazmas. Mat bendrojo gyvenimo broliai neduodavo tokių neatšaukiamų įžadų, kurie dabar jo laukė.

Maro epidemija privertė brolius palikti Hertogenbosą ir grįžti į Gaudą. Erazmas vis karščiavo, ir tai mažino jo atsparumą, kurio jam kaip tik reikėjo. Mat globėjai (vienas iš trijų jau buvo miręs) dabar įnikę daryti ką tik įmanydami, idant paskatintų abu jaunuolius stoti į vienuolyną. Globėjai turėję savų priežasčių, tvirtina Erazmas, nes prastai tvarkę skurdų savo globotinių turtą ir nenorėję duoti apyskaitos.

Viską, kas siejosi su tuo tamsiu jo gyvenimo tarpsniu, vėliau jis piešė vien pačiomis juodžiausiomis spalvomis; viską, išskyrus patį save. Save patį jis regi kaip dar nė šešiolikos metų neturintį (iš tikrųjų turėjo būti mažiausiai aštuoniolikos metų), karščiavimų nualintą, bet vis dėlto ryžtingą berniuką, gebantį priešintis ir viską blaiviai pasverti. Jis parsikvietęs brolį, ir jiedu ketinę drauge pabėgti ir keliauti į kurį nors universitetą. Vienas globėjas buvęs siauraprotis tironas, o kitas (Winckelio brolis, pirklys) – lengvabūdis plepys. Petras, vyresnysis tų dviejų jaunikaičių, pasiduoda pirmas ir iškeliauja į Siono vienuolyną prie Delfto (priklausantį Šventojo Augustino regulinių kanauninkų ordinui), kuriame globėjas jam surado vietelę. Erazmas priešinasi ilgiau. Tik apsilankęs Steyno, arba Emauso, vienuolyne prie Gaudos (priklausantį tam pačiam ordinui) ir sutikęs ten Deventerio laikų bendramokslį, nušvietusį jam gerąsias vienuolyno gyvenimo puses, Erazmas irgi nusileidžia ir iškeliauja į Steyną, kur veikiai, greičiausiai 1488 m., duoda vienuolio įžadus.

ERAZMAS STEYNO AUGUSTINŲ VIENUOLYNE. JO DRAUGAI. LAIŠKAI SERVACIJUI. HUMANIZMAS VIENUOLYNUOSE. LOTYNIŠKOJI POEZIJA. NEPASITENKINIMAS VIENUOLYNO GYVENIMU. JIS PALIEKA STEYNĄ IR STOJA TARNAUTI KAMBRĖ VYSKUPUI 1493 M. JOKŪBAS BATTAS. *ANTIBARBARI.* ERAZMAS GAUNA LEIDIMĄ VYKTI STUDIJŲ Į PARYŽIŲ 1495 M.

ANTRAS SKYRIUS

Tik daug vėliau, kankinamai kremtantis dėl vienuolystės ir vargų, kuriuos teko patirti, stengiantis nuo jos išsivaduoti, visų šių dalykų atvaizdas Erazmo dvasioje išsikreipė. Brolis Petras, kuriam jis dar iš Steyno rašė nuoširdžiu tonu, pasidarė netikėlis, nuolatos jam kenkęs piktasis genijus, Judas. Bendramokslis irgi buvęs išdavikas, rūpinęsis tik savimi, o vienuolyną pasirinkęs vien iš tinginystės ir pataikavimo pilvui[1].

Laiškai, Erazmo rašyti iš Steyno, nerodo to smarkaus priešinimosi vienuolyno gyvenimui, kurį nuo pat pradžių jo širdyje gyvavus jis vėliau prašo mūsų patikėti. Žinia, galima tarti, kad vyresnybės priežiūra Erazmui kliudė rašyti visa, kas jam slėgė širdį, ir kad sielos gilumoje jis nuolat ilgėjosi laisvės ir tauresnio dvasinio bendravimo, nei galėjo patirti Steyne, tačiau vis dėlto vieną kitą tų gerų dalykų, apie kuriuos jam kalbėjo bendramokslis, vienuolyne jis tikrai turėjo atrasti. Kad tais laikais „Vienuoliškojo gyvenimo liaupsę“[2] jis parašęs vien „norėdamas padaryti paslaugą draugui, siekusiam įvilioti į tinklą savo pusbrolį“[3], yra vienas tų vėlesnių naivių aiškinimų, kurių neįtikimumo pats Erazmas niekados neįstengė įžvelgti.

Steyne jis rado nemenką gyvenimo laisvę, šiek tiek peno Antikos ištroškusiai dvasiai ir bendraminčių būrelį. Bendramokslio, įkalbinusio stoti vienuolynan, jis nebemini. Jo bičiuliai Steyne buvo Riudigeris (Rotger) Servacijus broliai iš Roterdamo ir Willemas Harmensas iš Gaudos. Trečias bičiulis, Kornelijus Gerardas iš Gaudos, paprastai vadinamas Aurelijum (pseudolotynizuota *Gaudanus* forma), už Erazmą kiek vyresnis, daugiausiai gyveno Lopseno vienuolyne prie Leideno. Susirašinėjimas su šiais draugais primena malonų bendravimą, nestingantį smagių pokštų.

Vienoje laiškų grupėje – rašytų Servacijui[4], – atsiskleidžia toks Erazmo paveikslas, kokio vėliau nebeaptiksime: jaunas vyras, net labiau nei kokia moteriškė linkęs į perdėtą jausmingumą, geiste geidžiąs sentimentalios draugystės. Į Servaciją jis prabyla karšto įsimylėjėlio akordais. Kai tik bičiulio paveikslas iškyląs jam prieš dvasios akis, jis išsyk apsipiląs ašaromis. Kas valandą jis vis iš naujo skaitąs ir perskaitinėjąs saldų bičiulio laišką. Tačiau Erazmas mirtinai prislėgtas ir sunerimęs. Mat bičiuliui nepatinka toks ne-

tramdomas prisirišimas. Ko gi tu iš manęs nori? – klausia bičiulis. Kas tau darosi? – klausia Erazmas. Jis negali ištverti, matydamas, kad į jo prielankumą nėra atsakoma visai tuo pačiu: nebūk toks užsidaręs, pasakyk man, kas tau darosi! „Į tave vieną sudėjau visas savo viltis; tapau toks visai tavo, kad tu man nė truputėlio manęs nebepalikai. Juk žinai mano silpnadvasiškumą (*pusillanimitatem*), kuris, neturėdamas prie ko prisiglausti ir nusiraminti, taip varo mane iš proto, kad gyvenimas man našta darosi“[5].

Tokio aistringo atsidavimo Erazmo gyvenime jau nebeaptiksime. Erazmas save nuo jo visiškai atpratins. Norint suprasti vėliau regimą Erazmo charakterį, gana svarbu atminti, kad kitados jis buvo sentimentalus žmogus.

Tiesa, kai kas tuos laiškus laikė tik literatūros pratybomis; ilgesingas švelnus tonas ir visiškas bet kokio uždarumo atsisakymas, regis, labai nedera su itin kruopščiu savo vidinio gyvenimo slapstymu, kurio Erazmas niekados iki galo nepaleisdavo iš akių. Allenas šiuo klausimu nieko griežtai neteigia[6], tačiau linksta šiuos laiškus laikyti nuoširdžiais išsipasakojimais. Kodėl gi jie neturėtų tokie būti? Ana netramdoma draugystė, regis, kuo puikiausiai dera Erazmo būdui, be to, ji visai atitinka tų laikų dvasią.

Penkiolikto amžiaus pasaulietiniuose sluoksniuose sentimentalios draugystės buvo tokia pat gero tono dalis, kaip ir aštuoniolikto pabaigoje. Vienodai vilkinčių, kambariu, patalu ir širdimi besidalijančių draugų porų galėjai aptikti kievienuose rūmuose. Nuoširdžią draugystę puoselėjo ne vien aristokratai. Jau dvylikto amžiaus vienuolių susirašinėjimui būdingas karštų jausmų tonas. Artimos draugystės saitai buvo ir savitas naujojo maldingumo požymis. Beje, argi šis bruožas nėra susijęs kone su pačia pietizmo prigimtimi? Nuoširdžiai įsijautus stebėti kits kitą, sekti ir registruoti kits kito sielos virpesius buvo įprastinis ir girtinas bendrojo gyvenimo brolių ir Vindesheimo kongregacijos vienuolių darbas. Ir nors Steynas ir Sionas nepriklausė Vindesheimo kongregacijai, naujojo maldingumo dvasia viešpatavo ir ten.

Erazmas, matyt, retai kada taip atvirai nusakydavo savo charakterį, kaip laiške Servacijui: „esu tokios dvasios, kad šiame gyvenime už draugystę nieko labiau nevertinsiu, nieko karščiau netrokšiu, nieko uoliau nesergėsiu“. Vėliau dar matome Erazmą pasidavus tokiam svajingam jausmingumui, tačiau jis kalba jau ne taip taikliai kaip Servacijui. Jaunystė, liudija Erazmas, linkusi užsidegti liepsningu prielankumu atskiriems bičiuliams[7]. Gal kiek įtakos turėjo ir Antikos bičiulių porų – Oresto ir Pilado, Da-

mono ir Pintijo, Tesėjo ir Piritojo, taip pat Dovydo ir Jonatano pavyzdys[8].

Švelnios sielos, daug moteriškų bruožų turįs, klasikinės literatūros jausmų ir fantazijų kupinas jaunas vyras, kuriam meilė nepasiekiama ir kuris prieš savo valią pasijuto atsidūręs šiurkščioje ir šaltoje aplinkoje, gali greit persistengti, reikšdamas savąjį prielankumą kitiems.

Jam teko tvardytis. Servacijus tokios uolios ir reiklios draugystės nepageidavo. Šis tvardymasis jaunajam Erazmui veikiausiai kainavo daugiau pažeminimo ir gėdos, nei matyti iš jo laiškų, tačiau ateityje jis pradėjo labiau tramdyti savo jausmus. Sentimentalusis Erazmas išsyk užleidžia vietą visai kitokiai figūrai: dvasingam lotynistui, savo vyresniųjų draugų mokytojui, kuris šnekučiuojasi su jais apie poezijos meną ir literatūrą, patarinėja jiems, kaip tobulinti lotynų kalbos stilių, o prireikus ir pamokslą pasako[9].

Taigi progų perimti naująjį lotyniškosios Antikos skonį Deventeryje ir pačiame vienuolyne, matyt, buvo ne tiek mažai, kaip vėliau mus mėgina tikinti Erazmas. Jau ir tais metais jis žino ganėtinai lotynų autorių. Viename laiške Kornelijui Aurelijui kaip sau sektinus poezijos pavyzdžius jis mini Vergilijų, Horacijų, Ovidijų, Juvenalį, Stacijų, Marcialį, Klaudijaną, Persijų, Lukaną, Tibulą, Propercijų. Prozos pavyzdžiai jam buvo Ciceronas, Kvintilianas ir Terencijus[10]. Iš italų humanistų jam labiausiai žinomas Lorenzo Valla, jo *Elegantiae* Erazmui – kelrodis *bonae litterae* veikalas. Nebuvo jam negirdėti ir Filelfo, Enėjas Silvijus, Guarino, Poggio bei kiti[11].

Įsidėmėtina, kad Erazmo auklėjimas kraštutinai puritoniškose, palaužti asmenybę siekusiose *devotio moderna* mokyklose galėjo išugdyti dvasią, kuri atsiskleidžia vienuolyno metais: visai susiformavusio humanisto dvasią. Visas Erazmo dėmesys skiriamas lotyniškai poetinei kūrybai ir lotynų kalbos stiliaus grynumui. Bemaž tuščiai ieškotume maldingumo apraiškų susirašinėjime su Kornelijumi iš Gaudos ir Willemu Harmensu. Jie lengvai ir elegantiškai naudoja sunkiausius lotynų poezijos metrus ir rečiausias mitologijos sąvokas. Jų temos bukoliškos arba meilės; o jei jos ir šventos, tai klasicizmo bruožai gožia maldingus akcentus. Kaimyninio Hemo vienuolyno prioras, kurio prašomas Erazmas apdainavo arkangelą Mykolą, jo sapfiškosios odės nedrįso pasikabinti ant sienos; girdi, ji tokia „poetiška", kad atrodo kaip graikų veikalas[12]. „Poetiškas" anuomet reiškė: klasicistinis. Pats Erazmas sakėsi parašęs odę tokią paprastą, kad ji buvusi panaši į prozą. „Tokie nevaisingi anuomet buvo laikai", – atsidūsta jis vėliau.

Šie jauni poetai jautėsi naujos šviesos sergėtojais slegiančios kvailybės ir barbarizmo tamsoje. Kaip ir kiekvienas jaunų poetų sambūris, jie kits kito kūrinius laikė tiesiog nemirtingais ir svajojo, kad Steynas ateity pelnys tokią poetų šlovę, jog ims varžytis su Mantuja[13]. Kaimiškų, siaurakakčių vienuolyno žmonių aplinka (bent jiems taip atrodė) dar labiau skatino tokį požiūrį. Erazmui būdingas polinkis jaustis engiamam ir menkinamam jo laikysenai teikė gniuždomo talento kankinystės atspalvį. Laisvomis horaciškomis eilėmis jis lieja Kornelijui sielvartą, kad taip niekinamas poezijos menas[14]: ordino brolis liepiąs dėti šalin eilėmis rašyti pratusią plunksną; alinantis pavydas verčiąs pamiršti kūrybą. Įsigalėjusi atgrasi barbarystė, visas kraštas tyčiojąsis iš laurus pelnančio kilniojo Apolono meno; nevėkšla kaimietis diktuojąs mokytam poetui, kokias eiles rašyti. „Net jei turėčiau tiek burnų, kiek žvaigždžių tykią naktį mirguliuoja nebylioje padangėje, ar kiek rožių švelnus pavasario vėjas žemėj paskleidžia, negalėčiau apraudoti visų blogybių, šiais laikais slegiančių šventąjį poezijos meną. Aš jau pailsau eiliuoti."

Kornelijus šiuos širdies išliejimus perkūrė dialogo forma. Erazmas tuo itin džiaugėsi. Nors devynias dešimtąsias šio meno sudarė retorinė fikcija ir uoli imitacija, nedera menkinti dvasinių paskatų, teikusių įkvėpimo jauniesiems poetams. Koks pakilumas apima, kai, lotyniškai mokęsis iš absurdiškų vadovėlių ir neįmanomiausiais metodais, visgi atrandi ją grynu pavidalu, gebi ja naudotis, pritaikyti žaviam išmoningos eilėdaros ritmui, perteikti įstabų jos sandaros tikslumą ir skaidrų skambesį, – mums, dažniausiai nebeįstengiantiems pajusti lotynų kalbos kerų, tai nelengva įsivaizduoti.

Nec si quot placidis ignea noctibus
Scintillant tacito sydera culmine,
Nec si quot tepidum flante Favonio
Ver suffundit humo rosas,
Tot sint ora mihi...

Kas čia nuostabaus, kad jaunuolis, gebąs kurti tokias eiles, jautėsi poetas? Arba galįs pakaitomis su draugu penkiomis dešimtimis distichų apdainuoti pavasarį?[15] Jei norite, sakykite, kad tai tik mokyklinis darbelis, kruopščios literatūrinės pratybos ir nieko daugiau. Tačiau šios eilės kupinos šviežumo ir galybės, kylančių, sakytumei, iš pačių lotynų kalbos gelmių.

Tokių nuotaikų įkvėptas gimė pirmas didesnis veikalas, kurio Eraz-

mas nusprendė imtis, kurio rankraštį paskui prarado ir tik dalį vėliau atgavo bei galėjo paskelbti: *Antibarbari*, pasak Alleno[16], pradėtas rašyti dar Steyne. Tiesa, forma, kuria galiausiai pasirodė pirmoji *Antibarbari* knyga, atspindi vėlėlesnį Erazmo gyvenimo tarpsnį, jau pasitraukus iš vienuolyno. Ramus tonas, kuriuo stojama dvasiniu požiūriu ginti pasaulietinę literatūrą, irgi jau nebe toks pat, kaip Steyno poetų. Tačiau laisvo ir tauraus, bičiuliškam bendravimui ir netrikdomoms Antikos autorių studijoms skirto gyvenimo idealas iškilo jam prieš akis dar tarp vienuolyno sienų.

Metams slenkant, tos sienos jam veikiausiai darėsi vis ankštesnės. Nei mokslinga ir poetiška korespondencija, nei tapybos menas, kuriuo jis užsiiminėjo drauge su kažkokiu Sasboudu[17], neįstengė pasaldinti slogaus vienuolyno gyvenimo ir išvaduoti nuo menkadvasės, nepriėlankios aplinkos. Iš paskutinio vienuolyne praleisto laikotarpio, kaip matyti iš Alleno kruopščiai pertikrintų datų, neišliko nė vieno jo laiško. Ar jis dėl prislėgtos nuotaikos nutraukė susirašinėjimą? Ar vyresnybė jam uždraudė? O gal tiesiog atsitiktinumas, kad čia liekame klaidžioti tamsoje? Nieko nežinome, kokiomis aplinkybėmis ir kaip nusiteikęs Erazmas 1492 m. balandžio 25 d. priėmė kunigo šventimus iš Utrechto vyskupo Dovydo Burgundiečio rankų. Gal tai jau susiję ir su jo troškimu pasitraukti iš vienuolyno. Pats Erazmas vėliau yra paliudijęs, kad jis retai kada laikė Mišias. Progą pasitraukti iš Steyno Erazmui suteikė pasiūlymas užimti Kambrė vyskupo Henriko Bergeniečio sekretoriaus postą. Už tą pasiūlymą jis turėjo būti dėkingas savajam lotynisto ir literato garsui, – mat tarnybon stojo prieš numatomą vyskupo kelionę į Romą, kur šis tikėjosi gauti kardinolo skrybėlę. Buvo gautas Utrechto vyskupo, be to, ir ordino prioro bei generolo sutikimas. Apie visišką atsisveikinimą, be abejo, nebuvo kalbos; ir tarnaudamas vyskupui, Erazmas dėvėjo savo ordino apdarą. Išvykti jis rengėsi be galo slaptai.

Jaudinantį vaizdelį mums perteikė jo bičiulis ir poetinės kūrybos bendras Willemas Harmensas, veltui laukęs už Gaudos sienų ir tikėjęsis bent pasimatyti su bičiuliu, kai šis, keliaudamas į pietus, dar kartą važiuos per miestą[18]. Panašu, kad jiedu tarėsi, kaip drauge palikti Steyną, ir Erazmas bičiuliui neužsiminė apie jam atsiradusį šansą. Willemui teko guostis Steyną pasiekdavusiais laiškais.

Taigi Erazmas, įpusėjęs trečiąją dešimtį ar šiek tiek vyrėlesnis (mat iš

vienuolyno jis veikiausiai išvyko 1493 m.), pasuko tais laikais labai įprastos ir labai geidžiamos didžiūno šešėlyje prisiglaudusio intelektualo karjeros keliu. Jo patronas priklausė vienai gausios Pietų Nyderlandų diduomenės giminių, iškilusių per tarnybą Burgundijai ir susijusių su šių rūmų interesais. De Glimes giminė valdė Bergeną už Zomo, plytėjusį tarp Šeldės ir Maso deltų ir jungusį Šiaurės ir Pietų Nyderlandus. Henrikas, Kambrė vyskupas, buvo ką tik pakeltas į Aukso Vilnos ordino kanclerius, gavęs garbingiausią dvasininkui įmanomą titulą rūmuose, kurie, nors dabar jau tikrai atitekę Habsburgams, tebebuvo vadinami Burgundijos rūmais. Tarnyba pas tokį įtakingą asmenį žadėjo bemaž neribotą garbę ir naudą. Ne vienas, parodęs truputį kantrybės, pasiryžęs iškęsti šiokį tokį pažeminimą ir šiek tiek atsižadėti savųjų principų, būtų ir pats į vyskupus iškopęs. Tačiau Erazmas niekados nebuvo žmogus, puoląs naudotis tokiomis progomis.

Pas vyskupą Erazmui nesisekė. Jis privalėjo drauge su vyskupu kilnotis iš vieno miesto į kitą: Bergenas, Briuselis, Mechelenas. Turėjo daug užduočių; kokios jos buvo, mums nežinoma. Kelionė į Romą, kiekvieno dvasininko ar mokslo vyro svajonių viršūnė, neįvyko. Vyskupas, pirmais mėnesiais reiškęs širdingą dėmesį, pasirodė ne toks prielankus, kaip Erazmas tikėjosi. Tad greitai regime jį ir vėl anaiptol ne džiugiai nusiteikusį. „Sunkiausia dalia", – taip jis vadina savo tuometę egzistenciją. Ji atimanti iš jo visą ankstesnį dvasios guvumą, skundžiasi Erazmas. Galimybių studijuoti neturįs. Dabar jis pavydįs bičiuliui Willemui, kuris mažutėje Steyno celėje, globojamas „laimingų žvaigždžių", galįs kurti gražias eiles. Jam, Erazmui, lieką vien verkti ir dūsauti; toks gyvenimas taip atbukinęs dvasią ir nuvytinęs sielą, kad visos Antikos studijos jam pasidariusios nebemielos[19].

Čia esama retorinio perdėjimo – į tvirtinimą, kad Erazmas ilgisi vienuolyno, neturėtume žiūrėti per daug rimtai, tačiau aišku, kad jį apėmė gan sunki depresija. Greičiausiai Erazmą iš vėžių išmušė susidūrimas su politikos ir ambicijų pasauliu. Tiems dalykams jis niekad nebuvo gabus. Rūsti tikrovė jį baugino ir liūdino. Priverstas turėti su ja reikalų, jis aplink regėjo vien kartėlį ir sumaištį. „Kurgi džiaugsmas arba ramybė?... Kad ir kur gręžiu akis, matau vien nelaimes ir žiaurumą. O tu nori, kad supamas tokio bruzdesio ir šurmulio rasčiau ramybės mūzų triūsui?"

Tikros ramybės Erazmas neras visą gyvenimą. Ir skaityti, ir rašyti jam vis teko skubomis, „tumultuarie", kaip pats nesyk kartojo. Tačiau drauge

tai darė neprilygstamai atsidėjęs ir su neįtikėtina atmintimi. Tarnaudamas vyskupui, jis apsilankė Grunendalio vienuolyne netoli Briuselio; jame kitados kūrė Ruusbroecas. Apie pastarąjį Erazmui turbūt neteko girdėti, be to, didžiojo mistiko veikalai jam tikrai nebūtų itin patikę. Tačiau bibliotekoje jis rado Augustino raštus – ir tuos ryte prarijo. Grunendalio vienuoliai stebėjosi jo uolumu; knygas jis nešėsi net savo miegamojon celėn[20].

Rašyti tuo laikotarpiu jis irgi dar rado laiko. Halsterene netoli Bergeno už Zomo, kur vyskupas turėjo vasaros rezidenciją, jis dialogo forma perkūrė Steyne pradėtuosius *Antibarbari*[21].

Atrodo, tarytum jis, kurdamas idiliškos ramybės ir malonių pašnekesių atmosferą, ieškotų atsvaros savo šurmulingam gyvenimui. Erazmas perkelia mus į scenovaizdį, kuris visados (vėliau tų vaizdų jis dar ne kartą panaudos) jam liko gyvenimo džiaugsmo idealas: į užmiesčio sodą ar namus sode, kur nedidelis būrelis bičiulių, susirinkęs pasidžiaugti gražia diena, prie kuklaus stalo ar leidęsis į platoniško vaiskumo gaubiamą pasivaikščiojimą, kalbasi apie dvasios dalykus. Erazmo išvedami scenon asmenys yra jis pats ir keli artimiausi draugai.

Tai brangus ir ištikimas bičiulis Jokūbas Batas, su kuriuo Erazmas susipažino Bergene, ir senas Steyno laikų draugas Willemas Harmensas, kurio literatūrine ateitimi Erazmas ir toliau šiek tiek rūpinosi. Netikėtai atvykęs iš Olandijos, Willemas susitinka su kitais dviem, prie jų prisideda Bergeno burmistras ir miesto gydytojas. Užsimezga lengvas, sąmojingas, santūrus pašnekesys apie poezijos ir literatūros (be abejo, lotyniškosios) vertinimą. Ši literatūra nesikertanti su tikruoju maldingumu, kaip mėgina įtikinėti neišmanėliai barbarai. Tam įrodyti pasitelkiamas pulkas liudytojų, pirmiausia Augustinas (galima susekti, kad šis autorius neseniai skaitytas) ir Jeronimas, Erazmui jau seniau pažįstamas ir iš esmės artimesnis jo dvasiai. Su visu senovės romėnų iškilmingumu skelbiamas karas klasikinės kultūros priešams: „O, jūs, gotai, kokią teisę turite okupuoti ne tik lotynų provincijas (t. y. laisvuosius menus), bet ir patį lotyniškumą!"

Kaip tik Battas padėjo Erazmui rasti išeitį, kai viltys, sietos su tarnyba vyskupui, žlugo. Battas buvo studijavęs Paryžiuje, ir dabar, nepatekęs Romon, Erazmas tikėjosi irgi galėsiąs ten vykti. Gavęs vyskupo leidimą ir stipendijos pažadą, Erazmas, matyt, 1495 vasaros gale iškeliavo į Paryžių, į garsiausią universitetą. Ši laimė jam nusišypsojo Batto pastangų dėka.

PARYŽIAUS UNIVERSITETAS. FILOSOFINĖS IR TEOLOGINĖS MOKYKLOS BEI JŲ TRADICIJOS. MONTEGIU KOLEGIJA. ERAZMO NEPASITENKINIMAS SCHOLASTIKA. RYŠIAI SU HUMANISTAIS: ROBERTAS GAGUINAS, 1495 M. KAIP PRAMISTI. PIRMAS ĮVAIRIŲ PAMOKOMŲ RAŠTŲ LEIDIMAS. KELIONĖS Į OLANDIJĄ IR ATGALIOS. BATAS IR PONIA VAN VEERE. IŠVYKIMAS SU LORDU MOUNTJOY Į ANGLIJĄ 1499 M.

TREČIAS SKYRIUS

Paryžiaus universitetas[1] buvo pagrindinė krikščioniškoji nuomonių ir partijų susidūrimų bei kovos arena. Viduramžių universitetų gyvenimas apskritai be galo gyvas ir judrus. Tam tikro jaudulingumo jam teikė pačios mokslinio bendravimo formos: gyvenimas klostėsi kaip bemaž nenutrūkstamų disputų virtinė; nuolat vyko rinkimai, o studentai buvo nedrausmingi. Šią padėtį papildė seni ir nauji įvairių ordinų, mokyklų ir grupių vaidai. Kolegijos varžėsi tarpusavyje, dvasininkai pasauliečiai nesutarė su reguliniais. Jau pusę amžiaus Paryžiuje tomistai ir škotistai, drauge vadinami senaisiais, rungėsi su nominalistais, arba „modernistais", – Okamo ir Buridano, XIV a. scholastų filosofų, šalininkais. 1482 m. tarp tų dviejų grupių buvo sudaryta lyg ir taika. Beje, abi mokyklos jau gaudė paskutinį kvapą. Jos buvo įstrigusios steriliuose techniniuose disputuose, pasidavusios sisteminimo ir skirstymo aistrai, terminų ir žodžių metodui, iš kurio mokslui ir filosofijai nebebuvo naudos. Dominikonų ir pranciškonų kolegijos baigė nykti; teologijos, bet irgi senais būdais, buvo mokoma pasaulietinėse Navaros ir Sorbonos kolegijose.

Visuotinis tradicionalizmas neįstengė sukliudyti humanizmui paskutiniajame penkioliktojo šimtmečio ketvirtyje prasismelkti ir į Paryžių. Karštų šalininkų ir čia jau turėjo tiek elegantiškoji lotynų kalba bei klasikinės poezijos skonis, tiek iš Italijos atėjęs restauruotasis platonizmas. Dalis Paryžiaus humanistų buvo italai, sakysime, Girolamo Balbi ir Fausto Andrelini, tačiau jų galva tuo metu laikytas prancūzas Robertas Gaguinas, maturiečių, arba trinitorių, ordino generolas, diplomatas, prancūzų poetas ir humanistas. Kartu su naujuoju platonizmu iš Italijos smelkėsi ir grynesnis Aristotelio pažinimas. Prieš pat Erazmui atvykstant, Jacques'as Lefèvre'as d'Etaples buvo sugrįžęs iš Italijos, kur lankėsi pas platonikus Marsilio Ficino ir Pico della Mirandola bei pas Aristotelio atgaivintoją Ermolao Barbaro.

Nors apskritai teorinė teologija ir filosofija Paryžiuje buvo konservatyvi, čia, kaip ir kitur, nestigo reformacinių siekių. Apie 1400 m. universitetą valdžiusio didžiojo kanclerio Jeano Gersono autoritetas dar nebuvo pamirštas. Tačiau reformų troškimas anaiptol nereiškė nė menkiausių

mėginimų nukrypti nuo Bažnyčios mokymo; pirmiausia siekta sutvarkyti ir apvalyti vienuolijas, paskui – apskritai išnaikinti netikusius papročius, kuriuos Bažnyčia su širdgėla įžvelgė savo gyvenime. Šią dvasinio gyvenimo reformos dvasią sustiprino Paryžių iš Nyderlandų neseniai pasiekęs *devotio moderna* sąjūdis. Įžymiausias šio sąjūdžio atstovas čia buvo Janas Standonckas iš Mecheleno, išugdytas bendrojo gyvenimo brolių ir persiėmęs jų dvasia griežčiausiu jos pavidalu. Buvo jis kur kas smarkesnis asketas, nei reikalavo griežta, tačiau vis dėlto nuosaiki Vindesheimo dvasia. Priežodžiu tapęs jo marinimasis garsėjo toli už bažnytinių sluoksnių ribų; mėsos jis visai nevalgė[2]. Tapęs Montegiu kolegijos provizoriumi, jis įvedė pačias griežčiausias taisykles, kurių laikantis už menkiausią prasižengimą buvo taikomos kūno bausmės. Su kolegija jis sujungė namus neturtingiems studentams, kur šie gyveno pusiau vienuolyno bendruomenės sąlygomis.

Tam vyrui Kambrė vyskupas patikėjo Erazmą. Nors Erazmas nepateko į neturtingųjų studentų bendruomenę (mat jau buvo bebaigiąs trečią dešimtį), vis dėlto ir jis gavo kęsti visus šios sistemos vargus. Tie vargai apkartino jam gyvenimo Paryžiuje pradžią ir įdiegė sielon gilų nepalankumą marinimuisi ir rigorizmui. Argi jis tam atvyko į Paryžių, kad vėl, tik dar nuožmesne forma, patirtų niūrią ir slogią įtaką, kęstą jaunystės metais?

Pagrindinis tikslas, dėl kurio Erazmas atvyko į Paryžių, buvo gauti teologijos daktaro vardą. Jam tai neturėjo būti labai sunku. Kaip regulinis kanauninkas, jis buvo atleistas nuo pirminių studijų menų fakultete. Ankstesnės studijos ir stebinanti inteligencija bei darbštumas leido jam greit pasiruošti reikalaujamiems egzaminams ir disputams. Ir vis dėlto šio pagrindinio tikslo Paryžiuje Erazmas nepasiekė. Iš pradžių prabuvusiam ten iki 1499 m., o paskui dar sykį grįžusiam Erazmui ši gyvenimo atkarpa tapo vargų ir nemalonumų metu, kai, griebiantis visų anais laikais tam reikalingų žeminančių priemonių, vis teko sukti galvą, kaip čia išsivertus, – beje, ir sulaukus pirmosios sėkmės, kuri jam tikro pasitenkinimo neatnešė.

Svarbiausia jo vargų priežastis buvo fizinė: jis tiesiog neįstengė pakelti rūstaus Montegiu kolegijos gyvenimo. Pašvinkusius kiaušinius ir troškius miegamuosius jis atsiminė visą gyvenimą. Ten, kalbėjo Erazmas, prasidėjusios ir visos vėlesnės jo kūno negalios. Veikale *Colloquia* jis su pasibjaurėjimu prisiminė Standoncko diegtąją marinimosi, skurdo ir kūno bausmių sistemą. Beje, prabuvo jis ten ne ilgiau nei iki 1496 m. pavasario.

Per tą laiką Erazmas pradėjo teologijos studijas. Klausė paskaitų apie Bibliją ir sentencijų knygą, – vis dar plačiausiai naudojamą Viduramžių teologijos žinyną. Pats veikiausiai kolegijoje irgi skaitė kelias paskaitas apie Šventąjį Raštą. Pasakė kelis atskiriems šventiesiems skirtus pamokslus (veikiausiai kaimyninėje Šventosios Genovaitės abatijoje). Tačiau jo širdies tie dalykai netraukė. Jo negalėjo patenkinti atgyvenusios scholastikos vingrybės. Taip Erazmo dvasioje – tegul ir labai erdvioje, bet visados neteisingai vertinusioje tai, kam joje nebuvo vietos – įsitvirtino priešiškumas visai scholastikai, kurią jis atmetė, urmu paskelbdamas nuosprendį. „Tos studijos gali padaryti žmogų pasipūtusį ir vaidingą, – bet išmintingą? Jos nuniokoja dvasią tam tikromis sausomis ir skurdžiomis subtilybėmis, nė truputėlio jos neapvaisindamos ir neįkvėpdamos. Savuoju veblenimu ir nešvaraus stiliaus dėmėmis jos bjauroja senųjų iškalbos praturtintą ir išpuoštą teologiją. Mėgindamos viską išnarplioti, jos viską sumazgo“[3].

„Škotistas“ tampa Erazmui įprastu plūstamuoju žodžiu, taikomu kiekvienam scholastui ir apskritai viskam, kas atgyvenę ir pasenę. Verčiau jam būtų matyti, kaip pragaišta visas Dunsas Škotas, bet ne Cicerono ar Plutarcho knygos. Nuo šių jis pasidarąs geresnis, o kai pakyląs nuo scholastinės lektūros, jaučiasi abejingas tikrai dorybei, užtat pakurstytas vaidytis[4].

Paryžiaus universitete viešpatavusiame tradicionalizme Erazmui tikrai būtų buvę sunku atpažinti kitados klestėjusią scholastinę filosofiją ir teologiją. Iš disputų, kuriuos girdėjo Sorbonoje, jis parsinešdavo namo vien pašaipias pastabas apie teologijos daktarus, arba, kaip jis pats visados juos ironiškai vadino, – *magistri nostri*. Žiovaudamas jis sėdėjo tarp „šventųjų škotistų“ raukšlių išvagotomis kaktomis, sustingusiomis akimis ir prislėgtais veidais, o grįžęs namo parašė nepagarbią fantaziją savo jaunajam bičiuliui Thomui Grey'ui[5]. Erazmas bičiuliui pasakoja, kaip jis su Sorbonos teologais miega Epimenido miegu. Epimenidas pabudęs po 47 metų, tačiau dauguma mūsų šiandieninių teologų niekados nebepabusią. Ką Epimenidas sapnavęs? O ką gi daugiau, jeigu ne škotistų vingrybes, *quiditates, formalitates* ir visa kita! Epimenidas pats iš naujo atgijęs Škoto pavidalu, arba, teisingiau, Epimenidas buvęs Škoto prototipas. Juk jis irgi rašęs teologines knygas ir primazgęs jose tokių silogistinių mazgų, kad nė pats niekados jų neįstengsiąs atmazgyti. Sorbonoje, girdi, saugoma Epimenido oda, išrašyta mįslingais rašmenimis, – nelyg orakulas, į kurį valia

pažvelgti tik tam, kuris jau penkiolika metų turįs titulą *magister noster*. Čia mes jau nebetoli nuo Rabelais *sorbonistres* ir *barbouillamenta scoti*. „Tvirtinama, – užbaigia savo kandžias patyčias Erazmas, – kad to mokslo paslapčių negalįs suprasti nė vienas, nors truputėlį draugavęs su mūzomis ar gracijomis. Visa, ką sukaupęs iš *bonae literae* srities, jis turįs pirma pamiršti; jeigu jis gėręs Helikono vandens, privaląs vėlei išspjauti. Kaip įmanydamas stengiuosi netarti nė žodžio lotyniškai, ničnieko nekalbėti apie žavius ar dvasingus dalykus; ir darau pažangą, – esama vilties, kad jie kada nors pripažins Erazmą."

Ne vien sausas metodas ir nevaisinga sistema atgrasė Erazmą. Kaltas buvo ir savitumas jo paties dvasios, kuri, kad ir labai plati bei skvarbi, nelinko giliai smelktis į filosofines ar dogmines spekuliacijas. Mat atgrasi jam buvo ne tik scholastika; nesuviliojo jo nė naujasis platonizmas ir atsinaujinęs aristotelizmas, kurį dėstė Lefèvre'as D'Etaples. Kol kas jis liko estetinės pakraipos humanistu, besiremiančiu bibliniais ir moralistiniais pagrindais, įgytais skaitant pamėgtąjį Jeronimą. Dar ilgai Erazmas šitaip ir prisistatydavo, laikė save poetu ir „oratoriumi", sakytume – „literatu".

Vos pirmą kartą atvykęs į Paryžių, jis, matyt, pradėjo ieškoti ryšių su literatūrinio humanizmo vadaviete. Niekam nežinomas olandas vienuolis ilgu, liaupsių kupinu (neišlikusiu) laišku ir labai įmantriu eilėraščiu prisistatė Robertui Gaguinui, kuris buvo ne vien trinitorių, bet sykiu ir Paryžiaus humanizmo generolas. Didysis vyras atsiliepė labai prielankiai. „Iš jūsų lyrinio mėginio sprendžiu, kad esate išprusęs vyras; galite kliautis mano draugyste, bet nesileiskite į tokias smarkias liaupses; jos panašios į pataikavimą." Vos užsimezgus tokiam sėkmingam susirašinėjimui, Erazmas rado progą padaryti mokytojui paslaugą, o sykiu, naudodamasis jo vardu, ir tapti žinomam skaitančiajai publikai. Be to, šis nutikimas reikšmingas ir tuo, kad duoda mums galimybę pirmąsyk atkreipti dėmesį į ryšį, nuolatos siesiantį Erazmo lieratūrinę ir mokslinę karjerą su tomis technikos sąlygomis, kurias kūrė dar visai naujas knygų spausdinimo menas.

Gaguinas, visų amatų meistras, kaip tik buvo atidavęs spaustuvininkui lotynišką Prancūzijos istorijos žinyną *De origine et gestis Francorum Compendium*. Tai buvo pirmasis mėginimas Prancūzijoje humanistiškai nagrinėti istoriją. 1495 m. rugsėjo 20 d. spaustuvininkas baigė darbą, tačiau iš 136 lapų du liko tušti. Tų laikų požiūriu tai buvo neleistina. Gaguinas

sirgo ir negalėjo pagelbėti. Renkant su dideliais tarpais, 135 lakštą *in folio* pavyko užpildyti, įdėjus Gaguino eilėraštį, kolofoną ir dvi Fausto Andrelini eiliuotas liaupses kitam humanistui. Medžiagos ir vėlei pristigo, ir tuomet 136 lapo spragą užkimšo Erazmas, pateikdamas ilgą giriamąjį laišką, užėmusį visą likusį plotą[6]. Taip jo vardas ir stilius tapo žinomas labai plačiai publikai, kuri domėjosi Gaguino istoriniu veikalu. Drauge Erazmas šitaip vėl pelnė teisę tikėtis Gaguino globos, – mat pastarajam, matyt, krito į akį itin saviti Erazmo dikcijos bruožai. Apie tai, kad jo istorinis veikalas ateityje bus minimas beveik vien todėl, jog jis tapo tramplinu Erazmui, – Gaguinas tikriausiai nė nepagalvojo.

Nors dabar Erazmas, sekdamas įkandin Gaguino, ir įžengė į Paryžiaus humanistų pasaulį, kelias į išgarsėjimą, neseniai pradėjęs tiestis per spaustuvės presą, šiuo būdu jam dar neatsivėrė. Erazmas paprašė Gaguino pasakyti savo nuomonę apie *Antibarbari*. Šis juos pagyrė, bet apie leidimą kalbos vis tiek nebuvo. 1496 m. dienos šviesą išvydo tiktai Erazmo lotyniškų eilėraščių rinkinėlis, dedikuotas Hectorui Boysui, – škotui, su kuriuo Erazmas susipažino Montegiu kolegijoje[7]. Tačiau visi reikšmingesnieji raštai, kuriuos jis kūrė Paryžiaus laikais, buvo atspausdinti daug vėliau.

Gal ir garbinga buvo bendrauti su tokiais vyrais, kaip Robertas Gaguinas ir Fausto Andrelini, bet tiesioginės naudos tai neatnešė. Kambrė vyskupo parama buvo menkesnė, nei Erazmui norėjosi. 1496 m. pavasarį jis susirgo ir išvyko iš Paryžiaus – pirmiausia pas savo globėją vyskupą, bičiuliškai jį priėmusį Bergene, kur jis atgavo jėgas, o paskui pas draugus į Olandiją. Draugai ragino jį grįžti Paryžiun, tad 1496 m. Erazmas taip ir padarė. Atsivežė Willemo Harmenso eilėraščių ir jo laišką Gaguinui. Eilėraščiams buvo surastas spaustuvininkas, savo draugui ir eilių autoriui Erazmas padėjo užmegzti ryšį ir su Fausto Andrelini. Taigi rūpinosi ne tik savo paties literatūrine karjera.

Anais laikais iš intelektualinio darbo norėjusio gyventi žmogaus padėtis buvo anaiptol ne pati lengviausia ir ne visada garbinga. Toks žmogus turėjo gyventi arba iš bažnytinės beneficijos, arba iš aukštų globėjų malonės, užvis geriausiai – iš abiejų drauge. Tačiau tokią beneficiją buvo ne taip lengva gauti, o globėjai buvo nepatikimi ir dažnai nuvildavo. Leidėjai tik garsiems rašytojams mokėjo bent šio to vertus honorarus. Dažniausiai autorius gaudavo tam tikrą skaičių egzempliorių, ir daugiau nieko. Nau-

dinga jam buvo paskirti kūrinį aukštam ponui, kuris už tai galėjo maloningai atsilyginti kokia nors dovana. Būta rašytojų, praktikavusių to paties kūrinio pakartotiną dedikavimą skirtingiems asmenims. Erazmas vėliau nuo tokių įtarinėjimų kuo griežčiausiai gynėsi ir kruopščiai viską užsirašinėjo, net jei dedikacija pagerbtieji asmenys atsilygindavo jam menkai ar išvis nieko neduodavo[8].

Taigi Erazmo padėties žmogui visų svarbiausia buvo susirasti mecenatą. Mecenatas buvo beveik tas pat kaip duondavys. Adagijuje *Ne bos quidem pereat* Erazmas pateikė aprašymą, koks yra tinkamiausias būdas mecenatui įsigyti[9].

Todėl tais neretais atvejais, kai mums anuometinis Erazmo elgesys regisi padiktuotas nederamo „Streberei", neturėtumėm jam taikyti savųjų garbingumo matų. Jam tai buvo sunkūs metai.

Grįžęs Paryžiun, jis nebegyveno Montegiu kolegijoje. Mėgino verstis, duodamas pamokas turtingesniems jaunuoliams. Jo mokiniai buvo du Liubeko pirklio sūnūs – Christianas ir Hendrikas Northoffai, gyvenę pas tokį Augustiną Vincentą. Erazmas rašė už juos dailius laiškus – šmaikščius, sklandžius, šiek tiek įmantrokus[10]. Mokė ir du jaunus anglus – Thomą Grey ir Robertą Fisherį, o Grey'ui pajuto tokį jausmingą prielankumą, kad vaikino mentorius, kažkoks škotas, dėl to Erazmui ėmė reikšti nepasitenkinimą. Erazmas be galo piktinosi nevėkšlišku to žmogaus įtarumu[11]. Paryžius ir toliau veikė jį ugdomai. Jo laiškų stilius darėsi vis pretenzingesnis, pabrėžtinai sąmojingas; su dirbtine panieka jis dabar kalba apie Olandijoje rašytus kaimietiškus jaunystės kūrinius. Tačiau drauge po jo nenuilstama plunksna jau bręsta kol kas tik paskiriems asmenims skirti (nespausdinami) veikalai, vėliau padarysiantys įtaką visam kultūringajam pasauliui. Northoffams parašomas kultūringų pašnekesių vadovėlis (lotynų kalba) *Familiarium Colloquiorum Formulae* – visame pasaulyje išgarsėjusių *Colloquia*[12] branduolys. Randasi pirmieji Robertui Fisheriui skirti apmatai *De conscribendis epistolis*[13], didžiojo veikalo apie laiškų (vis lotyniškų) rašymo meną, o galbūt ir parafrazės Vallos *Elegantiae* temomis, traktatas apie švarią lotynų kalbą, kuri Erazmui jaunystėje buvo kultūros kelrodė žvaigždė. Tokia pat pagalbinė priemonė pradžiamoksliams (ir sykiu didesnio veikalo užuomazga) buvo trumpas veikalėlis *De copia verborum ac rerum*, turėjęs padėti jiems pasirinkti žodžius ir jų posakių atsargas. Tokio

paties pobūdžio buvo ir *De ratione studii*, studijų planavimo vadovėlis[14].

Gyvenimas buvo neužtikrintas ir neramus. Vyskupo parama – menka. Erazmas jautėsi nesveikas ir visą laiką prislėgtas[15]. Kūrė planus keliauti į Italiją, tačiau daug šansų jiems įgyvendinti prieš akis nematė. 1498 m. vasarą vėl išvyko į Olandiją ir pas vyskupą. Olandijoje draugai buvo nelabai patenkinti jo studijomis. Būgštauta, kad Paryžiuje jis prisidaręs skolų; apie jį kalbėta ne itin palankiai[16]. Vyskupą Erazmas rado labai užsiėmusį, besiruošiantį kelionei su diplomatine misija į Angliją, sudirgusį ir be paliovos liejantį skundus. Darėsi vis labiau aišku, kad Erazmui reikia dairytis kito globėjo. Galbūt globoti jį galėjo imtis ponia van Veere, Anna van Borselen, pas kurią Turnehemo (Tournehem) pilyje (tarp Kalė ir Sent Omero) sūnaus guvernantu tuo metu tarnavo jo ištikimas ir padėti pasirengęs bičiulis Batas.

Grįžęs Paryžiun, Erazmas mėgino gyventi kaip anksčiau, tačiau tai jam buvo nepakenčiama vergovė[17]. Batas parūpino kvietimą į Turnehemą, bet Erazmas dar negalėjo mesti reikalų Paryžiuje. Tuo metu jo mokinys buvo jaunasis lordas Mountjoy, Williamas Blountas. Buvo būtina nepraleisti nei vienos, nei antros progos. Batas raginamas ruošti Erazmui dirvą ponios Annos Veere pilyje; Willemas Harmensas spaudžiamas rašyti laiškus Mountjoy, kuriais turįs liaupsinti Erazmo meilę literatūrai. „Turi apsakyti, kiek džiaugsmo teikia literatūra, turi mane girti ir pats prielankiai siūlytis. Patikėk, Willemai, iš to bus naudos ir tavajam vardui. Jis labai įtakingas tarp savųjų; turėsi žmogų, platinantį tavo raštus Anglijoje. Prašau tavęs dar ir dar kartą, jeigu tik myli mane, nuoširdžiai tuo rūpinkis."[18]

1499 m. pradžioje įvyksta žadėtasis apsilankymas Turnehemo pilyje, tada – vėl kelionė į Olandiją. Anna van Veere dabar jau laikoma Erazmo globėja. Olandijoje aplankęs Willemą Harmensą, jis pasipasakojo bičiuliui po Velykų ketinąs važiuoti į Boloniją. Kelionė buvo nerami; Erazmas skubinosi grįžti į Paryžių, būgštaudamas prarasti šansą, kurį galėtų suteikti Mountjoy prielankumas. Kiek tik po sunkios žiemos kelionės leido sveikata, jis uoliai triūsė prie įvairių pradėtų raštų[19]. Nepailsdamas stengėsi sukaupti pinigų kelionei į Italiją, dabar jau atidėtai iki rugpjūčio. Tačiau Batas, matyt, neįstengė išrūpinti tiek, kiek Erazmas tikėjosi, nes maždaug gegužės mėnesį šis staiga atsisakė planų vykti į Italiją ir, Mountjoy pakviestas, iškeliavo su juo į Angliją.

PIRMOJI VIEŠNAGĖ ANGLIJOJE 1499–1500 M. JOHNAS COLETAS. ERAZMO ASPIRACIJOS PAKRYPSTA TEOLOGIJOS PUSĖN. LIGI ŠIOL BUVO PIRMIAUSIAI LITERATAS. FISHERIS IR MORAS. NELAIMINGAS NUTIKIMAS DOVERYJE, IŠVYKSTANT IŠ ANGLIJOS. GRĮŽĘS PRANCŪZIJON ERAZMAS PARENGIA *ADAGIA*. RŪPESČIŲ IR STYGIAUS METAI.

KETVIRTAS SKYRIUS

Pirmoji viešnagė Anglijoje, užtrukusi nuo 1499 m. vėlyvo pavasario ligi 1500 m. pradžios, Erazmui tapo lūžio laikotarpiu. Atkako jis kaip mokytas poetas, aukštakilmio pono globotinis, bepradedąs užmezginėti artimesnius ryšius su didžiūnų pasauliu, gebančiu įvertinti literatūrinius nuopelnus ir negailinčiu už juos atlygio. O išvyko apimtas nuoširdaus poreikio ateityje, kiek tik leis aplinkybės, savo gabumus skirti rimtesniems dalykams. Tokio lūžio priežastis buvo ta, kad Anglijoje Erazmas rado du naujus draugus, kaip asmenybes kur kas iškilesnius už tuos, kurie ligi šiol buvo kirtę jo gyvenimo taką: Johną Coletą ir Tomą Morą.

Visą viešnagės Anglijoje laiką Erazmas, kiek galima taip kalbėti apie jo būdo žmogų, buvo *high spirits*. Pradžioje jo lūpomis dar byloja jaunas literatas, ieškąs pasaulyje sėkmės ir privaląs blykstelėti protu. Panašu, kad aristokratiškas gyvenimas, kurio jis pas Kambrė vyskupą ir ponią van Veere, matyt, dar nedaug tebuvo patyręs, jam visai patiko. „Mes čia, Anglijoje, – rašo jis lengvu tonu Fausto Andrelini, – irgi padarėme šiokią tokią pažangą. Erazmas, kurį pažįsti, jau pasidaręs geras medžiotojas, ne per prasčiausias raitelis, nebe visai nepatyręs rūmininkas. Jis sveikinasi kur kas mandagiau, jis šypsosi maloniau. Jeigu nepristigsi nuovokos, skriste čia irgi atskrisi." Ir jis erzina lengvabūdį poetą, pasakodamas apie dailias mergaites ir apie Anglijoje atrastą girtiną paprotį visus formalumus užbaigti bučiniais[1].

Erazmui pavyko net susipažinti su karališko kraujo asmenimis. Iš Mountjoy vasaros rezidencijos Grinviče Moras jį pasiėmė į Eltamo rūmus, kuriuose augo jaunieji princai. Ten jis išvydo rūmininkų apsuptą jaunąjį Henriką, būsimąjį Henriką VIII, devynerių metų berniuką, drauge su dviem sesutėm ir mažučiu princu, kuris dar buvo nešiojamas glėbyje. Erazmas stovėjo sutrikęs, kad neturi jokios dovanos, o grįžęs namo, nors ir gaudamas šiek tiek pavargti, – mat paskutiniuoju metu eilių neberašė, – sukūrė liaupsinamą giesmę Anglijai, kurią su gražia dedikacija paskyrė princui[2].

Spalio mėnesį Erazmas buvo Oksforde, kur jam iš pradžių malonu nepasirodė[3], tačiau ten įkandin jo turėjo atvykti Mountjoy. Erazmas buvo

rekomenduotas Johnui Coletui, kuris bičiuliškai pareiškė, girdi, jokių rekomendacijų nebereikią; Erazmo vardas jam jau esąs žinomas iš laiško Gaguinui, atspausdinto šio autoriaus istoriniame veikale, ir jis aukštai vertinąs Erazmo mokytumą[4]. Taip prasidėjo ir per visą Erazmo Oksforde praleistą laiką tęsėsi intensyvus bendravimas žodžiu ir laiškais, nepaprastai dideliu mastu pakreipęs įvairiapusę Erazmo dvasią tam tikra linkme.

Johnas Coletas, amžiumi nedaug tesiskyręs nuo Erazmo, anksčiau ir nuosekliau už Erazmą rado savo dvasinį kelią. Būdamas pasiturinčių tėvų vaikas (Coleto tėvas buvo Londono magistrato narys, dukart – *lord mayor*), jis be didesnių rūpesčių galėjo studijuoti Italijoje ir Prancūzijoje. Nepasižymėdamas tokiu žėrinčiu protu, kaip Erazmas, jis nesusiviliojo nukrypti į literatūros barus ir nuo pat pradžių visą dėmesį skyrė teologijai. Buvo susipažinęs su Platono ir Plotino raštais (bet ne graikiškuoju pavidalu), labai gerai išmanė ankstyvųjų Bažnyčios tėvų veikalus ir padoriai orientavosi scholastikoje, – ką jau kalbėti apie matematikos, teisės, istorijos ir anglų literatūros žinias. 1496 m. jis įsitvirtino Oksforde. Neturėdamas jokio teologijos laipsnio, aiškino ap. Pauliaus laiškus. Nors nemokėdamas graikų kalbos galėjo naudotis tiktai Vulgata, vis dėlto, atmesdamas vėlesniuosius komentatorius, stengėsi užčiuopti pirminę Biblijos Žodžio prasmę.

Coletas buvo rimto būdo vyras ir, nuolat grumdamasis su savo energingos prigimties polinkiais, gebėjo tramdyti puikybę ir malonumų vaikymąsi. Labai mokėjo vertinti humorą, ir tai jį tikrai suartino su Erazmu. Coletas buvo entuziastas. Ginant kokį nors teologinį požiūrį, jį taip pagaudavo įkarštis, kad jo balsas imdavo kitaip skambėti, akys kitaip žvelgti, ir visas jis regėdavosi pakylėtas[5].

Iš bendravimo su tuo vyru radosi pirmasis Erazmo teologinis veikalas. Jiedviem baigus ginčą apie Kristaus baimes Getsemanės sode, kuomet Erazmas gynė įprastą požiūrį, kad kančios baimė Kristų ėmė dėl jo žmogiškos prigimties, Coletas paragino pašnekovą šį požiūrį dar kartą permąstyti. Jiedu pasikeitė keliais tam klausimui skirtais laiškais, o galų gale Erazmas abiejų nuomones išdėstė knygoje, pavadintoje *Disputatiuncula de taedio, pavore, tristicia Jesu*, – „Disputėlis apie Jėzaus būgštavimus, baimę ir liūdesį"[6]. Knygos intonacija rimta ir maldinga; tačiau ji nėra iš tikrųjų nuoširdi ar jaudulinga. „Tik pažvelk, Coletai, – pusiau ironizuodamas pats save, rašo Erazmas pirmojo laiško pabaigoje, – koks svarbus man *decorum*, kad

net tokį teologinį disputą aš baigiu poetinėmis parabolėmis (jis buvo pavartojęs kelias mitologines metaforas). Tačiau, kaip sako Horacijus: *Naturam expelles furca, tamen usque recurret.*

Dvilypė padėtis, kurioje ir vidiniu požiūriu tebebuvo Erazmas, kur kas aiškiau matyti iš jo pasakojimo[7] naujam bičiuliui, fryzui Jonui Sikstinui, lotyniškai, kaip ir Erazmas, rašančiam poetui, apie kitą disputą su Coletu, įvykusį per pietus, greičiausiai Magdalietės kolegijos salėje; tame dispute tarp svečių buvo ir Wolsey. Plunksnos broliui Erazmas truputėlį įmantriai išlieja širdį kaip „poetas". Tai pietūs, kuriuos Erazmas taip mėgo ir kuriuos vėliau savo veikale *Colloquia* taip dažnai vaizdavo: išprususi draugija, gardžiai valganti, saikingai gerianti, tauriai šnekučiuojanti. Coletas sėdėjo viduryje, jam iš dešinės – Švč. Marijos kolegijos (kurioje gyveno Erazmas) prioras Charnockas, iš kairės – vardu nepaminėtas teologas, scholastikos šalininkas, šalia jo – Erazmas, „idant puotoje nestigtų poeto". Kalbama buvo apie Kaino kaltės, dėl kurios jis pasidaręs nemielas Viešpačiui, pobūdį. Coletas gynė nuomonę, kad Kainas įžeidė Dievą, nes, nepasitikėdamas Kūrėjo gerumu ir, kliaudamasis savuoju darbštumu, plėšė žemę, o Abelis ganė avis ir tenkinosi tuo, kas savaime augo. Teologas ginčijosi su Coletu, griebdamasis silogizmų, o Erazmas – „retorinių argumentų". Tačiau Coletas įsikarščiavo ir ėmė juodu abu remti prie sienos. Ginčui ilgokai užtrukus ir tapus rimtesniam, nei derėjo prie pietų stalo, – „atsiminęs savąjį, poeto, vaidmenį, sykiu ir svarstydamas kalbamą klausimą, ir mėgindamas dailia istorija pradžiuginti draugiją, aš tuomet pasakiau: „Tai labai sena istorija, jos reikia ieškoti pačių seniausių autorių veikaluose. Papasakosiu, ką tuo klausimu esu aptikęs literatūroje, jeigu tik pirma pažadėsite nelaikyti to pasakojimo pasaka."

Ir dabar Erazmas išdėsto didžiai dvasingą istoriją apie be galo seną kodeksą, kuriame jis perskaitęs, kad Kainas dažnai girdėjęs savuosius tėvus pasakojant, kaip puikiai vešėjusi augmenija rojuje, kur varpos siekusios tokį aukštį, kaip pas mus karklai, ir įkalbinęs vartus saugojusius angelus duoti jam kelis tų rojaus javų grūdelius. Dievas jų Kainui nebūtų davęs, kad jis nepasiektų obuolių. Įtikinėjimai, kuriais angelai sukurstomi prieš Visagalį, yra Erazmo proto šedevras. „Ar jums taip jau labai patinka stovėti čia, palei vartus, su tais didžiuliais kardais? Mes ką tik pradėjome tam darbui naudoti šunis. Žemėje ne taip jau blogai, o bus dar geriau; išmok-

sim ir ligas gydyti. Tiesą sakant, nesuprantu, kokia nauda iš to pažinimo. Šiaip ar taip, ir šiuo požiūriu nepailstamas uolumas viską įveikia." Taip sugundomi sargybiniai. Tačiau paskui, Dievui pamačius nuostabius Kaino žemdirbystės rezultatus, bausmė nedelsia ateiti.

Išmoningesnio Pradžios knygos ir Prometėjaus mito kompromiso joks humanistas nesugalvojo.

Ir vis dėlto, nors Erazmas su literatais dar laikėsi kaip literatas[8], jo širdis nebebuvo atsidėjusi literatūrinėms pratyboms. Viena Erazmo dvasios istorijos ypatybių yra ta, kad jis nepatyrė smarkių krizių. Niekados nematome jo draskomo sunkių vidinių prieštaravimų, kuriuos tenka išgyventi visų didžiausiems. Erazmo perėjimas nuo literatūrinės prie teologinės dvasios nuostatos nė kiek nepanašus į atsivertimo procesą. Jo gyvenime tai nėra kelias į Damaską. Šis perėjimas vyksta pamažėle, neryžtingai ir niekados nėra visiškas. Dar ilgus metus Erazmas gali kada tik tinkamas ir kada tik jam naudinga gręžtis į pasaulį čia kaip literatas, čia kaip teologas, o mums nėra pagrindo priekaištauti, kad jis apsimetinėja. Tai toks žmogus, kurio gilesnieji sielos klodai iškyla į paviršių pamažėle, kuris ir pats veikiau įvykių eigos, o ne nenumaldomo troškimo spiriamas pakyla iki etinio sąmoningumo aukštumų.

Ryžtą atsidėti vien tikėjimo reikalams jis pareiškia gana anksti. „Nusprendžiau, – rašo jis savaisiais vienuolyno metais Kornelijui iš Gaudos[9], – ateityje nekurti nieko, kas nekvepėtų arba šventųjų garbinimu, arba pačia šventybe." Tačiau tai tebuvo vien jaunatviškai maldingas akimirkos pasiryžimas. Per visus metus, praėjusius iki pirmosios kelionės į Angliją, Erazmo raštuose, o ypač – jo laiškuose, aiškiai justi pasaulietinės nuotaikos. Jos dingsta tik ligos ar nuovargio akimirkomis. Tada jis nepatenkintas pasauliu, smerkia savąsias ambicijas, trokšta gyventi šventoje ramybėje, medituodamas Šventąjį Raštą ir apraudodamas savo ankstesniuosius paklydimus[10]. Tačiau tai tik atsitiktinės frazės, į kurias nedera žiūrėti pernelyg rimtai.

Tiktai veikiant Coleto žodžiui ir pavyzdžiui Erazmo polinkis į teologijos studijas pavirto tvirtu, ilgalaikiu ryžtu, gyvenimo tikslu. Coletas, pats nagrinėjęs Pauliaus laiškus, ragino Erazmą[11] imtis Oksforde aiškinti Mozės arba pranašo Izaijo knygas. Erazmas atsisakė: jis nesugebėsiąs. Čia jis įžvalga ir savęs pažinimu pranoko Coletą. Erazmas negali, kaip Coletas, tenkintis

tokiu intuityviu Biblijos aiškinimu, nemokėdamas pirminės kalbos. „Jūs elgiatės neatsargiai, garbingasis Coletai, mėgindami iš pemzos išsunkti vandens (kalbant Plauto žodžiais). Kaipgi galėčiau būti toks begėdis, kad mokyčiau kitus to, ko pats nesu mokęsis? Kaipgi sušildysiu kitus, jei pats drebu ir tirtu nuo šalčio... Jūs skundžiatės, kad apvilti tapo su manimi sieti Jūsų lūkesčiai. Bet aš Jums nieko panašaus nesu žadėjęs; Jūs pats apsigavote, nepatikėjęs manimi, kai aš Jums apie save tiesą kalbėjau. Ne poetikos ir retorikos atkakau čia mokyti; jos liovėsi man buvusios mielos, nes pasidarė man nebebūtinos. Vieno atsisakau todėl, kad tai yra žemiau manojo gyvenimo tikslo, o antro – todėl, kad tai viršija mano jėgas... Tačiau kai kada nors pasijusiu turįs pakankamai jėgų, tada pasirinksiu Jūsų dalį ir teologijos dalykams nepagailėsiu jeigu ir ne išskirtinio, tai bent nuoširdaus triūso."

Išvada, kurią čia pirmiausia padarė Erazmas, buvo tokia: geriau išmokti graikų kalbą, nei iki šiol jam tai buvo pavykę.

Gyvenimas Anglijoje tuo tarpu sparčiai artėjo prie pabaigos; Erazmui reikėjo grįžti Paryžiun. Šios viešnagės gale tuo metu Italijoje gyvenusiam buvusiam mokiniui Robertui Fisheriui[12] jis be galo skambiais žodžiais rašė apie tai, koks patenkintas buvo Anglijoje. Kuo maloniausia ir sveika padangė (tiems dalykams jis buvo itin jautrus), tokia gausybė humanizmo ir erudicijos, – ne tos nudrengtos ir kasdienės, bet brangios, tikros, senosios, lotyniškosios ir graikiškosios, – jog jam mažne nė nebesinorį keliauti Italijon. Klausydamasis Coleto, jis tarėsi girdįs bylojant patį Platoną. Grocinas, graikų kalbos žinovas, Linacre'is, mokslingasis medikas, – kas galėtų jais nesižavėti! O kieno gi dvasia esanti švelnesnė, meilesnė ar džiugesnė už Tomo Moro!

Didžiai nemalonus įvykis, ištikęs Erazmą 1500 m. sausio mėnesį paliekant Anglijos žemę, deja, ne tik aptemdė gražius prisiminimus apie laimingąją salą, bet ir sukėlė naują jo karjeros lūžį, palikdamas tokią rakštį jo itin jautrioje sieloje, kad ji ir vėlesniais metais dar vis, būdavo, dilgteli.

Pragyvenimo lėšos, kurių jis susirado ankstesniais metais, buvo skurdžios. Vyskupo parama veikiausiai buvo jau visai nutrūkusi, Annos van Verre pagalba – dar netapusi daugiau nei vangi, Mountjoy nebuvo ko pernelyg kliautis. Tokiomis aplinkybėmis kuklios sankaupos, atidėtos juodai dienai, Erazmui buvo be galo brangios. Šias santaupas – dvi dešimtis sva-

rų[13] – jis gabenosi iš Anglijos. Eduardo III įstatymas, neseniai iš naujo įvestas Henriko VII, draudė išvežti auksą ir sidabrą, tačiau Moras ir Mountjoy buvo Erazmą patikinę, kad jis gali drąsiai imtis su savimi pinigus, jeigu tik tai nesančios anglų monetos. Doveryje jis gavo įsitikinti, kad muitinės valdininkai yra kitos nuomonės. Jam buvo leista pasilikti tik šešis angelėlius (vieną monetą); kiti liko muitinėje ir, atrodo, buvo konfiskuoti.

Dėl to patirtas šokas greičiausiai bus kaltas, kad ir kelyje iš Kalė į Paryžių jis vis dar tarėsi esąs apsuptas plėšikų ir galvažudžių[14]. Turėtų pinigų netektis vėlei privertė jį rūpintis kasdienės duonos kąsniu. Dėl to jam vėl teko griebtis nemielo *bel esprit* amato, jis vėl turėjo žengti visus žeminančius žingsnius, kad galingi globėjai atlygintų jam už pažertas proto kibirkštis. Dar didesnė blogybė buvo ta, kad nelaimė pažeidė jo dvasios pusiausvyrą ir savosios vertės jausmą.

Ir vis dėlto tai nelaimei buvo lemta atnešti pasauliui, o galų pagalėj – ir pačiam Erazmui didelę gėrybę: pasauliui ji padovanojo *Adagia*, o Erazmui – su šiuo veikalu prasidėjusią šlovę.

Dėl nelaimės Doveryje Erazmą buvo apėmęs kartėlis, pyktis ir keršto troškimas. „Su manim dabar, – rašo jis po kelių mėnesių[15] Batui, – vyksta tas pats, kas ir visados: žaizda, gauta Anglijoje, tik dabar, įsisenėdama, pradeda skaudėti ir skauda juo labiau, kad aš niekaip negaliu atsigriebti." O dar po pusmečio[16]: „Mes tatai pergyvensim. Kada nors dar pasitaikys proga už tai atsiteisti." Tačiau per tą laiką tyresnis instinktas jam pakuždėjo, kad anglai, kuriuos jis ką tik pažino tokioje palankioje šviesoje, dėl to nutikimo nėra kalti, juo labiau – jo draugai. Pasak paties Erazmo, jis niekados neširdęs ant Moro ir Mountjoy, kurių neteisingi aiškinimai jam tą nelaimę užtraukė. Drauge interesas, kurį jis visados regėjo vilkintį tiktai dorybės apdarais, jam pakuždėjo, kad kaip tik dabar svarbu neprarasti ryšių su Anglija ir kad čia atsiradusi puiki proga tuos ryšius sustiprinti. Tai jis vėliau dėstė su naivumu, dažnai paverčiančiu tikra išpažintimi net ir tas jo raštų vietas, kuriose jis ką nors mėgina nuslėpti ar užmaskuoti[17].

„Kai grįžau apiplėštas į Paryžių, supratau, kad daugelis dabar turėtų tikėtis, jog aš, kaip įprasta literatams, už tokią nelaimę imsiu keršyti plunksna, ką nors parašydamas prieš karalių arba prieš Angliją. Kartu būgštavau, kad Williamas Mountjoy, kurio patartas netekau pinigų, ims nerimauti, kad dabar jau nebebūsiu jam toks prielankus. Norėdamas sugėdinti tuos,

kurie tokių dalykų tikėjosi, ir drauge aiškiai parodyti, jog nesu toks neteisingas, kad dėl asmeninės nelaimės imčiau kaltinti karalių, arba toks nedėkingas, kad dėl niekingos netekties užsitraukčiau pats sau arba užtraukčiau savo draugams Anglijoje karaliaus nemalonę, o sykiu ir duoti savo bičiuliui Mountjoy ženklą, kad esu jam nė kiek ne mažiau nei anksčiau prielankus, nusprendžiau kuo greičiau ką nors pateikti dienos šviesai. Kadangi nieko užbaigto neturėjau, paskubom dieną kitą paskaitinėjęs, sudariau rinkinėlį *Adagia*, gerai numanydamas, jog tokia knygelė, kad ir kokia išėjusi, vien dėl naudingumo pateks į literatų rankas. Šitaip parodžiau, kad mano bičiulystė nė trupučio neatvėsusi. Paskui pridėtu eilėraščiu paliudijau, kad dėl to, jog mano pinigai buvo atimti, nepykstu nei ant karaliaus, nei ant šalies. Ir ši sėkla krito į gana gerą dirvą. Toks santūrumas ir atviraširdiškumas anuomet man pelnė ne vieno mokyto, doro ir įtakingo vyro bičiulystę".

Šitaip Erazmas įstengė patylomis sutramdyti savąjį sielvartą, todėl vėliau, atsiminimams vėlei užplūdus, galėjo pareikšti[18]: „praradau iškart visą savo turtą, bet dėl to tebuvau taip menkai prislėgtas, kad juo guviau ir karščiau grįžau prie savųjų knygų." Tačiau draugai gerai žinojo, kokia gili buvo Erazmo žaizda. „Dabar juk vis dėlto (taigi po žinios, kad Henrikas VIII sėdo į sostą) visas kartėlis turi iškart palikti tavo sielą", – rašo jam Mountjoy 1509 m.[19]

Grįžus į Prancūziją, prasideda sunkūs metai. Erazmą slėgė nuolatinis pinigų stygius, tad jis turėjo kaip įmanydamas naudotis savuoju literato talentu ir žiniomis. Vėl turėjo būti *homo poeticus* arba *rhetoricus*. Vėl rašo pompastiškus, mitologijos ir kuklaus elgetavimo kupinus laiškus[20]. Jis žinomas kaip poetas, kaip poetas gali ir tikėtis paramos. Tačiau jam prieš akis tebestovi įkvepiantis teologinės veiklos paveikslas. Tas paveikslas palaiko jo energiją ir ištvermę. „Nepatikėsi, – rašo jis Batui[21], – kaip man siela degte dega užbaigti visus savo raštus, sykiu įgyti patikimų graikų kalbos įgūdžių, o tada visiškai atsidėti šventajam mokslui, kurio jau seniai mano siela išsiilgusi. Sveikata mano daugmaž gera, taigi privalau šiais metais (1501) įtempti visas jėgas, kad tai, ką esame atidavę spausdinti, išvystų pasaulio šviesą, ir mes, nagrinėdami teologinius klausimus, galėtume priremti prie sienos visus pavyduolius, kurių yra didelė daugybė. Jeigu man bus lemta dar trejus metus pagyven-

ti, pasidarysiu toks iškilus, kad joks pavyduliavimas manęs nebepasieks."

Iš tų žodžių byloja dvasia, kuri, nors ne vien gryno maldingumo skatinama, imasi didžių darbų. Savo užduotimi Erazmas jau laiko tikrosios teologijos atnaujinimą[22]. Tačiau šie tauraus idealizmo ir pasitikėjimo savimi kupini žodžiai paimti iš laiško, kuriame jis aiškina ištikimajam Battui, kaip tas turi įtikinėti ponią van Veere, kad ši duotų pinigų.

O tuo tarpu – kiek nemalonumų, kiek visokių smulkių rūpesčių, kiek gudravimų, mėginant kaip nors išsiversti! Prancūzija jam įgriso iki gyvo kaulo, jis nieko taip netroško, kaip iš jos išvažiuoti[23]. Dalį 1500 m. praleido Orleane. Nesėkmės baigia jį palaužti. Iš laiškų, kad ir su spragomis, patiriame jo santykių su tokiu Augustinu Vincentu Caminade'u, menkesnio rango humanistu[24], priimdavusiu pas save gyventi jaunuolius, istoriją. Ši istorija per ilga, kad galėtume ją čia išsamiai aptarti, o Erazmo psichologijos požiūriu ji keista vien tuo, kad parodo mums, kaip įtariai jis jau anuomet žvelgė į savo draugus. Panašu, kad anomis dienomis jis nemokamai glaudėsi pas tokį metrą Jacobą Voechtą iš Antverpeno[25], kuriam įstengė parūpinti solidų valgovą – nesantuokinį Kambrė vyskupo brolį. Pats vyskupas, kaip teigia Erazmas, šį kartą jau vadindamas jį „antimaecenas", dabar per Standoncką smulkmeniškai tikrina kiekvieną jo žingsnį[26].

To meto Erazmo laiškai gana tulžingi. Su draugais Erazmas yra įtarus, dirglus, priekabus, kartais net šiurkštus. Jis nebelabai gali pakęsti Willemo Harmenso – dėl epikūrizmo ir energijos stygiaus, kuris jam, Erazmui, žinoma, nebuvo būdingas. Tačiau labiausiai liūdina tonas, kuriuo Erazmas rašo dorajam Batui. Teisybė, jis didžiai liaupsinamas, Erazmas žada jį drauge su savimi padaryti nemirtingą. Tačiau kaip Erazmas įsižeidžia, kai Batas ne iš karto įstengia patenkinti jo skubius reikalavimus. Kokios kone begėdiškos instrukcijos, ką Batas turįs pasakyti poniai van Verre, mėgindamas pelnyti jos prielankumą Erazmui. Ir kokie šykštūs bus Erazmo sielvarto žodžiai, kai 1502 m. pirmoje pusėje ištikimąjį Batą mirtis iš jo atims[27].

Kartais atrodo, tarytum Erazmas turėjęs atsikeršyti Batui už tai, kad bėdos prispaustas tam nuoširdžiam draugui turėjo atsiskleisti labiau, nei jam kieno nors akyse norėjęsi apsinuoginti, arba dėl to, kad, tikėdamasis skurdžių arbatpinigių iš Annos van Borselen, išsižadėjo paties savųjų įsitikinimų pagrindo ir didžiausios savojo skonio subtilybės. Mat išliaupsino ją tuo nerangiu Burgundijos stiliumi, kuris buvo būdingas

Nyderlandų valdovų giminėms ir kurio jis pats turėjo nekęsti. Pataikaudamas jai, jis apsimetė užkietėjusiu šventeiva. „Siunčiu Jums kelias maldas, kuriomis Jūs lyg burtažodžiais prieš jos pačios valią galėsite prisišaukti iš dangaus žemėn ne mėnulį, bet tą, kuri pagimdė teisingumo saulę."[28] Ar jūs, *Colloquia* autoriau, bent kiek šypsojotės, rašydamas tuos žodžius? Juo blogiau jums.

ADAGIA IR VĖLESNIAIS METAIS PARAŠYTŲ ŠIOS RŪŠIES VEIKALŲ REIKŠMĖ. ERAZMAS, KAIP KLASIKINĖS KULTŪROS SKLEIDĖJAS. LOTYNŲ KALBA. ATITOLIMAS NUO GIMTOSIOS OLANDIJOS. ERAZMAS KAIP NYDERLANDŲ PILIETIS.

PENKTAS SKYRIUS

O tuo tarpu atėjo išgarsėjimas – ir atėjo jis kaip vaisius literatūrinių studijų, kurios, pasak paties Erazmo, jau liovėsi buvusios jam brangios. 1500 m. Paryžiuje, Johanneso Philippi spaustuvėje, pasirodė veikalas, kurį Erazmas, paskatintas Doveryje jį ištikusios nesėkmės, dedikavo Mountjoy – *Adagiorum Collectanea*. Tai buvo maždaug 800 patarlių pobūdžio posakių, paimtų iš Antikos autorių kūrinių ir pritaikytų reikmėms žmonių, siekiančių įvaldyti elegantišką lotynų kalbos stilių, rinkinys. Dedikacijoje Erazmas nurodė, kokią naudą ir savo stiliui pagražinti, ir minčiai sustiprinti gali gauti autorius, semdamasis iš tokių Antikos pašventintų atsargų. Taigi jis norėjo pateikti pagalbinę priemonę. Tačiau tai, ką iš tikrųjų pateikė, buvo kur kas daugiau. Jis padarė Antikos dvasią prieinamą daug platesniems sluoksniams, nei tai buvo įstengęs ankstyvasis humanizmas.

Pirmieji humanistai senovės lobynu naudojosi dar daugmaž monopoliškai, puikuodamiesi savo gebėjimais ir šitaip dangstydami didžiąją viltį būti retais ir neregėtais, gausybe žinių ir elegancijos pasižyminčiais padarais. Erazmas, apimtas neįveikiamo pedagoginio poreikio ir nuoširdžiai mylėdamas žmoniją bei jos bendrąją kultūrą, klasikos dvasią (kiek ji galėjo atsispindėti šešiolikto amžiaus krikščionio sieloje) išplatino tarp žmonių. Ne tarp visų žmonių, nes, rašydamas lotyniškai, tiesioginę savo įtaką jis apribojo kultūringųjų, kitaip sakant – aukštesniesiems sluoksniams priklausančių, žmonių grupe. Ne jis vienas taip darė, bet niekas kitas šiuo požiūriu nenuveikė tiek daug ir nesidarbavo taip tikslingai.

Erazmas klasikos dvasią padarė prieinamą visiems. Humanizmas tebebuvo nedidelio būrelio monopolis. Pasak Beato Reiniškio (Beatus Rhenamus)[1], rašytojas, susirengęs leisti *Adagia*, ne iš vieno gavo išgirsti: Erazmai, tu visiems išplepėsi mūsų paslaptis. Tačiau jis kaip tik ir norėjo, kad Antikos knyga prieš visus gulėtų atversta.

Erazmo literatūros ir pedagogikos veikalai, kurių svarbiausieji buvo apmesti jau Paryžiuje, nors dauguma jų pasirodė daug vėliau, iš tikrųjų reiškė visuotinę raiškos ir argumentacijos permainą. Tenka nuolatos kar-

toti: jis nebuvo vienintelis, daugybė kitų tais laikais darbavosi ta pačia kryptimi. Tačiau užtenka vien pamatyti platų *Adagia*, *Colloquia* ir t. t. leidimų srautą, idant suvoktum, kiek šiuo požiūriu buvo jis reikšmingesnis už visus kitus. Iš gausaus humanistų pulko Erazmo vardas yra vienintelis, iš tikrųjų likęs žinomas visame pasaulyje. Ir tai labai daug ką byloja.

Truputėlį užbėgsime už akių Erazmo gyvenimo tėkmei ir čia aptarsime iškiliausius šios rūšies jo veikalus. *Adagia* po kelerių metų išaugo, ir posakiai jau buvo skaičiuojami nebe šimtais, bet tūkstančiais, o greta lotynų išminties veikale prabilo ir graikų. 1514 m. Erazmas išleido tokio pat pobūdžio palyginimų rinkinį – *Parabolae*. Iš dalies taip buvo įgyvendintas sumanymas, kitados kilęs jam sudarinėjant *Adagia*: metaforos, posakiai, užuominos, poetinės ir biblinės alegorijos – viskas panašiai apdorota[2]. Gyvenimo pabaigoje Erazmas paskelbė panašaus pobūdžio dvasinių istorijų ir taiklių Antikos išminčių posakių ar darbų mozaiką – *Apophthegmata*. Greta šių darbų radosi irgi kaip lobynas pateikti labiau gramatinio pobūdžio žinynai: apie išraiškingų posakių atsargas – *De copia verborum ad rerum*, apie laiškų rašymą, – ką ir kalbėti apie ne tokius reikšmingus veikalus. Pateikdamas ne vieno graikų autoriaus vertimus į lotynų kalbą, Erazmas praplėtė akiratį ir tiems, kurie nenorėjo kopti į pačią kalno viršūnę. O galiausiai, lyg mėgindamas parodyti pavyzdį, ką galima nuveikti su tokia erudicija, jis paliko nepakartojamus visų tų žinių taikymo modelius – *Colloquia* ir beveik neaprėpiamą laiškų srautą, kasdien plaukusį iš po jo plunksnos.

Iš viso to, drauge sudėjus, išėjo Antika (šešioliktajam šimtmečiui prieinama kokybe ir kiekybe), išdėstyta lyg krautuvėje ir įsigyjama mažmeniniu būdu. Kiekvienas iš Erazmo galėjo gauti tai, kas jam buvo prie širdies. Čia galėjai rasti viską – ir su gausybe pavyzdžių. „Mano *Adagia* galite skaityti taip, – sako Erazmas (apie vėlesnį papildytą leidimą)[3], – kad, perskaitę vieną, pamanysite, jog perskaitėte visą knygą“. Jis pats parengė rodykles, idant knyga būtų parankiau naudotis.

Mokslingajame scholastikos pasaulyje savo žodį galėjo tarti tik tas, kuris buvo įvaldęs visas technines mąstymo sistemos ir raiškos subtilybes ir išėjęs Šventojo Rašto, logikos ir filosofijos mokslus. Tarp scholastikos ir spontaniškai atsiradusių tekstų, užrašytų liaudies kalba, žiojėjo plati praraja. Humanizmas, pradedant Petrarca, vietoj griežto silogistinio minties statinio ėmė naudoti lengvesnį Antikos stilių, laisvą, įtaigią frazę. Dėl to

mokslo vyrų kalba, tegul ir likdama lotynų, priartėjo prie kasdieninio gyvenimo raiškos būdo, patraukdama prie savęs liaudies kalbas.

Tokio medžiagos gausybės tvano, kaip Erazmo veikaluose, niekur nebūtum atradęs. Kokia gyvenimo išmintis, kokia etika, – ir viskas pagrįsta neginčijamu Antikos autoritetu, viskas perteikta dailia, lengva forma, kurios paslaptį žinojo tiktai Erazmas! Ir kiek ten dar žinių apie tikrovės dalykus! Nežabotas keistų retenybių godulys ir beribis gebėjimas tas keistybes kaupti yra vienas pagrindinių Renesanso dvasios bruožų. Sukrečiančių nutikimų, keistų ypatybių, retenybių ir anomalijų anais laikais niekados nebuvo gana. Nebuvo dar nė ženklo tos vėlesnių laikotarpių dispepsijos, dėl kurios nebeįstengiama suvirškinti tikrovės, ir ji darosi nebeskani; buvo gardžiuojamasi be saiko.

Ir vis dėlto – ar Erazmas ir jo bendražygiai, kaip kultūros kelrodžiai, nebuvo nusukę į klystkelį? Ar jie domėjosi tikrąja tikrove? Ar pasipūtėliškas lotynų kalbos ir kultūros laikymasis nebuvo lemtinga klaida? Čia prieiname vieną sunkiausių kultūros istorijos klausimų.

Šių dienų skaitytojas, pamėginęs gilintis į *Adagia* ar *Apophthegmata* ir šitaip praturtinti savo paties gyvenimą (juk tokia buvo tų veikalų paskirtis, jų vertė), greitai pajus: kas gi mums darbo, jei nepaisysime griežtai filologinio ar istorinio požiūrio, visos tos begalinės ypatybės – ir dar kažkokių miglotų Antikos visuomenės veikėjų, čia frygų, čia tesaliečių? Man visa tai nerūpi. Ir, tiesą sakant, – pridurs tasai skaitytojas, – visa tai nerūpėjo ir Erazmo laikų žmonėms. Didinga šešioliktojo šimtmečio istorija nebuvo klasikinių frazių ir pozų vaidinimas, ją lėmė ne klasikinės gyvenimo pažiūros ir interesai. Ją kūrė ne frygai ir tesaliečiai, ne agezilajininkai ar dionyzininkai. Erazmas ir jo bendražygiai šitaip kūrė dvasios pasaulį už savojo laiko ribų.

O laikas plaukė jiems pro šalį? Tai klausimas, kurio mes čia nemėginsime išspręsti: kokia iš tikrųjų buvo humanizmo įtaka pasaulio eigai?

Šiaip ar taip, Erazmas ir jo bendražygiai be galo iškėlė tarptautinį kultūros pobūdį, dėl lotynų kalbos ir Bažnyčios veiklos gyvavusį per visus Viduramžius. Tikėdamiesi, kad iš tikrųjų padarys lotynų kalbą kasdieninio tarptautinio bendravimo instrumentu, jie pervertino savo jėgas. Tikrai miela mintis ir tikros dvasios pratybos buvo tarptautinėje Paryžiaus studentų pasaulio aplinkoje lotynų kalba kurti tokius sporto pratimų modelius, ko-

kie pateikti veikale *Colloquiorum formulae*. Nejau Erazmas iš tikrųjų bus manęs, kad naujoji karta lotyniškai žais akmenėliais?

Be abejo, šitaip radosi labai patogus intelektinio bendravimo būdas, ir tas bendravimas tapo įmanomas tokioje didelėje erdvėje, kokios Europoje nebūta nuo pat Romos imperijos žlugimo. Jau nebe vien dvasininkai ir paskiri literatai, bet ir platūs sluoksniai miestiečių ir diduomenės sūnų, tinkamų būti magistratų valdininkais, nuo to meto lankė klasikinę mokyklą, savo kelyje susitikdami ir Erazmą.

Pats Erazmas neįstengė pelnyti pasaulinės šlovės už lotynų kalbos ribų. Mat jam pristigo didybės, idant pasauline kalba paverstų savo gimtąją kalbą. Mes, Roterdamiečio tautiečiai, nejučiomis mėginame įsivaizduoti, ką toks kaip Erazmo talentas, pasižymėjęs tokiu pastabumu, tokiu subtilumu, tokiu gebėjimu užsidegti ir tokia turtinga raiška, būtų reiškęs Nyderlandų literatūrai. Tik įsivaizduokite, kad *Colloquia* būtų parašytos sodria šešioliktojo amžiaus nyderlandų kalba! Kas būtų buvę, jeigu jis, užuot rinkęs ir komentavęs klasikos *Adagia*, kada nors atraminiu tašku būtų pasirinkęs liaudies kalbos patarles? Jos irgi jau daugelį amžių dažnai naudojamos ir kruopščiai renkamos. Tokia patarlė mums, ko gera, net labiau prie širdies, nei tie kartais truputį išsivadėję posakiai, kuriuos garbsto Erazmas.

Tačiau tai nėra istoriški samprotavimai: laikai ne to reikalavo, ir Erazmas to negalėjo duoti. Be to, ir psichologiniu požiūriu suprantama, kad Erazmas niekados negalėjo rašyti ne lotynų, o kuria nors kita kalba. Liaudies kalba tai delikačiai dvasiai visus dalykus būtų padariusi pernelyg tiesmukus, pernelyg asmeniškus, pernelyg realius. Erazmui buvo reikalingas tasai lengvas neapibrėžtumo, atitolinimo šydas, kuriuo viską dengė lotynų kalba. Nuo rupaus Rabelais šiurkštumo ar Liuterio kaimietiškos vokiečių kalbos galybės jį būtų krėtęs šiurpas.

Nutolimas nuo gimtosios kalbos Erazmo gyvenime prasidėjo jau tomis dienomis, kai jis mokėsi skaityti ir rašyti. Nutolimas nuo gimtojo krašto atsirado tada, kai jis išvyko iš Steyno vienuolyno. Šį nutolimą nemaža dalimi skatino ir stulbinamas gebėjimas laisvai naudotis lotynų kalba. Erazmui, kuris lotynų kalba mintis gebėjo reikšti ne prasčiau, o gal net geriau nei gimtąja, šitaip pradingo tas daugelį mirtingųjų prie savojo krašto prikaustąs jausmas, kad, galų pagalėj, visiškai kaip namuose jaustis ir iki galo išsikalbėti įmanoma tik tarp savųjų. Ir dar vienas psichologinis aspektas

tolino jį nuo Olandijos. Sykį Paryžiuje išvydęs savojo išgarsėjimo perspektyvas, Erazmas pamažu įsitikino, kad Olandija jo deramai nevertina, juo nepasitiki ir jį šmeižia. Galbūt tokiam jausmui atsirasti būta ir tam tikrų priežasčių. Iš dalies tai, be abejo, buvo įžeistos savimeilės reakcija. Olandijoje apie jį buvo pernelyg daug žinoma. Ten jis buvo matytas mažas ir silpnas. Jis, visų pirma troškęs būti laisvas, ten turėjo paklusti kitiems. Bjaurėjimasis gimtinėje regėtu miesčioniškumu, šiurkštumu ir saiko nepaisymu pavirto apskritai neigiamu olandų būdo vertinimu.

Nuo šiol jis apie Olandiją kalbėjo su tam tikru menkinamu atlaidumu. „Matau, kad jums pakanka būti garsiems Olandijoje", – rašo jis senam bičiuliui Willemui Harmensui[4], kuris, kaip ir Kornelijus Aurelijus, daugiausiai jėgų skyrė gimtojo krašto istorijai[5]. „Oras man Olandijoje geras, – rašo jis kitoje vietoje[6], – tačiau ten man nemalonios perdėtai gausios apsirijėlių vaišės; o pridėk dar prastuolišką žmonių būdą, kultūros stoką, aršią panieką studijoms, apskritai bet kokių mokslo vaisių stygių, baisiausią pavyduliavimą."

Už savųjų jaunystės raštų trūkumus jis atsiprašinėja šitaip: „jaunystėje rašiau ne konsentinų, bet olandų, kitaip sakant – pačioms kurčiausioms ausims".[7] Arba, kitoje vietoje: „reikalauti iškalbos iš olando būtų sunkiau nei iš Beotijos gyventojo". Arba: „Jeigu istorijėlė nelabai šmaikšti, atminkite, kad tai – olandiška istorijėlė"[8]. Tokiose frazėse būta ir šiek tiek apsimestinio nusižeminimo.

Po 1496 m. Olandijoje jis lankėsi tiktai skubomis, pravažiuodamas, po 1501 m., regisi, nebuvo į ją kojos įkėlęs. Svetur gyvenančius savo kraštiečius jis atkalbinėjo nuo grįžimo Olandijon[9].

Ir vis dėlto retkarčiais jį suimdavo širdingi jausmai gimtosioms vietoms. Kaip tik ten, kur, veikale *Adagia*[10] aiškindamas Marcialio *Auris Batava*, turi progą visai paleisti vadžias ir imti apkalbinėti, jis pateikia iškalbingą pagyrą tų dalykų, kurie jam buvo brangiausi Olandijoje: „krašte, kurį nuolatos privalau gerbti ir garbinti, nes tai jis man leido išvysti pasaulio šviesą. Jos garbei taip pat turiu pasakyti, kad man to niekados nereikėjo gėdytis." Nuolatos minimas olandų storžieviškumas veikiau tik darąs jiems garbę. „Jeigu 'batavo ausis' reiškia bjaurėjimąsi Marcialio vulgarybėmis, o, kad tada visi krikščionys būtų su batavų ausimis! Jeigu pažvelgsime į jų papročius: nėra tautos, labiau linkusios į žmoniškumą ir geranorišku-

mą, mažiau žiaurios ir nuožmios. Jų dvasia tiesi, jai svetima klasta ir puikavimasis. Jie truputį per daug linkę vaikytis malonumų ir pamiršti saiką valgydami, iš dalies taip yra dėl jų turimo pertekliaus: niekur nėra taip patogu įsivežti prekes, niekur žemė nėra tokia derlinga. Kokia vešlių pievų platybė, kokia laivybai tinkamų upių gausa! Niekur tokiame plote nerasi tokios daugybės miestų, nedidelių, užtat puikiai valdomų. Jų švarumą visi giria. Niekur nerasi tokio gausaus skaičiaus deramai išprususių žmonių, nors nepaprastas ir išpuoselėtas mokytumas ten gana retas dalykas."

Čia Erazmas priskiria savo kraštiečiams tai, ką laiko savo paties idealais: romumą, tiesumą, paprastumą ir tyrumą. Ir ne tik šioje vienoje vietoje suskamba meilės Olandijai intonacija. Kartą kalbėdamas apie tingines moteris, jis priduria: „Prancūzijoje tokių yra ištisi pulkai, bet Olandijoje esama gausybės, darbštumu išlaikančios savo dykinėjančius ir lėbaujančius vyrus"[11]. Dialoge, pavadintame „Laivo sudužimas"[12], pakrantės gyventojai, meiliai priimą išsigelbėjusiuosius iš sudužusio laivo, yra olandai. „Nėra malonesnės tautos už šią, nors ją iš visų pusių supa atšiaurios nacijos."

Kalbėdamas apie olandus arba apie Bataviją, Erazmas, be abejo, turi galvoje savo gimtąjį kraštą siauresniąja prasme, Olandijos grafystę. Kas kita, kai jis prabyla apie *patria*, tėvynę, arba apie *nostras*, kraštiečius. Tomis dienomis bendroji Nyderlandų nacionalinė savimonė kaip tik formavosi. Pirmiausiai žmogus dar jautėsi olandas, fryzas, flamas, brabantietis, tačiau kalbos ir papročių bendrystė, o dar labiau – smarki politinė įtaka, kurią jau bemaž visą šimtmetį darė Burgundijos dinastija, sukūrė bendrumo jausmą, peržengusį net kalbų ribą Belgijos teritorijoje. Griežtai žiūrint, tai dar buvo veikiau ne Nyderlandų nacionalinis jausmas, o smarkus burgundiškas patriotizmas (nepradingęs ir tada, kai faktiškai Burgundijos vietą užėmė Habsburgai). Nyderlandų gyventojams buvo mėgstama taikyti heraldinį Liūtų simbolį[13]. Šia sąvoka naudojasi ir Erazmas[14]. Jo raštuose matome, kaip siauresnis gimtinės Olandijos jausmas pamažu virsta platesniu Burgundijos–Nyderlandų, kaip tėvynės, jausmu. Iš pradžių *patria* jo raštuose dar reiškia Olandiją[15], bet netrukus įgyja Nyderlandų reikšmę[16]. Ir įstabu matyti, kaip jo jausmai Olandijai, tasai dygėjimosi ir prisirišimo mišinys, pamažu virsta jausmais, kuriuos jam kelia apskritai Nyderlandai. 1535 m. jis, kartodamas savuosius 1499 m. žodžius, rašo: „jaunystėje rašiau ne italams, bet olandams, brabantiečiams ir flamams.[17]" Taigi, anks-

čiau tvirtinęs, kad olandai yra bukapročiai, dabar jis tuos žodžius taiko jau šiems visiems. Apie Liūtus kalbama taip pat, kaip anksčiau kalbėta apie Olandiją: ten per daug girtaujama; girdi, nesurengus girtų vaišių, ten nieko negalima padaryti[18]. Niekur, keliskart skundžiasi Erazmas, nėra taip menkai nusimanoma apie *bonae literae*, niekur studijos nėra taip niekinamos, kaip Nyderlanduose, ir niekur nesą tiek niurzglių ir šmeižikų[19]. Tačiau išsiplėtė ir jo prielankumas. Kristupui Longolijui ėmus garbstyti prancūzus, Erazmas piktinasi: „paskyriau Longolijui bemaž tris dienas; jis buvo labai malonus, išskyrus tai, kad yra pernelyg jau karštas prancūzas, nors juk vienas mūsiškių.[20]" Karoliui V atsisakius Ispanijos sosto, Erazmas rašo: „įstabi laimė, bet aš meldžiu Dievą, kad tai atneštų laimę ne tik valdovui, bet ir mūsų tėvynei."[21] Jėgoms pradėjus menkti, Erazmas vis labiau ėmė mąstyti apie grįžimą tėvynėn. „Karalius Ferdinandas, daug ko žadėdamas, kviečia mane į Vieną, – rašo jis iš Bazelio 1528 m. spalio 1 dieną, – bet atilsio gauti aš užvis labiausiai norėčiau Brabante."[22]

ERAZMAS TURNEHEMO PILYJE 1501 M. ATGAIVINTI TEOLOGIJĄ – DABARTINIS JO GYVENIMO TIKSLAS. ERAZMAS MOKOSI GRAIKŲ KALBOS. JEANAS VITRIER. *ENCHIRIDION MILITIS CHRISTIANI.*

ŠEŠTAS SKYRIUS

Skurdo metai tebetvėrė. Erazmo egzistencija liko netvirta, nuolatinės gyvenamosios vietos jis vis neturėjo. Tačiau matyti, kad akstinas jam nuolat kilnotis iš vietos į vietą yra veikiau rūpinimasis ne pragyvenimu, o sveikata, ir kad studijų kryptį kur labiau lemia karštas troškimas prasiskverbti prie tyriausių pažinimo versmių, o ne kasdienės reikmės. Kelis kartus jį keliauti priverčia maro baimė: 1500 m. iš Paryžiaus į Orleaną, kur jis, iš pradžių apsistojęs pas Augustiną Caminade'ą, vienam išlaikytiniui susirgus, iškart išsikelia kitur. Galbūt Deventerio laikais patirti įspūdžiai kėlė jam tokią neapsakomą baimę užsikrėsti maru, – beje, šis pavojus jo dienomis niekados nebuvo visiškai dingęs. Fausto Andrelini Erazmo tarnui perdavė žinią, girdi, jo ponas esąs labai jau bailus, jeigu dėl tokių dalykų keliąsis iš būsto: „nepakeliamas tai būtų įžeidimas, – atsako Erazmas, – jeigu aš būčiau šveicarų karys, tačiau poeto sielos, mėgstančios rimtį ir medžių ūksmę, jis negali paliesti."[1] 1501 m. pavasarį jis vėl išvyksta dėl maro iš Paryžiaus: „gausybė laidotuvių kelia man baimę", – rašo jis Augustinui[2].

Iš pradžių jis išvyko į Olandiją, kur Steyne gavo leidimą dėl studijų dar metus praleisti ne vienuolyne: draugams, girdi, būtų gėda, jeigu jis, tiek metų studijavęs, grįžtų namo, neįsigijęs bent šiokio tokio autoriteto[3]. Harleme jis aplankė bičiulį Willemą Harmensą, tada pasuko į pietus, norėdamas dar kartą atlikti mandagumo vizitą ir pasirodyti Kambrė vyskupui – greičiausiai Briuselyje. Iš ten leidosi toliau į Veere, tačiau nerado progos pasikalbėti su savąja globėja. 1501 m. liepos mėnesį jis rado atilsį Turnehemo pilyje pas ištikimąjį Batą.

Per visas tas keliones ir kraustynes Erazmas nė akimirkos nepaleidžia iš akių savo studijų idealo. Nuo to meto, kai grįžo iš Anglijos, jį buvo pagavę du sumanymai: išleisti Bažnyčios tėvą Jeronimą ir gerai išmokti graikų kalbą. „Juk supranti, kiek tai padidins manąją garbę, net mano galimybes išsilaikyti"[4], – rašo jis (1500 m. pabaigoje iš Orleano) Batui. Tačiau jeigu Erazmui būtų rūpėjusi vien garbė ir sėkmė, jis būtų turėjęs daugiau nei pakankamai kitų ir paprastesnių būdų tokiam tikslui pasiekti. Jį

ginė liepsningas troškimas perprasti ir atskleisti kitiems, nors jis tais studijų planais ir naudojosi kaip priemone pelnyti šiek tiek pinigų. „Paklausyk, – rašo jis Batui, – ko aš dar iš tavęs geidžiu: turi išprašyti dovaną iš (Šv. Alberto vienuolyno) abato. Juk pažįsti to vyro būdą; sugalvok kuklią ir malonią dingstį paprašyti. Pasakyk, kad esu sumanęs didį dalyką, būtent – atkurti teologų dėl neišmanymo sugadintą, sužalotą, supainiotą Jeronimą – atkurti jį visą, kad ir kokia didelė būtų jo apimtis, vėlei įterpti graikiškuosius pasažus. Drįstu teigti, kad atskleisiu ligšiol dar niekieno neperprastą Jeronimo senoviškumą ir stilių. Pasakyk, kad man tam darbui reikia nemažai knygų, be to, ir graikų pagalbos, taigi todėl turiu ieškotis paramos. Tai sakydamas, Batai, tu nė trupučio nemeluosi. Mat aš tikrai viso to ketinu imtis."[5]

Kad to sumanymo jis iš tiesų ėmėsi be galo rimtai, Erazmas netrukus įrodė visam pasauliui. Graikų kalbos užkariavimas buvo tiesiog herojiškas. Pačių pirmųjų pradmenų jis buvo mokęsis jau Deventeryje, bet greičiausiai vėl viską pamiršo. 1500 m. kovo mėnesį jis rašo Batui: „graikų kalba bemaž baigia nuvaryti mane į kapus, tačiau aš neturiu laiko ir pinigų knygoms įsigyti ir mokytojui samdytis."[6] Augustinui Caminade'ui paprašius grąžinti pasiskolintą Homerą, Erazmą skundžiasi: „nejau atimsi iš manęs vienintelę mano nuobodžių valandų paguodą? Mat degu tokia meile šiam autoriui, kad, ir neįstengdamas suprasti, gėriuosi ir gaivinuosi vien tos knygos reginiu."[7] Ar Erazmas suvokė, kad šitaip jis bemaž pažodžiui pakartojo tai, ką Petrarca rašė pusantro šimto metų anksčiau? Tačiau jis jau buvo pasinėręs į darbą; nėra visai aišku, ar turėjo mokytoją, bet panašu, kad turėjo[8]. Iš pradžių jam dar sunkiai sekasi. Paskui jis drįsta vadinti save šios kalbos kandidatu ir, vis labiau pasitikėdamas savimi, pradeda į kai kuriuos laiškus įterpinėti graikiškų citatų. Studijuoja dieną naktį, ragina visus draugus parūpinti jam graikiškų knygų. 1502 m. rudenį Erazmas pasiskelbia galįs dorai parašyti graikų kalba viską, ką tik norįs, ir tai – *ex tempore*[9]. Lūkesčiai, kad graikų kalba atversianti jam akis ir padėsianti suprasti Šventąjį Raštą, Erazmo neapvylė. Treji beveik nepertraukiamų studijų metai gausiai atlygino jam už įdėtą triūsą. Hebrajų kalbos, kurios irgi buvo pradėjęs mokytis, jis atsisakė[10]. Taigi 1504 m. jis jau iš graikų kalbos vertė, kritiškai naudojosi šia kalba teologinėse studijose, mokė tos kalbos kitus, sakysime, Guillaume'ą Copą, prancūzų gydytoją huma-

nistą. Dar po kelerių metų Italijoje jis jau nelabai beras kuo praturtinti savąsias graikų kalbos žinias; vėliau sakėsi[11] abiejų senųjų kalbų žinių atsigabenęs ten daugiau, nei iš ten parsigabenęs.

Nėra geresnio įrodymo, su kokiu entuziazmu Erazmas griebėsi graikų kalbos, už uolų rūpinimąsi, kad ir jo geriausi bičiuliai patirtų maloningą tų studijų naudą. Batui irgi reikią mokytis graikų kalbos. Tačiau jis neturi laiko, ir lotynų kalba jam geriau tinkanti[12]. Nukeliavęs į Harlemą aplankyti Willemo Harmenso, jis mėgina ir iš jo padaryti *graecus*; pasiima knygų pilną kelionės krepšį. Tačiau tai tuščios pastangos, Willemas nesiduoda įkalbamas, ir Erazmas dėl to jaučiasi toks nusivylęs, kad tariasi ne tik patyręs nuostolių ir veltui vargęs, bet ir netekęs bičiulio[13].

Tuo laiku Erazmas nuolat svarstė, kur turėtų keliauti artimiausioje ateityje. Į Angliją, į Italiją, atgal į Paryžių[14]? Viskas baigėsi gana ilga viešnage – nuo 1501 m. rudens iki kitų metų vasaros – iš pradžių Sent Omere, pas Šv. Alberto vienuolyno priorą, o paskui – netoliese buvusioje Kurteburno pilyje.

Sent Omere Erazmas susipažino su žmogumi, kurį jis vėliau iškels greta Coleto kaip tikro teologo, o sykiu ir gero vienuolio paveikslą; buvo tai Jeanas Vitrier, Šv. Otmaro pranciškonų vienuolyno gvardijonas. Patrauklus Vitrier gyvenimo faktas Erazmui turėjo būti tas, kad šis pranciškonas buvo pasmerktas Sorbonos už pernelyg laisvus samprotavimus apie vienuolynų gyvenimo ydas. Vitrier dėl to neatsisakė savo nuomonės, jis atsidėjo vyrų ir moterų vienuolynų reformai. Nuo scholastikos perėjęs prie Pauliaus, jis susiformavo labai laisvą krikščioniško gyvenimo sampratą, itin neprielankią praktikoms ir ceremonijoms. Nėra abejonės, kad šio vyro įtaka buvo reikšminga, gimstant garsiausiam ir didžiausią įtaką padariusiam Erazmo veikalui: *Enchiridion militis christiani.*

Pats Erazmas vėliau paliudijo, kad *Enchiridion* gimė per atsitiktinumą[15]. Jis nesusivokė, kad išorinė paskata dažnai padeda vidiniam poreikiui. O išorinė paskata buvo ta, kad Turnehemo pilyje lankėsi karo vyras[16], Bato bičiulis, labai jau laisvo elgesio žmogus, blogas savo doros ir maldingos žmonos vyras, be to, neišprusęs ir apimtas smarkios neapykantos popiežiui. Beje, tas vyras buvo prielankaus būdo, o Erazmui padarė išimtį ir jo akivaizdoje nereiškė neprielankumo dvasininkams. Žmona karštai prašė Batą prikalbinti Erazmą, kad šis parašytų ką nors, kas ga-

lėtų paskatinti jos vyrą atsikvošėti. Erazmas šį prašymą patenkino, o rašinys susilaukė tokio Jeano Vitrier pritarimo, kad po kelerių metų Erazmas Levene šį veikalą praplėtė ir 1504 m. išleido Antverpene, Dircko Maertenso spaustuvėje.

Tokia išorinė *Enchiridion* radimosi istorija. Tačiau vidinė buvo ta, kad Erazmas anksčiau ar vėliau turėjo išreikšti savo požiūrį į anų dienų religinę praktiką, į ceremonijas ir jį piktinusią bedvasę krikščionio pareigos sampratą.

Savąja forma *Enchiridion* yra vadovas, turįs padėti nemokytam karo vyrui pasiekti Kristaus vertą dvasią; sakytumei, pirštu prikišamai jam čia turi būti parodytas trumpiausias kelias pas Kristų. Bičiulį jis vaizduoja pasibodėjusį rūmų gyvenimu, tai įprasta ano meto literatūros tema. Vos kelias dienas Erazmas pertraukia savąjį gyvenimo triūsą, teologijos taurinimą, tenkindamas bičiulio troškimą gauti šiek tiek pamokymų. Stengdamasis prisiderinti prie kariškio stiliaus, jis pasirenka antraštę *Enchiridion*, graikišką žodį, jau Antikos laikais reiškusį ir durklą, ir parankinę knygelę[17]. Taigi – krikščionio kario durklas[18]. Erazmas primena kariui pareigą būti budriam, išvardija jam Kristaus kariuomenės ginklus. Savęs pažinimas yra išminties pradžia. Pateikęs bendrąsias krikščioniškos gyvenimo laikysenos taisykles, paskui Erazmas dar kalba apie kai kurias priemones, padedančias išvengti tam tikrų nuodėmių ir ydų.

Naudodamasis štai tokia schema, Erazmas atranda progą pirmą kartą išdėstyti savo teologinę programą. Ta programa tokia: atgalios prie Rašto. Kiekvienas krikščionis privalo stengtis kuo tyriau suprasti Raštą jo pirmine prasme. Tam jis tegu rengiasi, studijuodamas Antikos autorius: oratorius, poetus, išminčius, ypač Platoną. Naudingi jam būsią ir didieji senieji Bažnyčios Tėvai, – Jeronimas, Ambraziejus, Augustinas, bet jis nieko nepeš ar tik nedaug laimės iš didžiojo vėlesniųjų Rašto aiškintojų pulko. Svarbiausieji Erazmo teiginiai nukreipti prieš sampratą, kad religija – tai nuolatinis ceremonijų laikymasis. Tai esanti bevertė judėjų observancija. Verčiau suprasti vieną atskirą psalmės eilutę, šitaip pagilinant Dievo ir savęs paties pažinimą, pasisemiant iš jos dorovinių pamokymų ir elgesio gairių, nei be deramo dėmesio perskaityti visą psalmyną. Jeigu ceremonijos neatnaujina sielos, jos nieko neduoda ir yra žalingos. „Dažnas mėgsta dėstyti, kiek mišių jis kas dieną klausė, o paskui, pateikdamas tai kaip labai svarų

argumentą, tarytum nieko daugiau Kristui nebūtų skolingas, jis, grįžęs iš bažnyčios, ir toliau gyvena kaip ligi šiolei gyvenęs." „Galbūt duodi auką kas dieną, o gyveni vien savimi rūpindamasis! [...] garbini šventuosius, mėgsti liestis prie relikvijų; nori prilygti Petrui ir Pauliui? Sek vieno tikėjimu, o antrojo meile, ir būsi nuveikęs daugiau, nei dešimtį kartų į Romą suvaikščiojęs." Erazmas neatmeta formulių ir ritualų; jis nenori užgauti žemesniųjų sluoksnių tikėjimo; tačiau jis taip pat nenori, kad Kristaus garbinimas ir tarnavimas jam būtų sudarytas vien iš ritualų. O kodėl gi pirmiausia vienuoliai tiek daug prisideda, kad tikėjimas tampa iškraipytas? „Gėda man pasakyti, kaip prietaringai daugumas jų laikosi tam tikrų ceremonijų, kurios yra žmonių išgalvotos (ir net ne tam skirtos), kaip nepakenčiamai jie ir kitus verčia tą patį daryti, kaip tvirtai jie tomis ceremonijomis kliaujasi, kaip įžūliai kitus vertina."

Tegu jie iš Pauliaus pasimoko tikrosios krikščionybės. „Jūs esate pašaukti laisvei; nesiduokite vėl įkinkomi į vergystės jungą." Šie Laiško galatams žodžiai tapo pagrindiniu reformatorių netrukus pradėto taip garsiai skelbti mokymo apie krikščionio laisvę turiniu. Erazmas tų žodžių čia dar netaikė tokia prasme, kuri reikštų Katalikų Bažnyčios skelbiamų teiginių atsisakymą. Tačiau, rašydamas *Enchiridion*, jis rengė protus atsisakyti daugelio dalykų, kuriuos pats dar norėjo išsaugoti.

Pagrindinė *Enchiridion* intonacija jau yra tokia, kokia ji ir toliau liks visuose jo gyvenimo darbuose: negalima taikstytis su padėtimi, kad pasaulyje regimybė taip skiriasi nuo esmės, kad pasaulis garbina tuos, kurių neturėtų garbinti, kad apakimo, apsileidimo ir nerūpestingumo sąvašynai kliudo žmogui išvysti tikrąsias daiktų proporcijas. Vėliau Erazmas tatai išreikš „Pagiriamajame žodyje kvailybei" ir „Pašnekesiuose". Jį apėmęs jausmas yra ne vien religinis, bet sykiu ir socialinis. Skyriuje „Nuomonės, vertos krikščionio" jis sielojasi dėl visų itin ryškių luominės puikybės, tautinio priešiškumo, tarp ordinų klestinčio pavydo ir mėgdžiojimo apraiškų, dėl kurių žmonės lieka susikaldę. Tegu kiekvienas iš tikrųjų apglėbs savo brolį. „Lošdamas kauliukais tu per naktį pralošei tūkstantį auksinų, o tuo tarpu viena ar kita nelaiminga mergaitė, spiriama skurdo, prekiauja savo garbe, šitaip pražudydama sielą, už kurią Kristus atidavė savąją. Sakai: kas man darbo? Vadovaudamasis savo galva, darau, kas man priklauso! Ir šitaip manydamas tariesi esąs krikščionis, nors nesi net žmogus?"

Krikščionio kario „vadove" Erazmas pirmą kartą su įkarščiu ir pasipiktinimu, nuoširdžiai ir drąsiai išsakė labiausiai jį jaudinusius dalykus. Ir vis dėlto, girdėdami, ką jis pats apie „vadovą" kalba, bemaž negalime pasakyti, kad šis veikalėlis gimė nenumaldomo ir liepsningo maldingumo paskatintas. Pats Erazmas, kaip jau sakėme, kalba apie jį *en bagatelle*, tvirtina ją sudaręs, minėtai moteriškei paprašius, per kelias nuo studijų atplėštas dienas (nors, griežtai kalbant, taip galima būtų sakyti tik apie pirmuosius apmatus, o ne vėlesnį išplėstą variantą). Kaip didįjį savo studijų tikslą jis prieš akis jau regi teologijos restauraciją. Kada nors jis išaiškins Paulių, „idant šmeižikai, laiką didžiausio maldingumo dalyku nieko nenutuokti apie *bonae literae*, suprastų, kad mes jaunystėje padoresniąja Antikos literatūra žavėjomės ir abiejų kalbų, graikų ir lotynų, ne vieną bemiegę naktį tam skirdami, deramai mokėmės ne dėl tuščios garbės ar vaikiško pasitenkinimo, o todėl, kad jau tada ir iš anksto buvome nusprendę Viešpaties šventovę, kai kurių per neišmanymą ir barbariškumą pernelyg išniekintą, pagal išgales puošti iš svetur pasiimtais dalykais, kad ir tauresnės dvasios žmonės galėtų užsidegti meile Šventajam Raštui".[19] Argi nėra taip, kad šiais žodžiais vis dar byloja humanistas?

Čia girdėti ir asmeninio teisinimosi gaidelė. Ji suskamba ir laiške Coletui[20], rašytame pačioje 1504 m. pabaigoje ir išsiųstame drauge su *Lucubrationes* leidimu, kuriame pirmiausiai pasirodė *Enchiridion*. „*Enchiridion* parašiau ne tam, kad viešai pasirodyčiau esąs labai protingas ar iškalbus, o vien tam, kad išgydyčiau paklydimus tų, kurie tarnavimą Dievui net labiau nei judėjai laiko materialaus pobūdžio ceremonijomis ir observancijomis, apleisdami dalykus, ugdančius maldingumą." Čia dar Erazmas priduria – ir tai tipiški humanisto žodžiai: „aš mėginau pateikti lyg ir kokį maldingumo meną, panašiai kaip kiti aprašė tam tikrų mokslų teiginius."

Maldingumo menas. Erazmas, ko gero, būtų nustebęs, jei būtų galėjęs patirti, kad kitas traktatas, parašytas geromis šešiomis dešimtimis metų anksčiau, bet irgi augustinų vienuolio ir taip pat „žemutiniuose kraštuose", liks byloti pasauliui kur kas ilgiau ir įtaigiau: Tomo Kempiečio *Imitatio Christi*.

Enchiridion, drauge su keliais kitais veikalais sudėtas į rinkinį *Lucubrationes*, anaiptol nesulaukė tokio greito pripažinimo kaip *Adagia*. Priežastis čia tikrai nebuvo ta, kad Erazmo samprotavimai apie tikrąjį maldingumą

atrodė pernelyg drąsūs. Tuose samprotavimuose nebuvo nieko, kas kirstųsi su Bažnyčios mokymu, todėl net kontrareformacijos laikais, kai Bažnyčia be galo įtariai žiūrėjo į viską, ką buvo parašęs Erazmas, teologai, sudarinėję jo veikalų *Index expurgatorius*, iš *Enchiridion* rado pašalintinas vos kelias vietas[21]. Be to, Erazmas į šį rinkinį įdėjo ir dar kelis neabejotinai katalikiško turinio raštus. *Enchiridion* ilgą laiką buvo labai vertinamas būtent teologų ir vienuolių. Garsus Antverpeno pamokslininkas mėgo sakyti, kad kiekvienas *Enchiridion* puslapis duodąs minčių visam pamokslui[22]. Tačiau didįjį poveikį platiesiems šviesuomenės sluoksniams šis veikalas pradėjo daryti tik tada, kai, pasaulyje vis labiau garsėjant Erazmo vardui, pasirodė jo gausūs vertimai į anglų, čekų, vokiečių, nyderlandų, ispanų, prancūzų kalbas. Kita vertus, tada pasigirdo ir įtarinėjimų, nes kaip tik tuo metu Liuteris jau buvo pradėjęs didžiąsias grumtynes. „Dabar pradedamas lesioti ir *Enchiridion*, anksčiau taip teologų mėgtas“, – rašo Erazmas 1526 m.[23] Beje, ir tikratikiai vertintojai puolė tik dvi šio veikalo vietas.

BATO MIRTIS 1502 M. PIRMASIS GYVENIMO TARPSNIS LEVENE, 1502–1504 M. VERTIMAI. VĖL PARYŽIUJE. VALLOS NAUJOJO TESTAMENTO *ANNOTATIONES*. ANTRASIS ERAZMO GYVENIMO TARPSNIS ANGLIJOJE, 1505–1506 M. NAUJI DRAUGAI IR GLOBĖJAI. KELIONĖ Į ITALIJĄ 1506 M. *CARMEN ALPESTRE*.

SEPTINTAS SKYRIUS

„Šiais metais fortūna gana smarkiai siautėjo prieš mus", – rašo Erazmas 1502 m. rudenį[1]. Tų metų pavasarį mirė jo artimas bičiulis Batas. Gaila, kad neturime išlikusių Erazmo laiškų, rašytų tiesiogiai veikiant šiai didelei netekčiai. Tam ištikimam pagalbininkui tiktų turėti ir kitą paminklą, ne vien Erazmo pastatytą veikale *Antibarbari*. Anna van Veere ištekėjo antrąkart, ir į ją kaip globėją nebebuvo ko dėti vilčių; 1502 m. spalį mirė ir Henrikas Bergenietis. „Pagerbiau vyskupo atminimą trimis lotyniškomis ir viena graikiška epitafija; man buvo atsiųsti tik šeši guldenai, idant jis ir miręs liktų į save panašus"[2]. Tuo pat metu mirus Fransui van Busleidenui, Bezansono arkivyskupui, Erazmas neteko dar vieno viltingo galimo globėjo. Nuo Paryžiaus, Kelno ir Anglijos Erazmas tebesijautė atkirstas maro pavojaus.

Tad 1502 m. rudenį jis, kaip pats sako, „maro nublokštas", atsidūrė Levene. Leveno universitetas, 1452 m. įsteigtas mėginant Nyderlandus padaryti dvasiniu atžvilgiu mažiau priklausomus nuo Paryžiaus, XVI a. pradžioje drauge su pačiu Paryžiumi buvo tarp senosios teologijos bastionų, tačiau tai nereiškia, kad ir ten klasikos studijos nežengė į priekį. Kaipgi kitaip Adrianas Utrechtietis, būsimasis popiežius Adrianas VI, o tuomet – Šv. Petro katedros dekanas ir teologijos profesorius, iškart būtų ėmęsis žygių, kad vos atvykusiam Erazmui būtų pasiūlyta katedra? Erazmas šį pasiūlymą atmetė, kaip sakosi, „dėl tam tikrų priežasčių"[3]. Priežasčių, matyt, būta labai svarių, jei turėsime galvoje, kad jis gyveno gan varganai. Pats Erazmas tas priežastis nusako ne visai aiškiai: „čia esu pernelyg arti olandiškų liežuvių, daug kam galinčių pakenkti, bet nieko dar neišmokiusių ko nors naudinga". Pagrindinė priežastis, be abejo, buvo jo laisvės troškimas ir liepsningas įkarštis studijuoti visiškai tam atsidėjus.

Tačiau jam reikėjo gyventi. Gyventi Levene buvo brangu, o jis neturėjo jokio nuolatinio uždarbio[4]. Parašė kelias pratarmes ir Utrechto vyskupui, universiteto kancleriui, skyrė pirmą savo vertimą iš graikų kalbos, kelias Libanijaus *Declamationes*. 1503 m. rudenį laukiant Pilypo Gražiojo grįžtant į Nyderlandus iš kelionės po Ispaniją, Erazmas, dūsaudamas per

jėgą parašė panegiriką, garbinančią laimingą valdovo grįžimą. Tai jam kainavo vargo: „triūsiu dieną naktį", – sako jis, nors, kai kūryba liejosi iš širdies, jam sekėsi itin lengvai; „ar yra kas atgrasiau, nei rašyti prieš savo valią, ar yra kas beprasmiškiau, nei rašyti tai, kas verčia atprasti gerai rašyti?"[5] Reikia pabrėžti, kad tokius nemalonius pataikavimus Erazmas iš tikro kaip įmanydamas mažino, o pratarmėje stačiai sako, kad visas šis žanras jam svetimas.

1504 m. gale mes regime Erazmą grįžus į Paryžių. Greičiausiai grįžti jis manė visą laiką, o į gyvenimą Levene žiūrėjo tik kaip į laikiną tremtį. Aplinkybės, kuriomis jis išvyko iš Leveno, nežinomos, nes 1504 m. laiškų beveik visai neišliko. Šiaip ar taip, Paryžiuje jis tikėjosi greičiau pasieksiąs didįjį tikslą – visiškai atsidėti teologijos studijoms. „Negalima nė apsakyti, brangusis Coletai, – rašo jis pačiame 1504 m. gale, – kaip aš, iškėlęs visas bures, skubu prie Šventojo Rašto, kaip man atgrasu visa, kas mane tolina nuo tų darbų ir verčia gaišti. Tačiau nepalanki fortūna, visą laiką atgręžusi į mane vis tą patį veidą, lėmė, kad niekaip negalėjau išsivaduoti iš vargų. Taigi grįžau į Prancūziją, pasiryžęs jeigu jų ir ne atsikratyti, tai bent vienaip ar kitaip juos nustumti į šalį. Tada galėsiu laisvai visą širdį skirti *divinae literae*, atiduodamas jai likusį gyvenimą."[6] Girdi, kad tik pavyktų rasti lėšų kelis mėnesius atsidėti vien saviems darbams ir išsivaduoti nuo pasaulietinių raštų. Ar negalėtų Coletas dėl jo pasidomėti, kiek pajamų gauta, pardavinėjant šimtą *Adagia* egzempliorių, kuriuos jis savo lėšomis išsiuntęs į Angliją? Kelių mėnesių laisvei išsipirkti pinigų reikią nedaug.

Esama tam tikro didvyriškumo Erazmo pastangose nesinaudoti savo lengvu talentu ir pavydėtinu apsiskaitymu humanistikos srityje bei, nepaisant skurdo, siekti šviesaus idealo, teologijos restauracijos.

Įstabu, kad Lorenzo Valla, italų humanistas, jaunystėje parodęs Erazmui kryptį ir tapęs pavyzdžiu kelyje į grynesnę lotynų kalbą bei klasikinę Antiką, atsitiktinai tapo ir jo vedliu bei pirmtaku kritinės teologijos baruose. 1504 m. vasarą, medžiodamas senoje premonstratams priklausiusio Parco vienuolyno (netoli Leveno) bibliotekoje („jokiuose medžioklės plotuose medžioklė neteikia didesnio malonumo"), Erazmas aptiko Naująjį Testamentą komentuojančių Vallos *Annotationes* rankraštį. Tai buvo šūsnis kritinių pastabų dėl Evangelijų, Laiškų ir Apokalipsės tekstų. Tai, kad Vulgatos tekstas nėra nepriekaištingas, Roma pripažino jau tryliktajame šimtmetyje. Vienuolių ordinai ir teologai rūpinosi šio teksto tobulinimu,

tačiau sistemingai jį gryninant, nepaisant keturioliktajame šimtmetyje pasirodžiusio Mikalojaus Lyriečio veikalo, dar nebuvo toli pasistūmėta.

Veikiausiai pažintis su Vallos *Annotationes* paskatino Erazmą, anksčiau labiau užsidegusį išleisti Jeronimą ir parengti Pauliaus komentarus (abu tuos sumanymus jis įvykdys vėliau), iškelti sau naują užduotį ir imtis atkurti gryną viso Naujojo Testamento tekstą. Jau 1505 m. kovo mėnesį Joostas Badijus Paryžiuje Erazmui atspausdino Vallos *Annotationes*, lyg ir tam tikrą išankstinį pranešimą, ką šis pats vieną dieną ketinąs nuveikti. Tai buvo drąsus žingsnis. Erazmas gerai suprato, kad humanistas Valla tarp teologų turi blogą vardą ir kad bus imta šūkauti apie „nepakenčiamą įžūlybę *homo grammaticus*, kuris, iš pradžių kamavęs visus mokslus, dabar net prie Šventojo Rašto nesidrovi kišti savo begėdiškos plunksnos".[7] Tai vėl buvo programa – kur kas aiškesnė ir metanti didesnį iššūkį už *Enchiridion*.

Ir šįkart ne visai aišku, kodėl ir kaip jau 1505 m. rudenį Erazmas vėl paliko Paryžių ir išvyko į Angliją. Jis pats kalba apie rimtas priežastis ir išmintingų žmonių patarimą[8]. Vieną priežastį pamini: baigėsi pinigai. Kurį laiką jam išsiversti veikiausiai padėjo pakartotinis *Adagia* leidimas, Johanneso Philippi atspausdintas 1505 m. Paryžiuje; prie širdies jam šis, matyt, nebuvo, nes jis pats nebebuvo patenkintas savo darbu ir norėjo jį išplėsti, naudodamasis naujai sukauptomis graikų kalbos žiniomis[9]. Iš Olandijos jį pasiekė perspėjamas Servacijaus, seno bičiulio, dabar – Steyno prioro, balsas, prašąs paaiškinti, kodėl jis išvyko iš Paryžiaus[10]. Matyt, bičiuliai Olandijoje vis dar nepasitikėjo Erazmu, jo darbais ir ateitimi.

O ateitis Anglijoje regėjosi Erazmui daugeliu atžvilgių palankesnė nei lig šiolei bet kur kitur. Ten jis rado senų draugų, įtakingų ir reikšmingų vyrų: Mountjoy, pas kurį kelis mėnesius gyveno, Coletą ir Morą. Rado keletą puikių graikų kalbos mokovų; su jais bendraudamas patyrė naudos ir malonumo: nors Coletas graikų kalbą išmanė menkai, tačiau greta Moro buvo Linacre'is, Grocinas, Latimeras ir Tunstallas[11]. Susipažino su kai kuriais aukštaisiais dvasininkais, turėjusiais tapti draugais ir globėjais: su Vinčesterio vyskupu Richardu Foxe'u, Ročesterio vyskupu Jonu Fišeriu, Kenterberio arkivyskupu Williamu Warhamu. Susibičiuliavo su vyru, dėl dvasios ir interesų panašumo galėjusiu kiek atstoti Batą – italu Andriumi Amonijumi iš Lukos, kaip ir Erazmas, puikiu lotynistu. Galiausiai karalius pažadėjo jam dvasinę beneficiją. Erazmas tuoj išsirūpino popiežiaus Julijaus

II dispensą (1506. I. 04), panaikinusią kliūtis priimti anglų beneficiją[12].

Vertimai iš graikų ir lotynų kalbų dabar jam buvo parankus ir nedaug laiko atimąs būdas pelnyti prielankumą ir paramą: Foxe'ui jis išvertė iš pradžių vieną, o paskui ir kitus Lukiano dialogus, Warhamui – Euripido *Hecuba* ir *Iphigenia*. Dabar jis pradėjo galvoti ir apie savo laiškų išleidimą[13].

Jo santykiai su Olandija ir vienuolynu turbūt dar nebuvo visai sutvarkyti. Servacijus neatsakinėjo į laiškus. Tolimame Steyno vienuolyne gyvenančio bičiulio, su kuriuo jį siejo artimas ryšys, šešėlį Erazmas nuolat jautė kaip tam tikrą grėsmę savo gyvenimo keliui ir laisvei. Ar prioras žinojo, kad Erazmas gavo popiežiaus dispensą, atleidusią jį „nuo Šv. Augustino ordino Steyno vienuolyno Olandijoje statuto ir gyvenimo būdo"? Tikriausiai taip. 1506 m. balandžio 1 d. Erazmas jam rašo: „Esu čia, Londone, regis, itin vertinamas didžiausių ir mokyčiausių visos Anglijos vyrų. Karalius pažadėjo parapiją, bet kunigaikščio atvykimas į Angliją privertė šį reikalą atidėti."[14]

O toliau Erazmas rašo taip: „Nuolat svarstau, kad visą man likusį gyvenimą (kiek jo dar liko, aš nežinau) turiu paskirti vien maldingumui, vien Kristui. Gyvenimas, kad ir ilgas, man regisi netvarus ir laikinas; žinau, kad esu trapios kūno sandaros ir kad manąsias jėgas gerokai išsekino studijos, o iš dalies – ir nesėkmės. Matau, kad studijuodamas nepasieksi jokio rezultato ir kad yra taip, tartum kiekvieną dieną turėtum viską pradėti nuo pradžių. Todėl, tenkindamasis savąja vidutinybe (ypač kad jau esu pakankamai pramokęs graikų kalbos), nusprendžiau atsidėti meditacijoms apie mirtį ir manosios sielos formas. Turėjau tai anksčiau padaryti ir brangius metus taupyti tada, kai jie dar buvo geriausi. Tačiau nors taupumas, kurio griebiamasi, kai jau tik keli lašai likę ant dugno, pavėluotas, žmogus privalai būti juo taupesnis, juo tas likutis menkesnis ir prastesnis."

Gal melancholijos priepuolis paskatino Erazmą parašyti tokius užsisklendimu savyje ir atsižadėjimu dvelkiančius žodžius? Gal jį, besivaikantį gyvenimo tikslo, staiga suėmė mintis, jog jo siekiai yra tuštybė, gal jis pasijuto labai pavargęs? Gal čia Erazmas atskleidžia senam, artimam bičiuliui slapčiausius savo esybės pagrindus? Tenka tuo abejoti. Šis pasažas labai nedera prie pirmų laiško sakinių, kalbančių vien apie sėkmę ir ateities perspektyvas. Laiške, kurį Erazmas kitą dieną irgi į Gaudą parašė geram pažįstamui[15], tokios nuotaikos nė trupučio nejusti: jo mintys vėl nukreiptos į ateities perspektyvas. Nematyti, jog nors kiek būtų sumažėjęs nepa-

prastas uolumas, su kuriuo Erazmas toliau tęsia savąsias studijas. Ir esama ženklų, kad Erazmas, rašydamas Servacijui, kuris jį pažinojo geriau, nei jam būtų norėjęsi, ir kuris, kaip Steyno prioras, savąja valdžia kėlė jam grėsmę, tyčia prabilo tokia paniekos pasauliui kupina intonacija.

Iš prebendos Anglijoje nieko neišėjo. Tačiau staiga pasitaikė proga, kurios Erazmas jau tiek žvalgėsi: – proga keliauti į Italiją[16]. Henriko VII asmens gydytojas genujietis Giovanni Battista Boerio, ieškojo mokytojo, galinčio palydėti jo sūnus į Italijos universitetus. Erazmas priėmė šį statusą, neužkrovusį jam nei pareigos mokyti, nei rūpintis pragyvenimu; jo užduotis buvo tik prižiūrėti jaunuolius ir vadovauti jų studijoms[17]. 1506 m. birželio pradžioje jis vėl atsidūrė Prancūzijoje. Du vasaros mėnesius keliauninkai praleido Paryžiuje, ir Erazmas pasinaudojo proga atiduoti spaustuvininkui iš Anglijos atsivežtus įvairius savo veikalus. Dabar jis jau buvo garsus ir graibstomas autorius, džiugiai sutiktas (mat buvo laikytas mirusiu) ir nuoširdžiai pagerbtas senųjų draugų. Joostas Badijus išspausdino viską, ką tik Erazmas pasiūlė: Euripido ir Lukiano kūrinių vertimus, rinkinį *Epigrammata*, naują, bet vis dar nė kiek nepakeistą *Adagia* leidimą[18].

Rugpjūtį kelionė tęsiama. Erazmui raitomis jojant per Alpes, kaip atsisakyto pomėgio atbalsis radosi svarbiausias jo eilėraštis. Bendrakeleiviai jį erzino, ir jis, vengdamas pašnekesių, mėgino prasiblaškyti eiliuodamas. Taip gimė *Carmen*, jo paties vadinta *equestre vel potius alpestre*, apgiedanti senatvės nemalonumus ir dedikuota bičiuliui Guillaume'ui Copui[19].

Erazmas buvo iš tų žmonių, kurie anksti pasijunta seni. Dar nebaigęs ketvirtos dešimties, jis tarėsi peržengęs senatvės slenkstį. Kaip greit atėjo senatvė! Erazmas apžvelgia savo gyvenimą: riešutais žaidžiąs kūdikis, mokslų ištroškęs berniokas, į poezijos meną, scholastiką ir į tapybą besigilinąs jaunuolis. Dar kartą peržvelgia pagarbos vertą lektūrą, graikų kalbos studijas, mokytumo siekius. Visu tuo užsiėmus, staiga ateina senatvės dienos. Kas jam belieka? Ir vėl suskamba pasaulio atsižadėjimo ir atsidavimo Kristui intonacija. Sudie, juokai ir niekučiai, sudie, mokslo goduly, sudie, poezija! Tyra, Kristaus kupina siela – štai viskas, ko jis dabar geidžia.

Veikiau jau ne Servacijui adresuotame atodūsyje, o čia, Alpių kraštovaizdžio tyloje, šiek tiek atsiskleidė giliausios Erazmo aspiracijos. Tačiau ir dabar tai tėra slaptas jo sielos sluoksnis, o ne smarkus impulsas, teikęs jo gyvenimui turinį ir kryptį, nenumaldomai gindamas imtis vis naujų studijų.

ERAZMAS ITALIJOJE, 1506–1509 M. TURINE JIS GAUNA DAKTARO LAIPSNĮ. BOLONIJA IR POPIEŽIUS JULIJUS II. – ERAZMAS VENECIJOJE PAS ALDĄ, 1507–1508 M. KNYGŲ SPAUSDYBA. – ALEKSANDRAS STIUARTAS. ROMA, 1509 M. – ŽINIA, KAD HENRIKAS VIII SĖDO Į SOSTĄ. ERAZMAS IŠVYKSTA IŠ ITALIJOS.

AŠTUNTAS SKYRIUS

Vos atvykęs, taigi specialiai nesiruošęs, Erazmas 1506 m. rugsėjo 4 d. Turine gauna teologijos daktaro laipsnį. Nesunku suprasti, kad jam pačiam *magister noster* skambėjo pašaipiai ir kad jis tam laipsniui neteikė per didelės vertės. Laipsnis jam buvo nebent oficialus diplomas, duodąs teisę rašyti teologijos klausimais ir sustiprinąs jo pozicijas kritikų atžvilgiu. Keista tai, kad jis ir savo bičiuliams Olandijoje, kitados kaip tik dėl daktaro laipsnio rėmusiems jo studijas, apie šį titulą kalbėjo menkinamu tonu. Jau 1501 m., laiške Annai van Borselen: „Keliauti į Italiją, parsigabenti daktaro titulą? Ir viena, ir kita – paikystės. Tačiau privalu paisyti laiko diktuojamų papročių."[1] Dabar – Servacijui ir Johannesui Obrechtui, kone atsiprašinėdamas: „gavome šventosios teologijos daktaro laipsnį, beje visai prieš savo ketinimus, priveikti bičiulių maldavimų."[2]

Kelionės tikslas buvo Bolonija. Erazmui atkakus ten vyko karo veiksmai, privertę jį laikinai trauktis į Florenciją. Popiežius Julijus II, sudaręs sąjungą su prancūzais, patraukė su kariuomene prieš Bentivogli'us, idant iš jų atsiimtų Boloniją. Šis tikslas netrukus buvo pasiektas, ir Bolonijoje pasidarė pakankamai saugu, kad būtų galima į ją grįžti: 1506 m. lapkričio 11 d. Erazmas galėjo stebėti į miestą žengiančio karingojo popiežiaus triumfą.

Iš tų dienų liko tik trumpučiai, prabėgomis rašyti laiškai; jie dvelkia nerimu ir karo kvapu. Nėra jokių liudijimų apie įspūdžius, kurių Erazmui turėjo sukelti Renesanso Italija. Tik skurdūs jo Italijos laikų susirašinėjimo fragmentai pamini architektūrą, skulptūrą ar tapybą. Aplankytą Pavijos Kartūzų bažnyčią jis daug vėliau prisimena vien kaip nereikalingo švaistymo ir prabangos pavyzdį. Italijoje jam rūpėjo ir jį traukė knygos.

Bolonijoje Erazmas baigė tarnauti metus, kuriuos buvo įsipareigojęs globoti jaunuosius Boerio. Tie metai jam prailgo. Erazmas tiesiog negalėjo pakęsti jokių savosios laisvės varžymų. Kontraktu jis jautėsi lyg bučiumi sugautas[3]. Vaikinai, regisi, buvo visai neblogi, nors gal ir ne tokie daug žadantys, kaip atrodė Erazmui, pagautam pirmojo džiaugsmo, tačiau su jų guvernierium Clyftonu, iš pradžių į aukštybes keltu, jis netruko visai susivaidyti[4]. Bolonijoje jam teko patirti visokių nemalonumų, kuriuos tik iš

dalies įstengė kompensuoti užmegzti ryšiai su Paulium Bombazijum. Jis triūsė, ruošdamas papildytą *Adagia* leidimą, kuriame, pridėjus graikiškuosius, posakių skaičius išaugo nuo aštuonių šimtų iki kelių tūkstančių.

Iš Bolonijos Erazmas 1507 m. spalio mėnesį laišku kreipėsi į garsųjį Venecijos spaustuvininką Aldą Muncijų[5]. Prašė jo iš naujo išleisti abiejų Euripido dramų vertimą, nes Badijaus leidimas buvo jau išpirktas, be to, Erazmo nuomone, turėjo pernelyg daug trūkumų. Prie Aldo Erazmą, be abejo, traukė ne tik spaustuvės garsas, bet ir ta aplinkybė, kad jis buvo stačiai įsimylėjęs gražius Muncijaus šriftus, „visų dailiausias raides, ypač pačias mažąsias". Erazmas buvo vienas tų tikrųjų knygos bičiulių, kurie atiduoda širdį tam tikram šriftui ar formatui ne dėl artistinių pomėgių, o dėl skaitomumo ir parankumo, kuriuos jie užvis labiausiai brangina. Aldą jis prašė visai mažos, nebrangios knygelės. Metų pabaigoje jų ryšiai tiek pažengė į priekį, kad Erazmas kol kas atidėjo numatytą kelionę į Romą ir persikėlė į Veneciją, idant galėtų pats prižiūrėti savųjų raštų leidimą. Dabar jau kalba ėjo ne vien apie mažą vertimų knygelę; Aldas pareiškė esąs pasiryžęs išspausdinti stebėtinai padidėjusį *Adagia* rinkinį.

Beatas Reiniškis, be abejo, pats girdėjęs iš Erazmo lūpų, vėliau pasakojo[6], kaip šis, vos atkakęs į Veneciją ir išsyk nuėjęs į spaustuvę, gavo ten ilgai palaukti. Aldas taisė bandomuosius atspaudus ir pamanė, kad čia dar vienas tų įvairiausio plauko smalsių lankytojų, kurie jį nuolatos kamavo. Paaiškėjus, kad tai Erazmas, Aldas sutiko jį kuo nuoširdžiausiai ir parūpino jam valgį ir nakvynę pas savo uošvį Andrea Asolani. Lygiai aštuonis mėnesius Erazmas gyveno aplinkoje, nuo šiolei tapusia jo tikrąja stichija: spaustuvė, skubaus darbo karštligė, dėl kurios Erazmas dar dažnokai dūsauja, bet kuri iš esmės taip įstabiai tiko jo dvasiai. Papildytasis *Adagia* rinkinys Bolonijoje dar nebuvo visai parengtas spaudai. „Labai jau drąsiai, jei kalbėsime apie mane, – liudija pats Erazmas, – pradėjome abu vienu metu, aš – rašyti, Aldas – spausdinti."[7] Tuo metu Venecijoje susirasti literatūriniai bičiuliai iš Naujosios Akademijos, – Johannesas Lascari, Egnacijus Baptista, Morkus Musuras ir jaunasis Jeronimas Aleandras, su kuriuo Erazmas pas Asolani dalijosi kambariu ir patalu, – nešė jam naujus, dar nespausdintus graikų autorius, kurie savo ruožtu davė naujos medžiagos plėsti *Adagia* rinkinį. Ir ne kokius menkus autorius: Platono originalus, Plutarcho „Biografijas" ir *Moralia*, Pindarą, Pausaniją ir kitus. Naujų

pavyzdžių atnešdavo net nepažįstami, bet suinteresuoti žmonės. Vidur spaustuvės triukšmo Erazmas, stebindamas leidėją, sėdėjo ir rašė, dažniausiai iš atminties, taip smarkiai užsiėmęs, kad, kaip pats vaizdžiai sakė, neturėjo laiko nė ausų pasikasyti. Jis buvo spaustuvės valdovas ir viešpats. Jam buvo paskirtas specialus korektorius; iki pat paskutinio bandymo Erazmas vis darė savuosius taisymus. Aldas irgi skaitė bandomuosius atspaudus. Kodėl? – klausė Erazmas. Aš kartu ir mokausi, pasigirdo atsakymas. Tomis dienomis Erazmui teko grumtis dar ir su pirmaisiais savo kankinamos ligos, inkstų akmenligės, priepuoliais. Kaltę jis vertė Asolani'o namuose gaunamam maistui, o vėliau atsikeršijo, savuosiuose *Colloquia* pateikdamas labai jau šlykštų tų jį maitinusių namų ir jų šeimininko paveikslą[8].

1508 m. rugsėjį *Adagia* buvo baigtos; Aldas norėjo Erazmą užlaikyti, daugiau jo labui nuveikti. Iki gruodžio jis dar triūsė, ruošdamas Plauto, Terencijaus ir Senekos tragedijų leidimą. Jam prieš akis šmėžavo didingos bendro darbo vizijos, išleidžiant visus nežinomus klasikinės Antikos lobius, be to, dar ir hebrajų bei chaldėjų veikalus.

Erazmas priklausė kartai, užaugusiai randantis jaunam knygų spausdinimo menui. Šis menas anų dienų pasauliui dar buvo naujas, ką tik įsigytas jutimo organas. Turėdamas šį „beveik dievišką instrumentą"[9], žmogus jautėsi turtingas, galingas ir laimingas. Tiktai knygų spausdyba padarė įmanomą visą Erazmo figūrą ir visą jo kūrybinį palikimą. O pats Erazmas yra pergalingas šio meno triumfas ir sykiu tam tikra prasme – jo auka. Kas gi būtų buvęs Erazmas, jei ne knygų spausdyba? Juk karščiausias jo gyvenimo troškimas buvo skelbti, gryninti ir atkurti senuosius šaltinius. Suvokimas, kad spausdinta knyga pateikia tūkstančiams visiškai tą patį tekstą, buvo Erazmui toji paguoda, kurios neturėjo ankstesnės kartos.

Erazmas – vienas pirmų autorių, išgarsėjusių iškart, nepaliaujamai ėmusių darbuotis ir penėti spausdinimo mašiną. Tai jo jėga ir jo silpnybė. Taip jis galėjo tiesiogiai veikti skaitančiąją Europą, kaip iki jo niekam nebuvo pavykę. Knygų spausdyba visa šio žodžio prasme padarė jį kultūros centru, centrine dvasios stotimi, epochos minties matu. Imkime ir įsivaizduokime, kad, pvz., kardinolas Mikalojus Kuzietis, gal net iškilesnės dvasios vyras už Erazmą, dirbęs dar ir pirmaisiais metais, kai radosi knygų spausdinimas, pats būtų galėjęs taip naudotis šiuo menu, kaip teko Erazmui.

Pavojingasis šios medžiaginės prielaidos aspektas buvo tas, kad kny-

gų spausdyba leido Erazmui, sykį jau tapusiam centru ir autoritetu, išsyk pareikšti pasauliui visa, kas jam ateina į galvą. Kokia didelė vėlyvesniojo jo proto darbo dalis yra, tiesą sakant, kartojimas, atrajojimas, išsamus aiškinimas, nereikalingas gynimasis nuo antpuolių, kuriuos jis be vargo būtų galėjęs atremti vien savo didybe, ginčai dėl niekniekių, į kuriuos jis ramiausiai būtų galėjęs tiesiog nesileisti. Didelė tų raštų dalis, parašyta tiesiog spaudai, iš esmės yra žurnalistika, ir mes būtume neteisingi Erazmui, taikydami tiems veikalams amžinybės mastelį. Suvokimas, kad savo žodžiu iškart gali pasiekti visą pasaulį, yra dirgiklis, nejučiomis veikiąs raiškos būdą, ir prabanga, kurią nebaudžiami gali pakelti tik pačios didžiausios dvasios vyrai.

Jungęs Erazmą su knygų spausdyba tarpininkas buvo lotynų kalba. Nebūdamas neprilygstamas lotynistas, jis niekad nebūtų pasiekęs tokios rašytojo padėties. Knygų spausdinimo menas, be abejo, paskatino lotynų kalbos vartojimą. Anų laikų leidėjui sėkmę ir pelną žadėjo lotyniški leidiniai; sklisdami po pasaulį, jie garsino ir leidėjo vardą. Geriausi leidėjai patys buvo humanizmo dvasios pagauti mokslininkai. Spaustuvininkų korektoriais dirbo išsilavinę ir turtingi žmonės, pavyzdžiui, Pieteris Gillesas, didis Erazmo ir Moro bičiulis, Antverpeno sekretorius, – Dirko Maertenso spaustuvėje. Didžiosios spaustuvės ir lokalia prasme buvo dvasinio bendravimo židiniai. Ta aplinkybė, kad Anglijoje iki tol buvo atsilikusi knygų spausdyba, tikrai nemaža dalimi lėmė, kad Erazmas tegul ir saistomas tokios daugybės ryšių ir viliojamas naudos, ten niekad nuolatos neapsistojo.

Beje, nuolatos kur nors apsistoti jam ir šiaip buvo labai sunku. 1508 m. gale Erazmas priėmė siūlymą mokyti retorikos dalykų Padujoje studijavusį Škotijos karaliaus nesantuokinį sūnų Aleksandrą Stiuartą, kuris, nors dar visai jaunas, jau buvo Sent Endriaus arkivyskupas. Karo pavojus netrukus privertė jį iš Šiaurės Italijos trauktis į Sieną. Iš ten Erazmui leista apsilankyti Romoje. Atvyko jis ten pirmais 1509 m. mėnesiais jau nebe kaip nežinomas vienuolis iš šiaurės kraštų, o kaip garbstomas autorius. Visi amžinojo miesto apžavai buvo jam atviri, ir greičiausiai nemažą malonumą jam teikė išskirtinis svetingumas, kurį jam parodė kai kurie kardinolai ir prelatai: Jonas de Medičis, vėliau tapęs popiežiumi Leonu X, Domenico Grimani, Raffaello Riario ir kiti. Atrodo, kad jam siūlyta net vieta Kurijoje. Tačiau Erazmas turėjo grįžti pas savo jaunąjį arkivyskupą, su kuriuo vėliau *incognito* dar kartą lankėsi Romoje, o paskui iškeliavo į Neapolio apylin-

kes. Jis buvo įžengęs ir į Kumų sibilės olą. Ką ten patyrė, nežinome. Mat iš viso to laikotarpio, pradedant išvykimu iš Padujos ir baigiant 1511 m. pradžia, – tam tikra prasme reikšmingiausio meto Erazmo gyvenime, – neišliko nė vieno jo laiško. Ir vienur, ir kitur jis gerokai vėliau yra kalbėjęs[10] apie Romos įspūdžius, tačiau visuma lieka miglota. Taigi šis „Pagiriamojo žodžio Kvailybei" inkubacijos laikotarpis mums lieka nesuvokiamas.

1509 m. balandžio 21 d. mirė Anglijos karalius Henrikas VII. Jo įpėdinis buvo tas pats mažasis princas, kurį Erazmas 1499 m. sveikino Eltame, kuriam dedikavo Didžiajai Britanijai skirtas giriamąsias eiles ir kuris, lankydamasis Bolonijoje, apdovanojo Erazmą lotynišku laišku, vienodai darančiu garbę ir adresatui, ir pačiam penkiolikamečiui karališkajam lotynistui[11]. Jeigu kada apskritai būtų geras šansas rasti globėją, tai tikrai dabar, kai šis daug žadantis susirašinėjimo partneris, Henrikas VIII, sėdo į sostą. Tokią nuomonę ir lordas Mountjoy, ištikimiausias Erazmo mecenatas, išdėstė 1509 m. gegužės 27 d. laiške[12]. Tiesiog malonu žiūrėti, rašė jis, kaip išmintingai, kaip tvirtai, kaip dorai ir teisingai, kaip prielankiai literatūros ir literatų atžvilgiu laikąsis jaunasis valdovas. Mountjoy, arba greičiausiai vietoj Mountjoy šį laišką surašęs Amonijus, stačiai džiūgaute džiūgavo. Besišypsantis dangus ir džiaugsmo ašaros – tokia laiško tema. Beje, panašu, kad ir pats Erazmas, nepamiršdamas pasiskųsti rūpesčiais ir susilpnėjusia sveikata, vos pranešimas apie Henriko VII mirtį pasiekė Romą, teiravosi Mountjoy, kokie dabar esą jo šansai. „Kenterberio arkivyskupas, – galėjo jam pranešti Mountjoy, – ne tik neapsakomai girdamas be paliovos gilinasi į *Adagia*, bet, jeigu sugrįši, žada tau beneficiją ir siunčia penkis svarus kelionpinigių." Mountjoy šią sumą padvigubino.

Nežinia, ar Erazmas tikrai dvejojo prieš apsispręsdamas. Kardinolas Grimani, pasak jo paties, mėgino sulaikyti Erazmą, bet nieko nepasiekė[13]. 1509 m. liepą Erazmas paliko Romą ir Italiją ir niekad ten nebegrįžo.

Erazmui antrąkart jojant per Alpes, šįsyk ne Prancūzijos puse, bet per Šveicarijos Septimero perėją[14], jį panašiai, kaip prieš trejus metus, alsuojant aukštumų oru pakeliui į Italiją, vėl sparnais palietė jo genijus. Šį kartą jis apsireiškė ne kaip lotynų mūza, anuomet įkvėpusi jam meniškų ir gana jausmingų apmąstymų apie praslinkusį gyvenimą ir maldingų ateities įžadų. Dabar jo dvasioje užsimezgė ir išleido daigus kur kas subtilesnis ir didesnis veikalas: „Pagiriamasis žodis Kvailybei."

MORIAE ENCOMIUM KAIP MENO KŪRINYS. KVAILYBĖ - VISOS GYVASTIES VAROMOJI GALIA, VALSTYBIŲ IR DIDVYRIŠKŲ ŽYGIŲ ŠALTINIS. KVAILYBĖ PALAIKO PASAULIO TVARKĄ. KVAILYBĖS STYGIUS DARO ŽMOGŲ NETINKAMĄ GYVENTI. PASITENKINIMAS SAVIMI BŪTINAS. ŠURMULYS SVARBIAU UŽ TEISYBĘ. MOKSLAS - KANČIA. DVASINIŲ PROFESIJŲ SATYRA. DVI VEIKALO TEMOS. AUKŠČIAUSIA KVAILYBĖS RŪŠIS: EKSTAZĖ. *MORIA*, KAIP LINKSMAS POKŠTAS. KVAILIAI IR PAMIŠĖLIAI. ERAZMAS MENKINAMAI ATSILIEPIA APIE ŠĮ VEIKALĄ. VEIKALO VERTĖ.

DEVINTAS SKYRIUS

Erazmui jojant kalnų perėjomis[1], jo nenurimstanti dvasia, dabar kelias dienas nekaustoma jokio pastovaus darbo, apžvelgė viską, ką jis prabėgusiais metais studijavo ir skaitė, viską, ką jis regėjo. Kokios ambicijos, kokios saviapgaulės, kokios puikybės ir vaizduotės pramanų pilnas pasaulis! Jis prisiminė Tomą Morą, su kuriuo dabar jau greit vėlei pasimatys, šmaikščiausią ir išmintingiausią iš visų savo bičiulių, pavarde *Moros*, graikiškai reiškiančia „kvailys", taip menkai tetinkančia jo esybei nusakyti. Ir nusiteikus smagiems pokštams, kurių Erazmas ir vėlei tikėjosi patirti, bendraudamas su Moru, jo dvasioje iškilo humoro ir išmintingos ironijos kupinas šedevras, *Moriae Encomium*, „Pagiriamasis žodis Kvailybei". Pasaulis – kaip visuotinės kvailybės paveikslas, kvailybė – kaip būtinas elementas, padarąs įmanomą gyvenimą ir sugyvenimą, ir visa tai dėsto *Stultitia*, pati Kvailybė (Minervos priešingybė), kuri, girdama savo galybę ir naudą, liaupsina pati save. Formos požiūriu – *Declamatio*, panaši į tuos Libanijaus veikalus, kuriuos Erazmas vertė iš graikų kalbos. Dvasios požiūriu – atgaivintas Lukianas, kurio *Gallus*, Erazmo verstas prieš trejus metus, galbūt pakišo veikalo temą.

Tie įstabūs smegenys, matyt, patirdavo neprilygstamai šviesių akimirkų. Šioje nesuvokiamai tvirtoje ir talpioje atmintyje po ranka tebebuvo visi klasikinės lektūros savitumai, kuriuos jis praėjusiais metais apdorojo, ruošdamas savuosius *Adagia*; buvo joje ir dar daugybė visko kitko. Tarytum ramiai dar kartą perkrimsdamas visą Antikos išmintį, Erazmas sunkė syvus savajam traktatui.

Jis atvyko į Londoną, apsigyveno Moro namuose, Bucklersbury'je, ir ten, kamuojamas inkstų skausmų, neturėdamas savo knygų, per kelias dienas parašė šį tobulą šedevrą, matyt, iš anksto aiškiai susiklosčiusį jo galvoje[2]. *Stultitia* iš tikrųjų gimė tuo pačiu būdu, kaip ir jos rimtoji sesuo Paladė.

Moria idėja ir jos įkūnijimas yra tiesiog nepriekaištingi, tai palaimingo kūrybinio proveržio produktas. Vienu vieninteliu šviesiu brūkštelėjimu sukurtas išorinis kalbėtojo ir jo publikos paveikslas meistriškai išlaikomas iki pat galo. Matome, kaip pasirodžius Kvailybei ūmai nušvinta klausytojų

veidai; girdime plojimus, kuriais pertraukiami jos žodžiai. Čia taip gausu fantazijos ir drauge tokios kuklios linijos ir spalvos, toks santūrumas, kad randasi pačią Renesanso esmę sudarančios tobulos harmonijos paveikslas. Nors medžiagos ir minčių – daugybė, regime ne siautulį, bet santūrumą, lygumą, lengvumą ir giedrumą, kurie sykiu ir džiugina, ir pramogą teikia. Norėdami suvokti estetinį Erazmo kūrinio tobulumą, turime greta pasidėti Rabelais.

Be manęs, – kalba Kvailybė, – pasaulis nė akimirkos negali gyvuoti. „Ką gi mirtingieji nuveikia, kas nebūtų pilna kvailybės, kas būtų ne kvailių ir tarp kvailių nuveikta?"[3] „Be kvailybės jokia visuomenė ir joks ryšys tarp žmonių nebūtų malonus ir patvarus. Liaudis negalėtų ilgai pakęsti savo valdovo, ponas – tarno, tarnaitė – ponios, mokytojas – mokinio, bičiulis – bičiulio, žmona – vyro, nuomininkas – namų šeimininko, bendrame bute gyvenąs – savo bendrininko, draugas – draugo, jeigu ir vieni, ir kiti neklystų, vieni kitems nepataikautų, nežiūrėtų pro pirštus į svetimas silpnybes, nevaišintų vienas antro Kvailybės medumi."[4] Šiuose sakiniuose glaustai atskleista *Laus* esmė. Kvailybė čia – ir gyvenimo išmintis, ir rezignacija, ir romios sielos vertinimas.

Tas, kuris nuplėšia kaukę gyvenimo spektakliui, pašalinamas iš gyvenimo[5]. Kas gi daugiau yra visas mirtingųjų gyvenimas, jei ne tam tikras vaidinimas, kuriame kiekvienas rodosi vis su kitokia kauke ir atlieka savo vaidmenį, iki režisierius paliepia jam išeiti? Neteisingai daro tas, kuris nepaklūsta tikrovei ir reikalauja, kad vaidinimas nebebūtų vaidinimas. Tikrai nuovokus žmogus drauge su visais arba užmerkia akis, arba geraširdiškai kvailioja.

Viena būtinų bet kokios veiklos stimulų yra *Philautia*, Savimeilė, tikra Kvailybės sesuo[6]. Kas pats savimi nepatenkintas, tas nieko nenuveikia. Atimk iš gyvenimo šį prieskonį, ir kalbėtojo žodis išvėsta, poetas išjuokiamas, dailininkas ir visas jo menas žlunga.

Puikybės, tuštybės ir garbėtroškos pavidalu Kvailybė yra varomoji galia visų tų dalykų, kurie pasaulio laikomi aukštais ir didžiais[7]. Kas gi, jei ne Kvailystė, yra valstybė ir josios valdininkai, tėvynės meilė ir tautinis puikavimasis, iškilmių prabanga, luomų ir diduomenės beprotystė? Visų didvyriškų žygių versmė yra karas, visų kvailiausias daiktas. Kas paskatino aukotis Decijus, kas privertė pulti į prarają Kurcijų? Tuš-

čia garbė. Ši kvailybė kuria valstybes, palaiko pasaulio karalystes, religiją ir teismus.

Tokie žodžiai drąsesni ir blaivesni už Machiavelli'o, labiau nepaisantys prietarų nei Montaigne'io. Tačiau Erazmas nenori būti taip įtarinėjamas: juk čia kalba Kvailybė! Jis tyčia verčia mus visą laiką suktis užburtame rate, nusakomame šitaip: vienas kretietis pasakė: visi kretiečiai – melagiai.

Išminties santykis su Kvailybe – toks pat, kaip proto su jausmais[8]. O pasaulyje jausmų kur kas daugiau nei proto. Tai, kas palaiko pasaulio sanklodą, pati gyvasties versmė, yra kvailybė. Kas gi kita, pavyzdžiui, yra meilė? Kodėl, jei ne iš kvailybės, nematančios visų vargų, žmonės tuokiasi? Visi malonumai ir smagybės yra vien kvailybės prieskoniai. Išmintingas vyras, panorėjęs tapti tėvu, pirma turi griebtis kvailybės. Argi esama kvailesnio dalyko už giminės pratęsimo žaismę?

Nejučiomis čia Kvailybei priskiriama viskas, kas stumia gyvenimą į priekį ir teikia jam džiaugsmo. Kvailybė – tai spontaniška energija, iš kurios niekas negali išsivaduoti. Visiškai protingas ir rimtas žmogus nepajėgus gyventi.[9] Juo labiau kas nors nuo manęs, Kvailybės, tolsta, juo mažiau jis gyvas. Kodėl gi mes bučiuojam ir myluojam mažus vaikus? Argi ne todėl, kad jie tokie nuostabiai kvaili? O kas daro tokią žavią jaunatvę?

O dabar pažvelkite į tikrai rimtus ir protingus vyrus.[10] Kad ir ko jie imtųsi – ar puotautų, ar šoktų, ar žaistų, ar smagiam pašnekesy dalyvautų, – viską jie daro lyg atžagariomis rankomis. Jeigu turi ką nors nupirkti ar sutartį sudaryti, viskas, be abejo, baigsis blogai. Kvintilianas sako, kad publikos baimė rodo kalbėtoją esant nuovokų ir suprantantį savo trūkumus[11]. Gerai, bet ar tada Kvintilianas drauge viešai neprisipažįsta, kad išmintis kliudo gerai atlikti darbą? Ir argi tuomet neteisi *Stultitia*, skelbdamasi esanti pranašesnė už *Prudentia*[12], jeigu išminčius iš drovumo ir gėdos nieko nesiima, o kvailys žvaliai visko griebiasi?

Čia Erazmas pasiekia dideles psichologines gelmes. Iš tiesų, savojo nepajėgumo suvokimas, kaip veikos stabdys, yra didžioji inercija, lėtinanti pasaulio vyksmą. Ar Erazmas suvokė, kad tuomet, kai nesėdi prie savųjų knygų, žmonių ir daiktų atžvilgiu jis pats yra vienas tų, kurie viską daro atžagariomis rankomis?

Kvailybė – tai linksmumas ir lengvumas, ji būtina, kad jaustumeisi laimingas[13]. Vien protingas ir jokių aistrų nepažįstantis žmogus yra akmeninė statula, nejautrus ir neturįs žmogiškų jausmų, šmėkla arba pabaisa, nuo kurios visi bėga. Jis kurčias visiems prigimties jauduliams, nežino nei meilės, nei gailestingumo. Nuo jo niekas nepasislėps, jis dėl nieko nedvejoja, viską kiaurai permato, viską tiksliai pasveria, nieko neatleidžia, tik pats savimi yra patenkintas, tik jis vienas sveikas, tik vienas – valdovas, tik vienas – laisvas. Erazmas čia regi prieš save šiurpų doktrinieriaus pavidalą. Kuri valstybė, šūkteli jis, geistų turėti tokį išminčių valdovu?

Tas, kuris savąja išmintimi pamėgintų iki galo patirti gyvenimo katastrofas, išsyk atimtų sau gyvastį[14]. Tik kvailybė teikia išsigelbėjimą: klysti, užsimiršti, nenusituokti yra žmogiška. Kur kas geriau santuokoje būti aklam ir nematyti sutuoktinio paklydimų, nei pavydu žlugdyti save ir visą gyvenimą paversti tragedijomis. Pataikavimas – dorybė. Be truputėlio pataikavimo nėra ištikimybės. Iškalba, medicinos menas, poezija – visi tie dalykai paremti pataikavimu. Pataikavimas – visų žmonių papročių medus ir saldybė.

Čia vėlei Kvailybei nepastebimai priskiriama visa kupeta vertingų visuomeninių savybių: prielankumas, draugiškumas, polinkis palankiai vertinti ir gėrėtis.

Bet pirmiausiai – palankus savęs vertinimas[15]. Idant būtum malonus kitiems, turi pradėti pats sau truputėlį pataikauti ir palankiai save vertinti. Kas liktų iš pasaulio, jeigu kiekvienas taip nesididžiuotų savo luomu, savo amatu, kad niekas nenorėtų nei sumanumu, nei išvaizda, nei šeima ar kraštu keistis su kitu!

Apgavystė yra tikroji tiesa[16]. Kodėl gi reikėtų geisti tikros erudicijos? Juo žmogus didesnis nevykėlis, juo jis smagiau įsitaisęs ir juo labiau juo žavimasi. Tik pažvelkit į profesorius, poetus ir kalbėtojus. Mat žmogaus dvasia taip jau Dievo sukurta, kad ją labiau pagauna ne tiesa, o nesąmonės. Nueikit į bažnyčias: kai ten kalbama apie rimtus dalykus, visi snūduriuoja, žiovauja ir nuobodžiauja. Bet vos kalbėtojas ima sekti kokią bobučių pasaką, visi atsibunda, atsisėda tiesiai ir nenuleidžia akių nuo jo lūpų.

Būti apgautam, sako filosofai, yra nelaimė, bet užvis didžiausia nelai-

mė – nebūti apgautam[17]! Jeigu žmogiška yra klysti, kodėl tad vadinti nelaimingu žmogų dėl to, kad jis klysta? Juk jis toks gimė ir toks sukurtas, tokia ir visų žmonių dalia. Argi kas nors kada apgailėjo žmogų dėl to, kad jis neskraido arba keturiomis nevaikšto? Lygiai taip pat galėtum vadinti nelaimingu arklį, nes jis nesimoko gramatikos ir neėda pyragaičių. Nė vienas, gyvenąs pagal savo prigimtį, nėra nelaimingas. Galutinei pražūčiai yra išgalvoti mokslai, taip menkai tepadedantys siekti laimės, jog tampa kliūtimi net tam, kam buvo išrasti. Padedami piktųjų demonų, jie įsismelkę į žmonių gyvenimą drauge su visomis kitomis negandomis. Juk paprasti aukso amžiaus žmonės, neturėdami jokio mokslo, gyveno laimingai, vadovaudamiesi vien prigimtimi ir instinktu. Kam jiems reikėjo gramatikos, jei visi kalbėjo viena kalba? Kam dialektikos, jeigu nebuvo nei ginčų, nei nuomonių skirtumo? Kam teisės mokslų, jeigu nebuvo nedorybių, iš kurių radosi geri įstatymai? Tie žmonės buvo pernelyg maldingi, kad, pagauti puikybės ir smalsumo, mėgintų ištyrinėti gamtos paslaptis, žvaigždynų dydį, judėjimą ir daromą poveikį ar slaptąsias daiktų priežastis.

Čia matome jau Antikoje gimusią mintį, kurią Erazmas paliečia tik prabėgomis, o Rousseau ims skelbti visiškai rimtai: kultūra yra nelaimė.

Išmintis yra nelaimė, bet puikavimasis savąja išmintimi yra laimė[18]. Gramatikai, laiką rankose išminties skeptrą, kitaip sakant, – mokyklos mokytojai, būtų pragaištingiausi žmonės, jeigu aš, Kvailybė, nelemto jų amato nepagardinčiau tam tikra saldžia beprotybe. Tačiau tai, kas pasakytina apie mokytojus, pasakytina ir apie poetus, retorius, rašytojus[19]: ir jų laimės šaltinis tėra tik tuštybė ir beprotybė. Teisininkai ne geresni, o tiems įkandin žengia filosofai[20]. O tada ateina eilė gausiems dvasininkų pulkams[21]: vienuoliams, vyskupams, kardinolams, popiežiams, kuriuos pakeičia valdovai ir rūmininkai.

Skyriuose, kuriuose prieš mūsų akis praslenka šios pareigos ir profesijos, satyra šiek tiek pakitusi. Per visą veikalą skamba dvi sumišusios temos: išganingos kvailybės, kuri yra tikroji išmintis, ir tariamos išminties, kuri iš tiesų yra kvailybė. Norėdami pasiekti tiesą ir turėdami galvoje, kad abi šias temas atlieka Kvailybė, privalėtume jas apversti aukštyn kojom, – jeigu tik Kvailybė nebūtų... išmintis. Dabar jau aišku, kad pagrindinė tema yra pirmoji. Ji Erazmo išeities taškas, prie jos Erazmas ir grįžta. Tik

vidurinėje veikalo dalyje, kur visuotinės kvailybės požiūriu iš eilės aptariami žmonių amatai ir titulai, garsiau ima skambėti antroji tema, ir veikalas tampa įprastine žmonių kvailybę išjuokiančia satyra, – viena iš daugelio, tegul ir ne tokių subtilių. Kitose dalyse „Pagiriamasis žodis" yra kur kas gilesnis rašinys, nei tokia satyra.

Retsykiais satyra truputėlį išeina iš vėžių, – tais atvejais, kai *Stultitia* tiesiog smerkia tai, ką trokšta pasmerkti Erazmas, pavyzdžiui, atlaidus arba paiką tikėjimą stebuklais ir savanaudišką šventųjų garbinimą[22], arba lošėjus, kuriuos jai, Kvailybei, derėtų girti, arba vienuolių perdėtą regulos laikymąsi, lygiavą ir pavydą.

Laus Stultitiae reikšmę ano meto žmonėms nemenka dalimi ir lėmė tiesioginė satyra. „Pagiriamojo žodžio" liekamoji galia yra ta, jog mes iš tikrųjų turime sutikti, kad kvailybė yra išmintis, o išmintis – kvailybė. Erazmas žino, kad pati visų dalykų esmė yra nepasiekiama; mėgindamas nuosekliai iki galo išmąstyti tikėjimo teiginius, prieini absurdą[23]. Pažvelkime kad ir į painias teologines suvytusios scholastikos vingrybes. Apaštalai nebūtų įstengę jų suprasti ir dabartinių teologų būtų vadinami kvailiais. Ir pats Šventasis Raštas pasisako už kvailybę. „Dievo kvailybė išmintingesnė už žmones, – sako Paulius, – bet Dievas pasirinko, kas pasauliui atrodo kvaila." „Dievas panorėjo skelbimo kvailumu išgelbėti tuos, kurie tiki."[24] Dievui patiko paikieji ir nenuovokieji: vaikai, moterys, vargšai žvejai, net gyvuliai, užvis toliausiai esą nuo protingosios lapės: asilas, kuriuo jis panorėjo joti, balandis, ėriukas, avys.

Už tariamai lengvabūdiškų juokų čia slypi gili mintis. „Atrodo, jog krikščionių tikėjimas turi tam tikrų giminystės ryšių su kvailybe."[25] Argi apaštalai nebuvo laikomi apsvaigusiais nuo saldaus vyno? Ir argi teisėjas nesakė: Tu pamišėlis, Pauliau? Kas vadinama pamišimu? Kai dvasia, sutraukiusi pančius, trokšta išsiveržti iš savojo kalėjimo ir ištrūkti į laisvę. Tai yra pamišimas, bet sykiu – ir atitrūkimas nuo žemės bei aukščiausioji išmintis. Tikroji laimė yra savęs išsižadėjimas[26], įsimylėjėlių šėlsmas, kurį Platonas vadina aukščiausia palaima. Juo absoliutesnė meilė, juo smarkesnis ir didesnę palaimą teikiąs yra tasai šėlsmas. O pati dangaus palaima yra didžiausias pamišimas, tikrai maldingas žmogus jos šešėlį patiria medituodamas jau žemėje.

Čia *Stultitia* baigia savo prakalbą, keliais žodžiais atsiprašo, girdi, gal

buvusi pernelyg begėdė ar per daug šneki, ir pasitraukia nuo katedros. „Taigi, likite sveiki, garsieji Morijos žyniai! Plokite, gyvenkite, gerkite..."

Neprilygstamas triukas buvo net ir šiuose paskutiniuosiuose skyriuose nepamesti lengvo, komiško tono ir drauge nesileisti į atvirą profanaciją. Tai buvo įmanoma „Kvailybėje" tik iš tikrųjų šokant ant lyno – ant sofizmų lyno. Čia Erazmas visą laiką siūbuoja ties labai gilių tiesų riba. Tačiau kokie maloningi buvo laikai, dar galėję visa tai linksmai aptarinėti! Mat privalu kuo aiškiau pabrėžti, kad *Moriae Encomium* yra tikras linksmas pokštas. Juokas čia subtilesnis, bet ne mažiau nuoširdus nei Rabelais. *Valete, plaudite, vivite, bibite.* „[Minia] teikia kvailumui tiek įvairių formų, ji kasdien išranda toje srityje tokių naujovių, kad joms išjuokti neužtektų ir tūkstančio demokritų, ir patiems demokritams prireiktų naujo Demokrito."[27]

Ir kaipgi galėtume pernelyg rimtai traktuoti *Moria*, jeigu net pati Moro *Utopia*, kuri yra tikra jos priešingybė ir paprastai mus taip rimtai nuteikia, paties autoriaus ir Erazmo laikyta grynu pokštu[28]? Esama vietos, kurioje *Laus*, regis, siejasi sykiu ir su Moru, ir su Rabelais[29], – kuomet *Stultitia* kalba apie savo tėvą Plutoną, turtingumo dievą, kuriam mostelėjus viskas virsta aukštyn kojom, kurio įgeidžiai lemia visus žmonių reikalus: karą ir taiką, valdovų ir tarybų valdžią, teisingumą ir sutartis. Ir Kvailybę su nimfa Jaunyste pradėjęs Plutonas buvo ne koks nukaršęs, apžlibęs, o žvalus dievas, užkaitęs nuo jaunatvės ir nektaro, nelyginant koks antrasis Gargantiua.

Palinkusi milžiniška Kvailybės figūra meta šešėlį ant visos Renesanso epochos. Ji su juokdario kepure ir barškalu. Balsiai ir nesivaržant juokiamasi iš visko, kas kvaila, ir visai nepaisoma, kokios rūšies yra toji kvailybė. Atkreiptinas dėmesys, kad ir „Pagiriamajame žodyje", nors ir koks jis subtilus, niekaip neskiriami neišmanėliai ir naivuoliai, paikšiai ir pamišėliai. Holbeinui, iliustravusiam Erazmą, žinomas tik vienas kvailio atvaizdas: su lazda ir asilo ausimis. Ir pats Erazmas be aiškaus perėjimo kalba čia apie neišmanėlius, čia apie tikrus pamišėlius[30]. Jie yra užvis laimingiausi, sako jis *Stultiae* lūpomis: nesibijo vaiduoklių ir pamėklių, nėra kamuojami būsimų nelaimių baimės, visiems teikia malonumą, pokštus, žaismę ir juoką. Matyt, jis čia turi galvoje geraširdiškus kvailelius, kurie iš tikrųjų dažnai buvo išnaudojami ir paverčiami juokdariais. Šis neišmanymo ir pamišimo

tapatinimas pastebimas ir toliau – lygiai kaip ir komiškumo painiojimas su paprastu juokingumu; ir visa tai gali leisti mums pajusti, kaip labai mes, tiesą sakant, jau esame nutolę nuo Erazmo.

Pats Erazmas vėliau apie savąją *Moria* visados kalbėjo menkinamai. Savo veikalą jis laikęs, kaip pats sako, tokiu nieku, kad nemanęs jo nė vertu išleisti, o vis dėlto joks kitas nebuvo sutiktas su tokiu džiūgavimu. Girdi, tai buvęs žaidimas niekniekiais, ir dar visai ne pagal jo būdą: Moras paskatinęs Erazmą parašyti šį veikalą, ir tai buvę tas pat, kaip paleisti kupranugarį šokti[31]. Tačiau tokie menkinami pasisakymai turėjo ir papildomą paskirtį. *Moria* jam atnešė ne vien sėkmę ir suteikė ne vien malonumo. Nepaprastai dirgli jo epocha labai nepalankiai sutiko tas satyros vietas, kurios, atrodė, užgauna pareigūnus ir ordinus, nors pats Erazmas jau pratarmėje mėgino atsiginti nuo priekaištų, kad veikalas esąs nepagarbus. Lengvas žaidimas Šventojo Rašto tekstais daugeliui skaitytojų buvo pernelyg drąsus: jis pasišaipęs iš amžinojo gyvenimo, priekaištavo Erazmui bičiulis Maartenas van Dorpas[32]. Erazmas kaip įmanydamas stengėsi įtikinti piktamanius, kad, rašydamas *Moria*, netroško nieko daugiau, tik paskatinti skaitytojus siekti dorybės. Taip kalbėdamas jis nepakankamai įvertino savo veikalą: kūrinys buvo kur kas didesnis, tačiau ir pats Erazmas 1515 m. buvo nebe toks pat kaip 1509 m. Sąmojingiausiąjį savo veikalą jam dar ne kartą teko ginti: girdi, jeigu jis būtų žinojęs, kad kūrinys būsiąs toks užgaulus, galbūt būtų jį pasilaikęs ir neskelbęs, rašo Erazmas 1517 m. vienam Levene gyvenančiam pažįstamui[33]. Dar ir pačioje gyvenimo pabaigoje rašytame išsamiame traktate[34] jis jautėsi priverstas atremti įtarinėjimus dėl *Moria*, kuriuos reiškė Albertas Pijus iš Karpio.

„Pagiriamojo žodžio Kvailybei" žanro Erazmas daugiau nesiėmė. Traktatą *Lingua*, kurį jis išleido 1525 m., galėtume laikyti mėginimu pateikti „Kvailybės" pobūdžio kūrinį. Rašinys pavadintas „Apie naudojimąsi ir piknaudžiavimą Liežuviu". Pradžioje esama tam tikro panašumo į *Laus* stilių, tačiau šiam traktatui stinga „Pagiriamojo žodžio" formos ir minties žavesio.

Ar turime laikyti Erazmo nelaime, kad iš visų jo raštų, sudarančių dešimtį tomų *in folio*, iš tikrųjų gyvuoti liko tiktai „Pagiriamasis žodis Kvailybei"? Tik šis veikalas (ir galbūt dar *Colloquia*) tebėra skaitomas pats sa-

vaime. Visa kita studijuojama nebent istoriniu požiūriu, ieškant žinių apie autoriaus asmenį ar apie jo laikus. Man regis, kad laikas čia padarė teisingai. „Pagiriamasis žodis Kvailybei" *buvo* geriausias Erazmo veikalas. Kiti, jo rašyti, galbūt mokslingesni, gal maldingesni, galbūt net padarę tokią pat ar didesnę įtaką jo gyvenamiems laikams. Tačiau jų laikas praėjo. Nepamirštas liks tik *Moriae Encomium*. Mat tik tada, kai humoras nušvietė šią dvasią, ji tapo iš tiesų giliamintė. „Pagiriamuoju žodžiu Kvailybei" Erazmas padovanojo pasauliui tai, ko niekas kitas negalėjo padovanoti.

TREČIOJI VIEŠNAGĖ ANGLIJOJE, 1509–1514 M. IŠ DVEJŲ ERAZMO GYVENIMO METŲ NELIKĘ JOKIŲ ŽINIŲ: 1509 M. VASARA – 1511 M. PAVASARIS. – ERAZMAS KEMBRIDŽE. RYŠIAI SU BADIJUM, PARYŽIAUS LEIDĖJU. APSIRIKIMAS, ATNEŠĘS NAUDĄ BAZELIO SPAUSTUVININKUI JONUI FROBENUI. ERAZMAS IŠVYKSTA IŠ ANGLIJOS, 1514 M. *JULIUS EXCLUSUS*. LAIŠKAS PRIEŠ KARĄ.

DEŠIMTAS SKYRIUS

Nuo tos akimirkos, kai Erazmas, grįžęs iš Italijos, 1509 m. pavasarį pradingsta Moro namuose, kur per kelias dienas parašo „Pagiriamąjį žodį Kvailybei", beveik dvejus metus nėra jokių jo gyvenimo pėdsakų iki to momento, kai jis vėlei išnyra kelyje į Paryžių, vykdamas pas Gillesą Gourmontą atiduoti spausdinti knygą. Galbūt tai buvo laimingiausias jo gyvenimo metas, juk jis praleidžiamas ne tik pas ištikimąjį globėją Mountjoy, bet dar ir Moro namuose, aukštakilmėje ir dvasingoje aplinkoje šeimos, kuri, Erazmo akimis žvelgiant, buvo tiesiog ideali. Toje aplinkoje lankėsi ir Andrius Amonijus – galbūt už visus giminingesnės dvasios bičiulis, Erazmo įsigytas per praeitą viešnagę Anglijoje. Visai įtikėtina, kad tais mėnesiais Erazmas galėjo netrukdomas darbuotis ir gilintis į tas studijas, prie kurių jį traukė širdis, – nesirūpindamas artimiausia ateitimi ir dar neslegiamas nepaprasto išgarsėjimo, vėliau tapusio jam ir našta, ir džiaugsmu.

Kita vertus, ateitis dar vis buvo ganėtinai netvirta. Vos liovusis naudotis Moro svetingumu, vėl prasideda rūpesčiai ir skundai. Nuolatinis skurdas, padėties netvirtumas ir priklausomybė šiai laisvę užvis labiau branginusiai dvasiai, matyt, teikė itin daug kartėlio. Paryžiuje jis sutarė su Badijum dėl naujo peržiūrėto *Adagia* leidimo, nors skaitytojai dar galėjo gauti ir ne per brangiausią Aldo leidinį[1]. *Laus*, ką tik pasirodžiusi Gourmonto spaustuvėje, jau 1511 m. rugpjūčio mėnesį perspausdinamas Štrasburge, – palydėtas mandagaus Jacobo Wimpfelingo laiško Erazmui, su kuriuo šis, atrodo, nebuvo supažindintas[2]. Tuo laiku Erazmas jau vėlei buvo grįžęs į Angliją, Londone kurį laiką rimtai sirgo anglų prakaitine, o paskui išvyko į Kembridžą, į Karalienės kolegiją, kur jau anksčiau buvo glaudęsis. Iš ten jis 1511 m. rugpjūčio 24 d. rašo Coletui tiesiog pakaruokliško humoro intonacija[3]. Kelionė iš Londono buvusi pilna negandų: šlubas arklys, lietus ir dargana, be to, kelyje Erazmas negavęs pavalgyti. „Tačiau man tai – kone malonumas, aš regiu krikščioniškojo neturto taką." Vilties užsidirbti jis nematąs; jis, gimęs po rūstaus Merkurijaus žvaigžde, pravalgąs viską, ką pavykstą išpešti iš mecenatų.

Tatai skamba gal ir niūriau, nei pačiam Erazmui norėjosi pasakyti,

tačiau po kelių savaičių, gavęs užsakymą išversti Bazilijaus Izaijo komentarus, jis vėlei rašo Ročesterio vyskupui: „O toji elgetystė! Suprantu, kad jūs iš to juokiatės. Tačiau aš dėl to nekenčiu savęs ir esu tvirtai nusprendęs arba pasiekti vienokios ar kitokios sėkmės, išvaduosiančios mane nuo tokio elgetavimo, arba tapti visišku Diogeno sekėju."[4]

Coletas, pats niekados neturėjęs piniginių rūpesčių, ne visai suprato tokius Erazmo šmaikštavimus. Atsakė į juos su subtilia ironija ir atsargiu priekaištu, kurio Erazmas, savo ruožtu, apsimetė nesuprantąs[5]. Panašu į mįslę, šaiposi jis: „Viskuo pertekęs, kenčiu stygių", „me simul et in media copia et in summa versari inopia". Tai buvo užuomina į spaudai ruošiamą, Coletui dedikuotą veikalą *De copia verborum ac rerum*, kurį rengėsi išleisti Badijus. „Klausiu jus, kas užsitraukė didesnę gėdą ir labiau vertas pasibjaurėjimo už mane, jau tiek laiko viešai elgetaujantį Anglijoje?"

Amonijui Erazmas skundžiasi, kad palikęs Romą ir Italiją. Kokios tik gerovės jis ten negalėjęs tikėtis! Vėliau jis lygiai taip pat aimanuos, kam visam laikui neįsikūręs Anglijoje. Girdi, kad taip būtų mokėjęs pasinaudoti progomis! Ar tik nebus Erazmas veikiau buvęs iš tų žmonių, kurių jokia sėkmė negali paguosti[6]?

Ir toliau teko vargti, o tonas darėsi vis labiau kupinas kartėlio. „Sausio pirmajai ruošiu kelis jaukus, nors viskas turbūt bus veltui", – rašo jis Amonijui, turėdamas galvoje naujus Lukiano ir Plutarcho vertimus[7].

Kembridže Erazmas skaitė teologijos ir graikų kalbos paskaitas, tačiau, kaip regisi, jos nei buvo itin sėkmingos, nei, juo labiau, davė pelno. Tiesa, galiausiai Erazmas gavo seniai geistąją prebendą, Aldingtono rektoriaus vietą Kente, kurią jam 1512 m. kovo mėnesį skyrė jo globėjas, arkivyskupas Williamas Warhamas, ir vietoj kurios greitai buvo duotas leidimas gauti metinę 20 svarų pensiją. Arkivyskupas pabrėžtinai pareiškia, kad šią malonę, pažeisdamas savuosius įpročius, Erazmui jis suteikia todėl, kad šis „būdamas lotynų ir graikų literatūros mokslo šviesulys, iš meilės Anglijai atsisakė gyventi Italijoje, Prancūzijoje ar Vokietijoje ir nusprendė čia su savaisiais draugais praleisti savo likusį gyvenimą."[8] Matome, kad tautos jau pradeda varžytis dėl Erazmo.

Išsivadavimo nuo visų rūpesčių šios pareigos neatnešė. Piniginiai reikalai, nepaisant viso sąmojingo lengvumo ir geranoriškumo, truputėlį atvėsino bendravimą ir susirašinėjimą su Coletu[9]. Pastangos ieškoti vis nau-

jų gelbėjimosi šaltinių, rašant vis naujus arba pakartotinai leidžiant senus veikalus, liko Erazmui neišvengiama būtinybė. Didieji, jo širdžiai artimi veikalai, prie kurių, jau tiek laiko šmėžavusių jam prieš akis, Erazmas nenuilstamai triūsė Kembridže, nežadėjo atnešti greito pelno. Užsidegimas rimta teologine veikla Erazmui buvo svarbesnis už visa kita, tad jis ir tais vargo metais didžiąją dalį savo jėgų vis tiek skyrė šiam darbui. Coleto įkvėptas, drąsinamas ir skatinamas, jis rengė didįjį Jeronimo raštų leidimą ir tvarkė Naujojo Testamento tekstą.

Pragyvenimą teko pelnytis kitais veikalais. Dabar jų Erazmas jau turėjo pakankamai, ir spaustuvininkai juos pakankamai mielai leido, nors autoriui iš to buvo nedaug naudos. Venecijoje išsiskyręs su Aldu, Erazmas su savaisiais raštais grįžo pas spaustuvininką, leidusį jo veikalus jau 1505 m.: pas brabantietį Joostą Badijų, kuris Paryžiuje įsteigė savo gimtinės vardu pavadintą „Aschės presą", *Prelum Ascensianum*, ir, pats būdamas mokslininkas bei itin rūpestingai leisdamas klasikos veikalus, kaip universiteto spaustuvininkas varžėsi su Aldu. Badijui, iškart pasakysime, vėliau Erazmas atiduos dar kartą peržiūrėtus *Adagia*.

Kodėl ne Badijus, o Gourmontas išleido *Moria*, mums nėra žinoma; galbūt Badijų šis kūrinys ne iškart patraukė. Juo daugiau Badijus tikėjosi iš *Adagia*, tačiau šis darbas reikalavo ilgoko laiko, nes dar reikėjo sulaukti Erazmo papildymų ir pratarmės. Badijus jautėsi tvirtai, nes juk visi žinojo, kad naujasis leidimas yra jo rankose. Tačiau jį pasiekė gandai, kad Vokietijoje ruošiamasi perspausdinti Aldo leidinį. Taigi, kaip spaustuvininkas 1512 m. gegužės mėnesį rašė Erazmui[10], reikėjo šiek tiek paskubėti ir greičiau baigti šį darbą.

Tuo laiku Badijus savo rankose turėjo ar buvo nusižiūrėjęs dar daug daugiau Erazmo veikalų: *De copia*, netrukus išleistą jo spaustuvės, dabar ir *Moria*, jau penktąjį šio kūrinio leidimą, Lukiano dialogus, Euripido ir Senekos vertimus, turėjusius pasirodyti vėliau. Badijus dar tikėjosi ir Jeronimo laiškų. Už *Adagia* jie buvo sutarę penkių šimtų guldenų honorarą, tiek pat Badijus siūlėsi mokėti ir už Jeronimo laiškus, o trečia tiek – už visus kitus atsiųstus raštus. „Oi, sakysite jūs, kokia menkutė kaina! Prisipažįstu, kad jokiu atlygiu negalėsiu deramai įvertinti jūsų proto, uolumo, žinių ir triūso, tačiau gražiausią atlygį jums suteiks dievai ir jūsų paties dorybės. Jūs jau ir taip nepaprastai nusipelnėte graikų ir lotynų literatūrai;

lygiai taip pat nusipelnysite ir šventiems bei dieviškiems mokslams, o sykiu padėsite savo Badijėliui, maitinančiam didelę šeimyną ir, išskyrus kasdienę apyvartą, neturinčiam jokių kitų pajamų."[11]

Erazmas veikiausiai šaipėsi iš to Badijaus laiško. Tačiau pasiūlymą mielai priėmė[12]. Pažadėjo viską parengti spaudai ir 1513 m. sausio 5 d. Londone užbaigė pratarmę pataisytam *Adagia* leidimui, kurios laukė Badijus. Bet paskui nutiko labai keistas dalykas. Agentas, buvęs įvairių Vokietijos ir Prancūzijos leidėjų ir autorių tarpininku, toks Franzas Berckmannas iš Kelno, jam patikėtą Badijui įteikti Erazmo peržiūrėtą *Adagia* egzempliorių drauge su pratarme nugabeno ne į Paryžių, o į Bazelį Jonui Frobenui, ką tik be Erazmo sutikimo perspausdinusiam venecijietiškąjį leidimą! Erazmas reiškia pasipiktinimą tokiu apsirikimu ar žodžio laužymu, tačiau pernelyg jau aiškiai matyti, kad jis dėl to nė kiek nesikrimto[13]. Po pusmečio jis pats su visa manta persikraustė į Bazelį, ir nuo tada prasidėjo širdingi jo ryšiai su tuo pačiu Frobenu, visiems laikams susieję draugėn juodviejų vardus. Beatas Reiniškis vėliau visai neslėpė, kad Frobeno – tuomet dar Amerbacho ir Frobeno – spaustuvė, vos tik Erazmui patyrus, kad joje perspausdintas *Adagia*, jam tapo labai viliojanti.

Neturėdami tvirtų įrodymų, kad Erazmas buvo šios apgaulės bendrininkas, nenorime jo kaltinti nesilaikius Badijui duoto žodžio, nors jo laikysena ir yra truputėlį įtartina. Paminėsime, kaip oriai atsakė Badijus, pats ano meto akimis itin griežtai gerbęs autoriaus teises, kai Berckmanas vėliau atvyko pateikti lyg ir kokio pasiaiškinimo dėl to nutikimo. Girdi, jis priimąs šį pasiaiškinimą, nors Erazmas per tą laiką dar ir labiau jam pakenkęs, pavyzdžiui, pakartotinai išleisdamas *Copia* Štrasburge. „Jeigu tai labiau atitinka jūsų interesus ir teikia jums daugiau garbės, aš iškęsiu, ir iškęsiu nė kiek nesielvartaudamas."[14] Jų santykiai nenutrūko. Kalbant apie visus tuos dalykus, privalu atsiminti, kad leidyba anais laikais dar buvo visai naujas ekonomikos reiškinys ir kad naujoms verslo formoms ir naujiems verslo santykiams paprastai būdingas nepastovumas, painiava ir tvirtos profesinės moralės stoka.

Gyvenimas Kembridže palengva pradėjo darytis Erazmui atgrasus. „Jau kelis mėnesius, – rašo jis 1513 m. lapkritį Amonijui[15], – gyvename čia lyg sraigės, kiūtom namie, įsikniaubę į knygas. Pasidarė labai tuščia, dauguma išvyko, būgštaudami maro, bet ir tuo metu, kai visi čia, vis tiek vieniša."

Pragyventi esą nepakeliamai brangu, o jis nieko neuždirbąs. Jeigu šią žiemą jam nepasiseksią susisukti lizdo, tikrai turėsiąs skristi, tik nežinia kur. „Jeigu ir ne dėl ko kita, tai bent kad kitur numirčiau."

Slogias gyvenimo aplinkybes, retkarčiais vis užeinantį marą, inkstų skausmų priepuolius dar papildė ir karo padėtis, buvusi Erazmui labai ne prie širdies, jį slėgusi ir bauginusi. 1513 m., po ilgo rengimosi, anglų kariuomenė įsiveržė į Prancūziją, ir šis žygis buvo apvainikuotas didžiule sėkme. Sudarę sąjungą su Maksimilijonu, anglų daliniai sumušė prancūzus prie Guinegate ir privertė pasiduoti iš pradžių Therouanne, o paskui – ir Doorniką. Tuo metu į Angliją įsiveržė škotai, tačiau išsyk prie Flodeno buvo kaip niekad sumušti. Žuvo škotų karalius, o drauge su juo – ir jo nesantuokinis sūnus, Italijos laikų Erazmo mokinys ir bedrakeleivis, Sent Endriaus arkivyskupas Aleksandras.

Visas tviskėdamas karo šlove, Henrikas VIII lapkričio mėnesį grįžo susitikti su savuoju parlamentu. Erazmas nebuvo užsikrėtęs visuotiniu džiūgavimu ir entuziastingu žavėjimusi[16]. „Tupime apsupti maro, apgulti plėšikų, geriame ne vyną, o birzgalą (mat sunku jo įsivežti iš Prancūzijos), tačiau *Io triumphe!* – esam pasaulio užkariautojai!"

Gilus koktėjimasis karo bruzdesiu ir visomis jo nešamomis negandomis žadino Erazmo satyrines galias. Tiesa, jis paglostė anglų tautinio išdidumo jausmą, parašydamas epigramą apie sprunkančius prancūzus[17], tačiau netrukus jau užgriebė giliau. Prisiminė, kaip karo veiksmai Italijoje varžė jo judėjimo laisvę, kaip sukrėtė jo sielą nugalėtojo popiežiaus Julijaus II įžengimas į Boloniją. „Vyriausiasis kunigas kariauja, laimi, triumfuoja ir iš tikrųjų vaidina Julijų (Cezarį)", – rašė jis anuomet[18]. Popiežius Julijus, kaip manė Erazmas, buvo visų karų, nuo to laiko išplitusių po Europą, priežastis[19]. Ir šit 1513 m. pradžioje tasai popiežius mirė.

Be galo slaptai, kaip tik pasinėręs į darbą prie Naujojo Testamento ir Jeronimo raštų, savo epochos vardu Erazmas atkeršijo karingajam popiežiui, parašydamas meistrišką satyrą *Julius exclusus e coelis*, kurioje vaizduojama, kaip popiežius visoje garbės didybėje ateina prie dangaus vartų ginti savojo reikalo ir pamato esąs atstumtas. Tema Erazmui nebuvo nauja; argi jis kažko panašaus nepateikė jau ir sąmojingąja Kaino istorija, kuria pralinksmino pas Coletą susirinkusius pietų dalyvius? Tačiau tai buvo nekaltas pokštas, kurio maldingieji užstalės bendrai su malonumu klausėsi. Pa-

sityčiojimo iš mirusio popiežiaus daugybė žmonių, žinoma, irgi būtų mielai klausęsi, tačiau šį kartą Erazmas turėjo būti atsargus. Iš viso pasaulio kvailybės šaipytis galima, bet iš ką tik mirusio popiežiaus pasaulietinio godulio – ne. Todėl Erazmas, nors nemažai prisidėjęs platinant rankraštinius šio veikalėlio nuorašus, visą likusį savo gyvenimą kaip įmanydamas stengėsi, kad kūrinys liktų anoniminis, o kai *Julius* tapo visuotinai žinomas ir buvo išspausdintas, kai imta tvirtinti, kad nesunku atpažinti, jog Erazmas yra jo autorius, – visados uoliai autorystės kratėsi, kartu rūpestingai stengdamasis daryti tai tokiais žodžiais, kad būtų išvengta formalaus melagingo išsižadėjimo. Pirmasis Julijaus dialogo leidimas pasirodė Bazelyje, greičiausiai 1518 m., bet išspausdino jį ne įprastinis Erazmo leidėjas Frobenas, o Kratandras (Cratander)[20].

Parašius *Julius*, Erazmo poreikis pasisakyti prieš karą dar nebuvo patenkintas. 1514 m. kovo mėnesį, persikėlęs iš Kembridžo į Londoną, jis parašė laišką ankstesniam globėjui, Šv. Alberto vienuolyno abatui Antanui Bergeniečiui, išsamiai išdėstydamas karo nešamas blogybes. Pradeda nuo sunkumų, kuriuos pats patiria dėl karo padėties. Karas staiga apvertė aukštyn kojomis visą Anglijos dvasią. Brangymetis plečiasi, kilniaširdystė menksta. Stokodamas vyno, jis turi gerti birzgalą, o dėl to kenčia akmenligės priepuolius. Saloje žmonės esą dar labiau atkirsti nuo pasaulio, nei kur kitur; net laiškai nebeišeiną. Girdi, jam norėtųsi grįžti į tėvynę.

O tada Erazmas ima su įkvėpimu, iškalbingai ir taikliai dėstyti kaltinimus dangaus bausmės besišaukiančiai karo beprotybei. Mes esą blogesni už gyvulius – tie ne visi kariaują, tiktai laukiniai. Žvėrys kariaują bent jau gamtos duotais ginklais, o mes – šėtoniškos klastos sumanytomis mašinomis. Žvėrys grumiasi dėl savo jauniklių arba dėl maisto; mūsų karai dažniausiai kyla dėl garbėtroškos, pykčio, godulio ar kokios panašios sielos ligos. Nė vienas karas nesibaigia laimingai, jis atneša daugiau blogo nei gero. Kariaudamas kiekvienas ne tiek pakenkia savajam priešui, kiek pirma atneša negandų saviesiems. „Tačiau, pasakysite jūs, valdovų teisės turi būti gerbiamos. Nedera man maištingai kalbėti apie valdovų reikalus. Žinau tik tiek, kad dažnai didžiausioji teisė yra didžiausioji neteisybė ir kad kaip tik valdovai pirma sumano, ko sieksią, o paskui ieško vienokios ar kitokios dingsties saviesiems kėslams paslėpti." Kai tokia daugybė sutarčių ir susitarimų, kaipgi pristigs priežasčių kariauti? O jeigu nesutariama

dėl kokios nors srities, kam lieti tiek kraujo? Juk esama popiežių, esama vyskupų, esama išmintingų ir garbingų vyrų, kurie turėtų įstengti sutvarkyti tokius niekingus reikalus. Šitaip Erazmas vėl prabyla apie popiežių Julijų. Gal Leonas įstengsiąs apmalšinti Julijaus sukeltąją audrą?

Tai buvo pirmasis prieš karus nukreiptas Erazmo rašinys. Apdorojęs laišką, jis pavertė jį *Adagia* dalimi *Dulce bellum inexpertis*: saldus yra karas tiems, kas jo nepatyrė. Šis *Adagium* buvo įterptas į 1515 m. Frobeno leidimą, o paskui dar ir skyrium to paties leidėjo išspausdintas. Vėliau dar apžvelgsime išsyk visus šio pobūdžio Erazmo raštus.

Nors 1514 m. vasara turėjo atnešti taiką tarp Anglijos ir Prancūzijos, Erazmas dabar jau buvo tvirtai apsisprendęs išvykti iš Anglijos. Išsiuntęs pirma savęs lagaminus bičiuliui Pieteriui Gillesui į Antverpeną, jis ruošėsi dar trumpai apsilankyti Hamo pilyje prie Kalė, kurios viršininku buvo Mountjoy, ir keliauti į Nyderlandus. Prieš pat jam išvykstant iš Londono, Amonijaus namuose palei Temzę įvyko jo keistokas susitikimas su popiežiaus diplomatu, atvykusiu į Angliją darbuotis taikos labui, – su grafu kanosa. Amonijus pristatė jį Erazmui kaip pirklį. Po pietų italas ėmė įkalbinėti Erazmą grįžti į Romą, kur šis, girdi, galėtų būti pirmasis, užuot vienišas gyvenęs barbarų tautos apsuptyje. Erazmas atsakė gyvenęs krašte, kuriame esą daugiausiai puikių mokslo vyrų, tarp kurių jis pasitenkintų ir paskutiniąja vieta. Šis komplimentas buvo Erazmo atsisveikinimas su Anglija, suteikusia jam tiek gero. Po kelių dienų, pirmoje 1514 m. liepos pusėje, jis persikėlė per sąsiaurį. Dar tris kartus jis vėliau trumpai lankėsi Anglijoje, bet ilgėliau joje nebegyveno.

KELYJE Į SĖKMĘ IR KŪRYBOS VIRŠŪNĘ. PRIORAS RAGINA ERAZMĄ GRĮŽTI Į STEYNĄ. ERAZMAS ATSISAKO. PIRMAS GYVENIMO BAZELYJE TARPSNIS: 1514–1516 M. ŠILTAS SUTIKIMAS VOKIETIJOJE. JONAS FROBENAS. JERONIMO IR NAUJOJO TESTAMENTO LEIDIMAS. ERAZMAS TAMPA JAUNOJO KAROLIO PATARĖJU. *INSTITUTIO PRINCIPIS CHRISTIANI*, 1515 M. ERAZMAS ATLEIDŽIAMAS NUO VIENUOLINIO GYVENIMO, 1517 M. IŠGARSĖJIMAS. ERAZMAS KAIP DVASIOS CENTRAS. JO SUSIRAŠINĖJIMAS. LITERATŪRINIS LAIŠKAS. ENTUZIASTINGI LŪKESČIAI.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

Kaip paprastai, savąjį išvykimą iš Anglijos Erazmas apgaubė tam tikra paslaptingumo skraiste. Sakyta, kad jis keliauja į Romą įvykdyti duoto įžado. Greičiausiai jis jau buvo nusprendęs išmėginti laimę Nyderlanduose. Ne Olandijoje, kuri jo nebeviliojo, bet kur nors arčiau valdovo rūmų, taigi Brabante. Tačiau pirmasis kelionės tikslas buvo Bazelyje pačiam prižiūrėti spausdinimą Frobenui atvežtų gausių, senų ir naujų, veikalų; vežėsi Erazmas ir savo mylimiausiojo triūso medžiagą – kritinį Naujojo Testamento ir Jeronimo raštų leidimą – darbus, kuriais jis tikėjosi įvykdysiąs savąją gyvenimo paskirtį, restauruosiąs teologiją. Taigi čia buvo kelionė į patį gyvenimo tikslą. Galima įsivaizduoti, kokia baimė suėmė Erazmą, kai jis, keldamasis per sąsiaurį, pasigedo savo kelionės krepšio, kai pamanė, kad iš jo būsią pagrobti visi tokių ilgų metų darbo vaisiai! Tokį sielvartą, rašo jisai, gali pajusti tik vaikų netekę tėvai[1]. Tačiau kitame krante jis atgavo savo dvasios kūdikius nė kiek nenukentėjusius; kelionės krepšys buvo patekęs į kitą laivą; laivininkai, tvirtina Erazmas, tyčia taip darą, kad galėtų pavogti ar bent išvilioti iš jūsų šiek tiek pinigų.

Hamo pilyje prie Kalė jis kelias dienas svečiavosi pas Mountjoy. Ten liepos 7 d. rado laišką, dar balandžio 18 d. parašytą jo viršininko, Steyno prioro, seno bičiulio Riudigerio Servacijaus, kuris, Erazmui tiek metų vis buvus svetur, ragino jį grįžti į vienuolyną. Iki visai atsitiktinai pasiekė Erazmą, laiškas jau buvo pabuvojęs ne vienose nekukliose rankose.

Tai buvo skaudus smūgis, suduotas Erazmui, kaip tik besiveržiančiam į savo didžiausių troškimų išsipildymą. Dieną dar pagalvojęs, jis vis dėlto atsakė negrįšiąs[2]. Senam bičiuliui, kuriam rašydamas visada pabrėždavo rimčiausius savosios sielos aspektus, Erazmas parašė laišką, turėjusį būti pasiteisinimu, bet sykiu tapusį ir savianalize, kur kas gilesne ir nuoširdesne nei toji, kuri kitados, ties svarbiu gyvenimo posūkiu, tapo *Carmen Alpestre* paskata. Šypsena dabar dingusi.

Erazmas šaukiasi Dievą liudytoju, kad gyvenime sieksiąs vien gėrio. Bet grįžti į vienuolyną? Jis primena Servacijui aplinkybes, kuriomis įžengė į vienuolyną, pateikdamas tokį paveikslą, kokį regėjo savo atmintyje: gi-

minaičių spaudimą, savo paties perdėtą drovumą. Aiškina senajam bičiuliui, kaip sunkiai pakėlęs vienuolyno gyvenimą, koks tas gyvenimas, turint galvoje jo laisvės troškimą, jam buvęs nemielas, kaip dabar, vėlei į tą gyvenimą grįžus, būtų pakenkta jo sveikatai. Argi jis, girdi, pasaulyje blogiau gyvenęs? Priešingai, literatūra laikiusi jį atstu nuo daugybės ydų. Neramus jo gyvenimas juk neužtraukiąs negarbės, nors jam, girdi, ir drovu remtis tokiais pavyzdžiais, kaip Solonas, Pitagoras, Paulius ir jo numylėtasis Jeronimas. Argi jis visur nesusilaukęs bičiulių ir globėjų pripažinimo? Erazmas vardija: kardinolai, arkivyskupai, vyskupai, Mountjoy, Oksfordo ir Kembridžo universitetai, galiausiai – Johnas Coletas. Argi galima ką prikišti jo veikalams: *Enchiridion*, *Adagia*? (*Moria* Erazmas čia nemini.) O geriausi dar tik pasirodysią: Jeronimas, Naujasis Testamentas. Tai, kad jis galiausiai nuo Italijos laikų atsisakęs savojo ordino ženklų ir dėvįs įprastinį dvasininko apdarą, – jis galįs pateisinti daugybe priežasčių[3].

Išvada buvo tokia: į Olandiją negrįšiu. „Žinau, kad nepakelsiu tenykščio oro ir maisto; matysiu į save įsmeigtas visų akis. Išvykęs iš ten dar jaunuolis, grįšiu senas ir paliegęs; turėsiu kęsti net menkiausiųjų panieką, nors esu įpratęs būti gerbiamas pačių didžiųjų." „Negalima, – baigia Erazmas, – visko išdėstyti viename laiške. Dabar keliauju į Bazelį, o iš ten – galbūt į Romą, bet grįžęs pamėginsiu tave aplankyti... Iš Sasboudo ir jo žmonos patyriau, kad mirė Willemas, Fransas ir Andriesas[4]. Padėkok už sveikinimus ir perduok mano širdingus linkėjimus ponui Hendrikui ir kitiems, gyvenantiems su jumis; kaip man ir dera, esu jiems prielankus. Mat dėl senųjų tragedijų kaltinu savo paklydimus arba, jei nori, savąjį likimą... Nesiliaukite melsdamiesi prašyti, kad Kristus mane globotų. Jeigu būčiau tikras, jog Jam labiau patiktų, kad grįžčiau ir gyvenčiau drauge su jumis, dar šiandien leisčiausi į kelionę. Lik sveikas, kitados mano mylimiausias drauguži, o dabar – mano gerbtinasis tėve!"

Atsisakydamas Erazmas vadovavosi jo širdyje slypėjusia dvasia, savo giliausiais įsitikinimais ir suvokimu, kad yra apdovanotas didelėmis galiomis. Jis buvo pašauktas iškilesnėms vietoms nei tykus, skurdus vienuolynas Gaudos pašonėje. Tačiau po pagrindiniu motyvu slypi senosios, nemaloniosios jo sielos dėmės: bodėjimosi ir gėdos jausmai.

Per Pietų Nyderlandus, kur aplankė kelis bičiulius bei globėjus ir atnaujino pažintį su Leveno universitetu, Erazmas leidosi prie Reino ir ant-

rojoje 1514 m. rugpjūčio pusėje pasiekė Bazelį. Ten jo laukė tokie šlovės malonumai, kokių jis dar niekados nebuvo ragavęs. Vokiečių humanistai laiškais, priėmimais ir vaišėmis sveikino jį kaip pasaulio šviesulį. Jie buvo pompastiškesni ir entuziastingesni už tuos Prancūzijos, Anglijos ir Italijos literatus, kuriuos iki šiol pažinojo Erazmas, – o ką jau kalbėti apie jo kraštiečius. Vokiečiai primygtinai džiūgaudami tvirtino, kad pats Erazmas esąs vokietis ir Germanijos puošmena. Per pirmąjį susitikimą su Frobenu Erazmas pasidarė sau pramogą, juokais griebdamasis apgaulės: apsimetė esąs savo paties bičiulis ir patikėtinis, šitaip iki galo patirdamas džiaugsmą būti atpažintam[5]. Vokiečių aplinka jam aiškiai buvo prie širdies: „manoji Germanija, kurią, kad ir kaip man būtų skaudu ir gėda, aš taip vėlai pažinau."[6]

Netrukus darbas, dėl kurio jis čionai atvyko, jau virte virė. Ir vėl Erazmas, kaip prieš šešerius metus Venecijoje, atsidūrė savojoje stichijoje: plušėjo didelėje spaustuvėje, apsuptas mokytų vyrų, kurie tomis retomis valandomis, kai jis leisdavo sau atsikvėpti, apipildavo jį pagarbos ir prielankumo ženklais. „Jaučiuosi taip, lyg būčiau patekęs į visų maloniausią Muzeoną: tiek mokslo vyrų, ir dar tokių išskirtinių!"[7]

Kai kurių Plutarcho veikalų vertimas dar rugpjūčio mėnesį pasirodė iš po Frobeno spaustuvės preso. *Adagia* buvo vėlei spausdinami su pataisymais, papildymais ir iš pradžių Badijui skirta pratarme. Greta Frobeno, Erazmui darbavosi ir Dirkas Maertensas Levene, kuriam jis pakeliui patikėjo leisti paprastesnių lotyniškų tekstų rinkinį, o Štrasburge Matthiaso Schürerio rankose buvo *Parabolae sive Similia*. Frobenui dar buvo ruošiamas Seneka ir veikalas apie lotynų kalbos sintaksę, kurie išėjo 1515 m. Tačiau svarbiausias darbas buvo ir liko: Jeronimas ir Naujasis Testamentas.

Jeronimo veikalai, ypač laiškai, dar jaunystėje buvo Erazmo meilė. Pataisytas didžiojo Bažnyčios tėvo leidimas buvo darbas, kuris Erazmui stovėjo prieš akis bent jau nuo 1500 m. ir kurį jis, kad ir su ilgokomis pertraukomis, nesiliovė dirbęs. 1513 m. jis rašo Amonijui: „mano entuziazmas išgryninti Jeronimą ir paruošti jam komentarus yra toks didis, kad tariuosi jaučiąs kokios dievybės alsavimą. Gretindamas daugybę senų rankraščių, esu jį jau beveik visą ištaisęs. Ir darau tai, nors man šis darbas nepaprastai daug kainuoja."[8] 1512 m. vyko derybos dėl Jeronimo laiškų leidimo su Badijumi. O Frobeno bendrininkas Jonas Amerbachas, Erazmui atvykus jau miręs, daugelį metų taikėsi išleisti Jeronimą. Įvairūs moks-

lininkai, tarp jų – ir Reuchlinas, jau buvo čia talkinę, kai atsirado Erazmas su visa savo sukaupta medžiaga. Jis tapo tikruoju raštų leidėju. Iš devynių tomų, kuriais 1516 m. Frobeno spaustuvėje veikalai išėjo, pirmuosius keturis sudarė Erazmo parengti Jeronimo laiškai, o kitus Erazmas taisė ir rašė jų pratarmes[9].

Galbūt dar artimesnis jo širdžiai buvo darbas su Naujuoju Testamentu. Nuo to laiko, kai Vallos *Annotationes* atkreipė jo dėmesį į Vulgatos teksto kritiką, Erazmas veikiausiai antruoju gyvenimo Anglijoje tarpsniu 1505–1506 m. Coleto pavedimu[10] atliko naują Naujojo Testamento vertimą iš graikų kalbos, kuris smarkiai skyrėsi nuo Vulgatos. Be Coleto, šis vertimas turbūt mažai kam tebuvo žinomas. Vėliau Erazmas suvokė privaląs pateikti ir naują paties graikiškojo teksto leidimą su savo kometarais. Dėl to jis, vos atvykęs į Bazelį, sudarė su Frobenu laikiną sutartį. Paskui Erazmui buvo patarta vis dėlto verčiau atiduoti šį darbą spausdinti Italijoje, ir jis jau buvo beišvykstąs tenai pats, tačiau, galbūt gavęs naujų Frobeno pasiūlymų, staiga pakeitė savo kelionių planus ir 1515 m. pavasarį trumpam apsilankė Anglijoje, veikiausiai, tarp kitų reikalų, norėdamas ir parsigabenti vieną iš ten paliktų Naujojo Testamento vertimo egzempliorių. Vasarą jis grįžo į Bazelį, ir dabar prasidėjo darbas Frobeno spaustuvėje. 1516 m. pradžioje pasirodė *Novum Instrumentum* – išgrynintas graikiškasis tekstas su komentarais ir vertimu į lotynų kalbą, kuriame Erazmas dar kartą pertaisė vietas, pernelyg besiskiriančias nuo Vulgatos.

Nuo tos akimirkos, kai pasirodė du tokie reikšmingi, o jeigu kalbėsime apie antrąjį – ir tokie drąsūs Erazmo teologiniai veikalai, kaip Jeronimas ir Naujasis Testamentas, galima sakyti, kad jis pasidarė teologinių mokslų, o sykiu – klasikinio mokytumo ir literatūrinio skonio centru. Jo autoritetas visuose kraštuose be paliovos augo, jo susirašinėjimas ėmė stulbinamai gausėti.

Dvasinė Erazmo raida pasiekė savąją viršūnę. Tačiau jo medžiaginė egzistencija vis dar nėra užtikrinta. 1515–1517 metai buvo patys neramiausi jo gyvenime; vis apgailėdamas anksčiau praleistas progas, šaipydamasis iš savo mėginimų susimedžioti laimę ir skųsdamasis savuoju „sugyventiniu, nelemtuoju skurdu, kurio vis dar negaliu nusikratyti nuo sprando[11]“, jis dairosi bet kokios sušmėžuojančios vilties: kanauninko vietos Doornike, prebendos Anglijoje, vyskupijos Sicilijoje. Ar jis, galų pagalėj, nebuvo vei-

kiau ne tiek nepalankaus likimo, kiek savojo nenustygimo auka? Dabar Erazmui penkios dešimtys metų, o jis vis dar, kaip pats sako, tebesėja, nežinodamas, ką pjaus[12]. Tačiau taip galima pasakyti tiktai apie jo egzistenciją, o ne apie gyvenimo darbą.

1515 m. naujas ir daug žadantis globėjas, Brabanto kancleris Jeanas le Sauvage'as įstengė išrūpinti Erazmui kunigaikščio, jaunojo Karolio V, patarėjo titulą. 1516 m. pradžioje jis buvo Erazmui suteiktas; tai buvo vien garbės titulas, suteikęs jam 200 guldenų metinę pensiją, tačiau ši buvo nereguliariai mokama. Kad pateisintų kungikaiščio patarėjo vardą, Erazmas parašė *Institutio Principis Christiani*[13], traktatą apie valdovo ugdymą, kuris, kaip ir derėjo Erazmo būdui ir polinkiams, daugiau skirtas moralės, o ne politikos klausimams ir yra tikras kontrastas kitam, keleriais metais anksčiau parašytam veikalui – Machiavelli'o *Il Principe*. Tačiau visas Erazmo politines idėjas verčiau aptarsime vėliau.

Bazelyje darbas laikinai buvo baigtas. 1516 m. pavasarį Erazmas grįžo į Nyderlandus. Briuselyje susitiko su kancleriu, kuris jam, greta kungaikščio pensijos, išrūpino dar ir prebendą Kurtrė, kurią, kaip anksčiau anglų beneficiją, Erazmas gavo pinigais. Antverpene jis turėjo vieną tų didžiųjų draugų, kurie jį rėmė visą gyvenimą – jaunąjį miesto sekretorių Pieterį Gillesą, pas kurį, atkakęs į Antverpeną, visados apsistodavo. Pieteris Gillesas yra vyras, Tomo Moro „Utopijoje" pavaizduotas kaip šeimininkas, kurio sode jūrininkas pasakoja apie savo nuotykius. Kaip tik tomis dienomis Gillesas rūpinosi „Utopijos" išleidimu Dirko Maertenso spaustuvėje Levene. Vėliau Quintijnas Metsysas nutapys jį drauge su Erazmu diptiche, sukurtame kaip dovana Tomui Morui, – mums tai itin gyvas atminimo ženklas, liudijąs apie vieną pačių geriausių Erazmo patirtų dalykų: apie šią trišalę bičiulystę.

1516 m. vasarą Erazmas vėl buvo trumpam nuvykęs į Angliją. Gyveno pas Morą, pasimatė su Coletu, Warhamu, Fišeriu ir kitais draugais. Tačiau šį kartą jis keliavo ne senųjų draugų lankyti. Į kelią leistis jį privertė skubus ir delikatus reikalas. Dabar, pradėjus plaukti prebendoms ir bažnytiniams titulams, labiau nei bet kada reikėjo, kad būtų galutinai pašalintos kliūtys, trukdančios daryti laisvą bažnytinę karjerą. Erazmas turėjo vieną popiežiaus Julijaus II dispensą, leidžiančią jam gauti prebendą Anglijoje[14], ir antrą, atleidžiančią nuo pareigos dėvėti ordino drabužį. Ta-

čiau abi buvo riboto masto ir nepakankamos. Įkarštis ir nekantravimas, su kuriais Erazmas ėmėsi žygių gauti galutinį leidimą pasitraukti iš ordino, verčia laikyti tikėtinu dalyku, kad, kaip ir spėja Allenas[15], grėsmė, jog gali būti sugrąžintas į Steyną, nuo pat Servacijui pasiųsto atsisakymo visą laiką kabojo jam virš galvos. O to Erazmas labiausiai bijojo, tai jam buvo už viską atgrasiau.

Su savo ištikimuoju Amonijum jis Londone surašė labai išsamų raštą Apaštališkajai kanceliarijai, kuriame neva kažkokio Florencijaus vardu pasakoja savo paties gyvenimo istoriją: apie pusiau priverstinį stojimą į vienuolyną, apie kartybę, kurią jam atnešė vienuolio gyvenimas, apie aplinkybes, paskatinusias jį nusivilkti savojo ordino drabužį. Tai gyvas, kone romantiškai apipavidalintas pasakojimas, o sykiu – karšta ginamoji kalba. Tikro prašymo mums žinomame laiško tekste nėra[16]. Priede prie jo pabaigos, šifruotu tekstu, kurio nematomu rašalu parašytą raktą Erazmas išsiuntė su kitu laišku, Kanceliarija prašoma atšaukti kliūtis gaunant paaukštinimą, kylančias dėl jo neteisėto gimimo. Adresatas, apaštališkasis sekretorius Lambertas Grunijus, veikiausiai buvo prasimanytas asmuo[17]. Tokio paslaptingumo ir tokios mistifikacijos griebėsi Erazmas, rūpindamasis savo gyvybiniais interesais.

Vorčesterio vyskupas Silvestro Gigli, kaip tik vykęs pasiuntiniu iš Anglijos į Laterano V susirinkimą, apsiėmė perduoti laišką ir pasirūpinti tuo reikalu. Erazmas, rugpjūčio pabaigoje jau vėl grįžęs į Nyderlandus, didžiai nekantraudamas laukė, kokie bus jo pastangų rezultatai. Sprendimas atėjo 1517 m. sausio mėnesį. Dviem laiškais[18], pasirašytais Sadolet, vėliau tapusio kardinolu, popiežius Leonas X atleido Erazmui padarytus bažnytinės teisės pažeidimus ir pareigos dėvėti ordino drabužius sulaužymą, leido jam gyventi pasaulyje ir naudotis bažnytinėmis beneficijomis, nepaisant tam tikrų kliūčių, kylančių dėl neteisėto gimimo.

Štai kokių padarinių dabar turėjo didi Erazmo šlovė. Be to, popiežius patvirtino įgaliojimus leisti Naująjį Testamentą ir, pasak minėtojo Sadolet, apskritai labai palankiai atsiliepė apie Erazmo darbą[19]. Pati Roma regėjosi visokeriopai remianti jo siekius.

Jeigu Erazmas dabar, kaip, rodėsi, pačios aplinkybės diktuoja, būtų pasilikęs gyventi Nyderlanduose, kaip derama vieta piršte piršosi Levenas, studijų centras, kuriame jis jau praleido dvejus metus. Tačiau Leve-

nas neviliojo Erazmo. Tai buvo konservatyviosios teologijos bastionas. Maartenas van Dorpas iš Naldveiko, Leveno teologijos fakulteto profesorius, 1514 m. fakulteto vardu išbarė laiške Erazmą už puikybės kupinas „Pagiriamojo žodžio Kvailybei" vietas[20], ypač už šaipymąsi iš teologijos, taip pat ir už jo įžūlų ketinimą pataisyti Naująjį Testamentą. Erazmas gindamasis parašė išsamų atsakymą[21]. Dabar kova vyko jau didesniu mastu. Mokslo pasaulio šūkis dabar buvo: už ar prieš Reuchliną. Ką tik, sukeldami visuotinį sujudimą, Reuchlino pusę palaikyti stojo *Epistolae obscurorum virorum* autoriai. Levene į Erazmo atvykimą buvo žiūrima įtariai, o jis irgi įtariai žiūrėjo į van Dorpą ir kitus Leveno teologus. 1516 m. pabaigą ir pirmąją 1517 m. pusę jis praleido Antverpene, Briuselyje (Anderlechte) ir Gente, dažnai gyvendamas Pieterio Gilleso namuose. 1517 m. vasario mėnesį atėjo viliojantys pasiūlymai iš Prancūzijos. Budėjus, didysis graikų kalbos ir romėnų teisės žinovas, Guillaume'as Copas, senas Erazmo bičiulis, Etienne'as Poncheras, Paryžiaus vyskupas, rašė jam, kad jaunasis karalius Pranciškus I padovanosiąs jam didelę prebendą, jeigu jis atvyksiąs į Paryžių. Erazmas, visados bijojęs susisaistyti, išsisukinėdamas parašė mandagius atsakymus, bet į Paryžių nevyko.

Tuo metu jį pasiekė pranešimas apie popiežiaus suteiktą absoliuciją[22]. Dėl to jam teko dar kartą keliauti į Angliją, veikiausiai nelabai numanant, kad dabar jis jau paskutinį kartą kelia koją į Britanijos žemę. 1517 m. balandžio 9 d. Amonijaus namuose, Vestminsteryje, įvyko ceremonija, galutinai atpalaidavusi Erazmą nuo varžtų, kausčiusių jį nuo pat jaunumės. Jis buvo laisvas.

Dabar jau iš visų pusių Erazmui ėjo kvietimai ir gražūs pažadai. Mountjoy ir Wolsey kalbėjo apie aukštus bažnytinius titulus Anglijoje[23]. Budėjus nesiliovė įkalbinėjęs keltis į Prancūziją. Kardinolas Ximenesas mėgino jį nusivilioti į Ispaniją ir įtaisyti jį Alkalos universitete. Saksonijos hercogas siūlė jam katedrą Leipcige. Wilibaldas Pirkheimeris smarkiai liaupsino puikiąsias laisvojo imperijos miesto Niurnbergo savybes. Erazmas, jau vėlei paskendęs darbuose, įsitraukęs rašyti ir leisti knygas, savo įpratimu nei aiškiai atmetė, nei priėmė kurį nors tų siūlymų. Jis visados geidė visas duris pasilikti atviras. 1517 m. vasaros pradžioje jis prisideda prie Nyderlandus paliekančio ir Ispanijon vykstančio jaunojo Karolio rūmų. Erazmas būtų galėjęs keliauti drauge ir tikėtis puikiausių perspektyvų. Tačiau jis

atsisakė. Išvykti Ispanijon jam būtų reiškę ilgam laikui nutraukti tiesioginius kontaktus su didžiaisiais knygų spausdinimo centrais – Bazeliu, Levenu, Štrasburgu, Paryžiumi, o tai, savo ruožtu, būtų reiškę atidėti tą gyvenimo darbą, kurį jis veržte veržėsi dirbti. Kunigaikščiui liepos viduryje iškeliavus į Midelburgą, iš kur jis laivu ketino plaukti Ispanijon, Erazmas išvyko į Leveną.

Taigi, galų pagalėj, jis vis dėlto pateko į akademinę aplinką, kuri jam tokia daugybe požiūrių buvo nemaloni. Į aplinką, kurioje jam buvo lemta turėti pedagoginių priedermių. Kurioje jauni lotynistai sekiojo jam iš paskos, prašydami pataisyti jų eilėraščius ir laiškus. Kurioje įtartinai į jį žiūrintys teologai dvasiniu požiūriu nenuleido nuo jo akių. Bet juk jis čia užtruks tiktai kelis mėnesius[24]. „Persikėlėme į Leveną, – rašo jis Kenterberio arkivyskupui[25], – iki kol nuspręsime, kuri vieta labiausiai tinkama gyventi senatvėje, jau primygtinai besibeldžiančioje į duris."

Levene jis užsibuvo ketvertą metų (1517–1521). Gyvenimas pasidarė nebe toks judrus, bet labiau ne dėl vidinės ramybės, o dėl išorinių aplinkybių. Pats Erazmas visus tuos metus svarstė, ar čia jam keliauti į Angliją, ar į Vokietiją, ar į Prancūziją, kur jis pagaliau rastų tą puikią padėtį, kurios visados troško ir niekados neįstengė ar nenorėjo užimti.

1516–1518 metus galima laikyti Erazmo gyvenimo kelio viršūne. Tuo metu aplink jį susiburia tikras garbintojų choras. Protai laukia didžių dalykų, ir akys vis labiau krypsta į Erazmą: tai jis bus tasai vyras! Briuselyje ispanai, italai ir vokiečiai be atvangos varsto jo duris, trokšdami su juo pasikalbėti; labiausiai nuobodūs savuoju ceremoningu iškilnumu Erazmui atrodo ispanai[26]. Tačiau užvis karščiausios buvo pagyros, kuriomis jį laiškuose sveikino vokiečių humanistai. Tai prasidėjo jau per pirmąją Erazmo kelionę į Bazelį 1514 m. „Didysis Roterdamietis, Germanijos pažiba, pasaulio pažiba", – čia dar buvo tik paprasčiausi žodžiai. Jį lankantys miestų tarybų nariai, pagarbiai dovanojamas vynas, pietūs tapo jo įprastine dalimi. Niekas nesigriebia tokių smarkių hiperbolių, kaip Freiburgo juristas Ulrichas Zasijus[27]. Į mane žmonės rodo pirštais, tvirtina jis, kaip į žmogų, gavusį laišką iš Erazmo! „Trigubas didžiavyri, Jupiteri didis", – tokius žodžius žeria jis nedvejodamas. Šveicarai, rašo Cvinglis 1516 m., laiko didele garbe būti regėjus Erazmą[28]. Žinau tik Erazmą ir mokau tik Erazmo, rašo Wolfgangas Capito[29]. Ir Ulrichas von Huttenas, ir Henrikas Glareanas sa-

ve greta Erazmo jau regi kaip Alkibiadą greta Sokrato[30]. Ludwigas Beras, įžymus Bazelio teologas, siūlosi atiduosiąs jam viską, ką tik galėsiąs[31]. O Beatas Reiniškis paskyrė jam rimto žavėjimosi ir paslaugaus palankumo kupiną gyvenimą, kuris turėtų būti šiek tiek vertesnis už netramdomus garbstymus. Šiame entuziazme, su kuriuo vokiečiai žvelgė į Erazmą, esama tautinio pakilimo elementų: tai toji nuotaika, į kurią netrukus turės kristi Liuterio žodis.

Tačiau ir kitos tautos dedasi į tą giriamąjį chorą, – nors šiek tiek vėliau ir santūriau. Coletas ir Tunstallas žada jam nemirtingumą, Etienne'as Poncheras kelia jį aukščiau išgirtųjų italų humanistų, Germainas de Brie pareiškia, kad prancūzų mokslininkai nieko daugiau neskaito, tiktai Erazmą, Budėjus – kad visoje Vakarų krikščionijoje aidi jo vardas[32].

Erazmo šlovės kilimas reiškėsi ir visokiais šalutiniais ženklais: bemaž kasmet pasklisdavo gandas, kad jis miręs; pats Erazmas tvirtino, kad tokius gandus tyčia skleidžią piktavaliai[33]. Be to, jam priskiriami visokie rašiniai, su kuriais jis neturi visai nieko bendra, pavyzdžiui, *Epistolae obscurorum virorum*. Jis gaudavo visokių dovanų, kartais gana keistų, ir gausybę kvietimų, nuo kurių vis turėjo stengtis kaip nors išsisukti[34].

Tačiau pirmiausia ligi neaprėpiamų mastų išsipildė jo susirašinėjimas. Seniai buvo praėję tie laikai, kai jis prašė Morą surasti, kas jam parašytų[35]. Dabar laiškai plūdo pas Erazmą iš visų pusių, jų autoriai melste meldė nors žodžiu atsakyti. Buvęs mokinys, kaip pats tvirtina, ašaras liedamas skundžiasi, kad negali parodyti nė vieno Erazmo laiškelio[36]. Mokyti vyrai pagarbiai rūpinosi gauti kokio nors Erazmo bičiulio rekomendaciją ir tik tada išdrįsdavo jam parašyti[37]. Erazmas šiuo požiūriu buvo herojiškai geranoris ir stengdavosi kaip įmanydamas atsakyti, nors buvo taip kasdien užverstas laiškais, kad bemaž nerasdavo laiko jų perskaityti. „Jeigu neatsakau, pats sau rodausi nežmogiškas", – sako Erazmas, o toks būti jis visiškai nenorėjo[38].

Privalu įsivaizduoti, kad tais laikais epistolinis žanras tam tikra prasme užėmė tą vietą, kuri dabar tenka laikraščiui arba, dar tiksliau, literatūriniam mėnraščiui, tiesiogiai kilusiam iš mokslininkų susirašinėjimo. Kaip ir Antikoje, kuria sekti šiuo atžvilgiu galbūt buvo geriau ir naudingiau nei bet kuo kitu, laiškų rašymas buvo menas. Dar Paryžiuje, prieš 1500 metus, Erazmas šį meną aprašė traktate *De conscribendis epistolis*[39], kuris buvo iš-

spausdintas 1522 m. Laiškai paprastai buvo rašomi numatant, kad vėliau jie bus publikuojami ir prieinami platesniam ratui, ar bent suvokiant, kad adresatas laišką duos paskaityti ir kitiems. Gražus lotyniškas laiškas buvo brangenybė, kurios vienų kitiems pavydėta. Erazmas rašo Budėjui: Tunstallas tavo laišką man ryte prarijo ir skaitė kokius tris ar keturis kartus ištisai; turėjau tiesiog plėšte išplėšti jam iš rankų[40].

Nelaimė buvo ta, jog likimas ne visados atsižvelgdavo į autoriaus pageidavimą, kad laiškas būtų viešas, pusiau viešas ar visiškai slaptas. Dažnai laiškai, iki pasiekdami adresatą, pereidavo per daugybę rankų, kaip nutiko ir su Servacijaus raštu Erazmui 1514 m.[41] Tik būk atsargus su laiškais, ne kartą rašo Erazmas: mūsų persekiotojai tykote tyko juos nustverti[42]. Tačiau jis pats su jam būdinga savita skuba dažnai labai neatsargiai elgėsi su savaisiais raštais. Nuo pat jaunystės savo laiškus jis rūpestingai saugojo, nors, žinoma, dėl to, kad vis keliavo iš vienos vietos į kitą, daug jų ir pragaišino[43]. Dėl tokios padėties patekimas viešumon buvo ne jo valioje. Jau 1509 m. vienas draugas atsiuntė jam pluoštą paties Erazmo rankraštinių laiškų, kuriuos rado parduodamus Romoje[44]. Erazmas juos iškart sudegino. Nuo 1515 m. jis pats ėmėsi publikuoti savo laiškus – iš pradžių kai kuriuos, reikšmingus, paskui, 1516 m., rinktinius draugų laiškus jam, vėliau – vis didesnius rinkinius, o gyvenimo pabaigoje bemaž kasmet pasirodydavo vis naujas laiškų tomas. Knygų rinkoje beveik nebuvo tokios paklausios prekės, kaip Erazmo laiškai. Ir nenuostabu. Tai buvo iškilaus stiliaus, malonios lotynų kalbos, dvasingos išraiškos ir elegantiško mokytumo pavyzdžiai.

Laiškų žanras buvo tam tikras hibridas. Pusiau privatus, pusiau viešas pobūdis dažnai darė juos daugiau ar mažiau kompromituojančius. Žodžiai, kuriuos galėjai pasakyti draugui prie keturių akių, kartais darėsi užgaulūs, kai juos perskaitydavo daugelis. Erazmas, pats niekados nesuvokęs, kokia užgauli jo raiška, vis duodavo dingsčių rastis nesusipratimams ir atšalti santykiams. Papročiai tiesiog dar nebuvo prisitaikę prie naujojo knygų spausdinimo meno, tūkstanteriopai padauginančio parašytą žodį. Tik pamažu, veikiant knygų spausdybai, viešas, spaudai skirtas žodis atsiskyrė nuo privataus, liekančio tik rankraštyje ir skaitomo tik to konkretaus asmens, kuriam jis yra adresuotas.

Tuo metu, Erazmui vis labiau garsėjant, imti kur kas labiau vertinti ir

ankstesnieji jo raštai. Didžioji *Enchiridion militis christiani* sėkmė iš tiesų atėjo tik apie 1515 metus, kai laikai pasidarė kur kas labiau šiam veikalui pribrendę nei prieš vienuolika metų. *Moria* spaudžiama prie krūtinės kaip aukščiausioji išmintis, rašo Johnas Watsonas[45] 1516 m. Tais pačiais metais aptinkame ir pirmą kartą pavartotą žodį, geriau už bet kurį kitą rodantį, koks svarbus dvasios centras ir autoritetas pasidaręs Erazmas – žodį *Erasmiani*. Taip, pasak Jono Sapido[46], vadina save ir jo bičiuliai vokiečiai. Lygiai po metų daktaras Johannesas Eckas dar visai prielankiai pavartoja šį žodį kaip visuotinai įsitvirtinusį terminą: visi Vokietijos mokslininkai yra erazmininkai, sako jis[47]. Erazmas to žodžio nevertina. „Aš pats neįžvelgiu savyje nieko, – atsako jis, – dėl ko kitas žmogus panorėtų vadintis „erazmininku", ir apskritai nekenčiu visokių partijų. Visi mes esame Kristaus, ir jo garbei kiekvienas, kaip išmanydamas, triūsiame."[48] Tačiau jis gerai supranta, kad dabar visi susiskaldę į jo šalininkus ir priešininkus. Jaunystės metais buvęs puikus lotynistas ir šviesaus proto vyras, jis nejučiomis tapo dvasios klausimų autoritetu, į kurį akis kėlė visas pasaulis. Jis turėjo pasijusti esąs savo laikų smegenys, širdis ir sąžinė. Jam ir pačiam galėjo pasirodyti, kad jis pašauktas ištarti, o gal jau net ištarė didįjį, išganingąjį žodį. Kliovimasis lengvu tyrų žinių ir krikščioniško romumo triumfu pačioje artimiausioje ateityje skamba Erazmo parengtojo Naujojo Testamento pratarmėje.

Kokia šviesi kaip tik tais metais dar regėjosi ateitis. Šiuo laikotarpiu iš po Erazmo plunksnos vis suskamba beprasidedančio aukso amžiaus motyvas[49]. Amžinoji taika visai čia pat. Didžiausieji krikščionijos valdovai – Prancūzijos karalius Pranciškus I, Ispanijos karalius Karolis, Anglijos karalius Henrikas VIII ir imperatorius Maksimilijonas – garantavo taiką visų tvirčiausiais ryšiais. Drauge su tyros literatūros ir mokslų atgijimu suklestės teisingumas ir krikščioniškas maldingumas. Tarytum gavę sutartą ženklą įžymieji protai drauge darbuojasi, kurdami aukščiausią kultūrą. Norisi linkėti šiam amžiui, kad jis taptų auksinis[50].

Nebeilgai girdime iš Erazmo tokias gaidas; paskutinį kartą – dar 1519 m.; nuo tada svajos apie visuotinę laimę užleidžia vietą įprastiems ir bemaž iš visų girdimiems skundams, kad laikai blogi.

ERAZMO DVASIA I. ETINIAI IR ESTETINIAI POLINKIAI. BODĖJIMASIS NEGARBINGUMU, BEPRASMYBĖMIS IR DAUGŽODŽIAVIMU. KRIKŠČIONYBE NUSKAIDRINTOS ANTIKOS VIZIJA. *BONAE LITERAE* ATGIMIMAS. TAURIOS HARMONIJOS IR DŽIUGIOS IŠMINTIES KUPINO GYVENIMO IDEALAS. GERBTINA, KAS DERAMA IR KUKLU. JO DVASIA NE FILOSOFINĖ AR ISTORINĖ, BET FILOLOGINĖ IR MORALIZUOJANTI. LAISVĖ, SKAIDRUMAS, TYRUMAS, PAPRASTUMAS. KLIOVIMASIS NATŪRALIAIS DALYKAIS. PEDAGOGINĖS IR VISUOMENINĖS IDĖJOS.

DVYLIKTAS SKYRIUS

Kaipgi Erazmas galėjo būti tasai vyras, iš kurio jo laikų žmonės tikėjosi išganymo, į kurio lūpas jie laikė įsmeigę akis, laukdami išvadavimą teikiančio žodžio? Erazmas jiems regėjosi nešąs naują dvasios laisvę, naują pažinimo šviesą, tyrumą ir paprastumą, naują garbingo, sveiko ir gero gyvenimo harmoniją. Žmonėms jis buvo iždininkas ką tik atrastų, ligi tol nežinomų lobių, kuriuos jam tereikėjo atverti ir išdalyti.

Pamėginkime dabar giliau pažvelgti į didžiojo Roterdamiečio dvasią.

Negatyviąją Erazmo dvasios nuostatą būtų galima nusakyti kaip smarkų bjaurėjimąsi viskuo, kas nedora, neskoninga, kas tėra vien daugžodžiavimas ar grynas formalumas. Nevaržomas Viduramžių kultūros vešėjimas pripildė ir perkrovė minties pasaulį gausybe vaizdinių ir sąvokų, metodų ir tradicijų, pavirtusių vien nevaisingu dvasios šlaku. Vos pagalvojus apie be galo juokingus vadovėlius, iš kurių jo jaunystėje dar mokytasi lotynų kalbos[1], Erazmą kiekvieną kartą suima bjaurėjimasis, jis įninka tuos vadovėlius plūsti: *Mammetrectus, Brachylogus, Ebrardus,* ar dar kaip kitaip vadintųsi, – visi jie yra seno šlamšto krūva, kurią privalu iškuopti. Tačiau bjaurėjimasis nebenaudingomis ir bedvasėmis atgyvenomis aprėpė kur kas platesnes sritis. Erazmas matė, kad bendruomenės ir ypač religinis gyvenimas prisipildęs praktikų, ceremonijų, konvencijų ir vaizdinių, kurie yra užgaulūs protui ir ne skatina dorybę ar maldingumą, bet, priešingai, jiems tiktai kenkia. Erazmas neatmeta jų urmu ir visiškai. Jam tik atgrasu, kad taip dažnai papročių laikomasi, nesuvokiant jų prasmės ir nuoširdžiai į juos neįsijaučiant. Tačiau jo dvasiai, taip puikiai pagaunančiai kvailus ir juokingus dalykus ir taip subtiliai trokštančiai aukštesnio padorumo ir vidinių vertybių, visa ceremonijų ir tradicijos sfera regisi vien niekam nereikalingas, net žalingas žmogiškosios kvailybės ir savanaudiškumo spektaklis. Be to, būdamas intelektualas, jis šiek tiek per menkai vertina tą neartikuliuotą ir apibrėžtos formos neturintį maldingumą, kuris vis dėlto gali slypėti religinėse praktikose.

Erazmo traktatuose, laiškuose, o pirmiausia – dialoguose, tarytum regėtume kokią Breughelio galeriją, nuolat vis pasirodo pulkai neišmanėlių ir gobšių vienuolių, apsimestu šventumu ir apgaule tarnaujančių gerajai bendruomenei ir savam pilvui. Kaip pastovus motyvas (tokių Erazmo raštuose yra gausybė) vis kartojasi jo šaipymasis iš prietaro, kad išganytas bus tas, kuris miršta vilkėdamas pranciškono arba dominikono abitą[2].

Pasninkai, nustatytos maldos, šventadienių paisymas – viso to nereikia visai apleisti, tačiau tie dalykai darosi nemieli Dievui, jeigu jais vienais kliaujamasi, pamirštant gailestingumą[3]. Tas pat pasakytina ir apie išpažintį, atlaidus, visokius laiminimus. Kelionės į šventas vietas neturi jokios vertės. Šventųjų ir jų relikvijų garbinimas yra kupinas prietarų, paikiojimo ir šventeiviškumo. Žmonės tiki būsią visą dieną apsaugoti nuo nelaimių, jeigu tik rytą pasižiūrėsią į tapytą šventojo Kristupo paveikslą. „Mes bučiuojame šventųjų batus ir nešvarias skepetas, kuriomis jie prakaitą šluostėsi, bet paliekame nepagarbiai gulėti jų knygas, švenčiausias ir veiksmingiausias jų relikvijas.“[4]

Erazmo bjaurėjimasis viskuo, kas jo laikais jau buvo pasenę ir atgyvenę, siekė ir dar toliau. Jis atmetė visą Viduramžių teologijos ir filosofijos idėjų sistemą. Visa, kas susiję su simbolizmu ir alegorija, Erazmui buvo iš esmės svetima ir visai nerūpėjo, – nors jis pats kelis kartus mėgino alegorijų griebtis. Į mistiką jis niekados nebuvo linkęs.

Mistikos vertę suvokti Erazmui kliudė ir jo paties dvasios trūkumai, ir atmetamos sistemos ypatumai. Jo dvasia lengvai triumfavo ir su tauriu *Enchiridion* pasipiktinimu, ir su taiklia *Colloquia* pašaipa smerkdama piktnaudžiavimą ceremonijomis ir praktikomis, prietarus ir apsimestinį šventeiviškumą. Tačiau ten, kur jis puola visą scholastinę teologiją, jo pozicijos silpnesnės, nes šios teologijos jis niekados nebuvo nei gerai apmąstęs, nei perpratęs, tad puikybės kupina ironija, su kuria jis apie šią sistemą kalba, nėra visai pagrįsta. Nebuvo sunku apie Erazmo laikų konservatyviuosius teologus iš aukšto kalbėti kaip apie *magistri nostri*, tačiau šitaip jų pažiūros nebuvo paneigtos. Pašaipa buvo pavojingas ginklas. Ar pats šaipūnas to norėjo, ar ne, ji kliudė ir geruosius, ir bloguosius, drauge su asmenimis užgriebė ir patį dalyką ir, užuot kilninusi, darėsi tiktai tiesiog užgauli. Individualistas Erazmas niekada nesuvo-

kė, ką reiškė užgauti kokios nors tarnybos, sanklodos ar institucijos garbę. Ypač jeigu ta institucija yra švenčiausia iš visų, jeigu tai – pati Bažnyčia.

Erazmo turėtoji Bažnyčios samprata nebebuvo grynai katalikiška. Didingame krikščioniškosios Viduramžių kultūros statinyje su jo pagrindine mistikos sąvoka, griežtai hierarchine konstrukcija ir įstabiai viską aprėpiančia simetrija Erazmas įžvelgė bemaž vien perdėtą detalių ir puošmenų gausą. Vietoj Bažnyčios gaubiamo pasaulio vizijos, kurią buvo aprašę Tomas Akvinietis ir Dante, Erazmui regėjosi kitas pasaulis, į kurį jis troško nuvesti savo laikų žmones.

Tai buvo Antikos pasaulis – tačiau nuoširdžiai nušviestas krikščionybės. Taigi – niekados neegzistavęs pasaulis. Mat jame visai nėra tos istorinės realybės, kurią matome Konstantino ir didžiųjų Bažnyčios tėvų laikais: smunkančios lotynų kalbos ir lėkštėjančio helėnizmo, artėjančios barbarybės ir įsigalinčio bizantizmo realybės. Erazmo idėjų pasaulis buvo tyro klasicizmo (jo akimis žvelgiant, tai reiškė: Cicerono, Horacijaus, Plutarcho, nes graikų dvasios klestėjimo laikai jam vis dėlto liko iš esmės svetimi) ir tyriausios, biblinės krikščionybės junginys. Ar tie dalykai galėjo būti sujungti daiktan? Iš esmės – ne. Lygiai kaip ir mūsų jau aptartoje Erazmo gyvenimo istorijoje, jo idėjų pasaulyje šviesa pakaitomis krinta čia į pagoniškosios Antikos, čia į krikščionybės pusę. Tačiau pagrindiniai jo dvasios audinio apmatai ir ataudai yra krikščioniški; klasicizmas jam tėra forma, o iš Antikos jis renkasi tik tuos elementus, kurių etiniai siekiai sutapo su jo krikščioniškuoju idealu.

Todėl Erazmas, nors pasirodęs praėjus jau visam ankstesniojo humanizmo šimtmečiui, vis dėlto suteikė savo laikams naujų ir vaisingų impulsų. Erazmui pavyko ta Antikos ir krikščioniškosios dvasios sąjunga, kuri šmėžavo prieš akis humanizmo tėvui Petrarcai ir kurią jo įpėdiniai, neįstengdami atsispirti Antikos formų grožio kerams, vėlei buvo iš akių pametę.

Mes nebegalime pajusti, ką Erazmui reiškė lotynų kalbos grynumas ir klasikos dvasia, nes tų dalykų suvokimas mums nebereiškia tokios per vargus pasiektos pergalės ir nuostabaus triumfo, kaip tai buvo Erazmui. Tam tikslui mes būtume turėję rūsčioje mokykloje išsiugdyti tokią neapykantą barbarybei, kokią Erazmas jau pirmaisiais

kūrybos metais sudėjo į veikalą *Antibarbari*. Jau šiame kūrinyje esama plūstamojo žodžio, taikomo viskam, kas pasenę ir nekultūringa: „gotiškas", „gotai"[5]. Barbarybės terminas Erazmui aprėpė nemažą dalį to, ką mes laikome didžiausiomis Viduramžių vertybėmis. Erazmo dvasioje įsitvirtino aiškiai dualistinė senosios ir naujosios kultūros grumtynių samprata. Tradicijos šalininkų pusėje Erazmas regėjo vien obskurantizmą, konservatizmą ir nenusimanymą apie *bonae literae*, kitaip sakant, apie tą teisingąjį reikalą, už kurį kovojo jis pats ir jo bendražygiai. *Bonae literae* yra neišverčiamas terminas. Jis nusako visą klasikinę literatūrą, mokslą ir kultūrą, kaip sveikų ir išganingų žinių šaltinį, gelbstintį nuo Viduramžių mąstysenos. Literatūra dar ilgai mūsų padangėje išsaugojo šią plačią, humanistinę prasmę; tiktai devynioliktajame šimtmetyje šio žodžio reikšmė beveik visiškai susiaurėjo iki grožinės literatūros.

Erazmo požiūris į aukštesnės kultūros radimąsi jau beveik toks pat, koks jis ir liko viešpatauti Renesanso istorijoje. Tai buvo atgimimas, prasidėjęs du tris šimtmečius prieš jo laikus ir apėmęs ne tik literatūrą, bet ir visus vaizduojamuosius menus. Greta žodžių „restitutio, reflorescentia" po jo plunksna jau ne kartą randasi ir „renascentia"[6]. Pasaulis pradeda atsipeikėti, tarytum busdamas iš gilaus miego. Tačiau dar esama vieno kito, kuris, rankomis ir kojomis įsikibęs senojo neišmanymo, užsispyręs priešinasi naujiems dalykams. Tokie būgštauja, kad, atgimus gerai literatūrai ir pasauliui tapus išmintingam, pasirodys, kad ligi tol jie nieko neišmanė[7]. Jie nežino, kokie maldingi galėjo būti Antikos vyrai, kokiu šventumu išsiskyrė Sokratas, Vergilijus ir Horacijus arba Plutarcho *Moralia*, kiek daug Antikos istorijoje nekerštingumo ir tikros dorybės pavyzdžių. Nedera profanišku vadinti nieko, kas maldinga ir skatina puoselėti dorą. Nėra geresnio gyvenimo vadovo už tą, kurį Ciceronas pateikia savo veikale *De Senectute*[8].

Norint suvokti Erazmo dvasią ir tai, kuo ji buvo pakerėjusi amžininkus, geriausia pradėti nuo to gyvenimo idealo, kuris kaip graži svajonė stovėjo jam prieš akis. Ir Erazmas šiuo požiūriu nebuvo pavienė išimtis. Visas Renesansas puoselėjo troškimą tykaus, džiugaus ir sykiu rimto gerų ir išmintingų bičiulių pašnekesio medžių ūksmėje stovinčių namų prieglobstyje. Giedras romumas ir harmonija. Visas šimtmetis išsi-

ilgęs, kad pagaliau ateitų paprastumas, tiesumas, tiesa ir natūralumas. To meto žmonių vaizdiniai visuomet persunkti Antikos aromatų, nors iš esmės jie kur kas artimesni Viduramžių idealams, nei patys žmonės tai suvokia. Medičių aplinkoje tai – Careggi užmiesčio rezidencijos idilė, Rabelais kūryboje tai įsikūniję fantazijose apie Thélème abatiją, tokie troškimai byloja iš Moro *Utopia* ir Montaigne'io esė. Erazmo raštuose šis idealo ilgesys daug sykių kartojasi pavidalu bičiulių pasivaikščiojimo, po kurio drauge pietaujama užmiesčio namuose. Toks yra įžanginis *Antibarbari* paveikslas, tas pats troškimas matyti gausiuose pietų su Coletu aprašymuose ir dialogų *Convivia*[9]. Itin nuodugniai savo svajonę Erazmas pavaizdavo veikale *Convivium religiosum*. Didžiai pravartu būtų idealių kaimo namų paveikslą palyginti, viena vertus, su Thélème abatija, o antra vertus, – su Bernardo Palissy aprašytuoju fantastiniu pramogų parko projektu. *Hofwijck* („kaimo priebėga" – vert. past.) yra tikra Erazmo troškimų versmė. Olandų užmiesčio ir sodo nameliai, liaudžiai buvę didžiausio jaukumo įvaizdžiu, yra tikra erazmiškojo idealo realizacija. „Manieji paprasti užmiesčio namai, – sako *Convivium religiosum* šeimininkas, – man yra lizdelis, mielesnis už daugelį rūmų, ir jeigu karalius yra tas, kuris gyvena laisvai ir kaip tinkamas, tai aš čia – tikras karalius."

Tikrasis gyvenimo malonumas yra dora ir maldingumas. Jeigu tie, kurie gyvena maloniai, yra epikūrininkai, tai iš tiesų nėra didesnių epikūrininkų už tuos, kurie gyvena šventą ir maldingą gyvenimą[10].

Gyvenimo džiaugsmo idealas visiškai idiliškas ir tuo požiūriu, kad reikalauja atsižadėti žemiškų reikalų ir niekinti visa, kas nėra tyra. Erazmas nuolat niekinamai kalba apie prekybą, teisės mokslus ir politiką[11]. Kvailybė domėtis viskuo, kas dedasi pasaulyje, ir puikuotis, kad nusimanai apie rinką, apie Anglijos karaliaus planus, apie naujienas iš Romos ar padėtį Danijoje[12]. Išmintingasis *Colloquium senile*[13] senis turi lengvą garbės tarnybą ir laikosi saugaus vidurio; jis niekados ir nieko nesmerkia, visiems šypsosi. Knygų apsupta vienuma ir ramybė – štai kas labiausiai geistina.

Šitaip nusakomo giedro romumo ir harmonijos paribyje veši tokios estetinės vertybės, kaip Erazmui būdingas polinkis į išorinį padorumą, didis prielankaus mandagumo poreikis, gėrėjimasis švelniu ir maloniu

elgesiu, nuoširdžiomis ir ne itin formaliomis bendravimo formomis. Čia pat – ir kai kurie jo intelektiniai polinkiai. Erazmas nekenčia smarkumo ir ekstravagancijos. Todėl jam nepatinka Antikos dramų chorai[14]. Savo paties poezijos nuopelnu jis laiko tai, kad joje taupiai reiškiami jausmai; juose visiškai nėra patoso, „apskritai juose nėra jokių audrų, nėra kalnų upių, kurios veržiasi iš krantų, išvis jokių perdėjimų (*δείνωσις*). Žodžiai juose itin santūrūs. Mano eilės verčiau linkusios žiūrėti saiko negu jį peržengti, verčiau laikytis pakrantės nei leistis į atvirą jūrą".[15] Kitoje vietoje Erazmas sako: „man visada labiausiai patinka tas eilėraštis, kuris pernelyg nesiskiria nuo prozos, tačiau – nuo geriausios prozos. Filoksenas skaniausiomis žuvimis laiko tas, kurios nėra tikros žuvys, o gardžiausia mėsa – tai, kas nėra mėsa; kelionė jam maloniausia pakrante, o pasivaikščiojimas – palei vandenį; taip ir man ypatingą gėrėjimąsi kelia retorinis eilėraštis ir poetiška kalba, kai proza galima patikrinti poeziją, o poezija – prozą."[16] Čia aiškiai byloja žmogus, vertinąs pustonius, niuansus, iki galo nepasakytą žodį. Erazmas dar priduria: „gal kas ir mėgsta įmantrybes, o man svarbiausia regisi, kad mes išraiškos semtumės iš paties dalyko ir stengtumės ne tiek savo protą parodyti, kiek dalyką atskleisti." Taip kalba tikras realistas.

Iš tokių nuostatų randasi įstabus, paprastas Erazmo samprotavimų skaidrumas, derama jų sklaida ir dėstymas. Tačiau sykiu čia slypi ir jam būdingo sausumo, gelmės stygiaus ir daugžodystės priežastis. Erazmui pernelyg sklandžiai sukasi mašina. Begalinėse vėlesniųjų metų apologijose jam į galvą ateina vis naujų posakių, naujų argumentų, vis naujų kitų autorių vietų ar citatų, padedančių įrodinėti ir pagrįsti savo mintis. Erazmas garbina lakoniškumą[17], tačiau pats jo niekados nesilaiko. Jis nenukalė nė vienos glaustos ir rišlios sentencijos, kuri būtų pavirtusi patarle ir šitaip likusi gyvuoti. *Adagia* rinkėjas pats nė vienos naujos nesukūrė.

Tikrasis tokios kaip Erazmo dvasios darbas buvo parafrazuoti: „užpildyti spragas, užglaistyti staigius šuolius, sutvarkyti, kas sujaukta, supaprastinti, kas painu, atrišti mazgus, apšviesti patamsius"[18]. Jis pats tai laikė aiškinimu[19]. Jo darbas buvo užglostyti, išlyginti. Įsidėmėtina ir visiškai suprantama, kad, parafrazuodamas visą Naująjį Testamentą, Apokalipsę Erazmas praleido.

Erazmo dvasia nebuvo nei filosofinė, nei istorinė. Jis nebuvo linkęs nei griežtai skirti sąvokų, nei mėginti didžiuosius pasaulio sąryšius aprėpti kaip plačias istorines vizijas, kuriamas pačių atskirybių gausos ir margumo. Erazmo dvasia tikrąja šio žodžio prasme buvo filologinė. Jis myli kalbą, kalbinę raišką, patį kalbėjimą; kaip žinovas leidžia brangiems seniems audiniams sušvisti saulėje, taip Erazmas leidžia kalbą pro pirštus, gėrėdamasis jos tobulumu. Tačiau vien filologine dvasia jis nebūtų užkariavęs ir apžavėjęs pasaulio. Drauge jo dvasia buvo labai etiška, ir šis junginys padarė Erazmą didį.

Erazmo dvasios gelmėse glūdi smarkus laisvės, aiškumo, tyrumo, paprastumo ir ramybės troškimas. Tai labai senas gyvenimo idealas, kuriam Erazmas savąja dvasia suteikė naują turinį. Gyvenimas be laisvės nėra gyvenimas[20], o laisvės nėra be ramybės. Erazmas dėl to niekados ir nenorėjo palaikyti kurios nors vienos pusės, kad jį valdė poreikis būti visiškai nepriklausomam. Kiekvienas, net laikinas įsipareigojimas jam rodėsi kaip grandinės. Vienas jo *Colloquia* veikėjų – šiuose pašnekesiuose Erazmas taip dažnai spontaniškai perteikdavo savo paties gyvenimo idealus – pareiškia nusprendęs nei vesti, nei į dvasininkų luomą ar vienuolyną eiti, nei į kokią nors sąjungą dėtis, iš kurios vėliau negalėtų ištrūkti, – bent tol, kol pats savęs nebus iki galo pažinęs. „Kada tai bus? Galbūt niekada."[21] „Dėl nieko daugiau nesitikiu būsiąs toks laimingas, kaip dėl tos aplinkybės, kad niekados nesidėjau prie jokios partijos", – sako Erazmas gyvenimo pabaigoje[22].

Laisvė pirmiausiai privalo būti dvasinė. „Dvasingas žmogus gali spręsti apie viską, niekas negali spręsti apie jį" – skelbia Pauliaus žodis. Kam reikalingi nurodymai tam, kuris savo valia daro geresnius darbus, nei reikalauja žmonių įstatymai? Kas per puikybės kupina užmačia saistyti įstatymais žmogų, akivaizdžiai įkvepiamą Dievo dvasios[23]?

Erazmo veikaluose mes jau aptinkame pradžią optimistinės nuostatos, kad doras žmogus ir be griežtų formų ir taisyklių yra pakankamai geras. Lygiai kaip iš Moro „Utopijos" ar Rabelais veikalų, iš Erazmo kūrybos jau byloja pasitikėjimas prigimtimi, darantis žmogų sveiką, ir juo žmogus gali vadovautis, jeigu tik yra persiėmęs tikėjimu ir Dievo baime.

Toks kliovimasis prigimties galiomis ir paprastumo bei garbingu-

mo ilgesys lemia ir Erazmo požiūrį į pedagogikos ir socialinio gyvenimo klausimus. Čia jis pralenkia savo laikus. Būtų išties įdomu išamiau panagrinėti pedagoginius Erazmo idealus[24]. Jie jau beveik visai tokie, kokie viešpatavo aštuonioliktame šimtmetyje. Vaikas privalo mokytis žaisdamas, naudodamas jo dvasiai malonius daiktus ir paveikslėlius. Jo klaidas reikia taisyti švelniai. Mušantis ir plūstantis mokytojas Erazmui yra tikras siaubas; pati ši tarnyba jam yra šventa ir verta pagarbos. Ugdymas turi prasidėti nuo pat gimimo valandos. Greičiausiai ir čia, kaip kitose srityse, Erazmas pernelyg didelę reikšmę teikė klasikos studijoms: jo bičiulis Pieteris Gillesas priverstas diegti antikinių kalbų pradus savajam vos dvejų metukų sūneliui, kad šis galėtų pasveikinti tėvą, meiliai vapėdamas graikiškai ir lotyniškai. Tačiau kokiu romumu ir kokia giedra nuotaika spinduliuoja visa, ką Erazmas kalbėjo apie mokymą ir ugdymą!

Tą pat galime pasakyti ir apie jo požiūrį į santuoką ir į moterį. Kalbėdamas apie seksualinių santykių problemą, jis visiškai tvirtai palaiko moters pusę. Be galo švelniai ir subtiliai įsijausdamas, jis aptaria merginos ir moters padėtį. Nedaug *Colloquia* veikėjų pavaizduoti su tokia simpatija, kaip mergina su mylimuoju ir mokyta moteris, įsileidusi į dvasišką pokalbį su abatu. Erazmo puoselėjamas santuokos idealas yra itin visuomeniškas ir higieniškas. Auginkime vaikus valstybei ir Kristui, sako mylimasis, auginkime vaikus, paveldėsiančius iš dorų tėvų jų geruosius pradus, o namuose rodykime jiems gerą pavyzdį, kuriuo jie galėtų sekti. Ne kartą Erazmas kalba apie moters pareigą pačiai žindyti vaikus. Jis nurodo, kaip turi būti įrengti namai: jie privalo būti paprasti ir švarūs; jis gilinasi į klausimą, kad vaikų apdarai privalo būti praktiški. Kas gi dar, be Erazmo, anais laikais užtarė puolusias merginas ir prostitutes, skurdo verčiamas griebtis šio amato[25]? Kas kitas taip aiškiai įžvelgė tą socialinį pavojų, kurį kelia santuokos žmonių, sergančių sifiliu, Erazmo taip smarkiai nekenčiama naująja Europos rykšte[26]? Jis norėtų, kad tokia santuoka popiežiaus iškart būtų paskelbta negaliojančia. Erazmas nepritaria patogiai ir jo laikų literatūroje dar taip paplitusiai visuomenės teorijai, kuri visą kaltę už santuokos laužymą ir paleistuvavimą verčia moterims. Laukiniai, gyvenantys prigimtinėje būklėje, sako jisai, už santuokos laužymą baudžia vyrus, o moterims už tai atleidžia[27].

Čia staiga pasirodo, kad Erazmui, nors jis ir kalba pusiau juokaudamas, jau žinomos prigimtinio dorybingumo idėjos, kad jam jau žinomi vaizdiniai apie laimingą salose gyvenančių nuogų laukinių gyvenimą. Tie vaizdiniai netrukus atsiranda Montaigne'io raštuose, o vėlesniais šimtmečiais iš jų susiformuoja ištisa literatūros teorija.

ERAZMO DVASIA II. INTELEKTINĖS PAŽIŪROS. PASAULIS PERNELYG SLEGIAMAS NUOMONIŲ IR FORMŲ. TIESA PRIVALO BŪTI PAPRASTA. ATGAL PRIE TYRŲJŲ ŠALTINIŲ. ŠVENTASIS RAŠTAS PIRMINĖMIS KALBOMIS. BIBLIJOS HUMANIZMAS. KRITINIS DARBAS SU ŠVENTOJO RAŠTO TEKSTU. PRAKTIKA VIRŠESNĖ UŽ DOGMĄ. ERAZMO TALENTAS. JO MĖGAVIMASIS ŽODŽIAIS IR DAIKTAIS. IŠSAMUMAS. PASKIRŲ YPATUMŲ SUVOKIMAS. UŽMASKUOTAS REALIZMAS. DVIPRASMYBĖ. NIUANSAI. GILIAUSIOS VISŲ DALYKŲ PRASMĖS NEĮŽVELGIAMUMAS.

TRYLIKTAS SKYRIUS

Paprastumas, natūralumas, tyrumas ir garbingumas – tokie yra pagrindiniai Erazmo reikalavimai ir tada, kai mes imame nagrinėti ne jo etines ir estetines pažiūras, o intelektines pozicijas. Beje, vienų nuo kitų neįmanoma griežtai atskirti.

Pasaulis, sako Erazmas, yra pernelyg slegiamas žmonių sukurtų nuostatų, nuomonių ir scholastinių dogmų, pernelyg slegiamas tironiškos ordinų valdžios, ir dėl viso to Evangelijos mokymo galybė pamažu ima menkti. Tikėjimą būtina supaprastinti. Kažin ką pasakytų turkai apie mūsų scholastiką?[1] „Erazmai, – rašė jam kartą Coletas, – nėra galo knygoms ir mokslams. Tad meskime visus aplinkinius kelius ir ženkime į tiesą pačiu trumpiausiu."[2]

Tiesa privalo būti paprasta. „Tiesos kalba yra paprasta, sako Seneka? Puiku, juk nieko nėra paprastesnio ir vertingesnio už Kristų."[3] „Norėčiau, – rašoma kitoje vietoje[4], – kad paprastas ir tyras Kristus būtų giliai įspaustas į žmonių sielas, ir manau, kad geriausiai to galima pasiekti tada, kai mes, pasitelkę pirminių kalbų žinias, filosofuodami imsime nagrinėti pačius šaltinius."

Čia suskamba naujas šūkis: atgal prie šaltinių! Tai nėra vien protu pagrįstas filologinis reikalavimas; tai sykiu ir etinis bei estetinis gyvenimo poreikis. Pirminiai ir tyri, dar žolėmis neapžėlę ar daugybės rankų nenučiupinėti dalykai yra tokie nepaprastai kerintys. Erazmas juos lygina su obuoliu, kurį pats nusiskini nuo obels[5]. Sugrąžinti pasaulį prie senojo mokslo paprastumo, nuo susidrumstusių tvenkinių nuvesti jį atgalios prie gyvųjų ir pačių tyriausių šaltinių, prie skaidriausių Evangelijos mokymo versmių – taip Erazmas supranta teologijos paskirtį[6]. Vaizdinga kalba apie skaidrų vandenį čia nėra bereikšmė; per ją atsiskleidžia psichologinis Erazmo liepsningai skelbiamo principo turinys.

Kaip gali būti, – sušunka Erazmas[7], – kad karštai svarstomos visokių abstrakčių filosofinių sistemų detalės ir pamirštama eiti prie pačios krikščionybės versmių? „O juk šios išminties, kuri yra tokia išskirtinė, kad kitados sugėdino viso pasaulio išmintį, nelyginant iš krištolinio tyrumo versmių galima pasisemti iš kelių knygų, ir vargti reikės mažiau nei ieškant

Aristotelio išminties tokioje gausybėje erškėčiuotų knygų, o triūso vaisiai bus kur kas geresni... Pasirengimas šiai kelionei yra paprastas ir kiekvienam pasiekiamas. Ši filosofija prieinama kiekvienam. Kristus geidžia, kad jo paslaptys būtų paskleistos kuo plačiau. Norėčiau, kad visos moterėlės perskaitytų Evangeliją ir Pauliaus laiškus. Kad Evangelija ir Pauliaus laiškai būtų išversti į visas kalbas! Kad kaimietis juos giedotų, žengdamas paskui plūgą, kad audėjas jų melodijas trauktų, sėdėdamas prie staklių, kad keleivis tokiais pašnekesiais kelią trumpintų... Šios rūšies filosofija pagrįsta veikiau nusistatymu, o ne silogizmais, tai veikiau ne požiūris, o gyvenimo būdas, veikiau įkvėpimas, o ne erudicija, veikiau transformacija, o ne protavimas... Kas gi daugiau yra Kristaus filosofija, jo paties vadinama *renascentia*, – kas gi ji daugiau nei sugrąžinimas prigimties, kuri buvo sukurta gera? Galiausiai, nors niekas mūsų tos filosofijos nemokė taip tobulai ir veiksmingai, kaip pats Kristus, daug dalykų, sutampančių su ja, galime rasti ir pagonių knygose."

Štai kokia yra biblinio humanisto gyvenimo teorija. Kiekvieną kartą, Erazmui prakalbus apie tuos dalykus, jo balsas skamba visa jėga. „Tegu niekas, – sako jis Naujojo Testamento komentarų pratarmėje[8], – šio veikalo neima į rankas taip, kaip skaito Gelijaus *Noctes atticae* ar Poliziano margumynus... Stovime pačiame šventųjų dalykų viduryje; čia ne iškalbingumas svarbus; šie dalykai geriausiai buvo perteikti pasauliui paprastumu ir tyrumu; juokinga čia būtų rodyti žmogiškąjį mokslingumą, bedievybė čia būtų puikuotis žmogiškąja iškalba." Tačiau pats Erazmas kaip tik šioje vietoje buvo iškalbingesnis nei bet kur kitur.

Neįprastos jėgos ir įkarščio Erazmui suteikia ta aplinkybė, kad jis čia stoja į kovą. Į kovą už teisę imtis Biblijos teksto kritikos. Visa jo esybė priešinasi, kad Šventasis Raštas būtų studijuojamas, žinant, jog Vulgatos tekstai yra iškraipyti ir pagadinti, ir turint graikiškąjį tekstą, prie kurio galima grįžti kaip prie pirminio pavidalo ir tikrosios prasmės[9].

Erazmui priekaištaujama, kad jis drįstąs vien kaip *grammaticus*, remdamasis niekingomis smulkiomis klaidelėmis ar menkais netikslumais, liestis prie Šventojo Rašto teksto[10]. „Taip, tai smulkmenos, tačiau mes matome, kad ir didžiausi teologai dėl tų smulkmenų baisingai klumpa ir pradeda niekus taukšti." Filologinis smulkmeniškumas yra būtinas. „Kodėl mes taip kruopščiai rūpinamės savo valgiu, savo apdarais, savo piniginiais reikalais

ir kodėl mums tik dieviškųjų raštų atžvilgiu nuodugnumas nėra prie širdies? Jis šliaužioja žeme, girdžiu sakant, jis plūkiasi dėl žodelyčių ir skiemenų! Kodėl manome, kad nėra reikšmingas kiekvienas žodis To, kurį garbindami ir melsdamiesi vadiname Žodžio vardu?" „Tiek to, tegu sau kas tinkamas tariasi, kad aš nesugebu nieko geresnio nuveikti ir dėl dvasios tingumo, širdies šaltumo ar mokslingumo stokos ėmiausi šios menkiausios užduoties; o juk vis tiek krikščioniška laikyti geru darbu visa, kas daroma maldingai ir uoliai." „Mes nešiojame akmenis, bet nešiojame juos Dievo šventovės statybai."[11]

Erazmas nenori būti nesukalbamas. Tegu Vulgata bus naudojamasi per pamaldas, pamokslus, mokykloje; tačiau tas, kas namie skaitys mūsų leidimą, tik juo geriau ją supras. Erazmas pasirengęs duoti apyskaitą ir prisipažinti esąs neteisus, jei tik kas įtikins jį padarius klaidą[12].

Pats Erazmas veikiausiai niekados iki galo nesuvokė, kaip smarkiai jo filologinis kritinis metodas turėjo sukrėsti pačius Bažnyčios statinio pamatus. Jis stebėjosi, kad priešininkai „kažkodėl įsitikinę, jog visas jų autoritetas išsyk pradingtų, jeigu šventosios knygos būtų turimos tyresniu pavidalu ir būtų mėginama jas suprasti, remiantis pačiais šaltiniais."[13] Erazmas neįstengė pajusti, ką reiškia turėti savo žinioje šventą knygą, kuri yra neliečiamas autoritetas. Jis džiaugiasi, kad Šventasis Raštas darąsis kur kas artimesnis, kad atsirandą įvairių niuansų, kai atsižvelgiama ne vien į patį pasakytą žodį, bet ir į tai, kas, kada, kokia proga tą žodį sako, kam jis yra skiriamas, kas eina prieš ir kas po jo[14]. Trumpai tariant, kai istorinė-filologinė kritika užima pagarbaus klūpėjimo vietą. Erazmui regėjosi kaip tik labai maldinga, pasitaikius vietai, nelabai atitinkančiai dieviškąją prigimtį ar iš pažiūros besikertančiai su Kristaus mokymu, verčiau manyti, kad nesupranti teksto, *o ne kad kodeksas esąs pagadintas*[15]. Nuo teksto taisymo jis nejučiomis perėjo prie turinio koregavimo. Laiškai ne visi esą tų apaštalų, kuriems jie priskiriami. Patys evangelistai retkarčiais padarę klaidų[16].

Erazmo dvasinio gyvenimo pamatas jau nebebuvo vientisas. Viena vertus, čia esama smarkaus troškimo turėti tvirtą, paprastą, tyrą ir nuoširdų tikėjimą, rimto noro būti geru krikščioniu. Kita vertus, būta čia ir nenumaldomo intelektinio-estetinio poreikio puoselėti gerą skonį, saiką, aiškią ir tikslią Antikos autorių raišką, priešinimosi viskam, kas nerangu ir painu. Erazmas manė, kad *bonae literae* gali pasitarnauti atliekant būtiną ti-

kėjimo ir jo formų gryninimo darbą. Reikią taisyti bažnytinių himnų metrą[17]. Jis niekados nesuvokė, kad krikščionybės ir klasicizmo raiškos būdai yra nesuderinami. Šventųjų dalykų studijose iš kiekvieno autoriaus reikalavęs pagrįsti savąjį autoritetą, jis pusiau nesąmoningai be išlygų pripažino Antikos autoritetą. Kaip naiviai jis, vien išdidžiai teisindamasis, nuolatos remiasi Antika! Jis kritikuojąs? Juk Antikos autoriai irgi kritikavę! Jis leidžiąs sau nukrypti nuo temos? Antikos autoriai irgi nukrypdavę. Jis lengvabūdiškai giriąs peiktinus dalykus? Daugybė klasikos rašytojų pirma jo darę tą patį[18].

Gilią Erazmo harmoniją su garbinamąja Antika palaiko jo įsitikinimas, kad galiausiai viską lemia gyvenimo praktika. Didis filosofas esąs ne tas, kuris išoriškai gerai susipažinęs su stoikų ar peripatetikų teiginiais, o tas, kuris filosofijos esmę išreiškiąs savo gyvenimu ir elgesiu, nes tai ir esąs filosofijos tikslas[19]. Teologas iš tikrųjų esąs tas, kuris ne dirbtiniais silogizmais, bet savo nusistatymu, veidu ir akimis, pačiu savo gyvenimu moko, kad turtus privalu niekinti[20]. Gyventi laikantis tokių normų esą tai, ką pats Kristus vadinąs *renascentia*[21]. Erazmas šį žodį vartoja vien krikščioniškąja prasme. Tačiau šiai prasmei visai artima toji sąvoka, kurią mes siejame su Renesansu kaip istorijos reiškiniu. Ilgą laiką pasaulietiniai ir pagoniškieji Renesanso aspektai buvo pernelyg iškeliami. Šešioliktojo šimtmečio dvasia žavėjosi pagoniškomis formomis, tačiau turinys, kurio ji ieškojo, buvo krikščioniškas. Erazmas yra vienas gryniausių tokios dvasios atstovų. *Autorem cum renascentium literarum tum redeuntis pietatis*, – girdamas Erazmą, sako Capito[22]. Kaip tik šia tiesiogine krikščioniškų siekių sąjunga su Antikos dvasia galima paaiškinti nepaprastą Erazmo populiarumą.

Pati dvasios kryptis ir turinys dar nedaro įtakos pasauliui, jeigu jų nepapildo raiškos forma. Erazmo atveju jo talento kokybė yra labai svarbi. Tobulas raiškos skaidrumas ir sklandumas, gyvumas, dvasingumas, vaizdingumas, spalvingumas ir linksmumas visus jo raštus darė tokius kerinčius, kad amžininkai tiems kerams negalėjo atsispirti, o mus jie irgi pagauna, vos tik paimame Erazmo veikalus į rankas. Visomis savo talento savybėmis Erazmas yra tikras ir grynas Renesanso atstovas. Pirmiausiai tai matyti iš jo amžinųjų *á propos*. Tai, ką jis rašo, niekada nėra miglota ar nesuprantama, tai visados įtikinama. Iš pažiūros viskas plaukia savaime, lyg iš fontano

trykšta. Intonacija, prasmės ryšiai ir akcentai visados tobulai parinkti. Erazmo raštuose justi kone tokia pat šviesi harmonija kaip Ariosto kūryboje. Kaip ir Ariosto, Erazmo veikalai niekados nėra tragiški, niekados – iš tikrųjų herojiški. Jie parašyti su užsidegimu, bet ne su tikru įkarščiu.

Artistiniai Erazmo talento bruožai prasikiša, teisybė, visur, bet labiausiai jie ryškūs abiejuose kūriniuose, parašytuose atokvėpio valandomis, atsitraukus nuo rimto darbo, – *Moriae Encomium* ir *Colloquia*. Tačiau kaip tik tiedu buvo nepaprastai svarbūs, jei kalbame apie Erazmo įtaką savo laikams. Juk jo Jeronimas pasiekė dešimtis, Naujasis Testamentas – šimtus, o *Moriae* ir *Colloquia* – tūkstančius skaitytojų. Be to, tų veikalų reikšmę dar padidina ir ta aplinkybė, kad Erazmas niekur kitur nesireiškė taip spontaniškai, – ir ne vien formos požiūriu.

Kiekvienas (net pats pirmasis, grynai formalus) dialogas – tai komedijos, novelės ar satyros apmatai. Beveik nėra sakinio be kokios nors šmaikštybės, nė vienos frazės, kuri nepieštų gyvo paveikslo. Čia esama tiesiog neprilygstamų subtilybių. Abatas iš *Abbatis et eruditiae colloquium* – gyvas Molière'o personažas. Kada nors atkreipkite dėmesį, kaip gerai Erazmas visados perteikia savo veikėjus ir veiksmo vietą. Mat jis juos mato. „Gimdyvėje" jis nė akimirkos nepamiršta, kad Eutrapelis yra dailininkas. Lošimo kauliukais pabaigoje, kai pašnekovai, išsiaiškinę visą romėnų lošimo kauliukais nomenklatūrą, patys sumano palošti, Karolis sako: „bet pirma uždaryk duris, kad virėja nepamatytų mudviejų žaidžiančių lyg berniūkščių."[23]

Holbeinas puikiai iliustravo *Moria*, o *Colloquia* norėtųsi turėti su Breughelio iliustracijomis. Skvarbus dvasinis Erazmo žvilgsnis į įvykius čia toks artimas didžiojo meistro vizijai. Girtų žmonių eisena Verbų sekmadienį, keleivių gelbėjimas iš sudužusio laivo, seniai, laukiantys kelionės karietos, kol vežėjai dar tebegeria smuklėje, – visa tai yra geriausios rūšies Nyderlandų žanrinė tapyba.

Mėgstama kalbėti apie Renesanso realizmą. Erazmas – tikrai realistas ta prasme, kad jis nepasotinamai godžiai trokšta pažinti realijas. Jis nori pažinti daiktus ir jų vardus. Geidžia pažinti savitumus kiekvieno daikto, – net jeigu jis būtų toks tolimas, kaip romėnų lošimo terminai ir taisyklės. Kada nors atidžiai perskaitykite aprašymą, kaip nudažytas *Convivium religiosum* užmiesčio namas: ten viskas – vien dalykiniai pamokymai, vien apčiuopiamų tikrovės formų perteikimas.

Gėrėdamasis tikrovės medžiaga ir grakščiu, lanksčiu žodžiu, Renesansas su pasimėgavimu leidžiasi į tiesiog perdėtą vaizdų ir raiškos priemonių gausybę. Griausmingi vardų ir daiktų vardijimai, kuriuos nuolat pateikia Rabelais, Erazmo kūriniuose irgi aptinkami, tačiau čia jie ne tokie gluminamai gausūs, subtilesni ir labiau pagrįsti. Veikale *De copia verborum ac rerum* viena po kitos rikiuojamos vis išmoningesnės tos pačios frazės variacijos: penkiasdešimt būdų pasakyti „Jūsų laiškas buvo man labai malonus" arba „Manau, kad pradės lyti"[24]. Estetinis impulsas čia yra toks pat, kaip kuriant temą su variacijomis: poreikis parodyti visą įmanomų raiškos variantų gausą. Ir kitose vietose Erazmas linkęs sutelkti į vieną krūvą visus savojo proto turtus; paminėsime čia *Ratio verae theologiae, De Pronuntiatione, Lingua* ir *Ecclesiastes*[25]. Rinkiniai *Adagia, Parabolae* ir *Apophthegmata* apskritai pagrįsti (beje, iš pačių Viduramžių paveldėtu) Renesanso polinkiu maudytis realijų gausybėje, mėgautis žodžiais ir daiktais.

Atviros juslės smulkmeniškai stebi visa, kas regisi neįprasta. Renesansui būdingas pasaulio turtų godulys Erazmo kūryboje nevirsta tokiu troškimu įsismelkti į gamtos paslaptis, koks apėmęs Leonardo da Vinci, Paracelsą ar Vezalijų. Jo gamtamoksliniai interesai nėra gilūs[26]. Pasaulis jį domina toks, koks yra matomas. Erazmas akylai stebi tautų papročių ypatumus. Parodo mums, kaip tyčia apsimetinėdami šlubuoja šveicarų kareiviai, kaip sėdi dendžiai, kaip pikardiečiai taria prancūziškus žodžius. Atkreipia dėmesį į tai, kad senuose paveiksluose primerktos akys ir tvirtai sučiauptos lūpos visados yra iškirtinio garbingumo ženklas ir kad kai kurie ispanai dar tebeteikia reikšmę tokiai veido išraiškai, o vokiečių dailėje lūpas labiau mėgstama vaizduoti lyg bučiniui atkištas į priekį[27]. Čia paminėtinas ir didis Erazmo pomėgis pasakoti anekdotiškas istorijas, atsiskleidžiąs visuose jo raštuose.

Nepaisant tikroviškumo, pasaulis, kurį Erazmas regi ir perteikia, vis dėlto nėra iki galo atskleistas šešioliktojo amžiaus pasaulis. Viską čia dengia lotynų kalbos šydas. Tarp autoriaus dvasios ir tikrovės įsiterpusi antikinė kalbėsena. Iš esmės Erazmo dvasios pasaulis yra dirbtinis. Jis prislopintai atspindi tik tam tikrą šešioliktojo šimtmečio tikrovės dalį. Vengiant šiurkštumo, iš jo pradingęs visas anų laikų smarkumas ir betarpiškumas. Palyginti su tapytojais, su Liuteriu ir Kalvinu, su politikais, jūrininkais, kariais ir mokslo vyrais, Erazmas į pasaulį žvelgia tarytum šiek tiek nuo jo

atsitraukęs. Ar taip tikrai yra tik dėl lotynų kalbos? Tačiau kad ir koks Erazmas imlus ir jautrus, visiško sąlyčio su gyvenimu jis niekados neturėjo. Visoje jo kūryboje nė karto negirdėti giedant paukščių ar šniokščiant vėjo.

Tačiau šis atstumo saugojimas, šis drovus tiesioginio sąlyčio vengimas nėra vien negatyvi savybė. Vienas jo šaltinių yra pagarba visos būties daugiaprasmybei, suvokimas, kad visų daiktų gilioji prasmė neapibrėžiama. Erazmas ne vien todėl, kad yra atsargus ir bijo susikompromituoti, iš pažiūros taip dažnai balansuoja ant ribos tarp rimtumo ir pašaipos, ne tik todėl beveik niekados nedaro galutinės išvados. Jis visur įžvelgia niuansus, žodžių reikšmės paslankumą[28]. Daiktų vardai Erazmui nebėra lyg auksu aptaisyti krištolai ar žvaigždės danguje, kaip juos suvokė Viduramžiai. „Aš taip menkai tevertinu griežtus teiginius, kad visais klausimais, kuriais leidžia nepajudinamas Šventojo Rašto autoritetas ir Bažnyčios dekretai, puikiausiai galėčiau pritapti prie skeptikų."[29] „Kas yra tikra be klaidos?"[30] Visi subtilūs ginčytini teologinių samprotavimų klausimai randasi iš pavojingo smalsumo ir baigiasi bedievišku įžūlumu. Kokią naudą davė visi didieji ginčai dėl Trejybės ir Marijos? „Mes sukūrėme tokią gausybę apibrėžimų dalykams, kurie be jokio pavojaus mūsų išganymui gali likti arba nežinomi, arba nei vienaip, nei kitaip nenuspręsti... Svarbiausia mūsų tikėjime yra taika ir santarvė. O jos gali tverti tik tuo atveju, jeigu stengsimės apibrėžti kuo mažiau dalykų, daugeliu atvejų kiekvienam palikdami spręsti pačiam. Dabar kai kurie klausimai atidėti iki Visuotinio susirinkimo. Būtų kur kas geriau tokius klausimus atidėti iki to laiko, kai veidrodis ir mįslė pradings, ir mes regėsime Dievą akis į akį."[31]

„Šventųjų dalykų studijose yra mums nepasiekiamų vietų, į kurias giliau įsismelkti Dievas nenorėjo leisti, ir jeigu mes mėginame ten skverbtis, tai juo giliau leidžiamės, juo labiau apgraibomis žengiame patamsiais, idant ir šitaip pažintume neįžvelgiamą Dievo išminties didybę ir žmogaus proto bejėgystę."[32]

ERAZMO BŪDAS. TYRUMO POREIKIS. JAUTRUMAS. ERAZMAS PRIEŠINASI VAIDAMS, TROKŠTA SANTARVĖS IR BIČIULYSTĖS, VENGIA GINČŲ. JIS PERNELYG RŪPINASI TUO, KĄ MANO KITI. POREIKIS TEISINTIS. JIS PATS NIEKAD NESĄS KALTAS. POLINKIŲ IR ĮSITIKINIMŲ SAMPLAIKA. IDEALUS SAVO PATIES PAVEIKSLAS. APIE SAVE KALBA NE VISĄ TIESĄ. EGOCENTRIZMAS. ŠIRDYJE VIENIŠAS. GYNYBINĖ LAIKYSENA. LIGUISTAS ĮTARUMAS. NELAIMINGUMO JAUSMAS. NENUSTYGIMAS VIETOJE. NEIŠSPRĘSTIEJI JO ESYBĖS PRIEŠTARINGUMAI. BJAURĖJIMASIS MELU. ATSARGUMAS IR INSINUACIJOS.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

Galinga Erazmo dvasia rado nepaprastą atgarsį jo amžininkų sielose ir padarė ilgalaikę įtaką kultūros raidai. Tačiau istorijos herojumi jo vadinti negalima. Ar dar didesnis Erazmas iš dalies nebuvo todėl, kad jo charakteris neprilygo dvasios didybei?

Ir vis dėlto tą charakterį – labai sudėtingą charakterį, nors pats Erazmas laikė save pačiu paprasčiausiu žmogumi pasaulyje, – lėmė tie patys veiksniai, kurie nulėmė ir jo dvasios struktūrą. Nuolat matome, kaip jo įsitikinimai sutampa su polinkiais.

Jei pradėsime nuo pačių lengviausių dalykų, jo būdo pagrindas yra tas pats gilus tyrumo poreikis, kuris vertė jį skverbtis prie šventųjų mokslų versmių. Medžiaginio ir moralinio tyrumo Erazmas visados ir visur geidžia ir sau, ir kitiems. Jam nėra atgrasesnio dalyko už vyno skiedėjų ir maisto produktų klastotojų praktiką[1]. Erazmui būdingą nuolatinį rūpinimąsi savo kalbos ir stiliaus grynumu ar teisinimąsi dėl klaidų lemia tas pats impulsas, kuris verčia jį geisti namų ir kūno švaros ir tvarkos. Jis be galo nemėgsta netyro oro ir nemalonių kvapų. Jis visados daro lankstą, vengdamas dvokiančios gatvės; koktisi skerdyklomis ir žuvų krautuvėmis[2]. Tvirtina, kad dvokas platina užkratus[3]. Anksčiau už daugelį Erazmui kilo antiseptinių idėjų apie pavojų užsikrėsti nuo troškaus perpildytų miegamųjų oro, nuo penitentų alsavimo per išpažintį, nuo krikšto vandens. Šalin bendras taures; pirmiausiai tegu kiekvienas pats skutasi; reikia rūpintis, kad patalynė būtų švari; nedera bučiuotis sveikinantis[4]. Šį tyrumo troškimą dar labiau didina baimė didžiosios rykštės, kaip tik Erazmo gyvenimo metais pasiekusios Europą ir dėl savo nekliudomo plitimo kėlusios rūpestį Erazmui: dažniausiai tą ligą Erazmas vadina *scabies gallica*. Jis pagrįstai tvirtina, kad su šia liga per mažai kovojama. Perspėja savo tarnus saugotis įtartinų užeigų; pageidauja, kad būtų imamasi priemonių, užkertančių kelią šia liga sergančių žmonių santuokoms[5]. Negarbingą Erazmo elgesį su Huttenu iš dalies neabejotinai lėmė fizinis ir moralinis bjaurėjimasis Hutteno liga.

Erazmas visas kiaurai delikatus. Tokiu būti jį verčia kūnas. Jis labai jautrus, pavyzdžiui, greitas persišaldyti, – tą ligą jis pats vadina „mokslo

vyrų liga"[6]. Gana anksti Erazmą pradeda kamuoti skausminga inkstų akmenligė, kuriai jis taip narsiai priešinosi, kai ji imdavo kliudyti darbui. Erazmas visados gana meiliai kalba apie savo kūnelį, kuris negalėjo pakelti pasninko, kurio ištvermingumą reikėjo palaikyti tam tikra mankšta, būtent – jodinėjimu, rūpestingai stengiantis rinktis tam reikalui deramą klimatą[7]. Neretai Erazmas labai nuodugniai aprašinėja savo negalias. Jis priverstas būti itin atsargus miego požiūriu: sykį pabudus, jam labai sunku vėl užmigti, ir dėl to kartais tenka tuščiai praleisti tokias brangias, pačias darbingiausias rytmečio valandas[8]. Erazmas neatsparus šalčiui, vėjui ir rūkui, bet dar labiau – pernelyg smarkiai prišildytoms patalpoms. Kaip plūdo jis vokiečių krosnis, kurios kūrenamos bemaž kiaurus metus ir dėl kurių jam gyvenimas Vokietijoje darėsi beveik neištveriamas[9]! Apie tai, kaip Erazmas bijojo ligų, esame kalbėję jau anksčiau. Jis bėga ne tik nuo maro. Bijodamas persišaldyti, atsisako kelionės iš Leveno į Antverpeną, kur ketino aplankyti gedulą dėvintį bičiulį Pieterį Gillesą[10]. Erazmas ir pats gerai žino: „dažnai nemaža negalios dalis yra vaizduotės padarinys"[11], tačiau vaizduotė vis tiek jam neduoda ramybės. Rimtai susirgęs, Erazmas nejaučia mirties baimės.

Jo sveikos gyvensenos teorija yra saikingumas, švara ir tyras oras, – beje, tyru oru mėgautis irgi privalu saikingai. Jis mano, kad jūros artuma kenkia sveikatai, ir bijo skersvėjų[12]. Susirgusiam bičiuliui Gillesui Erazmas pataria: nevartok per daug vaistų, laikykis ramiai, o svarbiausia – venk pykčio[13]. Nors tarp jo veikalų esama ir „Pagiriamojo žodžio gydymo menui"[14], gydytojus jis ne itin vertina ir ne kartą smerkiamai apie juos kalba savuosiuose *Colloquia*[15].

Erazmo išvaizdoje irgi būta tam tikrų gležną prigimtį rodančių bruožų. Buvo jis vidutinio ūgio, gražaus stoto, baltos odos, šviesių plaukų ir žydrų akių, guvaus veido, itin raiškios tarties, bet silpno balso[16].

Širdies ir sielos srityje Erazmo delikatumas reiškiasi didžiuliu bičiulystės ir santarvės poreikiu, vaidų vengimu. Taika ir sutarimas jam svarbiau už viską, jis prisipažįsta, kad tai – pagrindinis jo veiklos orientyras[17]. Girdi, jei tik tai būtų įmanoma, norėtų, kad visi mirtingieji būtų jo bičiuliai. „Savo noru aš su niekuo nenutraukiu draugystės", – sako Erazmas[18]. Ir nors su draugais jis kartais elgėsi įnoringai ir priekabiai, vis dėlto buvo tikrai didis draugas: tai liudija ir daugybė tų, kurie jo niekados neiš-

sižadėjo, ir tų, kuriuos jis, kurį laiką nutolstančius, vis gebėjo susigrąžinti: Moras, Pieteris Gillesas, Fišeris, Amonijus, Budėjus, – visų nė neišvardinsi. „Bičiulystės palaikymo požiūriu jis buvo visų pastoviausias", – giria jį Beatas Reiniškis, kurio paties prisirišimas prie Erazmo yra vienas geriausių įrodymų, kokį smarkų prielankumą Erazmas gebėjo įkvėpti kitiems[19].

Tokio bičiulystės troškimo gelmėse slypėjo didis ir nuoširdus prielankumo poreikis[20]. Vienuolyne praleistaisiais Erazmo metais šis poreikis reiškėsi kone moterišku prisirišimu prie Servacijaus. Tačiau kartu Erazmas toks yra ir dėl savito moralinio romumo: jis vengia visko, kas trikdo, kas drumsta ir neharmoninga. Pats kalba apie „tam tikrą slaptą įgimtą polinkį", vertusį jį baisėtis vaidais[21]. Su kuo nors pyktis jam yra nepakeliama. Pats Erazmas sakosi visados vylęsis ir norėjęs, kad jo plunksna nebūtų kruvina, visados troškęs nieko nepuldinėti, nieko neprovokuoti, net kai pats būdavęs puolamas[22]. Tačiau priešai to nenorėjo, ir vėlesniais savo gyvenimo metais Erazmas net labai dažnai įsiveldavo į nuožmias polemikas: su Lefèvre'u d'Etaples, su Lee, su Egmondiškiu, su Nataliu Beda, su Huttenu, su Liuteriu ir dar su daugybe kitų. Iš pradžių dar galima pastebėti, kaip Erazmas dėl to kenčia, kaip nesantaika jam yra lyg žaizda, kurios jis neįstengia patylomis kęsti. „Būkime vėlei draugais", – prašo jis Lefèvre'o, tačiau šis nieko neatsako[23]. Laiką, kurį jis turėjęs sugaišti poleminiams raštams, Erazmas vadina pražudytu[24]. „Jaučiu, kaip mane kasdien ima vis didesnis tingumas, – rašo jis 1520 m., – ne tiek dėl amžiaus, kiek dėl ramybės neduodančių studijų; ir daug labiau ne dėl paties triūso, kuris savaime yra prie širdies, o dėl nemalonumų, kurių pridaro konfliktai."[25] O kiek vaidų tuomet dar buvo jam prieš akis!

Kad taip Erazmas būtų mažiau paisęs žmonių nuomonės! Tačiau jis to neįstengė: galima tai vadinti ir žmonių baime, ir karštu poreikiu teisintis. Nuolatos jis, ir dažniausiai perdėdamas, iš anksto mėgina numatyti, kokį įspūdį padarys žmonėms jo žodis ar darbas. Pačiam Erazmui, be abejonės, taikytina kitados jo parašyta frazė, kad garbėtroškos pentinai ne tokie skaudūs, kaip baimės užsitraukti gėdą[26]. Drauge su Rousseau Erazmas yra iš tų žmonių, kurie dėl savito dvasinio švarumo negali jaustis kalti ar skolingi. Neįstengdamas su kaupu atsilyginti už patirtą geradarystę, Erazmas gėdijasi ir sielojasi. „Skolintojo raginimas grąžinti skolą, neatlikta pareiga, bėdoje paliktas bičiulis"[27] jam yra nepakeliama. Negalėdamas pats

už skolą atsiteisti, Erazmas, visaip išsisukinėdamas, stumia ją šalin. Fruinas itin taikliai pasakė: „Dėl visko, ką Erazmas padarė, nusižengdamas pareigai ar gerai suvoktai būtinybei, kaltos aplinkybės ar blogi patarimai; jis pats niekados nekaltas.“[28] O tai, ką Erazmas pateisina savo paties akyse, tampa bendra taisykle; „Dievas atleidžia žmones nuo jiems pragaištingų įžadų, jeigu tik jie dėl to gailisi“, – sako jisai, pats sulaužęs įžadus[29].

Erazmo atveju esama pavojingos polinkių ir įsitikinimų osmozės. Jo idiosinkrazijų ir teiginių sutapimai yra nepaneigiami. Ypač tai pasakytina apie jo požiūrį į pasninką ir susilaikymą nuo mėsiškų valgių. Pernelyg jau dažnai jis kalba apie tai, jog nemėgsta žuvies, jog negali pakęsti, kai negauna laiku pavalgyti, kad šis ryšys nebūtų visiems akivaizdus. Lygiai taip jo asmeninė vienuolyno patirtis virsta principiniu vienuolinio gyvenimo peikimu[30].

Atminties iškreiptas savosios jaunystės paveikslas, apie kurį jau anksčiau kalbėjome, atsiradęs dėl poreikio pateisinti save. Tai vis nesąmoningos nenuneigiamų faktų interpretacijos, priderintos prie to idealaus autoportreto, kurį Erazmas yra susidaręs ir kurį jis nuoširdžiai tariąsi atitinkąs. Pagrindiniai to susikurto autoportreto bruožai yra įstabiai paprastas nuoširdumas ir atlapaširdiškumas, neleidžią Erazmui apsimetinėti, nenusimanymas ir nerūpestingumas paprasčiausiais kasdieninio gyvenimo klausimais ir visiškas ambicijos stygius[31]. Visa tai iš pirmo žvilgsnio yra tiesa: paviršutiniškai žiūrint, tas paveikslas atitinka tikrąjį Erazmą, tačiau tai nėra visas Erazmas. Esama dar kito, giluminio Erazmo, kuris yra kone tikra to paveikslo priešingybė ir kurio pats Erazmas nesuvokia, nes nenori suvokti. Galbūt todėl, kad po šiuo gilesniuoju paveikslu slėpėsi dar gilesnė esybė, kuri buvo iš tikrųjų gera.

Ar Erazmas neprisipažįsta turįs kokių nors silpnybių? O, žinoma, prisipažįsta. Nors visaip save popindamas, Erazmas nuolatos nepatenkintas savimi ir savo darbais. *Ad vitium usque putidulus*, – sako jis apie save, o tai reiškia: pernelyg pats sau kritiškas, prastos nuomonės apie save, pernelyg nedrąsus. Tai savybė, verčianti Erazmą, vos pasirodžius veikalui, išsyk darytis juo nepatenkintam, imtis veikalą peržiūrinėti, papildinėti, gludinti. Ši savybė gimininga smulkmeniškumui, menkadvasiškumui. Kaip anksčiau Servacijui, dabar Erazmas Coletui kalba apie *animus pusillus*. Tačiau jis neatsispiria pagundai laikyti savo dorybe tai, kad geba šią savybę įžvelg-

ti, net apskritai pačią savybę paskelbti dorybe. Tai esąs kuklumas, pagyrūniškumo ir savimeilės priešingybė[32].

Šitaip drovėdamasis pats savęs, Erazmas yra prastos nuomonės apie savo išvaizdą ir, kaip pats tvirtina, tik per didelį vargą duodasi draugų įkalbamas ir leidžiasi tapomas[33]. Jis ne iš tų kvailių, kuriuos galėtų apgauti pataikūnas tapytojas. „Oho, – šūkteli jis, pamatęs Holbeino raižinį *Moria* leidime, – jeigu Erazmas dar taip atrodytų, išsyk susirastų žmoną."[34] Gilus nepatenkintos egzistencijos ženklas yra jo sumanytas prierašas prie portretų: „geresnį paveikslą jums parodys jo raštai"[35].

Demonstruodamas savąjį kuklumą ir patikinėdamas, kad niekina jo daliai tekusią šlovę, Erazmas, viena vertus, laikosi visiems humanistams būdingo papročio, tačiau, kita vertus, šitaip reiškia ir savo giliausią įsitikinimą, nors dėl to anaiptol nereikia manyti, kad šlove jis vis dėlto nesimėgavo ar kad nelaikė savęs jos vertu. Knygos, kurias Erazmas vadina savo vaikais, girdi, nenusisekusios. Jis nemanąs, kad jos liksiančios gyvuoti. Savųjų laiškų jis nevertinąs; leidžiąs juos tik todėl, kad bičiuliai įkalbinėją. Eilėraščius rašąs vien norėdamas išmėginti naują plunksną. Jis tikįsis, kad netrukus atsirasią tokie protai, kurie nustumsią jį į šešėlį, ir jis būsiąs laikomas tiesiog mikniumi. Kas gi esanti šlovė? Tik pagonybės atgyvena. Erazmas esąs ja iki koktumo sotus, užvis mieliausiai jos atsikratytų[36].

Bet kartais jam išsprūsta kitas tonas. Tegu tik Lee padedąs jam siekti užsibrėžto tikslo, o jis jau padarysiąs jį nemirtingą, sako Erazmas per pirmąjį jųdviejų pašnekesį. O nežinomam persekiotojui grasina: „Jeigu ir toliau taip begėdiškai nesiliausi teršęs mano gero vardo, tada pasisaugok, nes ir mano romumas gali pasibaigti, o tada aš jau pasirūpinčiau, kad tu ir po tūkstančio metų būtumei minimas tarp nuodingųjų sikofantų, tarp pasipūtėlių ir pagyrūnų, tarp netikusių gydytojų..."[37]

Erazmui iš tikrųjų pamažu tapus minties ir kultūros centru bei švyturiu, jo egozentrizmas turėjo padidėti. Būta laiko, kai jam tikrai turėjo regėtis, kad pasaulis sukasi aplink jį, laukdamas iš jo išganingojo žodžio. Kiek daug plačiai pasklidusių entuziastingų šalininkų, kiek nuoširdžių bičiulių ir garbintojų jis turėjo! Kažkoks naivus esąs įsitikinimas, kad jis privaląs atviro laiško pavidalu patiekti visiems savo bičiuliams išsamų, tiesiog apetitą sugadinti galintį pasakojimą apie ligą, užpuolusią jį grįžtant iš Bazelio į Leveną[38]. Jo vaidmuo, jo padėtis, jo vardas, – šis aspektas pradeda vis labiau lemti jo

požiūrį į pasaulio įvykius. Ateina metai, kai visa jo nepaprastai gausi korespondencija yra ne kažin kas daugiau nei vien begalinė savigyna.

Tasai vyras, turįs tiek daug draugų, širdyje vis tiek yra vienišas. Ir pačiose tos širdies gelmėse jis nori būti vienišas. „Trokštu būti pasaulio pilietis, – rašo jis Cvingliui, – priklausąs visiems ar, dar geriau, visiems svetimas."[39] Erazmas stengiasi išlaikyti distanciją, traukiasi nuo žmonių. „Visados norėjau būti vienas ir labiausiai nekenčiu prisiekusių kurios nors partijos šalininkų."[40] Jis – vienas tų, kuriuos sąlytis su žmonėmis silpnina. Juo mažiau jam reikia taikytis ir derintis prie kitų žmonių – ar jie būtų draugai, ar priešai – juo tyriau atsiveria jo giliausi klodai. Susiliesdamas su konkrečiais asmenimis jis pradeda nerimauti, primygtinai reikšti bičiulystę, koketuoti, šį ar tą nutylėti, laikytis atstumo, tyčiotis, įžeidinėti, išsisukinėti. Todėl neteisinga manyti, kad iš laiškų Erazmą galima pažinti iki pačių gelmių. Tokio būdo žmones sąlytis su kitais trikdo, tad geriausius ir giliausius dalykus jie pasako, kreipdamiesi ne į paskirą asmenį, o kalbėdami visiems.

Po ankstyvųjų širdies išliejimų ir sentimentalaus prieraišumo ženklų Erazmas daugiau niekados kitiems žmonėms iki galo neatsiveria. Iš esmės jis jaučiasi nuo visų atsiskyręs, su visais yra atsargus. Jis apimtas didžios baimės, kad kiti prisilies jo sielos arba sugriaus jo susikurtąjį savo paveikslą. Gynybinė laikysena reiškiasi kaip puikybė ir kaip drovumas. Budėjus tatai gerai įžvelgė, kai juokaudamas šūktelėjo Erazmui: „Fastidiosule!" – „O, tu, nosies raukytojau!"[41] Pats Erazmas šį dominuojantį savosios esybės bruožą interpretuoja kaip mergišką drovumą[42]. Iš čia randasi nepaprastas jautrumas gėdos dėmei, kuria paženklintas jo gimimas. Tačiau Erazmo bičiulis Amonijus šią jo savybę vadina „subrustica verecundia" – „kone kaimiečio drovumu"[43]. Ir tikrai kartais Erazmas kažkuo panašus į mažą žmogelį, jaučiantį, kad didybė ir garbė yra priešiškos jo esybei, ir todėl negalintį jų pakęsti. Jis vengia didžiųjų, bet šie nuo jo neatstoja.

Galbūt ir per žiauriai skamba pasakyti, kad tikras lojalumas ir nuoširdus dėkingumas Erazmui buvo svetimi dalykai. Tokio būdo žmonėms kaip jis širdies išlieti neleidžia tam tikri dvasios gniaužtai. Jis pradeda *Adagium* tokiais žodžiais: Mylėk taip, lyg kada nors dar gal teks neapkęsti, ir nekęsk taip, lyg kada nors dar pamilsi[44]. Erazmas neįstengia paprašyti, neįstengia priimti, geradarystė jam nepakeliama[45]. Pačiose sielos gelmėse jis nuolatos nuo visų atsitvėręs. Laikydamas save nieko bloga nenujaučiančiu naivuo-

liu, jis iš tikrųjų be galo įtariai žvelgė į visus savo draugus. Amžinatilsį Amonijus, taip uoliai padėjęs Erazmui pačiose delikačiausiose situacijose, irgi nėra apsaugotas nuo įtarinėjimų[46]. „Tu visą laiką be pagrindo mane įtarinėji", – skundžiasi Budėjus. „Ką kalbi, – atsako jam Erazmas, – nedaug terasi žmonių, kurie su bičiuliais būtų tokie neįtarūs kaip aš."[47]

Kai Erazmas galiausiai iš tikrųjų pamatė, kad pasaulio akys nuolat įsmeigtos į jo žodžius ir darbus, atsirado šioks toks pagrindas jaustis persekiojamam ir apgultam. Bet jau ir Paryžiaus metais, jau tada, kai jis dar buvo niekam nežinomas literatas, mes nuolat aptinkame tokių įtaraus požiūrio į aplinką pėdsakų, kad jie priartėja prie persekiojimo manijos ribos[48]. Paskutiniuoju Erazmo gyvenimo tarpsniu ypatingais šios manijos objektais pasidarė du priešai: Eppendorfas ir Aleandras. Eppendorfas visur turįs šnipų, tykančių perimti Erazmo ir jo draugų laiškus. Aleandras, kovodamas su Erazmu, nuolatos kurstąs prieš jį kitus ir persekiojąs jį kaip įmanydamas. Erazmo pateikiama priešininkų kėslų interpretacija yra tokia racionaliai egocentriška, kad peržengia visiškai sveiko proto ribas. Visas pasaulis Erazmui regisi susirengęs jį šmeižti ir regzti jam pinkles; beveik visi, kas kitados buvo jo geriausi bičiuliai, pasidarę jo pikčiausiais persekiotojais: jie kyščioją savo nuodingus liežuvius per puotas, pašnekesius, išpažintis, pamokslus, paskaitas, jų esą pilna visur – rūmuose, karietose, laivuose. Smulkesnieji priešai lyg įkyrūs parazitai stumią jį į nusivylimą gyvenimu arba į mirtį nuo nemigos. Savo skausmus jis lygina su daugybės strėlių perverto šventojo Sebastijono kentėjimais. Bet jis kankinąsis net dar labiau, nes tiems kentėjimams nesą pabaigos. Jau daugelį metų jis kasdien mirštąs po kelis kartus, ir mirštąs visai vienas, nes draugus, jeigu jų, girdi, ir esą, atbaidąs nuo jo pavydas[49].

Savo globėjus Erazmas visus iš eilės ir be išimčių kaltino šykštumu[50]. Vieną vienintelį kartą staiga pasirodo, kad esama tokių atžarumo ir neapykantos prarajų, kokių mes nė įtarę nebūtume. Kurgi Erazmas patyrė daugiau gero nei Anglijoje? Kurią šalį jis be perstogės labiau gyrė? Bet staiga jam išsprūsta kartus ir nepagrįstas priekaištas: Anglija, girdi, esanti kalta dėl to, kad jis sulaužęs savuosius vienuolio įžadus, ir „dėl to aš labiau nei dėl ko kita nekenčiu Britanijos, nors man ji visados ir šiaip buvo lyg maras atgrasi."[51]

Šitaip Erazmas retai tepratrūksta. Retkarčiais jis būna piktokas ir su draugais, ir su priešais, tačiau jo žodžiai dažniausiai esti meilesni[52].

Vertinant ne itin malonias Erazmo savybes, privalu nepaleisti iš akių dviejų dalykų. Pirmiausia, kad jam negalime taikyti mums įprastų takto ir delikatumo mastelių. Palyginti su daugeliu amžininkų, ypač humanistų, Erazmas yra santūrus, kuklus, geranoriškas, subtilus. O antrasis dalykas yra štai koks: mes nebegirdime jo žodžių intonacijos, nebematome jo šypsenos.

Erazmas niekad nesijautė laimingas ar patenkintas. Prisimenant jo guvią, niekados neišsenkančią energiją, jo linksmus pokštus ir humorą, tai gali mus valandėlę nustebinti. Tačiau atidžiau įsigilinus, nelaimingumo jausmas atitinka visą jo charakterį. Ir jis yra Erazmui apskritai būdingo atsitvėrimo apraiška. Net tada, kai yra *in high spirits*, jis laiko save visais atžvilgiais nelaimingu. Nelaimingiausias visų žmonių, triskart nelemtasis Erazmas, sako jis apie save dailiomis graikiškomis eilėmis. Jo gyvenimas – tai negandų Iliada, nelemtų nutikimų virtinė. Kaip gali man kas nors pavydėti! Niekam fortūna nebuvusi tokia be atvangos priešiška, kaip jam. Fortūna davusi priesaiką jį pragaišinti, – tokią giesmę Erazmas poetiniame skunde giedojo dar Gaguinui: nuo pat motinos krūties jį be paliovos persekiojanti ta pati niauri ir rūsti lemtis. Atrodo, lyg jam ant galvos būtų buvęs išpiltas visas Pandoros skrynios turinys[53]. Galbūt čia ir esama šiek tiek parodijos, tačiau jis pernelyg dažnai kalba apie savo nelaimingumą, kad galėtum visados vaizduotis jį tuo metu šypsantį.

Labiau specifinė šio nelaimingumo jausmo forma yra ta, kad nelaiminga žvaigždė pasmerkusi jį Heraklio darbui, nors jam pačiam tai neduodą nei naudos, nei pasitenkinimo[54]. Vien begaliniai vargai ir nemalonumai. Girdi, jis būtų galėjęs gyventi kur kas ramiau, jeigu tik viena ar kita proga būtų įstengęs geriau suprasti, kas jam naudinga. Nieku gyvu nereikėję jam išvykti iš Italijos; reikėję likti Anglijoje; kad taip, girdi, būtų iškeliavęs į Prancūziją; kad niekados nebūtų regėjęs Vokietijos[55]! „Tačiau dėl to, kad be saiko mylėjau laisvę, aš ilgai gavau grumtis su neištikimais draugais ir nepaliaujamu skurdu.“[56] Kitoje vietoje, jau atsainiau, Erazmas sako: „Bet neganda mus gena tolyn.“[57]

Besaikis laisvės troškimas tapo jam neganda. Visą gyvenimą Erazmas liko didžiuoju ramybės ir laisvės ieškotoju, neišsižadančiu laisvės ir niekur neradusiu ramybės. Kad tik niekaip savęs nesusaistyti, neprisiimti įsipareigojimų, kurie galėtų pavirsti grandinėmis, – čia ir vėl matome baimę

įsivelti į gyvenimo reikalus[58]. Erazmas niekados ir niekuo nebuvo patenkintas, – užvis mažiausiai tuo, ką pats nuveikė. Tai kam tada užversti mus tokia daugybe knygų, jeigu nė vienos iš jų nelaikai iš tikrųjų gera? – prikišo jam kažkas Levene. O Erazmas atsako Horacijaus žodžiais: pirmiausia todėl, kad negaliu užmigti[59].

Ir tikrai čia matyti bemiegė energija. Erazmas nemoka ramiai ilsėtis. Dar neatsigavęs nuo jūros ligos ir nebaigęs kraustyti kelionės krepšių, jis jau besėdįs prie atsakymo į ką tik gautą *Moria* peikiantį van Dorpo laišką[60]. Privalu aiškiai suvokti, ką reiškė, kad Erazmas, iš prigimties mėgstąs ramybę, baikštus, nuolat besirūpinąs patogumais, švara ir geru maistu, ne kartą leidžiasi į pavojingas keliones, net plaukia per jūrą (nors tokių kelionių tiesiog nekenčia)[61], – ir daro tai ne dėl ko kita, o vien dėl savo veikalų. Čia jis rodo tikrą drąsą, tačiau šia drąsa niekad nesigiria.

Jis ne tik neranda ramybės, bet ir viską daro baisiausiai skubėdamas. Padedamas neprilygstamai geros ir talpios atminties, jis rašo, ilgai nesvarstydamas. Į anakolutus niekados neįsivelia, tam yra pernelyg subtilus ir gabus, užtat kartojasi ir leidžiasi į pernelyg nuodugnų dėstymą. „Aš veikiau lieju viską laukan, o ne rašau", – sako Erazmas; savo kūrinius jis lygina su gimdymu, net su pirmalaikiu gimdymu; „paskutinių nėštumo dienų nebegaliu ištverti". Savųjų objektų Erazmas nesirenka, puola į juos stačia galva, o ką nors pradėjęs, baigia vienu prisėdimu. Jau daugelį metų jis skaito tiktai „tumultuarie", visus autorius pramaišiui; jis tiesiog nebeištaiko progos lektūra iš tikrųjų atšviežinti savo dvasią ir darbuotis taip, kaip pačiam norisi. Erazmas pavydi Budėjui[62].

„Neleisk savo veikalų pernelyg skubotai, – perspėja jį Moras, – yra tykančių sugauti tave padarius netikslumų."[63] Erazmui tai gerai žinoma: jis ketina dar viską taisyti, nuolatos turi viską peržiūrinėti ir perdarinėti[64]. Tikrinti ir koreguoti jam yra nekenčiamas darbas, tačiau jis vis tiek triūsia, nenuilstamai ir ištvermingai; karštai darbuojasi „kaip arklys sukdamas Bazelio malūno girnas" ir per aštuonis mėnesius nuveikia, kaip pats sakosi, šešerių metų darbą[65].

Toks Erazmo nutrūktgalviškumas ir skubotumas dirbant atskleidžia mums dar vieną neišsprendžiamą jo esybės prieštaringumą. Jis nori būti apdairus ir atsargus, bet yra greitadarbis ir neatidus. Širdis reikalauja tramdytis, bet dvasia gena jį pirmyn, ir žodis, išsprūdęs iš po plunksnos,

atspausdinamas pirmiau, nei Erazmas spėja jį apmąstyti. O rezultatas – nuolatinis plepumo ir rezervuotos laikysenos mišinys.

Tiesiog gluminama matyti, kaip Erazmas visą laiką stengiasi išsisukinėti. Kaip rūpestingai ir nuosekliai jis mėgina *Colloquia*, kuriuose spontaniškai atskleidė tiek daug savo nuoširdžiausių įsitikinimų, pateikti kaip grynus niekniekius, užrašytus draugams pageidaujant. Juk jų tikslas esąs tik mokyti geros lotynų kalbos! O jeigu ten kas nors ir kalbama tikėjimo klausimais, tai kalbu juk ne aš[66]? O rinkinyje *Adagia* jis, peikdamas tam tikrus luomus ir pareigybes, ypač valdovus, kiekvieną sykį perspėja skaitytoją tik jau nemanyti, kad tai taikoma kuriam nors konkrečiam asmeniui[67].

Erazmas buvo tikras išlygų meistras. Net tada, kai jo požiūris buvo tvirtas, jis gebėjo išvengti tiesioginių išvadų. Tačiau vengė jų ne tik iš atsargumo. Tokią santūrią laikyseną diktuoja ne vien baimė. Ją lemia giliausi Erazmo esybės klodai. Jis suvokė, kad visais žmogaus dvasios klausimais esama amžino neapibrėžtumo.

Erazmas tvirtino nepaprastai bjaurįsis melu. Pasak jo paties, matyti melagį jam buvo tiesiog fizinė kančia. Dar vaikystėje jis itin koktėjęsis tokiais melagiais berniukais, kaip tas mažasis pagyrūnas, apie kurį jis pasakoja savuosiuose *Colloquia*[68]. To, kad ši bjaurėjimosi reakcija buvo nuoširdi, nė kiek nepaneigia faktas, jog mes patį Erazmą užklumpame kalbant netiesą. Nenuoseklumas, pataikavimas, gudravimas, priverstinis melas, abejotini nutylėjimai, apsimestiniai pagarbos ar apgailestavimo jausmai, – visa tai galima rasti jo laiškuose. Tikėdamasis skurdžių arbatpinigių, jis išsižadėjo savo sielos ir šventeiviškai pataikavo Annai van Borselen. Siekdamas asmeninės naudos, prašė meluoti savo geriausią bičiulį Batą[69]. Būgštaudamas dėl galimų padarinių, jis kuo stropiausiai – net nuo Moro[70] – slapstė Julijaus dialogo autorystę, sykiu visados vengdamas tiesiai pasakyti: aš to nerašiau. Tas, kuriam pažįstami kiti humanistai ir kuris žino, kaip dažnai ir begėdiškai jie meluodavo, Erazmo nuodėmės galbūt pasirodys ne tokios didelės.

Beje, dar prie gyvos galvos jis neišvengė bausmės už amžinai rezervuotą laikyseną, už meistriškumą daryti pusines išvadas ir skelbti visaip maskuojamas tiesas, už įtarinėjimus ir insinuacijas. Ne sykį jis buvo kaltintas niekšybe ir klasta, kartais ir visai rimtai piktinantis. „Visą laiką jūs nieko daugiau neveikiate, tik įtarinėjate kitus, – šūkteli jam Lee, – kas

davė jums teisę būti visuotiniu cenzorium ir smerkti net tai, ko jūs bemaž visai nepažįstate? Kodėl niekinate visus, išskyrus patį save? Savuosiuose *Colloquia* jūs neteisingai ir užgauliai užsipuldinėjate priešininkus." Pacitavęs jam taikomą tulžingąją vietą[71], Lee sušunka: „Dabar pasaulis tegu pamatys savąjį teologą, savąjį cenzorių, savąjį kukluolį, tą paprastumą ir tiesumą, tą Erazmo drovumą, rimtumą, mandagumą ir garbingumą! Erazmo kuklumas jau seniai tapęs priežodžiu. Jūs nuolatos kalbate apie 'neteisingus kaltinimus'. Jūs sakote: jeigu manyčiau, kad bent menkiausia dalele jo (Lee) neteisingi kaltinimai yra pagrįsti, nedrįsčiau eiti prie Viešpaties stalo! O, žmogau, kas gi jūs toks, kad smerkiate kitą, tarną, pasiryžusį gyventi ir mirti dėl savo Viešpaties?"[72]

Tai buvo pirmasis smarkus konservatyviosios pusės puolimas 1520 m. pradžioje, kai didysis ginčas, kurį įžiebė Liuterio žingsnis, vis labiau didino įtampą pasaulyje. O po pusmečio pasigirdo pirmieji rimti radikaliųjų reformatorių priekaištai. Ulrichas von Huttenas, smarkaus būdo ir šiek tiek karštakošis riteris, laikęs Liuterio reikalą nacionaliniu Vokietijos reikalu ir tikėjęsis išvysti jo triumfą, kreipiasi į Erazmą, kurį kitados aistringai džiūgaudamas sveikino kaip naująjį pasaulio gelbėtoją, primygtinai melsdamas jį nepalikti bėdoje ir nekompromituoti reformacijos reikalo. Reuchlino istorijoje jūs pasirodėte esąs bailus; dabar, prasidėjus Liuterio bylai, jūs kaip įmanydamas stengiatės įtikinti jo priešininkus, kad nė truputėlio jam nepritariate, nors mes gerai žinome, kad yra ne taip. Neišsižadėkite mūsų. „Jūs žinote, su kokiu triumfu visur nešiojami tam tikri laiškai, kuriuose jūs, saugodamasis įtarinėjimų, gana atgrasiai verčiate juos kitiems ant galvos... Jeigu bijote dėl manęs užsitraukti šiek tiek priešiškumo, padarykite man bent tokią paslaugą, kad, bijodamas kitų, nepasiduotumėte pagundai manęs išsižadėti; verčiau išvis tylėkite apie mane."[73]

Tai buvo kartūs priekaištai. Žmoguje, turėjusiame klausytis, slypėjo mažasis Erazmas, kuris tų priekaištų nusipelnė, kuris, kad ir skaudindamasis, nesidėjo jų į širdį, kuris ir vėliau tol rūpinosi vien savąja padėtimi, kol Hutteno draugystė pavirto į neapykantą. Tame žmoguje slypėjo ir didysis Erazmas, žinąs, kaip nuo įkarščio ir apakimo, apėmusių grumtynėse dalyvaujančias puses, aptemsta Tiesa, kurios jis ieškojo, ir Meilė, kurios įsiviešpatavimą pasaulyje jis troško išvysti. Kad ir trukdomi mažojo Erazmo, stenkimės niekados nepaleisti iš akių didžiojo.

ERAZMAS LEVENE, 1517 M. TIKISI, KAD KLASIKINĖ KULTŪRA ATNAUJINS BAŽNYČIĄ. NESUTARIMAI SU LEFÈVRE'U D'ETAPLES. ANTROJI KELIONĖ Į BAZELĮ 1518 M., NAUJAS NAUJOJO TESTAMENTO LEIDIMAS. NESUTARIMAI SU LATOMU, BRIARDU IR LEE. KONSERVATYVIOSIOS TEOLOGIJOS PRIEŠINIMASIS ERAZMUI ATRODO KAIP SUOKALBIS PRIEŠ *BONAE LITERAE*.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

1517 m. vasarą įsikūrus Levene, Erazmą buvo apėmusi miglota bręstančių permainų nuojauta. „Būgštauju, – rašo jis rugsėjo mėnesį, – kad čia viskas smarkiai versis aukštyn kojomis, jeigu tik Dievo malonė ir valdovų maldingumas bei išmintis neįsikiš į žmonių reikalus."[1] Jis nė truputėlio nenujautė, kokias formas įgis šios permainos.

Ir šįkart savojo persikraustymo Erazmas visai nelaikė galutiniu. Atsikėlė jis čia tiktai „iki pamatysime, kokia gyvenamoji vieta labiausiai tinkama senatvei, kuri jau beldžiasi į duris."[2] Kažkoks liūdnas atrodo šis žmogus, geidžiąs vien ramybės ir laisvės, bet dėl savo nenustygimo ir negebėjimo susidomėti kitų žmonių reikalais niekados neradęs pastovios vietos ir nepasiekęs tikros nepriklausomybės. Erazmas yra iš tų žmonių, kurie visados sako: rytoj, rytoj, pirma dar sutvarkysiu tą reikalą, o paskui... Kai tik baigsiąs darbą prie Naujojo Testamento leidimo ir išsipainiosiąs iš sunkių bei nemalonių teologinių ginčų, į kuriuos besijaučiąs įtrauktas prieš savo paties valią, jis miegosiąs, pasislėpsiąs, „giedosiąs pats sau ir mūzoms"[3]. Tačiau tas laikas niekuomet neatėjo.

O kurgi jam gyventi tada, kai jau bus laisvas? Ispanija, kur jį kvietė kardinolas Ximenesas, Erazmui nepatiko. Vokietija, kaip jis sakosi, baugino jį savo krosnimis ir tuo, kad ten buvo nesaugu. Anglijoje, sako jis, jam ne prie širdies paslaugumas, kurio ten iš jo reikalaujama. Tačiau ir Nyderlanduose Erazmas nesijautė savoje vietoje: „čia daug lojimo ir jokio atlygio; kad ir labai norėčiau, ilgai čia neištversiu."[4] Bet vis dėlto ištvėrė čia ketverius metus.

Leveno universitete Erazmas turėjo gerų draugų. Iš pradžių apsigyveno pas seną, ir anksčiau jį priglausdavusį bičiulį, universiteto retorių Joną Paludaną, kurio namus dar vasarą iškeitė į pastogę Lelijos kolegijoje. Maartenas van Dorpas, olandas kaip ir pats Erazmas, po apsikeitimo laiškais ir ginčo dėl *Moria* nuo jo nenutolo; van Dorpo prielankumas Erazmui buvo labai vertingas dėl to, kad šis užėmė reikšmingą padėtį teologijos fakultete. O galų gale, nors senas Erazmo globėjas, Adrianas Utrechtietis,

vėliau išrinktas popiežiumi Adrianu VI, iš Leveno, su kuriuo jį siejo tokie ilgalaikiai ir artimi saitai, dabar buvo pašauktas į aukštesnes pareigas, dėl to jo įtaka ne sumažėjo, o veikiau padidėjo: kaip tik tomis dienomis Adrianas buvo pakeltas į kardinolus.

Leveno teologai Erazmą sutiko labai prielankiai. Jų vadovas, universiteto vicekancleris Jeanas Briardas van Athas, labai pradžiugindamas Erazmą, keliskart geru žodžiu atsiliepė apie Naujojo Testamento leidimą. Netrukus Erazmas ir pats buvo priimtas į teologijos fakultetą.

Tačiau tarp Leveno teologų jis jautėsi ne per geriausiai. Čionykštė atmosfera jam buvo jam kur kas mažiau prie širdies už viešpatavimą Anglijos mokslo vyrų sluoksniuose. Levene Erazmas jautė tveriant dvasią, kurios jis neįstengė perprasti ir kuri jam rodėsi įtartina.

Tais metais, kai prasidėjo Reformacija, Erazmas buvo į didelius nesusipratimus įsivėlęs ir nieko nenutuokiąs kvailelis, o taip atsitiko todėl, kad savąja padebesiais skrajojančia esteto dvasia neįstengė suvokti nei giliausių tikėjimo gelmių, nei rūsčių žmonių bendrabūvio būtinybių. Jis nebuvo nei mistikas, nei realistas. O Liuteris buvo ir vienas, ir kitas. Erazmui didžioji Bažnyčios, valstybės ir visuomenės problema regėjosi visai paprasta. Reikėjo vien atkurti ir išgryninti, vien grįžti prie pirmykščių nesuterštųjų krikščionybės versmių. Kai kurias tikėjimo atvašas, veikiau ne tiek kliudančias, kiek juokingas, buvo privalu pašalinti. Viską reikėjo grąžinti prie tikėjimo branduolio, prie Kristaus ir Evangelijos. Formos, ceremonijos, spekuliacijos turėjo pasitraukti ir užleisti vietą tikrojo maldingumo praktikai. Evangelija buvo skirta visiems, lengvai suprantama ir kiekvienam prieinama. O priemonė tiems tikslams pasiekti buvo tikroji kultūra, *bonae literae*. Argi, išleidęs Naująjį Testamentą ir Jeronimą, o dar anksčiau – dabar taip išgarsėjusį *Enchiridion*, pats Erazmas jau nenuveikė didesnės dalies tų darbų, kuriuos reikėjo nuveikti? „Viliuosi, kad tai, kas dabar patinka doriesiems, greitai patiks visiems."[5] Jau 1517 m. pradžioje Erazmas rašė Wolfgangui Fabricijui Capito tonu žmogaus, nuveikusio didį darbą. „Pirmyn, perimk iš mūsų deglą. Darbas dabar jau bus lengvesnis ir nebeužtrauks tiek neapykantos ir pavydo. Mes atrėmėme pirmąjį smūgį."[6]

Budėjus 1517 m. rašo Tunstallui: „Ar nuo to laiko, kai ir Šventasis Raštas, Erazmo uoliai apvalytas, atgavo savo senąjį tyrumą ir spindesį, dar yra bent vienas, kuris būtų gimęs tokių nelaimingų gracijų globoje, kad

slogusis ir niūrusis mokslas (scholastika) nebūtų jam atgrasus? Tačiau dar didesnis dalykas yra tai, jog Erazmas tuo pačiu triūsu pasiekė, kad ir pati šventoji tiesa išnirtų iš Kimerų tamsos, nors mūsų teologija dar ir ne visai apsivaliusi nuo sofistinės mokyklos nešvarumų. Kai tai vieną dieną irgi įvyks, už viską reikės dėkoti mūsų laikais nuveiktiems pirmiesiems darbams."[7] Filologas Budėjus net tvirčiau už Erazmą manė, kad tikėjimas yra mokslingumo reikalas.

Erazmą turėjo erzinti ta aplinkybė, kad ne visi iškart priėmė apvalytąją tiesą. Kaipgi ir toliau buvo galima priešintis tiems dalykams, kurie jam regėjosi tokie visiškai aiškūs ir paprasti? Jis, taip nuoširdžiai norėjęs su visais gyventi santarvėje, pasijuto įtrauktas į nesibaigiančią polemiką. Nestoti į kovą su priešininkais Erazmui neleido ne tik prigimtis, nuolat trokštanti teisintis žmonių akyse, bet ir ginčus pamėgusių jo laikų papročiai.

Pirmiausiai prasidėjo vaidingas susirašinėjimas su Jacques'u Lefèvre'u d'Etaples (lotyniška šio vardo forma yra *Jacobus Faber Stapulensis*), Paryžiaus teologu, kuris, kaip Reformacijos pirmtakas, labiau už bet ką kitą buvo lygintinas su Erazmu. Tą akimirką, kai Erazmas Antverpene sėdo į kelionės karietą, turėjusią jį nugabenti į Leveną, kažkoks bičiulis atkreipė jo dėmesį į vieną Faberio parengtų Pauliaus laiškų komentarų naujojo leidimo vietą, kurioje paryžietis nesutiko su Erazmo pastaba prie Laiško žydams 2, 7. Erazmas tučtuojau nusipirko Faberio knygą ir veikiai paskelbė *Apologia*. Kalbama buvo apie Kristaus santykį su Dievu ir angelais, tačiau dogminis ginčas iš esmės vyko dėl Erazmo pateiktos filologinės interpretacijos[8].

Dar nelabai įpratusį dalyvauti ilguose tiesioginiuose ginčuose, Erazmą šis nutikimas smarkiai sukrėtė, – juolab kad Faberį jis labai gerbė ir laikė giminingos dvasios vyru. Kas gi tam žmogui šovė į galvą? Gal kiti jį sukurstė prieš mane? Visi teologai pritaria man, tvirtina Erazmas. Jis nervinasi, kad Faberis ne iškart jam atsako. Badijus papasakojo Pieteriui Gillesui, kad Faberis apgailestauja. Erazmas rašo orų laišką, apeliuodamas į juodviejų draugystę; girdi, Faberis privaląs prisipažinti klydęs ir nusižengęs. Čia pat jis jau vėlei grasina Faberiui: tegu tas, girdi, pasisaugąs. Ir jis yra įsitikinęs, kad pasaulis įtemptai laukia, kaip išsispręs Faberio klausimas; girdi, nesą vaišių, per kurias nebūtų pasisakoma už ar prieš kurį nors vieną iš juodviejų. Ginčas galiausiai išblėso, o draugystė liko išsaugota[9].

Prieš 1518 m. Velykas Erazmas planavo naują kalionę į Bazelį, kur,

kelis mėnesius smarkiai plušėdamas, turėjo parengti spaudai naują Naujojo Testamento leidimą. Pirma jis primygtinai prašė konservatyviuosius Leveno teologijos šulus išdėstyti savo priekaištus. Briardas van Athas pareiškė iš pradžių girdėjęs apie šį veikalą visokių blogų nuomonių, tačiau nieko nederamo jame neradęs. „Tada jums naujasis leidimas dar labiau patiks", – pasakė Erazmas[10]. Jo bičiulis Dorpas ir Jokūbas Latomas, irgi vienas pačių iškiliausių teologų, pareiškė tokią pat nuomonę, o karmelitas Mikalojus Egmondiškis (Egmondanus) pasakė niekados Erazmo veikalo neskaitęs. Tiktai jaunas anglas Edwardas Lee, studijavęs Levene graikų kalbą, turėdamas galvoje, kad Erazmas ketina peržiūrėti Naujojo Testamento vertimą, savo kritines pastabas pateikė dešimties išvadų pavidalu. Erazmas jų atsikratė, parašydamas Lee, girdi, neturįs teisės jo išvadų savintis, taigi ir negalįs jomis pasinaudoti. Tačiau jaunasis ginčininkas nepanoro nukęsti, kad yra taip menkai vertinamas, ir savo priekaištus išsamiau išdėstė atskiru rašiniu[11].

Taigi Erazmas 1518 m. gegužės mėnesį vėl išvyko į Bazelį. Jis buvo priverstas visus bičiulius anglus (Amonijus mirė 1517 m., ir jo tarp tų bičiulių nebeliko) prašyti paramos šiai kelionei; visą laiką jis darė užuominas, kad, baigęs darbą, grįšiąs į Angliją. Keliaudamas prieš srovę Reinu, Erazmas laiške Martynui Lipsijui išdėstė atsakymą į labai jį suerzinusią Lee kritiką. Ruošdamas naująjį leidimą, jis į šią kritiką ne tik menkai teatsižvelgė, bet, negana to, išdrįso be jokių pataisymų leisti savo 1506 m. paskelbtąjį vertimą. Sykiu pasirūpino naujajam leidimui gauti palankų laišką iš popiežiaus, o tai buvo galingas ginklas gintis nuo kritikų[12].

Bazelyje Erazmas vėl plūkėsi kaip malūno girnas sukąs arklys, taigi buvo savojoje stichijoje. Dar pirmiau už naują Naujojo Testamento leidimą Frobeno spaustuvėje pakartotinai išėjo *Enchiridion* ir *Institutio Principis Christiani*. Jau visą vasarą kamuotas negalavimų, neleidusių jam iki galo pabaigti visų darbų, Erazmas, grįždamas atgalios, rimtai susirgo. 1518 m. rugsėjo 21 d. jis vargais negalais pasiekė Leveną. Galėjo būti, kad toji liga yra maras, tad Erazmas, pats visuomet taip bijojęs apsikrėsti, ėmėsi visų atsargumo priemonių, saugodamas nuo užsikrėtimo bičiulius. Atsisakė pastogės Lelijos kolegijoje ir prisiglaudė pas ištikimiausią bičiulį, spaustuvininką Dirką Maertensą. Tačiau, nepaisydami gandų apie marą ir Erazmo perspėjimų, iš pradžių Dorpas, o paskui ir Athas nedelsdami atskubėjo jo lankyti[13]. Matyt, Levene jis nebuvo jau toks nemėgiamas.

Tačiau Erazmo ir Leveno fakulteto nesutarimai buvo gana dideli. Lee, įsižeidęs dėl to, kad Erazmas taip menkai tepaisė jo pastabų, ruošė naują kritinį rašinį, tačiau kol kas slėpė jį nuo Erazmo, ir šis dėl to buvo sudirgęs ir susierzinęs. O čia dar atsirado naujas priešininkas. Vos grįžęs į Leveną, Erazmas dėjo daug pastangų, visaip skatindamas, kad būtų įsteigta *Collegium Trilingue*, kurią savo paskutiniąja valia universitete įkurti sumanė Jeronimas Busleidenas. Kolegijoje turėjo būti mokoma hebrajų, graikų ir lotynų kalbų. Taigi ji visiškai atitiko Erazmo dvasią. Tačiau dabar Jokūbas Latomas, Erazmo didžiai gerbiamas teologijos fakulteto narys[14], dialoge apie šių trijų kalbų ir teologijos studijas pareiškė abejonę, ar kalbų mokymasis gali būti teologijai naudingas, ir Erazmas, pats dėl to pasijutęs užgautas, atsakė Latomui, parašydamas atskirą apologiją[15]. Tuo pačiu metu (1519 m. pavasarį) nutiko nemalonus konfliktas su vicekancleriu Athu. Erazmas nusprendė, kad šis viešai išpeikė jo ką tik pasirodžiusį „Pagiriamąjį žodį santuokai“[16]. Nors Athas tučtuojau atsitraukė, Erazmas neįstengė susilaikyti nepaskelbęs kad ir labai santūrios apologijos[17]. O teberusenantys vaidai su Lee palengva darėsi vis atgrasesni[18]. Veltui Erazmo bičiuliai anglai mėgino maldyti savo jaunąjį garbėtrošką žemietį. O Erazmas savo ruožtu jį negražiai erzino. Visame šiame ginče Erazmas niekaip neišsaugo savitvardos ir orumo, todėl dabar atsiskleidžia jo silpniausioji pusė. Visados taip paisydamas išorinio mandagumo, jis dabar griebiasi plūstamų žodžių: britų gyvatė, šėtonas; ne sykį pasitelkiamos net senosios užgaulios kalbos, kad anglai esą uodeguoti. Abipusiai skaudūs kaltinimai visiškai užgožia klausimus, dėl kurių vaidas prasidėjo. Pagautas neapsakomo pykčio, Erazmas stveriasi itin abejotinų ginklų. Jis įkalbinėja savo bičiulius vokiečius raštu pasisakyti prieš Lee ir išjuokti visą jo paikumą ir puikybę, o paskui įtikinėja savo bičiulius anglus: visi vokiečiai tiesiog niršte niršta ant Lee; vos beįstengiu juos prilaikyti[19].

Ak, varge, Vokietijoje esama kitų priežasčių bruzdėti: juk eina 1520 metai! Trys didieji karingi Liuterio raštai įžiebė pasaulinį gaisrą.

Nors ir būtum linkęs į Erazmo karščiavimąsi ir dėl to padarytas smulkias piktybes žvelgti atlaidžiai kaip į apraiškas pernelyg jausmingos sielos, kuriai ėmė ir pristigo tikrai vyriškų savybių, vis dėlto sunku nematyti, kad jis negebėjo perprasti nei savo priešininkų motyvų, nei pasaulį apėmusio didžiojo sujudimo.

Erazmui buvo bepigu šaipytis, kad konservatyvieji teologai esą tokie siaurapročiai, jog maną, kad, pamėginus išgryninti tekstą, ateisiąs galas ir tikėjimui Šventuoju Raštu. „'Jie taiso šventąją Evangeliją, net „Tėve mūsų!" – girdėti pasipiktinimo šūksniai per pamokslus, kurių klausosi apstulbusi minia. Tarytum aš kabinėčiausi prie Mato ir Luko, o ne prie tų, kurie dėl neišmanymo ar neatidumo juos pagadino! Ko gi tad norima: ar kad Bažnyčia turėtų kuo grynesnį Šventąjį Raštą, ar kad jo neturėtų?"[20]

Erazmui, aistringai trokštančiam grynumo, visa problema šitaip atrodė išspręsta. Tačiau instinktas neapgavo jo priešininkų, šnibždėdamas, kad, leidžiant atskiram mokslininkui filologui spręsti, kaip privalu teisingai skaityti tekstą, pavojus iškyla ir pačiai dogmai. O Erazmas stengėsi vengti išvadų, galinčių paliesti dogmą. Erazmas nesuvokė, kad jo turima Bažnyčios, sakramentų, dogmos samprata jau nebėra grynai katalikiška, nes tie dalykai ėmė priklausyti nuo jo filologinių įžvalgų. Erazmas to nė negalėjo suvokti, nes, tegul ir būdamas iš prigimties maldingas, tegul ir kupinas šiltų bei meilių etinių jausmų, neturėjo to trupinėlio mistinės įžvalgos, kuri yra kiekvieno tikėjimo pagrindas.

Ir kaip tik dėl šio trūkumo Erazmas negalėjo suprasti tikrųjų ortodoksinės katalikybės priešinimosi priežasčių. Kaipgi galėjo būti, kad tokia daugybė ir net gana aukštą padėtį užimančių vyrų nenori pripažinti to, kas jam regėjosi taip aišku ir nenuneigiama! Tai Erazmas ir vėl aiškinosi labai egocentriškai. Matyt, priešinimasis būsiąs nukreiptas prieš jį ir jo idealą. Jis, žmogus, taip norėjęs su visais gyventi santaikoje, taip troškęs simpatijos ir pripažinimo, taip sunkiai įstengęs pakelti priešiškumą, regėjo aplink save besibūriuojančius neapykantos apimtų priešų pulkus. Erazmas nesuvokė, kaip smarkiai tie priešai bijojo jo kandžios pašaipos, kokiai daugybei jų dar tebemaudė randus, likusius po *Moria* padarytų žaizdų. Neapykanta – tikra ir įsikalbėta – buvo Erazmui smarkus kliuvinys. Į savo priešus jis žiūri kaip į sektą. Ypač dominikonai ir karmelitai nebuvo linkę pasitikėti naująja moksline teologija. Levene kaip tik tuo metu atsirado naujas priešininkas, jo žemietis[21] karmelitų prioras Mikalojus Egmondiškis, kuriuo Erazmas visados itin bjaurėjosi.

Persekiojimas vis smarkėja: šmeižto nuodai plinta kasdien vis toliau ir vis labiau darosi mirtini; per pamokslus apie Erazmą begėdiškai skelbiamas didžiausias melas; Erazmas šaukiasi vicekanclerio Atho pagalbos. Ta-

čiau iš to nėra jokios naudos; apgulėjai juokiasi: tegu jis sau rašo saujelei mokslininkų; mes losime paprastiems žmonėms. Nuo 1520 m. mes nuolat girdime: esu kasdien mėtomas akmenimis[22].

Tačiau Erazmas, kad ir – beje, pagrįstai – jausdamasis dėmesio centre, 1519 ir 1520 m. vis dėlto nebegalėjo aklai ignoruoti fakto, jog didžiosios grumtynės vyksta ne tik dėl jo asmens. Visose pusėse siautėjo kovos. Kas gi čia buvo per sąjūdis, apėmęs dvasios ir tikėjimo reikalus?

Pats Erazmas į šį klausimą sau davė tokį atsakymą: tai didelis ir tyčinis konservatorių samokslas, kurio tikslas – pasmaugti tikrąją kultūrą, kitaip sakant, klasikinį mokytumą, ir pasiekti, kad vėl viešpatautų senasis tamsumas. Maždaug nuo 1518 m. pabaigos ši idėja daugybę kartų šmėkščioja jo laiškuose[23]. „Visiškai tikrai žinau, – rašo jis 1519 m. kovo 21 d. vienam bičiuliui vokiečiui, – kad barbarai iš visų pusių susidėjo krūvon, mėgindami padaryti viską, kad *bonae literae* galiausiai būtų užgniaužta."[24] „Čia mes dar vis tebekovojame su senojo tamsumo globėjais": ar negalįs Wolsey prikalbinti popiežių, kad šis sustabdytų šią kovą? Viską, kas susiję su senąja ir kultūringąja literatūra, siaurakakčiai vadiną „poezija". Tą žodį jie taiką viskam, kas artima dailiajam mokytumui, kitaip sakant, viskam, ko jie patys niekados nesimokę. Viso šurmulio, visos tragedijos (tokiais žodžiais Erazmas nuolatos kalba apie didįjį ginčą Bažnyčios viduje) versmė esanti tik neapykanta *bonae litaerae*[25]. „Visos šios tragedijos šaltinis ir perykla yra štai kas: neišgydoma neapykanta kalbų studijoms ir *bonae literae.*" Liuteris provokuoja priešus, kurių vis tiek neįveiksi, nors jų reikalas ir yra netikęs. O tuo metu pavydas užgriūna *bonae literae*, kurią, jam (Liuteriui) padedant, užpuola visas širšynas, bemaž nepakeliamas net ir tada, kai jam prastai sekasi; o kaip reikės jį ištverti, jeigu jis triumfuos? Arba aš nieko nesuprantu, arba to širšyno tikslas yra ne Liuteris, o kas kita. Širšynas taikosi pralaužti mūzų kovos rikiuotę."[26]

Šitaip Erazmas rašė 1520 m. gruodžio mėnesį vienam Leipcigo universiteto profesoriui.

Tokia vienpusė ir akademinė didžiųjų įvykių samprata, susidaryta mokslininko kambarėlyje, palinkus prie knygų, labiau nei bet kas kita kliudė Erazmui suvokti tikrąjį Reformacijos pobūdį ir jos tikruosius siekius.

ERAZMO IR LIUTERIO RYŠIŲ PRADŽIA. MAINCO ARKIVYSKUPAS ALBERTAS, 1517 M. REFORMACIJOS TĘSINYS. LIUTERIS STENGIASI PATRAUKTI ERAZMĄ, 1519 M. KOVAS. ERAZMAS LAIKOSI ATSTU, DAR TIKISI GALĖSIĄS BŪTI TAIKDARIU. JO LAIKYSENA TAMPA DVIPRASMIŠKA. JIS VIS LABIAU NEIGIA BENDRUMĄ SU LIUTERIU IR NUSPRENDŽIA LIKTI ŽIŪROVU. ABI PUSĖS SPAUDŽIA ERAZMĄ PALAIKYTI VIENĄ JŲ. ALEANDRAS NYDERLANDUOSE. 1521 M. VORMSO REICHSTAGAS. ERAZMAS, NORĖDAMAS PASILIKTI NEPRIKLAUSOMAS, 1521 M. SPALĮ IŠVYKSTA IŠ LEVENO.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

1516 m. pabaigoje Erazmas gavo Saksonijos kurfiursto Frydricho bibliotekininko ir sekretoriaus Jurgio Spalatino[1] laišką, parašytą pagarbia ir garbinama intonacija, kuria buvo įprasta kreiptis į didįjį vyrą. „Mes jus čia visi kuo labiausiai garbiname, kurfiurstas turi bibliotekoje visus jūsų veikalus ir ketina pirkti viską, ką jūs dar galbūt išleisite." Tačiau tikroji Spalatino laiško paskirtis buvo įvykdyti bičiulio pavedimą. Vienas augustinų vienuolis, didis Erazmo gerbėjas, prašęs jį atkreipti didžiojo mokslo vyro dėmesį į tai, kad šis, aiškindamas Paulių, konkrečiai – Laišką romiečiams, neteisingai aptaręs *justitia* sąvoką, nes pernelyg nuvertinęs gimtąją nuodėmę, o žinių tuo klausimu galįs pasisemti skaitydamas Augustiną.

Vardu nepaminėtasis augustinų vienuolis buvo Liuteris, Vitenbergo universiteto profesorius, tuo metu dar niekam nežinomas už šio universiteto sienų, o kritika buvo susijusi su pagrindiniu Liuterio per vargus pasiektų religinių įsitikinimų klausimu – su klausimu apie tikėjimo teikiamą išteisinimą.

Erazmas į šį laišką neatkreipė ypatingo dėmesio; juk tokių laiškų gaudavo gausybę, net dar labiau jį giriančių ir nereiškiančių jokios kritikos. Jeigu jis apskritai į tą laišką atsakė, tai Spalatino atsakymas nepasiekė, o vėliau Erazmas tą laišką visai pamiršo.

Praėjus daugiau nei pusmečiui, 1517 m. rugsėjo mėnesį, taigi Erazmui visai neseniai atvykus į Leveną, jis pagerbiamas garbingu kvietimu, kurį savo ranka parašė pirmasis Bažnyčios kunigaikštis visoje imperijoje, jaunasis Mainco arkivyskupas Albertas Brandenburgietis[2]. Arkivyskupas pareiškė pageidaująs su Erazmu, pasitaikius progai, pasimatyti: jis nepaprastai susižavėjęs Erazmo veikalais (buvo su jais taip menkai susipažinęs, kad kalbėjo apie Erazmo parengtą pataisytą ne Naujojo, o Senojo Testamento leidimą) ir viliąsis, kad šis kada nors geru stiliumi aprašysiąs kelis šventųjų gyvenimus.

Jaunasis Hohencolernas, naujosios klasikinių studijų šviesos šalininkas, kurio dėmesį į Erazmą veikiausiai bus atkreipę jo rūmuose viešėję

Huttenas su Capito, neseniai buvo įsitraukęs į nutrūktgalviškiausius anų laikų politinius ir finansinius sandėrius. Šiam 24 metų vyrui į Mainco arkivyskupus pakelti reikėjo popiežiaus dispensos, nes jis pageidavo išlaikyti savo valdžioje dar ir Magdeburgo arkivyskupiją bei Halberštato vyskupo krėslą. Toks bažnytinės valdžios sutelkimas vienose rankose turėjo būti naudingas Brandenburgui, konkuruojančiam su Saksonija. Popiežius suteikė dispensą, pareikalaudamas už ją didelės piniginės išpirkos, tačiau, norėdamas arkivyskupui šią naštą palengvinti, itin dosniai leido platinti indulgencijas visoje Mainco arkivyskupijoje, Magdeburgo ir Brandenburgo žemėse. Albertas, kuriam tylomis buvo palikta pusė už indulgencijas gaunamų pajamų, sudarė paskolos sutartį su Fuggerių namais, ir šie indulgencijų platinimą perėmė į savo rankas.

Tuo metu, kai Erazmas 1517 m. gruodžio mėnesį rašė arkivyskupui atsakymą[3], Liuterio tezės prieš indulgencijas, išprovokuotos Mainco arkivyskupo paskelbtų platinimo instrukcijų, jau buvo prikaltos (1517 m. spalio 31 d.) prie bažnyčios durų ir, keldamos sujudimą visoje Bažnyčioje, plito po Vokietiją. Tezės buvo nukreiptos prieš tuos pačius dalykus, su kuriais kovojo Erazmas: prieš mechanišką, atomistinę ir juridinę tikėjimo sampratą. Tačiau koks kitoniškas buvo šio žingsnio poveikis, palyginti su taikingomis Erazmo pastangomis apvalyti Bažnyčią švelniomis priemonėmis!

Šventųjų gyvenimai? – atsakė Erazmas arkivyskupui. – „Aš stengiausi, kiek leidžia mano jėgos, uoliu triūsu bent šiek tiek padidinti paties šventųjų valdovo spindesį. Beje, tai, kad jūs, nors pasinėręs į sunkius valdymo rūpesčius ir dar toks jaunas, vis dėlto trokštate regėti šventųjų gyvenimus apvalytus nuo bobučių pasakų ir netikusio stiliaus, yra didžiai girtina. Mat Bažnyčioje negalima pakęsti nieko, kas nebūtų visiškai apvalyta ar ištyrinta." Laišką Erazmas baigia gausiais pagyrimais puikiajam Bažnyčios kunigaikščiui.

Didesniąją 1518 metų dalį Erazmo dėmesį pernelyg prikaustę savi reikalai (kelionė į Bazelį ir nenuilstamas triūsas ten, paskui – sunki liga), kad būtų galėjęs rimčiau domėtis Liuterio byla. Kovo mėnesį jis be jokių komentarų nusiunčia Liuterio tezes Morui ir prabėgomis skundžiasi Coletui, kad Roma labai jau begėdiškai propaguoja indulgencijas[4]. Liuteris, paskelbtas eretiku ir iškviestas į teismą, stoja Augsburge

prieš legatą Kajetoną ir atsisako atšaukti savo tezes. Aplink jį kunkuliuodami sukasi susižavėjimo verpetai. Kaip tik tomis dienomis Erazmas, labai palankiai atsiliepdamas apie Liuterio darbus, rašo laišką vienam bendražygių Johannesui Langui[5]. Tezės visiems patikusios. „Suprantu, kad tokia Romos popiežiaus monarchija, kokia ji dabar, yra tikras maras krikščionybei... bet nežinau, ar naudinga viešai liestis prie to pritvinkusio pūlinio. Tai greičiau turėtų būti valdovų reikalas, tiktai būgštauju, kad jie, norėdami pasisavinti dalį grobio, eis išvien su popiežiumi. Nesuprantu, kas paskatino Ecką stoti prieš Liuterį." Šis laiškas nepateko į spausdintuosius rinkinius.

1519 metai atnešė painiavos, susijusios su imperatoriaus rinkimais (mat senasis Maksimilijonas mirė sausio mėnesį), ir Kurijos mėginimų švelnumu užsikariauti daugiau teritorijos. Vokietija laukė seniai planuoto Johanneso Ecko disputo su Andreasu Karlstadtu, kuris iš tikrųjų turėjo būti skirtas Liuteriui. Kaipgi galėjo Erazmas, pats tais metais įsivėlęs į tiek daug polemikų, numatyti, kad Leipcigo disputui, paskatinusiam Liuterį padaryti radikalias išvadas ir pradėti neigti aukščiausiąjį Bažnyčios autoritetą, lemta turėti pasaulinės reikšmės, o jo paties ginčui su Lee – nugrimzti į užmarštį?

1519 m. kovo 28 dieną Liuteris pats pirmą kartą kreipiasi į Erazmą. „Aš taip dažnai kalbuosi su tavimi, o tu – taip dažnai su manimi, Erazmai, mūsų pažiba ir mūsų viltie, o mudu dar nesame vienas su kitu pažistami."[6] Girdi, jis džiaugiąsis, kad Erazmas daug kam nepatinkąs, nes tai laikąs ženklu, kad Dievas jį palaiminęs. Dabar, kai ir jo paties, Liuterio, vardas pradedąs darytis žinomas, tarp jųdviejų tebetverianti tyla galinti būti neteisingai suprasta. „Todėl, manasis Erazmai, mylimasis vyre, jeigu tik malonėsi, pripažink ir šitą mažąjį brolį Kristuje, kuris tavimi tikrai žavisi ir yra tau prielankus, kuris, beje, dėl savo nemokšiškumo nebūtų vertas nieko daugiau, nei likti nežinomas ir gulėti palaidotas nuošaliame kamputyje."

Šis kaimietiškai klastingas ir pusiau ironiškas laiškas buvo parašytas ne šiaip sau. Liuteris mėgino kaip įmanydamas išvilioti Erazmą iš saugios užuoglaudos, kad šis didis autoritetas, šis mokslo ir kultūros šulas paremtų Liuterio vadovaujamą didįjį reikalą. Širdyje Liuteris jau seniai buvo suvokęs, kokia praraja jį nuo Erazmo skiria. Dar 1517 m.

kovo mėnesį, pusmečiu anksčiau, nei pats pasirodė viešumoje, Liuteris neseniai minėtam Johannesui Langui taip rašė apie Erazmą: „žmogiškieji reikalai jam nusveria dieviškuosius". Šis įkandin Liuterio daugelio kartotas vertinimas, regisi, piršte peršasi, bet vis dėlto nėra teisingas.

Liuterio mėginimas suartėti paskatino Erazmą tučtuojau trauktis atatupstą. Dabar prasideda be galo dviprasmiška Erazmo politika, kuria jis, naudodamasis pasaulinio šviesulio autoritetu, stengėsi išsaugoti taiką ir nesusikompromituodamas išsilaikyti vidurio pozicijoje. Šioje nuostatoje neatskiriamai susipynusios ir didžiosios, ir menkosios jo asmenybės pusės. Klaida, kurią darė daugumas istorikų, arba pernelyg nepalankiai kalbėdami apie Erazmo laikyseną Reformacijos atžvilgiu, arba – kaip, sakysime, vokiečių istorikas Kalkhoffas, – laikydami jį pernelyg dideliu didvyriu ir toliaregiu, yra ta, kad visi jie Erazmą nepagrįstai laikė psichologiniu požiūriu homogeniška asmenybe. O Erazmas kaip tik nėra tokia asmenybė. Dvilypumas siekia pačias jo esybės gelmes. Daugelį Erazmo pasisakymų šiame ginče tiesiogiai lėmė baikštumas ir charakterio stoka, taip pat ir giliai įsišaknijęs nenoras tapti priklausomam nuo vieno asmens ar reikalo, tačiau už tų dalykų visuomet slypi ir jo gilus, nuoširdus įsitikinimas, kad nė viena kariaujančiųjų pusių negali iki galo išreikšti tiesos, kad žmonių neapykanta ir trumparegystė aptemdo protus. O šį įsitikinimą dar papildo tauri iliuzija, kad, vadovaujantis saikingumu, įžvalga ir geranoriškumu, dar turėtų būti įmanoma išgelbėti taiką.

Progą išdėstyti savo požiūrį į Liuterį Erazmas rado, 1519 m. balandžio mėnesį rašydamas laišką[7] Liuterio globėjui, Saksonijos kurfiurstui Frydrichui Išmintingajam, – šis laiškas buvo susijęs su Svetonijaus leidimu, kurį kurfiurstas anksčiau buvo Erazmui užsakęs parengti. „Liuterio raštai, – sako Erazmas, – suteikė Leveno tamsybininkams gausybę medžiagos užsipuldinėti *bonae literae* ir visus mokslininkus skelbti eretikais." Jis pats, girdi, Liuterio nepažįstąs; į jo raštus kol kas tik prabėgomis mestelėjęs akį, bet visi giria jo gyvenimo būdą. Kaip esą nesuderinama su teologo romumu be niekur nieko jį smerkti – ir tai dar vertinti nepajėgios prastuomenės akivaizdoje! Juk jis visados siūlęs diskutuoti, leidęsis būti kiekvieno vertinamas. Niekas jo ligi šiolei nepersergėjęs, nepamokęs, neįtikinęs. Paklydimas nesąs išsyk erezija.

„Geriausioji krikščionybės dalis yra Kristaus vertas gyvenimas. Kur jo esama, nevalia lengvabūdiškai įtarinėti erezija. Kodėl mes taip negailestingai persekiojame kitų klaidas, nors patys juk nesame apsisaugoję nuo paklydimų? Kodėl mes stengiamės greičiau nugalėti, o ne išgydyti, užgniaužti, o ne mokyti?"

Laišką Erazmas baigia žodžiais, kurie Liuterio draugams, troškusiems Erazmo paramos, turėjo būti malonūs. „Tegu hercogas neleidžia, kad atskiri nekalti žmonės, dangstantis maldingumu, būtų atiduoti būrelio visai nemaldingų asmenų valion. To paties trokšta ir popiežius Leonas, kuriam niekas taip nerūpi kaip nekaltųjų saugumas." Šis laiškas veikiai buvo išpausdintas ir išplatintas.

Tuo pačiu laiku Erazmas kaip įmanydamas stengėsi prilaikyti Frobeną, kad šis neskelbtų Liuterio raštų, „idant jie dar labiau nepakurstytų neapykantos *bonae literae*."[8] Ir jis nuolat kartoja: Liuterio nepažįstu, jo raštų nesu skaitęs[9]. Taip jis tvirtina ir pačiam Liuteriui, atsakydamas į minėtąjį kovo 28 d. laišką. Šį 1519 m. gegužės 30 dienos data pažymėtą Erazmo laišką privalu laikyti vedamuoju straipsniu, kurio paskirtis – viešai išdėstyti savo poziciją Liuterio klausimu. „Liuteris nežino, kokių tragedijų jo raštai sukėlė Levene. Čionykščiai mano, kad jis, Erazmas, buvo Liuterio pagalbininkas ir vadina jį Liuterio partijos vėliavnešiu! Tai jiems rodėsi tinkama dingstis užgniaužti *bonae literae*." „Aš jiems pareiškiau, kad jūs man visai nepažįstamas, kad nesu skaitęs jūsų knygų, taigi nei kam nors pritariu, nei nepritariu."

„Aš pats, kiek tatai įmanoma, linkęs laikytis santūriai, kad galėčiau būti naudingas tolimesnius horizontus atveriančioms studijoms. Man regisi, kad dora ir kuklumu įmanoma pasiekti daugiau nei siautuliu. Kristus taip nukariavo pasaulį."[10]

Tą pačią dieną Erazmas rašo trumpą, viešuomenei neskirtą laišką Johannesui Langui, vienam Liuterio draugų ir sekėjų: „Tikiuosi, kad jūsų ir jūsiškių pastangos bus sėkmingos. Papistai čia smarkiai siautėja... Visi geriausieji džiaugiasi Liuterio atvirumu, bet tegu tik jis būna atsargus, kad viskas nepasibaigtų partijų grumtynėmis! Su asmenimis kovoti nėra naudos, nebent būtų įmanu nuversti Romos sosto ir jo satelitų – dominikonų, pranciškonų ir karmelitų – tironiją. Tačiau to nėra ko nė mėginti, nesukeliant rimto maišto."[11]

Prarajai platėjant, Erazmo patikinimai, kad jis neturįs nieko bendra su Liuteriu, dažnėja. Padėtis Levene darosi vis nemalonesnė, Erazmui priešiškos nuotaikos be paliovos smarkėja. 1519 m. rugpjūčio mėnesį Erazmas, prašydamas apginti nuo priešininkų, kreipiasi pagalbos net į patį popiežių[12]. Jis vis dar neįžvelgia, koks didis yra šis skilimas, vis tebelaiko jį mokslininkų vaidais. Anglijos karalius Henrikas ir Prancūzijos karalius Pranciškus savo kraštuose laiku privertę ginčininkus ir šmeižikus nutilti; kad taip, girdi, popiežius padarytų tą patį ir vokiečių imperijoje!

Spalio mėnesį dar kartą buvo pasiektas susitaikymas Leveno fakultete. Tai nutiko kaip tik tomis dienomis, kai Londone mirė Coletas. Šis vyras galbūt geriau už visus suprato Erazmo poziciją. Dvasios giminaičiai Vokietijoje tebesidairė į Erazmą kaip į didįjį vyrą, laukiantį tinkamos akimirkos tarti savo galingą žodį, o santūrumo lozungą skelbiantį tik tol, kol ateis laikas duoti bičiuliams ženklą[13].

Tačiau dabar, vis smarkėjant kautynių griausmui, tasai žodis jau nebebuvo toks galingas, kaip kitados. Erazmas nebuvo kautynių vadas, jo autoritetu naudotasi kaip kovos priemone. 1519 m. spalio 19 d. laišką[14] Mainco kardinolui Albertui, parašytą maždaug tokiais pat sumetimais, kaip ir pavasarinį laišką Saksonijos kurfiurstui Frydrichui, Liuterio šalininkai tučtuojau išplatino, o konservatyviosios pusės lyderiai puolė juo naudotis prieš Erazmą, nors šis, kaip visados, protestavo: Liuterio nepažįstu.

Kaskart darėsi vis labiau aišku, kad tarpininko ir taikytojo pozicija, kurią užimti norėjo Erazmas, greitai bus visiškai nebeįmanoma. Inkvizitorius Jakobas von Hochstratenas iš Kelno, kur jis buvo universiteto profesorius, atvyko į Leveną imtis čia tos pačios veiklos prieš Liuterį, kurios anksčiau ėmėsi prieš Reuchliną. 1519 m. lapkričio 7 d. Leveno fakultetas, sekdamas Kelno fakulteto pavyzdžiu, žengė lemiamą žingsnį: iškilmingai pasmerkė daugelį Liuterio teiginių. Nuo to momento Erazmui nebuvo labiau netinkamos vietos už Leveną, tapusį veiklos prieš atnaujintojus židiniu. Tiesiog nuostabu, kad jis ten ištvėrė dar dvejus metus.

Iliuzija, kad jam pavyks tarti sutaikinimo žodį, sklaidosi. Beje, tikrosios padėties Erazmas vis dar nesupranta. Pirmaisiais 1520 m. mėnesiais

beveik visą dėmesį jis buvo sutelkęs į savo paties vaidingą susirašinėjimą su Lee, nors tai buvo tiesiog niekingas incidentas, palyginti su didžiuoju perversmu. Troškimas likti nuošalyje vis labiau užvaldo Erazmą. Birželio mėnesį jis rašo Melanchtonui[15]: „Matau, kad viskas krypsta į sukilimo pusę. Gal tokie neramumai ir būtini, bet aš kurstytoju būti nenoriu." Erazmas tvirtina raginęs Wolsey rūpintis, kad įsakymas deginti Liuterio knygas būtų pristabdytas[16]. Tačiau jis klydo. Liuterio knygos Londone buvo sudegintos dar gegužės mėnesį.

Geriausias įrodymas, kad Erazmas faktiškai jau atsižadėjo vilties atlikti taikytojo vaidmenį, galbūt yra štai koks. 1520 metų vasarą Kalė vyko garsusis trijų monarchų – Henriko VIII, Pranciškaus I ir Karolio V – susitikimas. Erazmui irgi teko tenai keliauti savojo valdovo palydoje. Kaip toks taikingas valdovų kongresas, kuriame buvo atstovaujami Prancūzijos, Anglijos, Ispanijos, Vokietijos ir nemažos dalies Italijos interesai, būtų turėjęs pakurstyti Erazmo vaizduotę, jeigu jo idealas jau nebūtų nublankęs! Tačiau to nė kiek nematyti. Erazmas lankėsi Kalė 1520 m. liepą, kalbėjosi ten su Henriku VIII ir susitiko su Moru, tačiau nepanašu, kad tai kelionei jis būtų teikęs kokios nors kitos reikšmės, nei laikęs ją proga paskutinį kartą pasimatyti su bičiuliais iš Anglijos[17].

Erazmui buvo nemalonu, kad kaip tik dabar, kai ginčas dėl tikėjimo pradėjo darytis vis aštresnis, jį vis labiau ėmė saistyti iš Ispanijos imperatoriumi karūnuotis parvykusio jaunojo Karolio patarėjo pareigos. 1520 m. vasarą pasirodė Leveno fakulteto parengta kaltinamąja medžiaga pagrįsta popiežiaus bulė, paskelbusi Liuterį eretiku ir ekskomunikavusi jį tuo atveju, jeigu jis skubiai neatšauks savo teiginių. „Būgštauju, kad vargšui Liuteriui gresia patys didžiausi nemalonumai, – rašo Erazmas 1520 m. rugsėjo 9 dieną, – sąmokslas visur taip siautėja, visų kraštų valdovai, o ypač popiežius Leonas, ant jo taip užsirūstinę. Kad taip Liuteris būtų paklausęs mano patarimo ir susilaikęs nuo priešiškų ir maištingų darbų!.. Priešininkai nenurims, iki kalbų studijos ir gera literatūra bus galutinai sunaikintos... Iš neapykantos tiems dalykams ir vienuolių kvailumo pirmiausiai radosi ši tragedija... Aš nesikišu. Kita vertus, man žadama vyskupija, jeigu tik imsiu rašyti prieš Liuterį."[18]

Dėl savo stebėtino išgarsėjimo ir susiklosčiusių aplinkybių Erazmas iš tikrųjų tapo didžiosios imperatoriaus ir popiežiaus politikos brangenybe.

Mėginta pasinaudoti jo vardu, patraukti jį savo pusėn. O kaip tik to Erazmas nieku gyvu nenorėjo. Kaip išsisukinėdamas ir viską gražindamas, rašo jis popiežiui apie savo ryšius su Liuteriu, nors nemėgina jų visiškai neigti[19]. Kaip uoliai jis ginasi nuo įtarinėjimų, kad palaikąs Liuterio pusę, kaip skelbia triukšmingieji vienuoliai, kurie juos abu be užuolankų plaka krūvon ir plūsta kaip eretikus[20].

Tačiau ir antroji pusė tiesiog verste verčia jį pasirinkti ir viešai pasisakyti. 1520 m. spalio pabaigoje Achene karūnuojamas imperatorius. Galbūt toje ceremonijoje dalyvavo ir Erazmas; šiaip ar taip, vėliau jis drauge su imperatoriumi keliavo į Kelną. Ten lapkričio 5 dieną Erazmas kalbėjosi apie Liuterį su Saksonijos kurfiurstu Frydrichu. Erazmas buvo prikalbintas to pokalbio rezultatus raštu išdėstyti kaip „22 aksiomas Martyno Liuterio reikalu"; rašinį jis atidavė Spalatinui. Prieš Erazmo valią „Aksiomos" buvo išsyk išspausdintos[21].

Erazmo dvejonės tomis dienomis, ar išsižadėti Liuterio, ar jam pritarti, tikrai nedaro didžiajam vyrui garbės. Tai vis tas pats tragiškas defektas, kiaurai veriąs visą jo asmenybę: nenoras ar negebėjimas padaryti galutinių išvadų. Jeigu jis būtų buvęs tik viską apskaičiuojąs savanaudis, būgštaująs vien dėl savo kailio, seniai ir visiškai būtų atsižadėjęs Liuterio reikalo. Istorijos teismo akivaizdoje jo nelaimė buvo ta, kad savąsias silpnybes jis nuolat demonstruoja, o jo didybė nuolat giliai paslėpta.

Kelne Erazmas sutiko ir vyrą, su kuriuo jis, kaip su daug žadančiu jaunu humanistu, keturiolika metų jaunesniu už save, Venecijos laikais kelis kartus dalijosi kambariu Aldo uošvio namuose: Jeronimą Aleandrą, dabar kaip popiežiaus nuncijų atvykusį pas imperatorių siekti, kad šis didžiojo Bažnyčios klausimo požiūriu imperijos politiką derintų prie popiežiaus politikos ir popiežiaus ekskomuniką Liuteriui papildytų paskelbdamas „Teisių atėmimą imperijoje" (*Reichsacht*).

Erazmui turėjo būti truputį nesmagu, kad kaip tik šis draugas taip toli pralenkė jį valdžios ir padėties požiūriu ir dabar yra pašauktas diplomatinėmis priemonėmis ieškoti sprendimo, kurį pats Erazmas taip būtų norėjęs pasiekti idealiu sutarimu, geranoriškumu ir pakantumu. Aleandru jis niekados nepasitikėjo, o dabar saugojosi jo labiau nei bet kada. Kaip didelių – nors toli gražu ne tokių, kaip Erazmo – gabumų humanistas, Aleandras niekados nuo humanizmo nepasuko rimtų teologinių studijų

link, kaip padarė Erazmas; Aleandras tiesiog darė karjerą, tarnaudamas Bažnyčios didžiūnams (Erazmas tokios tarnybos greitai atsisakė). Ir tam vyrui dabar teko aukščiausiojo tarpininko pareigos.

Tai, kokį nuožmumo laipsnį dabar pasiekė smarkiausieji Erazmo priešininkai, matyti iš šmaikštaus ir piktoko pasakojimo, kurį Erazmas nusiuntė Morui[22] apie savo susitikimą su Egmondiškiu, dalyvaujant universiteto rektoriui, mėginusiam juodu sutaikyti. Ir vis dėlto padėtis dar nebuvo tokia bloga, kaip manė Ulrichas von Huttenas, rašydamas Erazmui: „Nejau manai, kad esi dar saugus, kai jau deginamos Liuterio knygos? Bėk ir išaugok mums save!“[23]

Erazmo tvirtinimai, kad jis neturįs nieko bendra su Liuteriu, darosi vis primygtinesni. Jis jau seniai buvo liepęs paprašyti Liuterio, kad šis verčiau neminėtų jo vardo, ir Liuteris pažada: „Gerai, jeigu jau jums nemalonu, daugiau nei aš, nei kiti geri draugai jūsų nebeminėsime.“[24] Vis garsesni darėsi ir Erazmo skundai, kad vienuoliai prieš jį labai siautėją, ir jo pageidavimai, kad elgetaujantiems ordinams pagaliau būtų atimta teisė pamokslauti[25]!

1521 m. balandžio mėnesį ateina tas krikščionijos lauktasis pasaulio istorijos momentas: Liuteris Vormso reichstage, aukščiausių imperijos autoritetų akivaizdoje tvirtai laikosi savo nuomonės. Džiūgavimas Vokietijoje toks didis, kad akimirką galima pamanyti, jog grėsmė iškilusi ne vienuoliui ir jo šalininkams, o imperatoriaus valdžiai. „Jeigu ten būčiau buvęs, – rašo Erazmas, – būčiau daręs visa, kas tik įmanoma, kad tragedija būtų santūriais argumentais taip nuslopinta, jog vėliau nebegalėtų iš naujo prasiveržti, atnešdama pasauliui dar daugiau nelaimių.“[26]

Imperatorius paskelbė nuosprendį: imperijoje (kaip jau anksčiau ir Burgundijai priklausančioje Nyderlandų dalyje) Liuterio knygos turėjo būti deginamos, jo šalininkai suiminėjami, jų turtas konfiskuojamas, o patį Liuterį privalu buvo išduoti valdžiai.

Erazmas vylėsi, kad dabar jau ateis permaina. „Liuterio tragedija pas mus baigėsi; o, kad ji niekados nebūtų pasirodžiusi scenoje.“[27] Albrechtas Düreris, gavęs melagingą žinią, kad Liuteris miręs, savo kelionės dienoraštyje įrašo tokį karštą šūksnį: „O Erazmai Roterdamieti, kurgi tu dingsi? Klausyk, Kristaus riteri, jok drauge su Kristaus kariuomene, gink tiesą, laimėk kankinio vainiką. Juk esi tiktai senas žmoge-

lis. Girdėjau tave sakant, kad daugių daugiausia dar dvejus metus būsi kam nors tinkamas; praleisk juos gerai, Evangelijos ir tikrojo krikščionių tikėjimo labui... O, Erazmai, stok šiton pusėn, idant Dievas galėtų tavimi pasigirti..."[28]

Iš tų eilučių byloja pasitikėjimas Erazmo gabumais, tačiau gilumoje slypi įsitikinimas, kad Erazmas to nedarys. Düreris gerai perprato Erazmą.

Kovos anaiptol nenurimo, juo labiau – Levene. Latomas, garbingiausias ir garsiausias Leveno teologas, dabar tapo vienu rimčiausių Liuterio priešininkų, tose grumtynėse užkliudydamas ir Erazmą. Prie karmelito Mikalojaus Egmondiškio kaip karštas kovotojas prisidėjo dar vienas Erazmo kraštietis – dominikonas Vincentas Dirksas iš Harlemo. Mėgindamas apsiginti nuo naujų antpuolių ir pasiaiškinti, kodėl niekados ir nieko nerašė prieš Liuterį, Erazmas kreipiasi į fakultetą. Girdi, jis imsiąs Liuterį skaityti, jis greitai ko nors griebsiąsis, idant šurmulys atslūgtų[29]. Jis įstengia pasiekti, kad birželio mėnesį į Leveną atvykęs Aleandras uždraustų sakyti pamokslus prieš Erazmą. Popiežius dar viliasi, kad Aleandrui, dabar vėl palaikančiam su Erazmu bičiuliškus ryšius, pavyks jį įstatyti į teisingas vėžes.

Tačiau Erazmas pradėjo galvoti apie tą išeitį, kuri jam palengva pasidarė vienintelė: palikti Leveną ir Nyderlandus ir taip susigrąžinti grėsmėje atsidūrusią nepriklausomybę. Dingstis išvažiuoti jau seniai buvo atsiradusi: trečiasis Naujojo Testamento leidimas jį vėl šaukė į Bazelį. Tai neturėjo būti galutinis išvykimas, jis tikrai manė grįšiąs į Leveną[30]. 1521 m. spalio 28 dieną (savo gimtadienį) Erazmas paliko miestą, kur praleido ketverius sunkius metus. Jo kambariai Lelijos kolegijoje liko jam atviri, knygas jis irgi paliko Levene. Lapkričio 15 dieną Erazmas pasiekė Briuselį.

Greitai pasklido gandas, kad jis pabūgęs Aleandro ir pabėgęs, ieškodamas saugesnės vietos. Tačiau Erazmo uoliai neigta[31], bet mūsų dienomis vėl atgaivinta mintis, neva Aleandras klasta ir tyčia išstūmęs jį iš Nyderlandų, yra neįtikima. Bažnyčiai Erazmas būtų buvęs bet kur pavojingesnis nei Levene, pačiame konservatyviosios pusės štabe, kur buvo galima tikėtis, kad jį, prižiūrimą griežto Burgundijos režimo, anksčiau ar vėliau pavyks priversti paremti Liuterio priešininkų politiką.

Kaip tik to, kaip teisingai pabrėžia Allenas[32], Erazmas bijojo, kaip tik todėl jis ir išvyko. Jis rūpinosi ne savo fiziniu saugumu. Erazmą nelengva būtų buvę paliesti, jis buvo pernelyg vertinga šachmatų figūra. Erazmas juto, kad grėsmė iškilusi už viską labiau brangintajai jo dvasinei nepriklausomybei, – jos saugumu rūpindamasis, jis ir negrįžo į Leveną.

BAZELIS BEVEIK AŠTUONERIUS METUS LIEKA JO GYVENAMĄJA VIETA, 1521–1529 M. ERAZMAS KAIP POLITINIS MĄSTYTOJAS. SANTARVĖS IR TAIKOS ŠALININKAS. RAŠTAI PRIEŠ KARĄ. MINTYS APIE VALDOVUS IR VALSTYBĖS VALDYMĄ. NAUJI BAŽNYČIOS TĖVŲ VEIKALŲ LEIDIMAI. *COLLOQUIA*, 1522, 1524 M. NESUTARIMAI SU STUNICA, BEDA IR KT. GINČAS SU HUTTENU. EPPENDORFAS.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

Tiktai gyvenimo vakare Erazmo figūra įgyja tuos bruožus, kuriais jis išliks gyvas vėlesnėms kartoms. Tik Bazelyje, išsivadavęs nuo nemalonių vienos ir kitos partijos mėginimų patraukti jį savo pusėn, ištrūkęs iš Levene viešpatavusios neapykanta degančių kovotojų aplinkos, atsidūręs gimininingos dvasios bičiulių, padėjėjų ir gerbėjų būryje, atitrūkęs nuo valdovų rūmų, nepriklausomas nuo didžiūnų globos, visą savo milžino darbingumą skirdamas triūsui, kuris jam buvo prie širdies, – tiktai tada jis tampa Holbeino Erazmu. Tais vėlyvaisiais metais jis labiausiai priartėja prie savo asmeninio gyvenimo idealo.

Pats Erazmas nemanė, kad jam prieš akis dar penkiolika metų. Dar gerokai seniau, iš esmės nuo keturiasdešimtųjų gyvenimo metų, jis gyveno senatvės nuotaikomis. Prasidėjo paskutinis vaidinimo veiksmas, kartoja jis nuo 1517 metų[1].

Finansiniu požiūriu dabar Erazmas jautėsi beveik nepriklausomas[2]. Gana ilgai užtruko, kol jis galėjo taip pasakyti! Tačiau vidinės ramybės tai dar neatnešė. Toks iš tikrųjų nurimęs ir giedrai romus, kaip mums vėliau mėgins įteigti Holbeinas, Erazmas niekados nepasidarė. Jis visuomet pernelyg paisė, ką apie jį kalba ar mano žmonės. Ir Bazelyje jis nesijaučia taip, lyg būtų radęs nuolatinę gyvenamąją vietą. Vis kalba apie būsimą persikėlimą: į Romą, į Prancūziją, į Angliją, atgalios į Nyderlandus[3]. Fizinę ramybę, kurios Erazmas nerado savyje, jam suteikė aplinkybės: beveik aštuonerius metus iš eilės jis lieka Bazelyje, paskui šešerius metus jį glaudžia Freiburgas.

Bazelyje Erazmas yra žmogus, kurio idealai pasaulio ir visuomenės klausimais neišsipildė. Kas liko iš tų džiugių aukso amžiaus, iš tų taikos ir šviesos lūkesčių, kuriais jis gyveno dar 1517 metais? Kas liko iš to tikėjimo gera valia ir protinga įžvalga, kurio įkvėptas jis parašė jaunajam Karoliui V *Institutio Principis Christiani*?

Erazmui visa valstybės ir visuomenės gerovė visados buvo tik asmeninės moralės ir intelektinio švietimo klausimas. Girdamas ir skleisdamas tas dvi idėjas, jis kitados tarėsi pradėjęs net patį didįjį atsinaujinimą. Nuo

tos akimirkos, kai pamatė, kad konfliktas gresia išvirsti į nuožmią kovą, jis norėjo būti tik žiūrovas. Kaip didžiosios bažnytinės kovos veikėjas Erazmas savo noru pasitraukė nuo scenos.

Tačiau savojo idealo jis neišsižada. „Priešinkimės, – baigia jis vieną epistolę evangelinės filosofijos klausimais, – ne plūdimu ir grasinimais, ne ginklais ir neteisybe, bet paprastu protingumu, gerais darbais, romumu ir pakantumu."[4] Dar ir paskutiniaisiais savo gyvenimo metais jis meldžiasi: „Jeigu Tu, o Dieve, nori visų širdyje atnaujinti Šventąją Dvasią, tada turi liautis ir išorinės katastrofos... Sutvarkyk šį chaosą, Viešpatie Jėzau, paskleisk savąją dvasią virš tų niauriai banguojančių dogmų vandenų."[5]

Santarvė, taika, pareigos jausmas ir geranoriškumas – tos savybės Erazmui buvo tokios brangios, tačiau jis matė, kad pasaulyje jos taip menkai realizuojamos. Erazmas nusivylęs. Trumpalaikės politinio optimizmo nuotaikos išsisklaidė, ir dabar jis apie savo laikus kalba vien kartėlio kupinais žodžiais: „Labiausiai nusikalstamas, nelaimingiausias ir baisiausiai pagedęs amžius iš visų, kokius tik galima įsivaizduoti."[6] Veltui nuėjo visi jo rašiniai už taiką: *Querela pacis*, taikos skundas, adagijus *Dulce bellum inexpertis*, *Oratio de pace et discordia* ir dar kiti. Apie šią savo pacifistinę veiklą Erazmas buvo neprastos nuomonės: „Tasai nenuilstamas raštininkas, nesiliaująs savąja plunksna persekioti karo", – vadina jis save lūpomis Charono, būgštaujančio, kad per Erazmą sumažėsiąs jo gabenamų šešėlių skaičius[7]. Pasak Melanchtono užrašyto pasakojimo, popiežius Julijus, pasirodžius Erazmo samprotavimams apie karą, pasišaukęs jį pas save ir liepęs jam liautis rašius apie valdovų reikalus: Tų dalykų jūs neišmanote[8]!

Nepaisant tam tikro įgimto santūrumo, Erazmas buvo visiškai nepolitiškos dvasios žmogus. Jis gyveno pernelyg nutolęs nuo praktinės tikrovės ir pernelyg naiviai vaizdavosi galimybes pataisyti žmoniją, kad būtų gebėjęs suvokti valstybės valdymo sunkumus ir būtinybes. Jo mintys apie gerą valstybės valdžią buvo be galo primityvios ir (kaip dažnai pasitaiko, kai mokslininko orientacija labai etiška) iš esmės didžiai revoliucingos, nors jis nė neketino daryti tokių išvadų. Draugystė su tokiais politinės ir teisinės pakraipos mąstytojais kaip Moras, Budėjus ir Zasijus Erazmo taip pat nepakeitė. Jam beveik nėra klausimų, susijusių su valstybės forma, įstatymais ar teise. Ekonominės problemos jam regisi idiliškai paprastos. Val-

dovas privalo valdyti kraštą be jokio atlygio ir imti kuo mažesnius mokesčius. „Geras valdovas turi viską, kuo turtingi jį mylintys valdiniai." Tinginius galima paprasčiausiai išvaryti iš krašto. Realiau viskas atrodo, kai Erazmas vardija mums valdovo darbus taikos metais: rūpintis miestų švara, statyti tiltus, sales, gatves, sausinti pelkes, tiesinti upių vagas, statyti užtvankas, įdirbti nedirbamus plotus. Erazmo lūpomis čia byloja Nyderlandų gyventojas, o sykiu ir vėl matome tą patį švaros, valyvumo poreikį, kuris yra jo charakterio pagrindas.

Tokie migloti politikai kaip Erazmas yra linkę labai griežtai vertinti valdovus, nes laiko juos atsakingais už viską, kas negerai klostosi. Kartais Erazmas regisi tam tikra prasme prieš valdovus iš anksto nusistatęs. Jis jų vengia ir stengiasi su jais nesusidurti; asmeniškai juos giria, bet apskritai smerkia. Erazmas ilgą laiką tikėjosi, kad jo laikų karaliai užtikrins taiką Bažnyčioje ir valstybėje. Karaliai jį nuvylė. Tačiau griežta Erazmo nuomonė apie valdovus buvo pagrįsta greičiau ne politine savo laikų patirtimi, o klasikos lektūra. Ypač vėlesniuosiuose *Adagia* leidimuose jis vis kalba apie valdovus, jų užduotis ir pareigų nevykdymą, tačiau konkrečių valdovų niekados nemini. „Tai tie, kurie sėja nesantaiką tarp savo miestų, kad galėtų nekliudomi melžti vargšus ir alkanų piliečių sąskaita malšinti savąjį godulį."[9] Adagijuje *Scarabaeus aquilam quaerit*[10] Erazmas rodo valdovą po erelio atvaizdu kaip didį žiaurų plėšiką ir persekiotoją. Kitame, pavadintame *Aut regem aut fatuum nasci oportere*, ir jau minėtame *Dulce bellum inexpertis* jis vartoja dažnai cituojamus žodžius: „Paprasti žmonės steigia ir stato miestus, o valdovų kvailystė juos vėlei niokoja"[11]. „Griaudami paprastų žmonių laimę, valdovai susideda su popiežium, gal net su Turkija", – rašo jis 1518 metais Coletui[12].

Tai buvo akademiškas, darbo kabinete gimęs smerkimas. Revoliuciniai tikslai Erazmui buvo tokie pat svetimi, kaip ir Morui, kai šis rašė „Utopiją". „Kartais galbūt privalu iškęsti ir netikusius valdovus. Vaistų čia nedera griebtis."[13] Galima abejoti, ar Erazmo diatribės prieš valdovus turėjo tikrai didelės įtakos jo amžininkams. Taip norėtųsi tikėti, kad jo nuoširdus taikingumas ir kartūs skundai dėl karo beprotybės buvo nors šiek tiek veiksmingi[14]. Be abejo, plačiuose Erazmo veikalus skaičiusių intelektualų sluoksniuose paplito taikingi jausmai, tačiau šešioliktojo šimtmečio istorijoje nedaug matyti ženklų, kad tie jausmai būtų davę

vaisių ir įsikūniję darbuose. Tas, kuris tai mato, netiki politinių Erazmo deklaracijų galia. Aistrų ir interesų rūsčiai valdomų žmonių vadovas jis niekados negalėjo būti.

Jo gyvenimo darbas buvo kitoks. Tik dabar, Bazelyje, nors labiau nei bet kada kamuojamas jau tiek metų kenčiamų skausmų, jis pagaliau iš tikrųjų galėjo imtis didžiosios užduoties, kurią buvo pats sau išsikėlęs: atverti tyrąsias krikščionybės versmes, atskleisti Evangelijos tiesą, tokią paprastą ir suprantamą, kokia ši jam regėjosi. Plačia tėkme ima lietis Bažnyčios tėvų, klasikos rašytojų raštų, nauji Naujojo Testamento, *Adagia*, jo paties „Laiškų" leidimai, „Parafrazės" Naujojo Testamento temomis, psalmių komentarai, visa šūsnis naujų teologinių, moralinių ir filologinių traktatų. 1522 m. jis ištisus mėnesius sirgo; ir vis dėlto tais metais įkandin dar Levene parengto ir 1520 m. išleisto Kiprijono pasirodė Arnobijus, netrukus – trečiasis Naujojo Testamento leidimas, tuoj po jo – 1523 m. išspausdintas Hilarijus ir 1524 m. išėjęs naujas Jeronimo leidimas. 1526 m. išėjo Ireniejus, 1527 m. – Ambraziejus, 1528–1529 m. – Augustinas, 1530 m. – į lotynų kalbą išverstas Jonas Auksaburnis. Iš greito tokių didelės apimties veikalų rodymosi vienas po kito nesunku suprasti, kad dirbama buvo taip, kaip Erazmas visados triūsė: paskubomis, pasitelkiant į pagalbą nepaprastą pajėgumą susikaupti ir stulbinamą gebėjimą naudotis įstabiu atminties aparatu, tačiau be tos griežtos kritikos ir smulkmeniško kruopštumo, kurių iš tokio pobūdžio leidinių reikalauja šiuolaikinė filologija.

Mokytas teologas, nusivylęs reformatorius galutinai nenustelbė nei Erazmo polemiko, nei sąmojingo humoristo. Polemiko mes nei gailėtumėmės, nei pasigestume, o humoristo būtų gaila netekti dėl daugybės literatūros turtų. Tačiau vienas ir kitas neatskiriamai susiję. Tai rodo *Colloquia*.

Norėtųsi čia pakartoti tai, kas jau buvo sakyta, kalbant apie *Moria*: iš Erazmo veikalų pasaulio literatūroje iš tikrųjų gyvi liko tiktai *Moria* ir *Colloquia*, ir šis istorijos pasirinkimas buvo teisingas. Ne ta prasme, kad literatūroje liko tverti vien maloniausi, lengviausi ir sklandžiausi kūriniai, o sunkusis teologijos mokslas tylomis atgulė atilsio bibliotekų lentynose. Ne, tiesiog tai, kas liko gyvuoti „Pagiriamajame žodyje Kvailybei" ir „Pašnekesiuose", iš tikrųjų yra geriausia, ką sukūrė Erazmas. Tais veikalais jo

kibirkščiuojanti dvasia pakerėjo ir patraukė pasaulį. Patraukli užduotis mums būtų čia išsamiai aptarti „Pašnekesius" kaip literatūros šedevrą, idant *Colloquia* autorius gautų jam deramą aukštą vietą žėrinčiame šešioliktojo šimtmečio demokritų žvaigždyne greta Rabelais, Ariosto, Montaigne'io, Cervanteso ir Beno Jonsono!

Kai Erazmas Bazelyje suteikė saviesiems *Colloquia* galutinį pavidalą, šis veikalas jau turėjo seną radimosi istoriją. Ilgą laiką tai buvo ne kas kita, kaip *Familiarium Colloquiorum Formulae*, lotyniškų pašnekesių modeliai, dar prieš 1500 m. Paryžiuje Erazmo surašyti savo mokiniams. Augustinas Caminade, vargšas bičiulis, mėgęs naudotis jaunojo Erazmo išmone, surinkęs tuos pašnekesius daiktan, pasidarė sau iš jų pelno siaurame būrelyje. Caminade'ui jau seniai pasimirus, toks Lambertas Holonijus iš Lježo iš jo gautą rankraštį pardavė Bazelio spaustuvininkui Frobenui. Beatas Reiniškis, nors jau tapęs Erazmo patikėtiniu, be autoriaus žinios iškart pašnekesius atspausdino. Tai nutiko 1518 m. Erazmas dėl to pagrįstai pasipiktino, juolab kad knygelėje buvo gausybė aplaidumų ir kalbos klaidų. Taigi jis išsyk pats parengė geresnį leidimą, kurį 1519 m. Levene išspausdino Dirkas Maertensas. Veikale tuo metu iš esmės buvo dar tik vienas tikras dialogas: vėlesniojo *Convivium profanum* branduolys. Visa kita sudarė mandagumo formulės ir trumpi pašnekesiai. Tačiau jau ir šiuo pavidalu, net nekalbant apie knygos naudą lotynistams, ji buvo tokia kupina skoningo šmaikštumo ir tokia subtiliai išmintinga, kad labai išpopuliarėjo. Jau 1522 m. buvo pasirodę 25 šio veikalo leidimai, daugiausiai pakartotiniai: Antverpene, Paryžiuje, Štrasburge, Kelne, Krokuvoje, Deventeryje, Leipcige, Londone, Vienoje, Maince.

Bazelyje Erazmas pats peržiūrėjo vieną leidimą, kuris buvo išspausdintas 1522 m. Frobeno spaustuvėje ir dedikuotas jo šešiamečiui sūnui, autoriaus krikštasūniui Jonui Erazmui Frobenui. Netrukus Erazmas šį veikalą jau nebe šiaip sau peržiūrėjo. 1523 ir 1524 m. *Formulae* buvo papildytos iš pradžių dešimtimi, paskui keturiais ir vėliau dar šešiais pašnekesiais, o galiausiai 1526 m. antraštė buvo pakeista į *Familiarium Colloquiorum Opus*. Veikalas ir toliau liko dedikuotas mažajam Frobenui; vis didėdamas sulig kiekvienu nauju leidimu, jis pavirto į gausų ir margą rinkinį pašnekesių, kurių kiekvienas literatūrinės formos požiūriu yra tikras šedevras, kiekvienas – užbaigtas, spontaniškas, įtaigus, nepralenkiamas nei laisvu-

mu bei gyvumu, nei lotynų kalbos sklandumu, kiekvienas – tobula vienaveiksmė pjesė. Nuo tų metų naujų leidimų ir vertimų į kitas kalbas srautas bemaž nepaliaujamai plūsta ištisus du šimtmečius.

Kai Erazmas, praslinkus tiek daug metų nuo *Moria*, vėlei įžengė į satyros barus, jo dvasia dar nė kiek nebuvo praradusi aštrumo ir šviežumo. Formos požiūriu *Colloquia* nėra tokie grynai satyriniai, kaip *Laus*. Pastarasis veikalas jau pačia savo iškalbingąja tema, kaip „Pagiriamasis žodis Kvailybei", išsyk sakosi esąs satyra, o *Colloquia* iš pažiūros lygiai taip pat galėtų būti panašūs ir į nekaltus žanrinius paveikslėlius. Tačiau turinio požiūriu jie yra net labiau satyriniai, bent jau labiau tiesmukiški. *Moria* yra filosofinė ir abstrakti satyra, o *Colloquia* – aktualūs ir konkretūs. Drauge jie ne vien negatyvūs, bet ir pozityvūs. „Pagiriamajame žodyje" paties Erazmo idealas neišsakomas ir slypi anapus vaizduojamų paveikslų, o „Pašnekesiuose" autorius šį idealą nuolatos ir aiškiai iškelia į pirmąjį planą. Šitaip, nepaisant visų pokštų ir pašaipos, „Pašnekesiai" sykiu yra vis dėlto rimtas moralizuojantis traktatas, itin gimininga veikalui *Enchiridion militis christiani*. Apie visa tai, ko Erazmas iš tikrųjų pageidavo iš pasaulio ir žmonių, kaip jis vaizdavosi taip karštai trokštamą išgryninta krikščionišką doros, šilto tikėjimo, paprastumo ir saiko, geranoriškumo, pakantumo ir taikos valdomą visuomenę, – apie visa tai „Pašnekesiuose" galime pasiskaityti aiškiau ir geriau nei bet kur kitur. Per šiuos paskutiniuosius penkiolika metų Erazmas visa šūsnimi moralinių ir dogminių veikalų pratęsė tai, ką buvo pradėjęs, rašydamas *Enchiridion*: paprastos bendrosios krikščioniškosios gyvensenos, neprievartinės ir laisvos etikos dėstymą. Tai buvo laisvę skelbiąs Erazmo žodis. Daugelis jį pažino, skaitydami *Exomologesis, De esu carnium, Lingua, Institutio christiani matrimonii, Vidua christiana, Ecclesiastes*. Tačiau nesuskaičiuojama gausybė – skaitydami *Colloquia*.

„Pašnekesiai" prisišaukė kur kas daugiau neapykantos ir priešininkų nei „Pagiriamasis žodis"; ir pagrįstai – mat Erazmas dabar jau gėlė ir konkretiems asmenims. Jis pasidarė sau pramogą, paversdamas savuosius priešininkus iš Leveno patyčių objektu. Lee jau 1519 m. leidime vaizduojamas kaip sikofantas ir pagyrūnas; paskui, juodviejų kivirčui atslūgus, jis buvo iš *Colloquia* pašalintas. Vincentas Dirksas „Laidotuvėse" pateikiamas karikatūriškai kaip godus elgetaujantis vienuolis, prievarta išgaudi-

nėjąs iš mirštančiųjų jo ordinui naudingą paskutinę valią. Jis „Pašnekesiuose" ir pasiliko. Paskui *Colloquia* pasipildė kirčiais Nataliui Bedai ir visam pulkui kitų. Ekolampadijaus šalininkai tarėsi įžvelgę, kad vieno ilganosio veikėjo paveikslu šaipomasi iš jų vadovo; oi ne, atsako Erazmas, tai visai kitas asmuo. Kiekvienas, kuris nuo šiol susivaidydavo su Erazmu, – o tokių buvo daugybė, – galėjo tikėtis pateksiąs į *Colloquia.* Nebuvo ko stebėtis, kad pirmiausia šis veikalas, patyčių rimbu pliekęs vienuolių ordinus, labiau už kitus tapo priešininkų puolimo objektu[15].

Iš poleminių vaidų Erazmas daugiau niekad nebeištrūko. Be abejo, jis kalbėjo visai rimtai, kai sakė, kad širdyje jais bjaurisi ir niekados jų nenorėjo, tačiau jo aštrus protas dažnai nurungdavo širdį, o sykį įsileidus ginčytis, jam, žinoma, buvo malonu šaipytis ir sumaniai naudotis savo argumentais.

Jo asmeniui pažinti mums nėra reikalo čia išsamiai aptarinėti visų tų polemikų. Paminėti privalu tik pačias įžymiausias. Nuo 1516 m. galva buvo trenkama ispanui, Alkalos universiteto teologui Diegui Lopezui Zuñigai, lotyniškai vadintam *Stunica.* Ginčas buvo susijęs su Erazmo parengto Naujojo Testamento leidimo „Anotacijomis"; „antras Lee", – sakė Erazmas. Iš pradžių kardinolas Ximenesas buvo uždraudęs publikuoti Stunikos anotacijas, tačiau, kardinolui mirus, jos buvo 1520 m. paskelbtos. Kelerius metus Stunika savąja kritika persekiojo Erazmą, kuris dėl to labai piktinosi; galų gale, greičiausiai Erazmui konservatyvėjant, iš Stunikos pusės pradėjo rodytis suartėjimo ir geranoriškumo ženklų[16].

Ne mažiau ilga ir smarki buvo prasidėjusi 1522 m. kova su Sorbonos sindiku Noëliu Bedier, arba Nataliu Beda. 1526 m. Sorbona paskatinama kai kuriuos Erazmo teiginius pasmerkti kaip erezijas. Bedos pastangos įpainioti Erazmą į procesą prieš Louis de Berquiną, vertusį pasmerktuosius raštus, o galiausiai dėl savo tikėjimo ir sudegintą (1529 m.), padarė šią bylą Erazmui dar nemalonesnę[17].

Pakankamai aišku, kad ir Paryžiaus, ir Leveno teologijos fakultetų sluoksniuose pagrindinė piktinimosi priežastis buvo *Colloquia.* Egmondiškis ir Vincentas Dirksas neatleido Erazmui už tai, kad jis taip kandžiai išsityčiojo iš jų luomo ir asmenų.

Mandagesnis už minėtas polemikas liko ginčas su įžymiu italu, Alber-

tu Pijumi, Karpio kunigaikščiu (1525–1529 m.); kandi ir nuožmi buvo Erazmo kova su grupe Ispanijos vienuolių, pasitelkusių į pagalbą prieš jį Inkviziciją (1528 m.)[18]. Ispanijoje žodžiu „erasmistas" imta vadinti tuos, kurie buvo linkę į laisvą tikėjimo sampratą.

Taip kaupėsi medžiaga tai daliai Erazmo veikalų, į kurią jo paties nurodymu buvo sudėtos *Apologiae*, – raštai, kurių paskirtis buvo ne teisinimasis, o atkirtis. „Ak, aš nelaimėlis; jie sudaro šią dalį, ir baigta", – šūkteli Erazmas[19].

Dvi jo polemikos vertos truputėlį nuodugniau aptarti: su Ulrichu von Huttenu ir su Liuteriu.

Huttenas, riteris ir humanistas, entuziastingas vokiečių nacionalinio pakilimo šauklys, liepsningas popiežiaus valdžios nekentėjas ir Liuterio bendražygis, be abejo, buvo karštakošis, galbūt ir šiek tiek sujauktos galvos. Jis džiūgaudamas sveikino Erazmą, kol šis dar regėjosi būsiąs Reformacijos šalininkas, ir melste meldė jį paremti Liuterio reikalą. Erazmas greitai pajuto, kad šis šurmulingas rėmėjas gali jį kompromituoti. Argi jau nebuvo jam, Erazmui, mėginta priskirti viena neapdairiųjų Hutteno satyrų? Atėjo laikas, kai Huttenas nebegalėjo Erazmo pakelti. Riteriškasis jo instinktas reagavo kaip tik į pačias silpniausias Erazmo charakterio savybes: jo baimę atsiskleisti ir jo polinkį pavojaus akivaizdoje išsižadėti bendražygio. Šią savo silpnybę ir pats Erazmas gerai žinojo: „Ne visi turi pakankamai tvirtybės būti kankiniais, – rašo jis 1521 m. Richardui Pace'ui. – Būgštauju, kad aš, kilus bruzdesiui, pasekčiau Petro pavyzdžiu." Tačiau toks savęs pažinimas neatleidžia jo nuo Hutteno priekaištų, jam sviestų 1523 m. pačiais rūsčiausiais žodžiais, naštos. Tikra tiesa yra tai, kad Huttenas matė veikiau vien Erazmo karikatūrą, ir šis iš dalies pagrįstai galėjo jam atsakyti rašiniu, pavadintu „Kempinė Hutteno purvams nusišluostyti". Ir vis dėlto šios Hutteno jau nebeperskaitytos *Spongia* tonas, jos autoriaus laikysena smulkmeniška ir siauraprotiška, nulemta neapykantos ir kerštingumo. Apimtas neapykantos, Erazmas kirsdavo savo priešui žemiau juostos. Sykiu veikiausiai jį privalu apginti nuo priekaišto, kad jis ir po Hutteno mirties šį rašinį paskelbęs; visas veikalas ar didžioji jo dalis buvo atspausdinta dar prieš Huttenui numirus, ir Erazmui būtų buvę sunku šį leidinį sustabdyti[21].

Beje, už Hutteną Erazmui dar gyvam esant buvo atkeršyta. Vienas

Hutteno šalininkų, toks Heinrichas von Eppendorfas, paveldėjęs iš Hutteno bjaurėjimąsi Erazmu, daugybę metų jį persekiojo. Eppendorfui į rankas pateko jį juodinąs Erazmo laiškas, ir dėl to Erazmui virš galvos visą laiką kybojo grėsmė, kad jis bus paduotas dėl šmeižto į teismą. Eppendorfo priešiškumas Erazmą taip vargino, kad jam net tada, kai tikrieji persekiojimai jau seniai buvo pasibaigę, visur vaidenosi Eppendorfo suktybės ir šnipai[22].

ERAZMAS PASKATINAMAS RAŠYTI PRIEŠ LIUTERĮ. *DE LIBERO ARBITRIO*, 1524 M. LIUTERIS ATSAKO VEIKALU *DE SERVO ARBITRIO*. NEAIŠKI ERAZMO POZICIJA IR KRAŠTUTINIS LIUTERIO RIGORIZMAS. ERAZMAS DABAR PALAIKO KONSERVATYVIĄJĄ PUSĘ. BAZELIO VYSKUPAS IR EKOLAMPADIJUS. ERAZMO SVYRAVIMAI DOGMINIAIS KLAUSIMAIS. APIE IŠPAŽINTĮ, APEIGAS, ŠVENTŲJŲ GERBIMĄ, MIŠIŲ AUKĄ. *INSTITUTIO CHRISTIANI MATRIMONII*, 1526 M. ERAZMAS JAUČIASI PRIEŠŲ APSUPTAS.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

Galiausiai vis dėlto atėjo tai, ko Erazmas visą laiką mėgino išvengti: pasikeitimas poleminiais rašiniais su Liuteriu. Tačiau tai nebuvo nė kiek panašu į darbą, kurį Erazmas kitados troško nuveikti: krikščionių taikos ir tikėjimo vienybės vardan riktelti patrakėliui Liuteriui, kad šis sustotų, ir šitaip priversti pasaulį atsikvošėti. Didžiajame Reformacijos vyksme juodviejų polemika tebuvo epilogas. Ne vien Erazmas buvo nusivylęs ir pavargęs; Liuterio herojiškieji metai jau irgi buvo praeityje, jam irgi teko nusivilti, paklusti aplinkybių diktatui, leistis į sandėrius.

Erazmas norėjo laikytis savojo sprendimo ir likti didžiosios tragedijos žiūrovu. „Jeigu, kaip regisi iš smarkaus Liuterio reikalo išplitimo, Dievas viso to nori, – samprotavo jisai, – jeigu Jis šių laikų pagedimui gydyti nusprendė būsiant reikalingą tokį rūstų daktarą kaip Liuteris, tai man nedera jam priešintis.“[1] Tačiau Erazmui nebuvo duodama ramybės. Jam be paliovos protestuojant, kad su Liuteriu neturįs nieko bendra ir savo pažiūromis skiriąsis nuo jo kaip dangus nuo žemės[2], senosios Bažnyčios šalininkai nepermaldaujamai laikėsi požiūrio, kurį dar 1520 m. Leveno universiteto rektoriui priekaištaudamas išdėstė Mikalojus Egmondiškis: girdi, kol Erazmas vengiąs rašyti prieš Liuterį, mes laikome jį liuteronu[3]. Šis požiūris laikėsi ir toliau. „Nėra abejonės, kad jūs čia esate laikomas liuteronu“, – rašo Erazmui Vivesas iš Nyderlandų[4].

Spaudimas rašyti prieš Liuterį, darosi vis smarkesnis. Raginimai girdėti iš visų pusių: seno Erazmo bičiulio Tunstallo[5] lūpomis jį ragina Henrikas VIII, ragina Saksonijos kurfiurstas Jurgis, ragina ir pati Roma, iš kurios prieš pat savo mirtį į Erazmą dar kreipiasi jo senas globėjas, popiežius Adrianas VI. Erazmas nusprendė nebegalįs atsisakinėti. Pamėgino parašyti kelis *Colloquia* pobūdžio dialogus, bet jie nenusisekė[6], be to, tiems, kurie troško ištempti jį į mūšio lauką, jų nebūtų pakakę. Liuteris ir Erazmas asmeniškai nesusirašinėjo nuo 1520 m., kai Liuteris pažadėjo Erazmui: „gerai, Erazmai, daugiau neminėsiu jūsų vardo“. Tačiau dabar, Erazmui susirengus užpulti Liuterį, iš pastarojo atėjo laiškas, rašytas 1524 m. balandžio 15 d.[7], kuriame reformatorius prašo paties Erazmo žodžiais: „prašau jus likti

tuo, kuo visados sakėtės norį būti: vien mūsų tragedijos žiūrovu". Liuterio žodžiuose skamba ironiška panieka, tačiau Erazmas šį laišką vadino „gan humanišku; aš pats dėl šmeižikų neišdrįsau atsakyti tokiu pat humanizmu."[8]

Norėdamas ramia sąžine kovoti su Liuteriu, Erazmas, žinoma, turėjo pasirinkti tokį aspektą, kuriuo jis pačioje širdies gilumoje nepritarė Liuteriui. Taigi veikiau ne išorines Bažnyčios statinio puses, ar būtų jas (pavyzdžiui, ceremonijas, praktikas, pasninkus etc.) drauge su Liuteriu iš visos širdies smerkęs, ar, už Liuterį nuosaikesnis, būtų širdyje jomis (sakysime, sakramentais arba šventojo Petro primatu) abejojęs. Taip Erazmas savaime priėjo aspektą, kuriuo juodviejų prigimtys, juodviejų tikėjimo sampratos esmingiausiai skyrėsi, taigi – pagrindinę ir amžiną gėrio ir blogio, kaltės ar būtinybės, laisvės ar nelaisvės, Dievo ir žmogaus problemą. Savo atsakymu Liuteris patvirtino, kad čia iš tikrųjų buvo paliestas gyvybinis klausimas[9].

De libero arbitrio diatribe[10], kitaip sakant, traktatas apie laisvą valią, pasirodė 1524 m. rugsėjo mėnesį. Ar apskritai Erazmas buvo žmogus, galįs rašyti tokiu klausimu? Laikydamasis savojo metodo ir šįkart aiškiai stengdamasis pasirodyti vertinąs autoritetą ir tradiciją, Erazmas išdėstė, kaip Biblija moko, *doctores* patvirtina, filosofai įrodinėja ir žmogaus protas rodo, kad žmogaus valia yra laisva. Nepripažįstant valios laisvės, Dievo teisingumo ir Dievo gailestingumo sąvokos netenkančios prasmės. Kam Raštui reikėtų mokyti, barti, taisyti[11], jeigu viskas vyktų vien paklūstant paprastai ir neišvengiamai būtinybei? Kodėl giriamas klusnumas, jeigu mes ir gerų, ir blogų darbų atveju Dievui esame vien įrankis, nelyginant kirvis dailidei? O net jeigu ir taip būtų, būtų pavojinga skelbti tokį mokymą miniai, nes moralė susijusi su laisvės suvokimu.

Liuteris priešininko rašinį sutiko su pasibjaurėjimu ir panieka. Rašydamas atsakymą, jis išoriškai prisivertė paisyti deramos formos. Tačiau į *De Servo Arbitrio* – „Apie nelaisvą valią" – turinį įsiveržė jo rūstybės viesulas. Mat čia jis iš tikrųjų padarė tai, už ką jam priekaištavo Erazmas: mėgino pagydyti išsuktą ranką, perkeldamas ją kiton pusėn[12]. Ryškiau nei bet kada galinga kaimietiška Liuterio dvasia padarė stulbinamai nuoseklias savo liepsningo tikėjimo išvadas. Dabar jis be išlygų priėmė visus galutinio determinizmo kraštutinumus. Mėginant aiškiais žodžiais sutriuškinti indeterminizmą, jam teko griebtis primityvių metaforų, kildinamų intensyvaus tikėjimo, trokštančio perteikti neperteikiamus dalykus: mintį apie

dvi skirtingas Dievo valias, apie Dievo „amžiną neapykantą žmonėms, ne tik neapykantą ydoms ar laisvos valios aktams, bet neapykantą, ankstesnę, nei buvo sukurtas pasaulis", ir įvaizdį žmogaus valios, kuri nelyg jojamasis gyvulys stovi per vidurį tarp Dievo ir velnio, laukdama, kol vienas ar antras jį užsės, o pati negali žengti prie kurio nors besigrumiančių jojikų.

Kur jau kur, o veikale *De Servo Arbitrio* Liuterio mokymas tikrai suvulgarina tikėjimą, iškraipo ir religines sąvokas.

Tačiau... ne kas kitas, o Liuteris stovėjo ant uolos, absoliučiai persiėmęs mistiniu amžinybės potyriu, ir jam visos menkesnės sąvokos buvo sudegusios lyg sausų šiaudų gniūžtė, o bet koks žmogaus dalyvavimas išganymo darbe buvo šventvagiškas Dievo garbės išniekinimas. Erazmo dvasia iš esmės negyveno sąvokomis, kurios čia tikrai svarbios: nuodėmės ir malonės, išganymo ir visų dalykų priežasties – Dievo garbės sąvokomis.

Tai ar šiame ginče Erazmas buvo aiškiai menkesnis? Ar Liuteris giliausiu požiūriu buvo teisus? Galbūt. R. H. Murray[13] čia pagrįstai primena Hegelio žodžius, kad tragedija – tai ne tiesos ir netiesos, bet tiesos ir tiesos konfliktas. Liuterio ir Erazmo ginčas vyko anapus taško, ties kuriuo menkas mūsų protas verčia sustoti ir pripažinti, kad „taip" ir „ne" yra lygiaverčiai, net gali drauge egzistuoti. Ir dar: Erazmas suvokė, kad čia žodžiais ir vaizdais ginčijamasi anapus pažįstamų ir perteikiamų dalykų ribos. Erazmas, niuansų žmogus, kuriam sąvokų ribos amžinai liejasi ir keičiasi, Liuterio vadintas Protėjumi; ir Liuteris, nepaprastai pabrėžiąs visus dalykus. Nyderlandų gyventojas, regįs banguojančią jūrą, ir vokietis, regįs stūksančias kalnų viršūnes.

„Labai teisingai tvirtinama, kad apie Dievą mes galime kalbėti tik netiesioginiais žodžiais."[14] „Daug klausimų būtų kur kas geriau atidėti ne iki visuotinio susirinkimo, o iki tol, kai veidrodis ir mįslė pradings, ir mes regėsime Dievą akis į akį." „Kas yra tikrai be klaidos?" „Šventųjų dalykų studijose yra mums nepasiekiamų vietų, į kurias giliau įsismelkti Dievas nenorėjo leisti."[15]

Katalikų Bažnyčia valios laisvės klausimą buvo pridengusi išlygos šydu, palikdama šiek tiek erdvės suvokti žmogaus laisvei, egzistuojančiai *veikiant* malonei. Erazmas tą laisvę regėjo kur kas didesnę. Liuteris ją visiškai neigė. Amžininkų vertinimas iš pradžių negalėjo būti patikimas, nes jį pernelyg lėmė jų dalyvavimas pačiose didžiosiose grumtynėse. Jie arba

džiūgaudami sveikino Erazmą, įkirtusį Liuteriui, arba, priešingai, gyrė Liuterį, – destis, kuriam jų simpatizavo. Erazmą sveikino ne vien Vivesas, bet ir ištikimesnieji katalikai, pavyzdžiui, Sadolet. Vokiečių humanistai, dauguma kurių nebuvo linkę nutraukti ryšių su senąja Bažnyčia, veikiami Erazmo žodžio, dar labiau nutolo nuo Liuterio: Mucianas, Zasijus, Pirkheimeris. Net Melanchtonas linko pritarti Erazmo požiūriui. Kitiems, sakysime, Capito, kitados tokiam uoliam bendražygiui, dabar Erazmas jau buvo miręs.

Netrukus geležiniais savo argumentų gniaužtais į Liuterio pusę galutinai turėjo stoti Kalvinas.

Verta čia pateikti šių dienų katalikų mokslininko nuomonę apie Erazmo ir Liuterio santykius. Erazmas, sako F. X. Kieflis, „savąja pasaulietine laisvos, nesugadintos žmogaus prigimties samprata nuo Bažnyčios buvo kur kas labiau nutolęs už Liuterį. Tačiau jis su Bažnyčios pozicija kovoja vien išdidžiu skepticizmu, todėl Liuteris ir priekaištavo jam, pasitelkdamas subtilų psichologinį argumentą, girdi, jis (Erazmas), užuot, kaip derėtų Dievo akivaizdoje, giliai dūsavęs ir kaltinęs, apie Kristaus Bažnyčios ydas ir nuosmukį mėgstąs kalbėti taip, jog skaitytojai norom nenorom juokiasi.“[16]

Hyperaspistes[17], storas traktatas, kuriame Erazmas vėl pasisakė prieš Liuterį, buvo vien epilogas, kurio čia nėra reikalo išsamiai aptarinėti.

Taigi Erazmas pagaliau atvirai stojo vienon pusėn. Mat, jei paliksime patį dogminių požiūrių skirtumą, reikšmingiausias traktato *De libero arbitrio* aspektas buvo tas, kad Erazmas, paremdamas Bažnyčios autoriteto ir tradicijos pusę, aiškiai stojo prieš individualią reformatorių tikėjimo sampratą. Jis sakėsi vienas daugiau nuveikęs liuterybės galiai palaužti nei Aleandras visomis savo gydrybėmis[18]. „Manęs nuo Katalikų Bažnyčios bendruomenės neatplėš nei mirtis, nei gyvenimas“, – rašo Erazmas 1522 m., o 1526 m. traktate *Hyperaspistes* sako: „Nuo Katalikų Bažnyčios niekad nebuvau atsimetęs. Žinau, kad Bažnyčioje, kurią jūs vadinate papistine, daugybė dalykų man nepatinka, bet tokių matau ir jūsiškėje. Įprastas blogybes lengviau kęsti. Todėl kęsiu šitą Bažnyčią, iki pamatysiu atsiradus geresnę, o ji bus priversta kęsti mane, iki pats pasidarysiu geresnis. Ir nėra nelaimėlis tas keliauninkas, kuris tarp dviejų klystkelių renkasi vidurio kelią.“[19]

Bet ar įmanoma buvo tame kelyje išsilaikyti? Abi pusės gręžėsi nuo Erazmo. „Aš, į kurį anksčiau daugybėje laiškų kreiptasi žodžiais 'Triskart

didžiavyri, literatūros Kunigaikšti, studijų Saule, teisingosios teologijos Puoselėtojau', dabar arba nutylimas, arba visai kitomis spalvomis paišomas."[20] Kokia daugybė senųjų bičiulių ir dvasios giminaičių jau buvo mirę![21]

Tačiau dar buvo pakankamai tokių, kurie taip pat mąstė ir puoselėjo tokias pat viltis, kaip Erazmas. Jo nenuilstamas žodis, ypač laiškai, dar be paliovos nešė maldantį ir tyrinantį jo dvasios poveikį į visus Europos kraštus: jo susirašinėjimo partneriai buvo mokslininkai, aukšti dvasininkai, didikai, studentai, miestų magistratų nariai. Pats Bazelio vyskupas Kristupas Utenheimietis buvo Erazmo pakraipos žmogus. Šis uolus humanizmo rėmėjas dar 1503 m. ne itin sėkmingai mėgino sinodine konstitucija reformuoti savo vyskupijos dvasininkiją. Vėliau jis pasikvietė į Bazelį tokius mokslininkus kaip Ekolampadijus, Capito ir Wimpelhelingas. Tai nutiko pirmiau, nei prasidėjo didžiosios grumtynės, Ekolampadijų ir Capito netrukus nunešusios gerokai toliau, nei patiko Bazelio vyskupui ir Erazmui. 1522 m. Erazmas dedikavo vyskupui traktatą *De interdicto esu carnium*[22] – „Apie draudimą valgyti mėsą". Tai buvo vienas paskutiniųjų kartų, kai jis tiesiai pasisakė prieš senąją tvarką.

Tačiau vyskupas jau nebebuvo sąjūdžio valdovas. Didelė dalis Bazelio miestiečių ir tarybos dauguma jau buvo radikalios Reformacijos rankose. Maždaug metais vėliau už Erazmą į miestą, ketindamas jame organizuoti priešinimąsi senajai tvarkai, grįžo Jonas Ekolampadijus, pirmą kartą Bazelyje irgi gyvenęs tuo pat metu kaip Erazmas (anuomet jis, kaip hebrajų kalbos specialistas, padėjo Erazmui rengti Naujojo Testamento leidimą). 1523 m. Ekolampadijų taryba priėmė į universitetą Šventojo Rašto profesoriumi, o keturi katalikai profesoriai sykiu neteko tarnybos. Ekolampadijus įstengė pasiekti, kad buvo duotas leidimas laisvai pamokslauti. Netrukus į Bazelį ir jo apylinkes darbuotis atvyko ir kur kas karštesnės galvos agitatorius, nesutramdomasis Guillaume'as Farelis. Tai buvo tas pats vyras, kuris vėliau reformavo Ženevą ir įkalbėjo Kalviną ten pasilikti.

Nors Ekolampadijus iš pradžių pradėjo atsargiai įvedinėti į pamaldas naujoves, Erazmas į tuos dalykus vis dėlto žvelgė įtariai. Itin įtartini jam regėjosi didžiai nekenčiamo Farelio darbai[23]. Šie vyrai priešinosi tam, ko Erazmas dar tebetroško ir ką jis laikė įmanomu dalyku: jie nesileido į kompromisą. Galutinio sprendimo niekados daryti nenorinti, nuolatos svyruojanti Erazmo dvasia į daugumą ginčytinų klausimų pamažu susiformavo pusiau

konservatyvų tarpinį požiūrį, kurio laikydamasi tikėjosi įstengsianti sykiu ir neatsižadėti savo giliausių įsitikinimų, ir likti ištikima Bažnyčiai. 1524 m. savo samprotavimus apie išpažinties vertę Erazmas išdėstė traktate *Exomologesis*[24], kitaip sakant – „Išpažinties mokslas". Erazmas išpažintį pusiau pripažįsta: jeigu ji ir esanti įsteigta ne Kristaus ar apaštalų, tai bent jau Bažnyčios Tėvų. Ją privalu atlikinėti maldingai. Išpažintis teikia neapsakomą naudą, nors kartais ir esanti labai pragaištinga. Taigi jis, „nors pats linkdamas tikinčiųjų pusėn", mėgina „persergėti abi partijas", priešininkus ragindamas „nei pritarti išpažinčiai, nei ją neigti".

Ilgoje polemikų virtinėje Erazmas pamažu randa progų daugmaž apibrėžti savo požiūrį. Pavyzdžiui, išsamiai jį dėsto 1525 ir 1529 m. rašytuose atsakymuose Albertui Pijui[25]. Tai visados daroma apologijos forma, ar jis būtų puolamas dėl *Colloquia*, ar dėl *Moria*, ar dėl Jeronimo, ar dėl „Parafrazių", ar dar dėl ko kito. Galiausiai Erazmas savo pažiūras daugmaž glaustai pateikia 1533 m. veikale *De amabili Ecclesiae concordia* – „Apie mylėtiną Bažnyčios santarvę". Tačiau šį traktatą vargu ar galima laikyti raginimu imtis pozityvių veiksmų. Apie tokius veiksmus Erazmas tuo metu nebemąstė.

Dauguma klausimų Erazmui pavyksta rasti nuosaikiai konservatyvias formuluotes. Net ceremonijų atžvilgiu jo nuomonė nebėra vien neigiama. Jis taria gerą žodį net apie pasninką, kuriuo visados bjaurėjosi[26], apie relikvijų garbinimą, apie bažnytines šventes. 1523 m., paprašytas bičiulio, jis parašė Mišių tekstą Loreto Dievo Motinos garbei[27]. Tačiau jose nė žodžiu neužsimena apie šventųjų namų stebuklą, o palydimasis laiškelis bičiuliui pradedamas šitaip: „Na, štai, dabar gal tikiesi, kad, tau paliepus, Erazmas ims net vidury turgaus šokti." Šventųjų garbinimo jis nenori panaikinti: stabmeldystės pavojaus šis garbinimas jau nebekelia. Net paveikslus yra linkęs palikti: „tas, kuris atima iš gyvenimo paveikslus, atima ir didžiausią malonumą; dažnai mes daugiau pamatome paveiksluose, nei suvokiame iš raštų." Kristaus substanciško buvimo Eucharistijoje klausimu Erazmas laikosi katalikų požiūrio, tačiau be didelio užsidegimo, remdamasis tik vieningu Bažnyčios sutarimu ir dar todėl, kad negali patikėti, jog Kristus, būdamas tiesa ir meilė, taip ilgai būtų leidęs savo sužadėtinei daryti tokią bjaurią klaidą ir vietoj Jo paties garbinti duonos žiauberę. Jei ne tie argumentai, jis iš bėdos galėtų priimti ir Ekolampadijaus požiūrį[28].

Bazelio laikais radosi vienas pačių skaidriausių ir maloniausių mora-

linių Erazmo traktatų – *Institutio christiani matrimonii*, „Apie krikščionišką santuoką", parašytas 1526 m[29] ir dedikuotas Anglijos karalienei Kotrynai Aragonietei. Jei nepaisysime tam tikro daugžodžiavimo, bylojančio apie autoriaus senatvę, šis veikalas sukurtas visai tokia pat dvasia kaip *Enchiridion*. Vėliau Marijai Vengrei parašomas traktatas *De vidua christiana*, „Apie krikščionę našlę", irgi nepriekaištingas, tačiau ne toks įdomus[30].

Senosios Bažnyčios gynėjų visa tai nenuginklavo. Jie rėmėsi tuo iš „Pašnekesių" aiškiu ir iškalbingu Erazmo tikėjimo paveikslu, kurio negalėjai vadinti grynai katalikišku. Iš *Colloquia* buvo pernelyg aiškiai matyti: nors žodžiais Erazmas ir pageidavo viską palikti kaip buvę, Katalikų Bažnyčiai gyvybiškai svarbūs įsitikinimai nebuvo jam visai prie širdies. Todėl tad vėliau, perkratinėjant Erazmo raštus, *Colloquia* ištisai buvo įtraukti į Indeksą – drauge su *Moria* ir kai kuriais kitais kūriniais. Likusieji veikalai yra *caute legenda*, atsargiai skaitytini. Daug kas atmesta iš Naujojo Testamento „Anotacijų", iš „Parafrazių" ir „Apologijų", visai mažai kas – iš *Enchiridion*, iš *Ratio verae theologiae* ir net iš *Exomologesis*. Tačiau tuo metu kova prieš gyvą Erazmą jau buvo baigusi siautėti.

Kol jis dar Bazelyje ar kurioje nors kitoje vietoje tūnojo kaip centras didelės dvasinės grupės, kurios galybės kaip tik todėl neįmanoma buvo pasverti, kad ji nesireiškė kaip viena kariaujančių partijų, tol negalėjai žinoti, kur jis pasisuks, kokią įtaką jo dvasia dar padarys Bažnyčiai. Erazmas liko darbo kambarėlyje užsidariusiu protų valdovu. Jis buvo taip nekenčiamas, kiekvienas jo žodis ir darbas buvo taip sekamas, kaip nutinka tik tiems, kurie pripažįstami didžiais. Netilo priešų choras, vertęs Erazmui kaltę už visą Reformaciją. Girdi, jis padėjęs kiaušinius, kuriuos išperėję Liuteris su Cvingliu[31]. Erazmas piktinosi, matydamas vis naujus menkadvasiškus, piktavališkus ir kvailus mėginimus kovoti su juo[32]. Konstance vienas daktaras vien tam laikė pasikabinęs ant sienos Erazmo portretą, kad galėtų į jį spjaudyti, kada tik eidavo pro šalį. Erazmas juokais lygina savąjį likimą su lemtimi šventojo Kasijono, mokinių užbadyto rašomosiomis lazdelėmis. „Argi jis nebuvo ilgus metus nesuskaitomos daugybės žmonių mirtinai badomas plunksnomis ir liežuviais, argi jis negyveno, tverdamas kankinimus ir laukdamas nesulaukdamas, kada mirtis jiems padarys galą?" Užpuldinėjimai Erazmą skaudžiai ir giliai žeidė. Bet jis niekados neįstengė liautis nekurstęs kitų jį užpuldinėti.

ERAZMAS PASISAKO PRIEŠ HUMANISTŲ PAGONYBĘ IR PERDĖTĄ KLASICIZMĄ. *CICERONIANUS,* 1528 M. TAIP JIS ĮGYJA NAUJŲ PRIEŠŲ. BAZELYJE NUGALI REFORMACIJA. ERAZMAS TRAUKIASI Į FREIBURGĄ, 1529 M. KĄ ERAZMAS MANO APIE REFORMACIJOS REZULTATUS.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

Nėra būdingesnio ženklo, koks nepriklausomas Erazmas liko visų savojo laiko sąjūdžių atžvilgiu, už tą faktą, kad jis pradėjo kovą ir humanistų stovykloje. 1528 m. Frobeno spaustuvėje (jos savininkas Jonas Frobenas neseniai buvo miręs) viena knyga buvo išleisti du Erazmo dialogai: vienas apie teisingą lotynų ir graikų kalbos tarimą, o kitas, antrašte *Ciceronianus*, – apie geriausius raiškos būdus, kitaip tariant, – apie rašymą ir kalbėjimą lotyniškai. Abu jie įrodė, kad Erazmas dar nė trupučio nepraradęs savojo gyvumo ir sąmojingumo. Pirmasis traktatas buvo grynai filologinis ir padarė didelę įtaką savo srityje, o antrasis dar buvo ir satyrinis. Jis turėjo ilgą priešistorę.

Kultūros išsigelbėjimą Erazmas visados matė klasikos studijose, tačiau tos studijos privalėjo tarnauti tyrai krikščionybei. Nuoširdus etinis jausmas vetė jį baisėtis kokio nors Poggio nešvankybėmis ir ankstesniųjų italų humanistų amoralumu[1]. Sykiu subtilus ir natūralus skonio jausmas jam sakė, kad išsigelbėjimo negali atnešti pedantiškas ir vergiškas Antikos modelių mėgdžiojimas. Erazmas lotynų kalbą pernelyg gerai išmanė, kad būtų buvęs griežtai klasiškas; jo lotynų kalba buvo gyva ir jai buvo reikalinga laisvė. Dar ankstyvais laikais jo raštuose aptinkame šaipymosi iš perdėtų lotynų kalbos puristų: vienas jų, girdi, pareiškęs, kad neseniai aptiktas Cicerono fragmentas esąs perdėm barbariškas; „iš visų rašytojų rūšių man užvis atgrasiausi Cicerono beždžionės.“[2]

Greta didelių lūkesčių, kuriuos Erazmas išgrynintos krikščionybės požiūriu siejo su klasikos studijomis, jis regėjo ir vieną pavojų: „kad dangstydamasi atgimstančia (*renascentis*) senąja literatūra, galvą mėgina kaišioti pagonybė, lygiai kaip ir tarp krikščionių esama tokių, kurie tik žodžiais pripažįsta Kristų, o iš vidaus alsuoja pagonybe.“ Taip jis 1517 m. rašo Capito[3]. Italijoje pernelyg išimtinai ir pernelyg pagoniškai atsidedama *bonae literae*. Savąja užduotimi Erazmas laikė stengtis, kad *bonae literae*, „kuri Italijoje iki šiol buvo beveik pagoniška, įprastų kalbėti apie Kristų.“[4]

Kaip turėjo būti nemalonu Erazmui, kad kaip tik Italijoje vienu atsikvėpimu jam buvo ir prikišamos erezijos, ir abejojama jo, kaip mokslininko, žiniomis bei garbingumu: kad jis kaltinamas plagiatu ir savanaudišku sukčiavimu. Erazmas dėl to skundžiasi Aleandrui, manydamas, kad jis bus čia pridėjęs ranką[5].

1527 m. spalio 13 dienos laiške[6] vienam Alkalos universiteto profesoriui aptinkame pirmuosius *Ciceronianus* apmatus. Greta tų, kurie dėl tikrojo tikėjimo nekenčia klasikos studijų, rašo Erazmas, „neseniai iš užuoglaudos išlindo dar nauja priešų rūšis. Tiems nepatinka, kad *bonae literae* kalba apie Kristų, tarytum elegantiška gali būti tik tai, kas pagoniška. Jų ausims *Jupiter optimus maximus* skamba dailiau nei *Jesus Christus redemptor mundi*, o *patres conscripti* – maloniau nei *sancti apostoli*... Jų nuomone, didesnė gėda nebūti cicerononininku, negu nebūti krikščionimi, tarytum Ciceronas, šiandien atgijęs, apie krikščioniškus dalykus kalbėtų kitokiais žodžiais, nei savaisiais laikais kalbėjo apie *savo* religiją!.. Ką gi reiškia tas šlykštus puikavimasis ciceronininko vardu? Pasakysiu jums trumpai ir tarytum į ausį: tuo baltalu jie dangsto pagonybę, kuri jiems naudingesnė nei Kristaus garbė.“ Cicerono stiliaus Erazmas anaiptol nelaiko idealiu. Jam labiau prie širdies solidesnė, glaustesnė, raumeningesnė, ne tokia išpuoselėta, vyriškesnė raiška. Erazmas, kartais turėjęs per dieną parašyti knygą, neturi laiko gludinti savo stiliaus, kartais laiko pristinga net perskaityti, kas parašyta... „Kokia man nauda iš dubenėlio tuščių žodžių, iš tos dešimties kitos žodžių, prisilesiotų iš Cicerono: man reikalinga visa Cicerono siela.“ Tai vis beždžionės, tik juoko vertos. Mat kur kas rimtesnis už tuos dalykus esąs bruzdėjimas dėl vadinamosios naujosios evangelijos, apie kurį jis toliau ir pradeda pasakoti laiške.

Šitaip jis, įsileidęs į visas savąsias polemikas ir nuožmias apologijas, dar sykį pasidarė sau malonumą, leisdamas įsisiūbuoti savo pašaipai, – tačiau, kaip ir „Pagiriamajame žodyje“ ar „Pašnekesiuose“, sutaurintai mažne aistringai rimtos krikščioniškos nuostatos ir natūralaus saiko jausmo. *Ciceronianus* yra gebėjimo atsikirsti, įvairiapusių žinių, įtikinamos iškalbos, lengvo tvarkymosi su argumentų lobynu šedevras[7]. Ramiai, bet vis dėlto gyvai ir plačiai plaukia ilgas pašnekesys, kuriame dalyvauja Buleforas, perteikiąs Erazmo nuomonę, Hipologas,

susidomėjęs klausinėtojas, ir Nosoponas, uolus ciceronininkas, kuris, trokšdamas išsaugoti visiškai tyrą dvasią, per pusryčius suvalgo dešimt razinų.

Galbūt ir nelabai tinkama buvo tai, kad, kurdamas Nosopono paveikslą, Erazmas veikiausiai taikėsi į asmenį, nebegalėjusį atsikirsti: į Kristupą Longolijų, mirusį jau 1522 m.

Centrinė *Ciceronianus* vieta yra ta, kur Erazmas atkreipia dėmesį į perdėtai uolaus klasicizmo pavojų krikščionių tikėjimui. Tai reiškiama jau ir pačia antrašte, jei atminsime, kad priešpriešą *Ciceronianus–Christianus* perėmė iš savo pamėgtojo Jeronimo, kuris jau ir pats jautėsi priverstas rinktis vieną jų[8]. Dialoge primygtinai nuskamba: „Pagonybė, patikėk, Nosoponai, tai pagonybė čia taip keri mūsų sielą. Mes tik vadinamės krikščionimis." Kodėl klasikos posakis mums skamba geriau nei Biblijos citata: „corchorum inter olera", „žliūgė tarp žolynų" – geriau nei „Saulius tarp pranašų"? Kaip ciceronistinio absurdo pavyzdį Erazmas pateikia dogminio teiginio vertimą į klasikinę lotynų kalbą. *Optimi maximique Iovis interpres ac filius, servator, rex, juxta vatum responsa, ex Olympo devolavit in terras*, – tai turėtų reikšti: „Jėzus Kristus, Žodis ir amžinojo Tėvo Sūnus, kaip skelbė pranašai, atėjo į pasaulį". Tokia maniera iš tikrųjų rašė daugelis humanistų.

Ar suvokė Erazmas, kad čia jis kilo į kovą su savo paties praeitimi? Argi ne dėl to paties jam priekaištavo priešininkai, kai barė, kam jis *Logos* verčia ne *Verbum*, o *Sermo*? Juk tai irgi buvo kėsinimasis į gyvą krikščionybės sąvoką, pakeičiant ją labiau klasikiniu žodžiu. Argi jis pats nepageidavo, kad būtų taisoma bažytinių himnų metrika[9], – ką ir kalbėti apie jo paties klasicistines, Marijai ir šventiesiems skirtas odes ir pajanus? Ir argi jo neigiamas požiūris į klasikinių posakių pamėgimą buvo nukreiptas prieš ką nors labiau nei prieš jo paties *Adagia*?

Čia regime senyvo amžiaus sulaukusį Erazmą, bežengiantį tokiu reakcijos taku, kuris jį galiausiai būtų galėjęs toli nuvesti nuo humanizmo. Kovodamas su humanistiniu purizmu, jis yra krikščioniškojo puritonizmo pirmtakas.

Kad ir kaip ten būtų, dėl tų patyčių Erazmą užgriuvo nauja šmeižtų banga. Bembo ir Sadolet, kaip ir pats Erazmas – tikri lotynų kalbos meistrai, dėl to galėjo šypsotis, tačiau karštakošis Julijus Cezaris Skaligeris įsi-

smarkavo, ypač geisdamas atkeršyti už išniekintą Longolijaus atminimą. Viskas baigėsi tuo, kad Erazmo idėja, jog jis esąs persekiojamas, gavo naujo peno: ir jis vėl manė, kad už visų kitų slepiasi Aleandras. „Italai kursto prieš mane imperatoriaus rūmus", – rašė jis 1529 m.[10] Tačiau apie kitus jis rašo juokaudamas: „dabar vis dėlto, kaip moko Budėjus, pradedu dar keisti savo stilių ir, sekdamas Sadolet ir Bembo pavyzdžiu, darausi ciceronininkas!"[11] Negana to, net pačioje gyvenimo pabaigoje prasidėjo nauja kova su italais, puldinėjusiais jį dėl to, kad jis užgavo jų tautinį išdidumą: „visur platindami atgrasius šmeižikiškus raštus, jie siautėja prieš mane, kaip prieš Italijos ir Cicerono priešą."[12]

Kaip pats Erazmas sakė, jam pradėjo grėsti didesni nemalonumai. Padėtis Bazelyje jau kelerius metus vystėsi kryptimi, kėlusia jam sielvartą ir nerimą. Įsikūręs čia 1521 m., jis dar galėjo manyti, kad vyskupas, senasis Kristupas Utenheimietis, didis Erazmo gerbėjas ir jo pakraipos žmogus, remiamas tokių vyrų, kaip jų abiejų artimas bičiulis Ludwigas Beras, įstengs Bazelyje įvykdyti tokią reformaciją, kokios jie visi geidė: pašalinti akivaizdų piktnaudžiavimą, nepasitraukiant iš Bažnyčios glėbio. Kita vertus, kaip tik tais pačiais 1521 metais baigėsi miesto tarybos vadavimasis iš vyskupo valdžios, vykęs jau nuo 1501 m., kai Bazelis prisijungė prie Šveicarijos Konfederacijos. Nuo dabar miestui vadovavo taryba, sudaryta nebe iš vienų aristokratų. Mėgindamas išlaikyti katalikybę, vyskupas veltui sudarė sąjungą su savo kolegomis, Konstancos ir Lozanos vyskupais. Mieste vis labiau įsitvirtino naujasis mokymas. Tačiau kai 1525 m. buvo prieita iki viešų išpuolių prieš katalikų pamaldas, taryba pasidarė apdairesnė, toliau mėgino atsargiau reformuoti Bažnyčią.

To norėjo ir Ekolampadijus. Jo santykiai su Erazmu buvo gana delikatūs. Kitados Erazmas pats tam tikra linkme pakreipė impulsyvaus ir nenustygstančio jauno vyro teologinę mąstyseną. 1520 m. staiga sumanęs ieškoti priebėgos vienuolyne, šis ryžtingai aiškinosi Erazmui, laisvę varžančių įžadų priešininkui, kodėl žengiąs šį žingsnį[13]. Koks pakitęs buvo juodviejų santykis, po dvejų metų jiedviem vėl susitikus Bazelyje! Ekolampadijus, pasitraukęs iš vienuolyno, dabar tapęs įsitikinusiu naujojo mokymo šalininku ir skelbėju, o Erazmas, kaip pats to norėjo – didysis žiūrovas. Su senuoju bendražygiu Erazmas laikėsi šaltokai, o šiam vis toliau žengiant, vis labiau nuo jo traukėsi. Vis dėlto Erazmas laikėsi vi-

durio ir 1525 m. davė nuosaikių patarimų vėl senosios Bažnyčios pusėn linkstančiai tarybai.

Senasis vyskupas, paskutiniaisiais metais jau nebererezidavęs mieste, 1527 m. pradžioje pasiprašė katedros kapitulos atleisti jį iš pareigų, o netrukus ir mirė. Tada įvykiai pradėjo klostytis sparčiai. Vyskupo įpėdinis negalėjo pradėti pareigų eiti pačiame Bazelyje. 1528 m. Bernui tapus reformuotu miestu, Ekolampadijus ėmė reikalauti, kad ir Bazelis apsispręstų. Nuo 1528 m. pabaigos miestas gyveno ant pilietinio karo slenksčio. Miestiečių sukilimas nutraukė tarybos priešinimąsi, iš jos buvo išvyti nariai katalikai. 1529 m. vasario mėnesį senoji pamaldų tvarka buvo uždrausta, paveikslai pašalinti iš bažnyčių, vienuolynai uždaryti, universitete mokslas nutrauktas. Ekolampadijus tapo pirmuoju katedros pamokslininku ir Bazelio bažnyčios vadovu. Šiai bažnyčiai jis netrukus parengė regulą. Naujasis vyskupas liko Porantriuji mieste, katedros kapitula pasitraukė į Freiburgą.

Šitaip ir Erazmui atėjo akimirka, kai teko išvykti. Jo padėtis 1529 m. Bazelyje atrodė šiek tiek panaši į tą, kurioje jis buvo atsidūręs 1521 m. Levene, – tik čia viskas buvo priešingai. Andai katalikai mėgino mobilizuoti jį prieš Liuterį, dabar evangelikai geidė jį išlaikyti Bazelyje. Mat jo vardas vis dar tebebuvo vėliava. Pasilikdamas Erazmas būtų sustiprinęs reformuotojo Bazelio pozicijas. Viena vertus, būtų buvę taip samprotaujama: jeigu jis neitų išvien su reformatoriais, jau seniai būtų išvykęs iš miesto. Kita vertus, jo figūra atrodė esanti nuosaikumo garantas, tad galėjo pritraukti daugelį abejojančiųjų[14].

Taigi ir vėlei stengdamasis išsaugoti savo nepriklausomybę Erazmas turėjo keisti gyvenamąją vietą. Šįkart tai jam buvo nemenkas vargas. Senatvė ir ligos privertė nenuoramą tapti sėsliu. Numanydamas, kad turės keblumų su miesto valdžia, jis paprašė erhercogo Ferdinando, vietoj savo brolio Karolio V valdantį Vokietijos imperiją ir šiuo metu kaip tik atvykusį į Špėjerio reichstagą, išduoti jam leidimą nekliudomai keliauti per visą imperiją ir dar atsiųsti kvietimą apsilankyti pačiuose erchercogo rūmuose, nors tuo kvietimu visai neketino naudotis. Priebėga Erazmas pasirinko netoli esantį Freiburgą in Breisgau, tiesiogiai valdomą griežtos austrų dinastijos rankos, kur jam nereikėjo būgštauti, kad reikalai gali pasisukti ta pačia linkme kaip Bazelyje. Be to, tuo metu buvo kaip tik

toks laikų lūžis, kai atrodė, kad imperatoriaus valdžia ir katalikai Vokietijoje vėl smarkiai ima viršų.

Erazmas nenorėjo ar negalėjo nuslėpti, kad išvyksta. Brangiausią savo nuosavybę išsiuntė pirma savęs, o visiems dėl to pastebėjus, kad rengiasi į kelionę, tyčia pasikvietė Ekolampadijų pasikalbėti atsisveikinant. Reformatorius pareiškė Erazmui savo nuoširdų ir bičiulišką prielankumą, kurio šis neatstūmė, tik leido sau tarstelti, jog kai kuriais dogminiais klausimais juodviejų požiūriai skiriasi. Ekolampadijus mėgino sulaikyti Erazmą, kad šis neišvyktų, o pasirodžius, kad apie tai kalbėti jau per vėlu, dar pašnekino jį bent vėliau grįžti į Bazelį. Jiedu atsisveikino, paspausdami vienas kitam rankas. Erazmas buvo ketinęs palikti Bazelį, išplaukdamas iš nuošalios prieplaukos, tačiau taryba to neleido: jis turįs išvykti iš įprastos vietos greta Reino pilies. Gausi minia žiūrėjo, kaip jis, lydimas kelių bičiulių, 1529 m. balandžio 13 dieną sėdo į laivą, tačiau nieko bloga jam nenutiko[15].

Iš priėmimo Freiburge jis galėjo pamatyti, jog, kad ir kas būtų nutikę, jis vis dar tebėra visų pagarbą ir susižavėjimą keliąs literatūros kunigaikštis. Taryba leido jam naudotis dideliais, nors dar nebaigtais namais, statytais pačiam imperatoriui Maksimilijonui; vienas teologijos profesorius pasiūlė Erazmui savąjį sodą. Antonie Fuggeris, žadėdamas tam tikrą metinę pinigų sumą, įkalbinėjo jį vykti į Augsburgą. Beje, Erazmas Freiburgo anaiptol nelaikė nuolatine gyvenamąja vieta. „Nusprendžiau šią žiemą pratupėti čia ir išskristi su kregždėmis ten, kur Dievas mane pašauks.“[16] Tačiau netrukus jis pamatė, kiek daug pranašumų turi Freiburgas. Oras, kuriam Erazmas buvo toks jautrus, čia jam tiko, o miesto padėtis itin buvo paranki tuo atveju, jeigu, aplinkybėms susiklosčius, tektų trauktis į Prancūziją arba grįžti Reinu žemyn į Nyderlandus, kur daugelis vis nesiliovė jo kvietę. 1531 m. Erazmas pats Freiburge nusipirko namus[17]. Vienas pačių geriausių jo bičiulių, Ludwigas Beras, atvyko ten jam įkandin iš Bazelio.

Senasis Erazmas Freiburge, vis labiau kamuojamas kankinamų skausmų, kur kas labiau nusivylęs nei tada, kai 1521 m. paliko Leveną, laikąsis aiškiau apibrėžtos pozicijos, – tas Erazmas visu balsu prabils į mus tuomet, kai bus išleistas visas jo tų metų susirašinėjimas[18]. Iš jokios kitos Erazmo gyvenimo atkarpos nėra išlikę tiek daug medžiagos,

leidžiančios pažinti jo kasdienį triūsą ir mintis, kaip būtent iš tų metų. Nesustojo darbas didžiojoje mokslininko dirbtuvėje, kurioje Erazmas valdė savuosius rankraščių ieškančius, juos kopijuojančius ir peržiūrinėjančius *famuli*, iš kurios jis po visą Europą siuntinėjo savo pasiuntinius su laiškais. Bažnyčios tėvų leidimo bare dar pasirodė Bazilijus ir naujos Jono Auksaburnio bei Kiprijono laidos; Erazmo parengtų spaudai klasikos autorių gretas papildė Aristotelio veikalai. Dar tris kartus jis peržiūrinėjo *Colloquia*, vieną kartą – *Adagia* ir Naująjį Testamentą. Ir toliau po jo plunksna radosi ir proginiai moralinio teologinio ar politinio teologinio pobūdžio raštai.

Reformacijos reikalas jam tapo visiškai svetimas. *Pseudevangelici*, – taip jis tyčiodamasis vadina reformuotuosius. „Liuterio bažnyčioje galėjau būti vienas korifėjų, – rašo jis 1528 m., – bet buvau veikiau linkęs užsitraukti visos Vokietijos neapykantą nei pasitraukti iš Bažnyčios bendruomenės." „Reikėjo iš pat pradžių neskirti tiek dėmesio Liuterio pasirodymui, tada gaisras nebūtų taip smarkiai išplitęs."[20] Jis nuolat ragino teologus palikti nuošalyje smulkiuosius klausimus, susijusius daugiau su išoriniais dalykais, o ne su maldingumu, ir gręžtis į Rašto versmes[21]. Dabar jau buvo per vėlu. Miestai ir kraštai jungėsi į vis glaudesnes sąjungas už arba prieš Reformaciją. „Jeigu jūs, ko tikrai nelinkėčiau, – rašo jis 1530 m. Sadolet[22], – pamatysite, kad pasaulyje kyla kraupūs sujudimai, lemtingi ne tiek Vokietijai, kiek Bažnyčiai, prisiminkite, kad Erazmas juos pranašavo." Reiniškiui jis ne sykį kartojo, girdi, jeigu būtų numatęs, kad ateina tokie laikai, kaip dabar jų gyvenami, daugelio dalykų nebūtų rašęs arba būtų juos rašęs kitaip[23].

„Pažvelkit, – šūkteli jis, – į tą evangeliškąją liaudį, gal ji kartais pasidarė geresnė? Gal ji mažiau linkusi į prabangą, smagybes ir pinigo godulį?" „Parodykit man bent vieną, kurį toji evangelija iš girtuoklio padarė saikuoliu, iš patrakėlio – nuolaiduoliu, iš gobšuolio – geradariu, iš begėdžio – garbingu žmogum. Aš jums parodysiu ne vieną, kuris pasidarė net blogesnis, nei buvęs." Dabar, girdi, paveikslai išmesti iš bažnyčių ir Mišios panaikintos (jis pirmiausia turi galvoje Bazelį): ar vietoj to radosi kas nors geresnio? „Niekados nevaikščiojau į jų bažnyčias, bet mačiau juos retsykiais grįžtančius po pamokslo, nelyg piktos dvasios pagautus; iš visų veidų bylojo keistas nuožmumas ir įniršis, ir tik vienas

vienintelis senelis deramai pasisveikino su manimi, buvusiu kelių aukštakilmių vyrų draugijoje."[24]

Erazmas nekentė visiško tikrumo dvasios, taip neatskiriamos nuo reformatorių. „Tebūnie sau Cvinglis su Buceriu Dvasios apimti, Erazmas yra tiktai žmogus, neįstengiąs suvokti, kas yra iš Dvasios."[25]

Buvo grupė reformatų, kuriems Erazmas savosios esybės gelmėse buvo artimesnis nei Liuterio ir Cvinglio šalininkams ir jų nepaslankiam dogmatizmui: tą grupę sudarė anabaptistai. Erazmas atmetė mokymą, dėl kurio ši grupė gavo savąjį vardą, jam atgrasūs buvo šios grupės anarchistiniai bruožai[26]. Jis pernelyg paisė išorinio dvasinio orumo, kad galėtų tapatintis su šia taisyklių nepripažįstančia bendruomene. Tačiau Erazmas nebuvo aklas, jis matė, kokie rimti jų doroviniai siekiai, ir simpatizavo jų gręžimuisi nuo pasaulio ir kantrybei, su kuria jie kentė priespaudą. „Visi juos labiau nei bet ką giria už gyvenimo nekaltybę", – rašo jis 1529 m.[27] Pačioje Erazmo gyvenimo pabaigoje nutiko fanatiškųjų anabaptistų smurtinio revoliucinio sukilimo epizodas; savaime aišku, kad Erazmas apie jį kalba tik su siaubu.

Vienas geriausių šiandieninių Reformacijos istorikų, Walteris Köhleris, vadina Erazmą vienu anabaptizmo dvasinių tėvų[28]. Ir iš tikrųjų vėlesnėje, taikioje anabaptizmo raidoje esama svarbių bendrų bruožų su Erazmo mintimis: polinkio pripažinti laisvą valią, tam tikrų racionalistinių tendencijų, priešingumo išskirtinės Bažnyčios sampratai. Panašu, kad galima įrodyti, jog Pietų Vokietijos anabaptistas Hansas Denkas kai kurias idėjas tiesiogiai bus perėmęs iš Erazmo. Tačiau šis idėjų bendrumas veikiausiai pagrįstas religinės savimonės savitumais Nyderlanduose, iš kurių Erazmas kilęs ir kur anabaptizmo dvasia rado tokią reikšmingą dvasinę dirvą. Pats Erazmas šio ryšio tikrai nesuvokė.

Esama keisto liudijimo, kaip pasikeitė Erazmo nuostata senosios ir naujosios Bažnyčių atžvilgiu. Anksčiau jis taip ilgai priekaištavo senosios Bažnyčios šalininkams, kad jie nekenčia ir mėgina užgniaužti jam taip brangią *bonae literae*, o dabar jis dėl to paties priekaištauja evangelikų partijai. „Visur, kur viešpatauja liuteronybė, nyksta literatūros studijos." „Kitaip kam gi Liuteriui ir Melanchtonui reikėtų, – daro jis keistai neteisingą išvadą, – taip primygtinai kviesti žmones, kad jie iš naujo pamiltų literatūrą?.." Palygink, girdi, Vitenbergo universitetą su Leveno ar

Paryžiaus universitetais!.. Spaustuvininkai tvirtiną, kad iki pasirodant tai evangelijai, jie greičiau parduodavę 3000 veikalo egzempliorių, nei dabar parduodą 600. Argi tai nesąs dar vienas įrodymas, kaip klestinčios studijos![29]

VISUR PAŪMĖJA PRIEŠTARAVIMAI, TAČIAU VOKIETIJOJE DAR ILGUS METUS NĖRA ATVIRŲ SUSIRĖMIMŲ. ERAZMAS BAIGIA RAŠYTI *ECCLESIASTES*. FIŠERIO IR MORO MIRTIS. ERAZMAS GRĮŽTA Į BAZELĮ, 1535 M. PLANAI KELTIS Į BURGUNDIJĄ ARBA BRABANTĄ. POPIEŽIUS PAULIUS III PAGEIDAUJA, KAD JIS DALYVAUTŲ BŪSIMAJAME VISUOTINIAME BAŽNYČIOS SUSIRINKIME. ERAZMAS ATSISAKO SIŪLOMŲ MALONĖS ŽENKLŲ. *DE PURITATE ECCLESIAE*. PABAIGA, 1536 M. LIEPOS 12 D.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

Paskutiniaisiais Erazmo gyvenimo metais visi didieji klausimai, laikę įtampoje pasaulį, ėmė sparčiai griežtėti ir grėsmingėti. Visur, kur anksčiau dar atrodė įmanomas kompromisas ar vienybės atnaujinimas, dabar ėmė rastis smarkūs konfliktai, apibrėžtos partinės grupuotės, privalomos formulės. 1529 m. pavasarį Erazmui ruošiantis išvykti iš Bazelio, stipri katalikų dauguma per Špėjerio reichstagą pasiekė, kad evangelikams palankūs 1526 m. reichstago sprendimai būtų atšaukti, o iš jų vien liuteronams būtų palikta tai, ką jie jau turėjo, uždraudžiant bet kokias tolesnes permainas ar naujoves. Cvinglininkams ir anabaptistams nebeturėjo būti rodoma jokia pakanta. Iškart po reichstago paskelbtas įžymiausių evangelikų valdovų ir miestų protestas, nuo to laiko davęs vardą apskritai visiems antikatalikams (1529 m. balandžio 19 d.). Skilimas vyksta ne vien tarp imperijos katalikų ir protestantų. Dar tais pačiais metais atrodė, kad komunijos klausimas taps neįveikiamu tikros Cvinglio ir Liuterio šalininkų vienybės barjeru. Po teologinio pašnekesio Marburge Liuteris atsisveikino su Cvingliu tokiais žodžiais: „Jūsiškė dvasia kitokia nei mūsiškė."

Šveicarijoje kilo pilietinis karas tarp katalikiškųjų ir evangeliškųjų kantonų, tik trumpam sustabdytas 1-osios Kapelio taikos. Kambrė ir Barselonos sutartys, 1529 m. krikščionijoje laikinai atkūrusios bent politinę taiką, nebegalėjo taip, kaip 1516 m. santarvė, paskatinti senelį Erazmą džiūgauti, kad artėja aukso amžius. Lygiai po mėnesio turkai stovėjo prie Vienos.

Visa tai turėjo Erazmą vis labiau liūdinti ir bauginti. Tačiau jis laikėsi nuošaliai. Skaitant to meto jo laiškus, labiau nei bet kada patiri įspūdį, kad jis, nors ir kokios plačios bei gyvos dvasios būdamas, vis dėlto labai nutolęs nuo didžiųjų epochos įvykių. Anapus apibrėžto, su jo idėjomis ar juo pačiu susijusių interesų rato, Erazmo suvokimas miglotas ir menkas. Jei jis dar įsikiša į ginčus aktualiais klausimais, tai tik moraliniu požiūriu, kalba abstrakcijomis, nieko nepabrėždamas: jo *Consultatio* apie dalyvavimą kare su turkais (1530 m. kovas) pateiktas kaip 28 psalmės aiškinimas ir toks nekonkretus, kad pabaigoje Erazmas pats vietoj skaitytojo klausiamai šūkteli: Bet sakyk aiškiai, kaip manai: turi ar neturi būti kariaujama?[1]

1530 m. vasarą, prižiūrint pačiam imperatoriui, reichstagas dar kartą susirenka Augsburge, mėgindamas „pasiekti dorą taiką ir krikščionišką tiesą". Augsburgo išpažinimas, Melanchtono pernelyg menkai ginamas, reichstage perskaitomas, paneigiamas ir imperatoriaus atmetamas.

Erazmas visuose šiuose įvykiuose nedalyvauja. Daugelis laiškais ragino jį atvykti į Augsburgą; tačiau Erazmas veltui laukė paties imperatoriaus kvietimo. Įkalbinėjamas imperatoriaus patarėjų, jis iki rudens, kitaip sakant, iki reichstago pabaigos, atidėjo planuotą išvykimą į Brabantą[2]. Tačiau Erazmas nereikalingas, kai priimamas griežtas represinis sprendimas, kuriuo imperatorius lapkričio mėnesį užbaigia reichstago posėdžius.

Didžiosios grumtynės Vokietijoje rodėsi visai priartėjusios. Kaip atsakas į Augsburgo sprendimus susidarė Šmalkaldeno sąjunga, suvienijusi visas protestantiškas teritorijas ir miestus priešintis imperatoriui. Tais pačiais metais (1531) Cvinglis žuvo kautynėse prie Kapelio su katalikų kantonais, netrukus Bazelyje mirtis užklupo ir Ekolampadijų. „Gerai, – rašo Erazmas, – kad abu vadovai žuvo. Jeigu Marsas jiems būtų buvęs palankus, mums būtų buvę baigta."[3]

Šveicarijoje nusistovėjo tam tikra pusiausvyra, bent jau paliaubos; Vokietijoje neišvengiamas susirėmimas buvo atidėliojamas dar ilgus metus. Imperatorius suvokė, kad, norėdamas sutelkti pajėgas prieš vokiečių protestantus, pirma turi paskatinti popiežių sušaukti Visuotinį Susirinkimą, privalantį pašalinti jau pripažintas Bažnyčios gyvenimo negeroves. Niurnbergo religinė taika (1532 m.) buvo tokio imperatoriaus politikos posūkio rezultatas.

Galėjo atrodyti, kad netrukus vis dėlto žodis priklausys saikingų reformų ir kompromiso šalininkams. Tačiau Erazmas buvo per senas, kad dar norėtų aktyviai dalyvauti priimant sprendimus. Tiesa, 1533 m. jis dar rašo traktatą „Apie mylėtiną Bažnyčios santarvę"[4], kaip ir *Consultatio de bello Turcis*, pateikiamą 83-os psalmės komentaro pavidalu. Tačiau regisi, tarytum taip ilgai tvėręs senasis jo stiliaus gyvumas ir įtaigumas dabar vis dėlto būtų pradėjęs menkti. Tas pat pasakytina ir apie veikalą „Apie pasirengimą mirti"[5], sukurtą tais pačiais metais. Erazmo skambesys silpsta.

Pagrindinis dėmesys tais metais buvo skiriamas užbaigti didžiajam darbui, kuris jam labiau už kurį kitą reiškė galutinį ir apibendrinamąjį moralinės teologijos idėjų išdėstymą: *Ecclesiastes*, arba apie pamokslų sa-

kymą[6]. Pamokslų sakymą Erazmas visados laikė garbingiausia teologo paskirtimi. Coletą ir Vitrarijų jis labiausiai vertino už pamokslininkų dovaną[7]. Jau 1519 m. bičiulis Janas Becaras van Borselenus įkalbinėjo Erazmą, kad šis po *Enchiridion* apie krikščionį karį ir *Institutio* apie krikščionį valdovą dar parašytų teisingą pamokymą apie krikščionį pamokslininką. Vėliau, vėliau, žadėjo Erazmas: dabar turiu per daug darbų, bet tikiuosi greitai galėsiąs pradėti. 1523 m. jis jau buvo apmetęs schemą ir šį bei tą tam veikalui užsirašęs. Kūrinys buvo dedikuotas Jonui Fišeriui, Ročesterio vyskupui, didžiam Erazmo bičiuliui ir giminingos dvasios vyrui, kuris jau 1525 m. apie tą traktatą teiravosi ir ragino Erazmą rašyti[8]. Veikalas pamažu augo ir pavirto didžiausios apimties paties Erazmo rašytu kūriniu: ne veikalas, o giria, *operis sylvam*, kaip jis pats sako. Pasitelkdamas neišsemiamą gausybę pavyzdžių, iliustracijų, schemų Erazmas čia keturiose knygose aptaria gerų ir tinkamų pamokslų sakymo meną. Bet ar buvo įmanoma, kad veikalas, Erazmo sumanytas 1519 m. ir taip ilgai rašytas tuomet, kai pats Erazmas pamažu atsisakė savo ankstesniųjų metų narsybės, 1535 m. dar būtų buvęs toks pat apreiškimas, koks kitados buvo *Enchiridion*?

Ecclesiastes yra kūrinys pagaliau pailsusios dvasios, nebeįstengiančios aštriai reaguoti į savo laikų reikmes. Erazmas tikisi, kad teisingas, suprantamas, skoningas mokymas deramu pamokslavimo būdu, laikantis Evangelijos grynumo, gali pataisyti visuomenę. „Tauta ima labiau klausyti vyresnybės, labiau gerbti įstatymą, darosi taikingesnė. Didėja sutuoktinių santarvė, ištikimybė, jie labiau kratosi santuokos laužymo. Tarnai noriau klauso, darbininkai geriau dirba, pirkliai nebeapgaudinėja."

Tuo pat metu, kai Erazmas atidavė Frobenui Bazelyje spausdinti šią jaukiai moralizuojančią tikėjimo sampratą, ten pat, tik kitam spaustuvininkui[9] jau buvo atiduotas veikalas jauno prancūzo, ką tik iš Prancūzijos pabėgusio į Bazelį. Tas veikalas taip pat turėjo tapti religinio gyvenimo vadovu: Kalvino „Krikščionių religijos institucija".

Erazmui dar nesuspėjus visiškai užbaigti *Ecclesiastes*, vyras, kuriam šis kūrinys buvo skiriamas, pasimirė. Užuot dedikavęs šį didelės apimties veikalą Ročesterio vyskupui, Erazmas jį dedikavo Augsburgo vyskupui Kristupui Stadioniečiui. Patvirtindamas savo dvasinius siekius, daugeliu atžvilgių panašius į Erazmo, Jonas Fišeris paliko pasauliui tą liudijimą, ku-

riam Erazmas žinojosi esąs per silpnas: kankinio mirtį. 1535 m. birželio 22 d. karaliaus Henriko VIII įsakymu Jonui Fišeriui buvo nukirsta galva. Jis mirė dėl ištikimybės senajai Bažnyčiai. Kartu su Moru jiedu tvirtai atsisakė duoti priesaiką karaliui, kaip aukščiausiajai Anglijos Bažnyčios galvai. Nepraslinkus nė dviem savaitėm po Fišerio mirties, Tomas Moras irgi užkopė ant ešafoto. Šių dviejų tauriausių bičiulių lemtis, be abejo, sukrėtė Erazmą. Kad jo tų dienų laiškuose joks prislėgtas ar pasipiktinimo kupinas tonas nerodo jį buvus susijaudinusį, nebūtinai aiškintina atsargumu[10]. Galbūt pasisakymai mūsų nepasiekė. Tačiau tam tikras santūrumas akivaizdus. Fišerio mirčiai skirtos *Ecclesiastes* pratarmės žodžiuose negirdėti nuoširdžių tonų. O viename laiške Erazmas sako: „Kad taip Moras niekados nebūtų leidęsis į tuos pavojingus reikalus ir teologinius klausimus palikęs teologams."[11] Tarytumei Moras būtų miręs dėl ko nors kito, o ne tiesiog dėl savo sąžinės.

Rašydamas tuos žodžius, Erazmas jau buvo nebe Freiburge. 1535 m. birželio mėnesį jis išvyko į Bazelį kaip senais laikais darbuotis Frobeno spaustuvėje: *Ecclesiastes* pagaliau buvo duodamas spaudon ir čia reikėjo dar šį bei tą pažiūrėti ir sutvarkyti; turėjo būti kartojami *Adagia*, buvo rengiamas lotyniškas Origeno leidimas. Paliegusį senelį nuoširdžiai sutiko Bazelyje jo tebeturėti gausūs draugai. Jeronimas Frobenas, Jono sūnus, po tėvo mirties su dviem giminaičiais perėmęs spaustuvę, įkurdino Erazmą savo namuose *Zum Luft*. Tikintis, kad jis grįš, buvo pastatytas ir jo patogumais rūpinantis įrengtas specialus kambarys. Pirma jį iš Bazelio išgynusias bažnytines audras dabar Erazmas rado atslūgusias[12]. Į miestą buvo grįžusi rimtis ir tvarka. Tiesa, ore jis juto tvyrant tam tikro įtarumo dvasią, „tačiau manau, kad dėl savo amžiaus, dėl įpratimo ir dėl trupinėlio ragautų mokslų dabar jau esu pažengęs taip toli, kad visur galiu saugiai gyventi." Iš pradžių šį persikėlimą jis laikė mėginimu. Likti Bazelyje Erazmas neketino. Jeigu jo sveikata nepakelsianti oro permainos, jis grįšiąs atgal į Freiburgą, į savuosius gražius, prižiūrėtus, patogius namus. O jeigu ištversiąs, tai ketino rinktis arba Nyderlandus (matyt, turėjo galvoje Briuselį, Mecheleną arba Antverpeną, galbūt ir Leveną), arba Burgundiją, ypač – Bezansoną. Gyvenimo pabaigoje Erazmas įsikibęs laikosi įkyrios minties, kad jam į sveikatą ir jo kančias maldo tiktai Burgundijos vynas. Kažkaip

graudu matyti, kaip šis vyno klausimas užima vis didesnę vietą jo mintyse. Bazelyje šis vynas esąs toks brangus; tai, girdi, būtų dar pusė bėdos, bet tie vagys vežėjai jį išgeria arba atvežamąjį pagadiną[13].

Rugpjūčio mėnesį Erazmas jau pradėjo smarkiai abejoti, ar grįžti į Freiburgą. Spalio mėnesį pardavė savo namus ir dalį namų apyvokos reikmenų, o kitą dalį atveždino į Bazelį[14]. Nuo rudens beveik nebeišėjo iš kambario, dažniausiai nebesikėlė iš patalo.

Nors jame slypėjęs didingasis darbininkas dar geidė daugiau gyvenimo ir darbo laiko, siela jau buvo pasirengusi mirčiai. Laimingas jis niekados nesijautė; tik paskutiniaisiais metais pradeda reikšti troškimą, kad viskas baigtųsi. Kad ir keista, Erazmas vis dar tebesijaučia esąs kovų sūkuryje. „Teks man žūti šioje arenoje", – rašo jis 1533 m. – „Guodžia mane vien tai, kad jau greitai pasirodys visuotinis uostas, kuris, jei tik Kristus man bus prielankus, atneš visų darbų ir vargų pabaigą."[15] Po dvejų metų troškimas skamba jau primygtiniau: „Ak, kad taip Viešpats teiktųsi pasišaukti mane ramybėn iš šito pašėlusio pasaulio."[16]

Dauguma gerųjų senųjų bičiulių buvo mirę. Warhamas ir Mountjoy pasimirė dar pirmiau, nei Moras ir Fišeris; Pieteris Gillesas, kur kas už Erazmą jaunesnis, iškeliavo anapus 1533 m.; jau keleri metai buvo miręs ir Pirkheimeris. Beatas Reiniškis vaizduoja mums Erazmą paskutiniaisiais gyvenimo mėnesiais skaitinėjantį paskutiniųjų metų bičiulių laiškus ir vis kalbantį: ir tas jau numiręs[17]. Juo labiau Erazmas jautėsi vienišas, juo ūmesnis darėsi jo įtarumas ir persekiojimo manija. „Bičiulių mažėja, o priešai tvirtėja", – rašo jis 1532 m., mirus Warhamui, o Aleandrui pasilypėjus dar aukščiau. 1535 m. rudenį jam regisi, kad visi buvę mokiniai, net patys mylimiausieji, pavyzdžiui, Kvirinas Talezijus ir Carelas Utenhove, jį išduodą. Jie neberašą[18].

1534 m. spalio mėnesį Klemenso VII vietą užėmė popiežius Paulius III, išsyk energingai ėmęsis Visuotinio Susirinkimo reikalo. Atrodė, jog vėl darosi visai įmanoma, kad Visuotinis Susirinkimas, ta vienintelė priemonė, kuri daugeliui dar regėjosi galinti atkurti Bažnyčios vienybę, greitai taps realybe. Ruošiantis didžiajam renginiui, tučtuojau pradėti megzti ryšiai su mokyčiausiais teologais. Erazmas nepamiršo 1535 m. sausio mėnesį nusiųsti naujajam popiežiui sveikinimo laišką, kuriuo pranešė esąs pasirengęs bendradarbiauti atkuriant Bažnyčios rimtį ir persergėjo popiežių

atsargiai laikytis vidurio kelio. Gegužės 31 d. atėjo geranoriškumo ir pripažinimo žodžių kupinas atsakymas[19]. Popiežius ragino Erazmą, „kad ir jūs, Dievo papuoštas tokiu brangiu protu ir žiniomis, padėtumėte mums dirbti šį maldingą darbą, artimą jūsų dvasiai, kad žodžiu ir plunksna prieš Susirinkimą ir jam vykstant drauge su mumis gintumėte katalikų tikėjimą ir šiuo paskutiniuoju maldingu triūsu, nelyg pačiu geriausiu darbu, užbaigtumėte Dievo tarnybai skirtą gyvenimą ir tokią gausybę raštų, šitaip numaldydamas savo kaltintojus ir paskatindamas tuos, kurie jumis gėrisi."

Ar Erazmas, jei tik būtų buvęs jaunesnis, dabar būtų atradęs kelią aktyviai dalyvauti didžiųjų vyrų taryboje? Popiežiaus raginimas, be abejo, kaip tik atitiko jo polinkius. Tačiau ką jis būtų įstengęs nuveikti, priverstas daryti rūsčius ir aiškius sprendimus? Ar taikos, pakantumo ir santūrumo laikytis, į kompromisus eiti raginanti jo dvasia būtų sušvelninusi įtampą ir padėjusi išvengti būsimųjų kovų? Šio išmėginimo jam neteko tverti.

Erazmas suprato esąs per silpnas, kad galėtų dar mąstyti apie Bažnyčios politikos ir tos politikos propagandos reikalus. Netruko ateiti įrodymų, kad Roma buvo nuoširdžiai geranorė. Kalbėta apie tai, kad, prieš Susirinkimą skiriant naujus kardinolus, tarp jų turėtų būti ir Erazmas; jam jau siūlyta svari beneficija, siejama su Deventerio bažnyčia[20]. Tačiau Erazmas įkalbinėjo jo reikalu šia kryptimi veikiančius bičiulius Romoje atsisakyti tokių sumanymų; jis nieko nepriimsiąs, juk gyvenąs šia diena, laukiąs ir dažnai viliąsis mirties, beveik negalįs iškelti kojos iš kambario, – ir dar mėginama sukurstyti jį vaikytis klebonijų ir kardinolo skrybėlių! Iki greitos mirties jam jau visko užteksią[21]. Jis norėjo numirti nepriklausomas.

Tačiau jo plunksna dar vis nerimo. *Ecclesiastes* buvo atspausdintas ir paleistas į pasaulį, dar turėjo pasirodyti Origenas. Užuot ėmęsis Romos siūlomos svarios ir didžiai garbingos užduoties, paskutines jėgas Erazmas paskyrė paprastam nuoširdžios bičiulystės darbui. Bičiulis, kuriam teko garbė gauti iš seno, mirtinai įsiligojusio, kraupiausių skausmų kamuojamo autoriaus specialiai jam parašytą veikalą, buvo menkiausias iš tos gausybės, kurie vis dar nebuvo praradę tikėjimo Erazmu. Buvo tai ne koks prelatas ar valdovas, ne įžymus išminčius ar visų garbstomas teologas, bet Christoffelis Eschenfelderis, Boparde prie Reino gyvenęs muitinės valdininkas. 1518 m. per vieną kelionę Erazmas, džiugiai nustebintas, susipažino su šiuo savo veikalų skaitytoju ir kultūringu žmogumi. Bičiulystė išliko. Es-

chenfelderis buvo Erazmą prašęs paskirti jam psalmės komentarą (šią formą Erazmas paskutiniaisiais metais ne sykį rinkosi). 1535 m. pabaigoje Erazmas prisiminė šį prašymą. Nebeatmindamas, ar Eschenfelderis nurodė konkrečią psalmę, jis iš akies[22] pasirinko 14-ąją ir kūrinį pavadino „Apie krikščionių Bažnyčios tyrumą". Veikalą Erazmas 1536 m. sausio mėnesį pabrėžtinai dedikavo „muitininkui". Turinio ir formos požiūriu šis veikalas neišsiskiria tarp kitų jo raštų. Tačiau jam buvo lemta tapti paskutiniu.

1536 m. vasario 12 d. Erazmas išdėstė savo paskutinę valią. Jau 1527 m. jis buvo surašęs testamentą, išsamiai aptardamas visų jo raštų leidimą Frobeno spaustuvėje. 1534 m. jis sudarė nuodugnų viso savo turto aprašą. Biblioteką pardavė lenkų didikui Jonui Laskiui. 1536 m. pareikštoji valia liudija du dalykus, užėmusius svarbią vietą Erazmo gyvenime: jo ryšius su Frobeno namais ir bičiulystės poreikį. Jo paveldėtojas yra Bonifacijus Amerbachas. Jeronimas Frobenas ir Mikalojus Episkopijus, spaustuvės savininkai, yra testamento vykdytojai. Kiekvienas iš dar likusių gerų bičiulių gauna po kokią nors brangenybę, liudijančią, kaip Erazmą gerbė valdovai ir didžiūnai; pirmiausiai – Ludwigas Beras ir Beatas Reiniškis. Nepamirštami vargšai ir ligoniai, ypač prisimenant besiruošiančias tekėti mergaites ir gabius jaunuolius. Spręsti, kaip naudoti šią labdarą, Erazmas pavedė Amerbachui.

1536 m. kovą jis dar mąsto apie persikėlimą gyventi į Burgundiją. Sulaiko jį piniginiai reikalai, jis kalba apie būtinybę susirasti naujų bičiulių, nes senieji iškeliauja: Krokuvos vyskupas, Zasijus Freiburge[23]. Pasak Beato Reiniškio[24], paskutiniu Erazmo gyvenimo laikotarpiu pirmenybė buvo teikiama Brabanto planui. Regentė Marija Vengrė nesiliovė įkalbinėjusi Erazmą grįžti į Nyderlandus. Paties Erazmo paskutiniai pasisakymai palieka abejonę, ar jis buvo ką nusprendęs. „Nors esu čia tarp tokių nuoširdžių draugų, kokių Freiburge neturėjau, bet dėl mokymo skirtumų verčiau man būtų baigti gyvenimą kur nors kitur. Kad taip Brabantas būtų arčiau!"[25]

Taip Erazmas rašo 1536 m. birželio 28 d. Kelias dienas jis jautėsi toks nusilpęs, kad net neįstengė skaityti. Laiške vėl skamba įkyri mintis, kad Aleandras jį persekiojąs, kurstąs prieš jį priešininkus, net jo bičiuliams rezgąs pinkles. Ar pačioje pabaigoje pradėjo temti ir jo protas?

Liepos 12 d. atėjo pabaiga. Bičiuliai, stovėję prie Erazmo patalo, visą laiką girdėjo jį vaitojant: *O Jesu, misericordia; Domine libera me; Domine miserere mei!* O galiausiai – nyderlandų kalba: „Dieve mieliausias"[26].

ERAZMAS IR XVI ŠIMTMEČIO DVASIA. VISIŠKAS IDEALISTAS, TAČIAU VISAD NUOSAIKUS. EPOCHOS ŠVIETĖJAS. SKELBĖ IDĖJAS, ĮSITVIRTINUSIAS TIKTAI XVIII ŠIMTMETYJE. JO ĮTAKA JAUČIAMA IR KONTRREFORMACIJOS JUDĖJIMUI, IR PROTESTANTIZMUI. ERAZMO DVASIA NYDERLANDUOSE.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

Pažvelgus atgalios į Erazmo gyvenimą, dar vis tebekyla klausimas: kuo gi jis liko toks didis? Mat iš pažiūros jo siekiams nebuvo lemta sėkmė. Jis baimingai traukiasi iš didžiųjų grumtynių, kurias pats taip teisingai vadina tragedija, o nutrūktgalviškai narsus ir smarkus šešioliktasis šimtmetis, niekindamas Erazmo puoselėtus nuosaikumo ir pakantumo idealus, palaidoja jį po savo kunkuliuojančiais verpetais. Lotyniškoji literatūrinė erudicija, Erazmo laikyta pačia tikrosios kultūros esme, kaip tokia, išvis dingsta. Jei kalbėsime apie didžiąją dalį jo raštų, Erazmas yra iš tų didžiųjų vyrų, kurie nebeskaitomi. Jis tapo vien vardu. Bet kodėl gi tas vardas dar vis taip skaidriai tebeskamba, kas daro jo pavidalą tokį ryškų ir artimą, kodėl jis iki šiol tebežvelgia į mus tokiomis akimis, lyg vis dar tebežinotų daugiau, nei kada nors panoro pasakyti?

Kas buvo Erazmas saviesiems laikams ir kas jis liks vėlesnėms kartoms? Ar pagrįstai jis vadinamas moderniosios dvasios pirmtaku?

Žvelgiant į Erazmą kaip į šešioliktojo šimtmečio kūdikį, jis regisi nukrypstąs į šalį nuo bendrųjų savo laiko tendencijų. Tarp smarkios ir aistringos prigimties, ryžtingai veikiančių ir smurto griebtis nevengiančių savojo šimtmečio didžiųjų vyrų Erazmas atrodo turįs per mažai išankstinių nuostatų, esąs pernelyg subtilaus skonio, stokojąs (o, ne visose srityse!) tos *Stultitia*, kurią pats išgarbstė kaip būtiną gyvenimo elementą. Erazmas yra žmogus, buvęs pernelyg protingas ir nuosaikus herojiškiems laikams.

Koks ryškus Erazmo ir Liuterio, Kalvino ar šventosios Teresės *akcentų* skirtumas! Ir ne tik lyginant su didžiaisiais teologais: kaip smarkiai skiriasi jo, kitaip tariant, – humanizmo, akcentas nuo Albrechto Dürerio, Mykolo Angelo ar Shakespeare'o akcento.

Erazmas kartais atrodo kaip žmogus, buvęs nepakankamai tvirtas saviesiems laikams. Rūsčiame šešioliktajame šimtmetyje reikalinga tokia ąžuolo galybė kaip Liuterio, toks plieno aštrumas kaip Kalvino, toks įkarštis kaip Lojolos, o ne aksominis Erazmo švelnumas. Reikalinga jų galybė, jų įkarštis, bet sykiu – ir jų gelmė, jų nieko nepaisąs, ties jokia riba sustoti nelinkęs nuoseklumas, tiesumas ir atvirumas.

Tie žmonės negali pakęsti šypsenos, paskatinusios Liuterį kalbėti apie klastingą esybę, bylojančią iš Erazmo bruožų[1]. Erazmo maldingumas jiems regisi pernelyg glotnus ir vangus. Lojola kalbėjo, kad, perskaičius *Enchiridion militis christiani*, jo liepsningumas priblėsęs, o pamaldumas atvėsęs. Krikščionį karį Lojola regėjo kitokį, pasipuošusį ispanų krikščionims būdingomis, liepsningomis Viduramžių riterio idealo spalvomis.

Erazmas niekados nepatyrė tokio atstumtumo jausmo ir savojo nuodėmingumo suvokimo, kurį ištvėrė Liuteris; Erazmas nematė velnio, su kuriuo turėtų kovoti, jam nebuvo pažįstamos ašaros. Negi jis išvis nepajėgė suvokti giliausios misterijos? Veikiau jis tik pernelyg smarkiai buvo apdangstęs savo vidinį pasaulį, todėl ir neįstengė jo išreikšti.

Neskubėkime manyti, kad Liuteris ir Lojola mums gimíningesni, nes jų figūros mums regisi patrauklesnės. Mūsų domesys labiau krypsta į karštus ir maldingus vyrus, mes žavimės kraštutinumais, bet taip iš dalies yra todėl, kad mūsų sujauktais laikais reikalingi smarkūs dirgikliai. Kad įstengtum įvertinti Erazmą, reikia liautis žavėjusis ekstravagantiškais dalykais, o tai šiandien iš daugelio reikalauja tam tikrų pastangų. Itin lengva Erazmą pasmerkti. Jo klaidos pačiame paviršiuje, ir nors jis daug ką mėgino nuslėpti, savo silpnybių niekados neslėpė.

Jis pernelyg paisė žmonių ir nemokėjo patylėti. Jo dvasia buvo pernelyg turtinga ir paslanki, tad visados pakišdavo jam pernelyg daug argumentų, atvejų, pavyzdžių ir citatų. Jis nieko negalėjo nuleisti negirdomis ir nemačiomis. Visą gyvenimą jis nerado laiko nusiraminti, susimąstyti ir pamatyti, koks nereikšmingas visas tas aplinkui vykstąs judėjimas, jeigu tik pats drąsiai žengi savuoju keliu. Karščiau nei ko kito jis troško ramybės ir nepriklausomybės, bet nebuvo neramesnio ir priklausomesnio žmogaus už jį. Privalu laikyti jį žmogumi, pernelyg trapiu laivu išsileidusiu į audrą. Jo valia buvo pakankamai tvirta. Jis dirbo dieną ir naktį, kęsdamas smarkiausias fizinius skausmus, nepaleisdamas iš akių idealo, vis nepatenkintas savo paties triūsu. Savimi patenkintas jis nebuvo. Geriausiais savo darbais niekados nesigyrė.

Būdamas tam tikro dvasios tipo, Erazmas priklauso tai gana savitai grupei žmonių, kurie sykiu yra ir visiški idealistai, ir, nepaisant nieko, nuosaikūs. Jie negali pakęsti pasaulio netobulybės; jie turi priešintis, tačiau

jaučia, kad kraštutinumai nėra jų gaivalas, juos baugina veikla, nes jie žino, kad veikla visados drauge ir laužo, ir kuria, tad jie traukiasi atatupsti ir nesiliauja šaukę, kad viskas turi būti kitaip, tačiau, atėjus krizei, dvejodami renkasi konservatyviąją tradicijos pusę. Ir čia slypi dalis Erazmo gyvenimo tragizmo: jis buvo žmogus, geriau už visus matęs ateinančius naujuosius dalykus, turėjęs susikirsti su senuoju pasauliu, bet vis dėlto negalėjęs priimti naujojo. Padaręs senajai Bažnyčiai nepaprastą žalą, jis troško pasilikti joje, o Reformacijos ir tam tikru mastu net paties humanizmo išsižadėjo, nors abu juos neapsakomai pastūmėjo į priekį.

Iki šiol Erazmą mes vis vertinome neigiamuoju aspektu. O kokia gi buvo jo pozityvioji reikšmė?

Dvi aplinkybės kliudo šių dienų stebėtojui pagauti pozityviąją Erazmo reikšmę: pirma, jo įtaka buvo veikiau ne intensyvi, o ekstensyvi, todėl istoriniu požiūriu ne taip lengvai apčiuopiama konkrečiuose taškuose; be to, jo veiklos laikas yra pasibaigęs. Erazmas padarė savąjį darbą ir daugiau nebeprabils pasauliui[2]. Lygiai kaip ir Bažnyčios tėvas Jeronimas, Erazmo išgarbintasis pavyzdys, lygiai kaip ir Voltaire'as, su kuriuo Erazmas lyginamas, „jis atsiėmė savo atlygį". Tačiau, lygiai kaip ir aniedu, Erazmas buvo švietėjas šimtmečio, iš kurio plūstelėjo platus kultūros srautas. Šimtmečio švietėjas, dvasios perkeitėjas.

Prancūzijos Revoliucijos istorijos tyrinėtojai vis labiau pradeda suvokti, kad tikrosios to laikotarpio prancūzų istorijos reikia ieškoti tose grupėse, kurios *Centre* ar *Marais* vardu ilgą laiką atrodė esančios vien statistų minia, ir supranta, kad kartais privalu saugoti akis nuo žaibų, kuriuos svaido *Gironde* ir *Montagne* audros; lygiai taip pat ir Reformacijos epochos istorija privalo rūpestingai kreipti dėmesį (ir jau seniai jį kreipia) į tą viduriniąją sritį tarp dviejų besigrumiančių stovyklų, kuri buvo persisunkusi erazmiškąja dvasia. Vienas Erazmo priešininkas sako: Liuteris patraukė savo pusėn didelę Bažnyčios dalį, Cvinglis ir Ekolampadijus – irgi dalį, bet Erazmas patraukė didžiausiąją![3] Erazmo publika buvo didžiulė ir užėmė aukštą padėtį. Jis buvo vienintelis tarp humanistų, tikrai rašęs visiems, kitaip tariant, – visiems praprususiems žmonėms. Šmaikščiai kalbant, jis pratino vieną pasaulį prie kito; jis keitė domėjimosi sritį, savo tobulu dėstymo skaidrumu, net savąja lotynų kalba jis veikė liaudies kalbų

stilių, ką jau kalbėti apie nesuskaičiuojamą daugybę jo raštų vertimų. Galėtumei pasakyti, kad Erazmas didžiuosiuose žmogiškosios raiškos vargonuose atvėrė savo amžininkams daugybę naujų registrų – lygiai tą patį dviem šimtmečiais vėliau buvo lemta padaryti Rousseau.

Įtaka, kurią jis darė pasauliui, galėjo leisti Erazmui šiek tiek pasipuikuoti. „Iš visų pasaulio kraštų, – rašo jis gyvenimo pabaigoje, – man kasdien daugelis žmonių dėkoja už tai, kad manieji veikalai, kad ir kokie būtų, uždegė juos uoliai rūpintis dorove ir šventąja literatūra; o tie, kurie niekados neregėjo Erazmo, vis tiek jį pažįsta ir myli iš jo knygų.“[4] Erazmas džiaugėsi, kad jo vertimai iš graikų kalbos pasidarę nebereikalingi; mat jis visur daugybę žmonių paskatinęs ir mokytis graikų kalbos, ir gilintis į Šventąjį Raštą, „kurio jie kitaip nebūtų perskaitę“[5]. Erazmas buvo kelių atvėrėjas ir įvesdintojas. Taręs savąjį žodį, jis galėjo trauktis nuo scenos.

Jo žodis reiškė ne vien klasikinę nuovoką ir biblinę nuostatą, bet ir dar šiek tiek daugiau. Drauge tasai žodis buvo pirmasis, skelbęs edukacionizmo ir perfekcionizmo dvasią, šiltus socialinius jausmus ir tikėjimą žmogaus prigimties gerumu, taikingą geranoriškumą ir pakantumą. „Visur gyvena Kristus; su kiekvienu drabužiu galima tarnauti maldingumui, jeigu tik nestinga nusiteikimo.“[6]

Tokiomis idėjomis ir įsitikinimais Erazmas iš tikrųjų skelbia vėlesnių laikų pradžią. Šešioliktame ir septynioliktame šimtmetyje šios mintys dar buvo lyg giluminė srovė; aštuonioliktame atėjo laikas tokiam išlaisvinimą nešančiam Erazmo mokymui. Šiuo požiūriu Erazmas tikrai praskynė ir parengė kelią moderniajai Rousseau, Herderio, Pestalozzi'o, anglų ir amerikiečių mąstytojų dvasiai. Tačiau netikslu būtų dėl to skelbti Erazmą buvus apskritai moderniosios dvasios pirmtaku. Dalis tos dvasios vystymosi aspektų jam buvo išvis svetima. Jis apskritai niekuo nepapildė nei gamtos mokslų, nei Naujųjų amžių filosofijos raidos. Neskynė kelio politikos, istorijos ar ekonomikos mokslams. Tačiau kol dar puoselėjamas idealas, kad dorovinis ugdymas ir visuotinis pakantumas žmoniją gali padaryti laimingesnę, tol žmonija turi būti dėkinga ir Erazmui.

Tas faktas, kad kai kurioms Erazmo idėjoms vaisių duoti buvo lemta tik vėliau, nereiškia, kad jo dvasia tiesiogiai ir vaisingai neveikė ir jo gyvenamojo laiko. Nors grumtynių įkarštyje katalikai laikė jį didžiuoju Baž-

nyčios žlugdytoju, o protestantai – Evangelijos išdaviku, vis dėlto abiejose pusėse santūrumą ir geranoriškumą skelbiąs jo žodis neliko neišgirstas. Galų gale nė viena pusė Erazmo visiškai neišsižadėjo. Roma nepasmerkė jo kaip didžiausio eretiko, tik paragino jo raštus skaityti atsargiai. Protestantų istorija uoliai stengėsi priskirti jį savo pusei. Ir vieni, ir antri pakluso ištarmei anapus partijų viešpataujančios viešosios opinijos, kuri ir toliau Erazmu žavėjosi ir jį garbino.

Su Katalikų Bažnyčios atkūrimu ir evangelikų Bažnyčių susikūrimu susiję ne tik Liuterio ir Lojolos vardai. Savo indėlį įnešė ir saikingieji, išmintingieji, taikingieji – tokios figūros, kaip Melanchtonas vienoje, o Sadolet – antroje pusėje; abu jie Erazmui giminingi, abu jam simpatizavo. Taip dažnai kartoti, nors nesėkmei pasmerkti raginimai didžiajame Bažnyčios konflikte vis dėlto siekti kompromiso buvo pagimdyti Erazmo dvasios.

Niekur ši dvasia taip lengvai nesuleido šaknų, kaip toje šalyje, kuri jam suteikė gyvastį. Tai, kad ši dvasia nebuvo susijusi su viena kuria bažnytine partija, mums gali parodyti itin savita aplinkybė. Iš dviejų vėlesniaisiais metais mylimiausių Erazmo mokinių, kurie abu buvo kilę iš Nyderlandų ir kuriuos jis įamžino kaip pašnekesio *Astragalismus* („Žaidimas kauliukais") veikėjus, vienas, Kvirinas Talezijus, mirė kaip atsidavimo ispanų reikalui ir katalikų tikėjimui auka. Jį, 1572 m. buvusį Harlemo burmistru, pakorė miesto gyventojai. Antrasis, Carelas Utenhove, buvo uolus sukilimo ir reformuotojo tikėjimo šalininkas. 1578 m. Gente, susitaręs su Orano princu, jis stoja prieš siaurakaktį protestantų fanatikų terorizmą.

Būta mėginimų Erazmo politinę mintį, jo nuolat kartojamus kaltinimus blogiems valdovams įžvelgti Nyderlandų gyventojų pasipriešinime Ispanijos karaliui. Man atrodo, kad tokie mėginimai nėra pagrįsti. Politiniai Erazmo samprotavimai buvo pernelyg akademiški ir abstraktūs. Ryžtą priešintis ir sukilti paskatino visai kiti motyvai. Gezai nebuvo Erazmo vaikai, o politinis priešinimasis turėjo realesnį pagrindą už samprotavimus, pasisemtus iš *Adagia*. Užtat daug erazmiškų elementų esama dvasioje Vilhelmo Oraniečio, gebėjusio taip toli žvelgti, įveikiant religinės neapykantos barjerus[7]. Ir giliai persiėmusi erazmiška dvasia buvo miesto magistrato klasė, kuriai netrukus buvo lemta diktuoti toną ir imtis vadovaujamo vaidmens sutvirtėjusioje respublikoje. Kaip ir kiekvienos aristokratijos, mūsų regentų luomo klaidas istorija yra linkusi piešti itin tamsiomis spalvomis. Galų

gale, ko gero, nebuvo kitos aristokratijos (nebent dar Venecijos), kuri būtų valdžiusi šalį taip ilgai, taip gerai ir taip menkai tesigriebdama smurto. Jeigu septynioliktame šimtmetyje respublika svetimšaliams yra žavėjimosi vertas gerovės įstaigų, rūpinimosi vargšais ir visuomeninės doros modelis, tegul ir koks ydingas jis mums rodytųsi, bet tais laikais – tikras maloningumo ir išminties pavyzdys, tai čia yra miestų patriciato nuopelnas. Ir jeigu ano meto Nyderlandų patriciatas ne tik puoselėjo tokias aspiracijas, bet ir ėmėsi darbų, tai čia bylojo erazmiškoji socialinės atsakomybės dvasia. Nyderlandų istorija kur kas mažiau kruvina ir žiauri nei bet kurios kaimyninės šalies. Ne veltui Erazmas kaip tikrai nyderlandiškas gyrė tas savybes, kurias mes galėtume pavadinti ir tikrai erazmiškomis: švelnumą, geranoriškumą, nuosaikumą ir visuotinai paplitusį vidutinišką išprusimą. Jei norite, tai visai neromantiškos savybės. Ar dėl to jos mažiau išganingos?

Ir dar vienas pavyzdys. Septynių Provincijų Respublikoje šiurpios raganų ir burtininkų egzekucijos baigėsi daugiau kaip šimtmečiu anksčiau nei visuose kituose kraštuose. Tai nebuvo reformuotųjų pamokslininkų nuopelnas. Jų tikėjimas buvo toks pat kaip prastuomenės, reikalavusios raganas persekioti. Tai magistratų šviesuomenė jau nuo septynioliktojo šimtmečio pradžios tokių dalykų nebeleido. Nors pats Erazmas nebuvo vienas tų, kurie pirmiausia ėmė kovoti su šiomis praktikomis, mes ir vėl galime sakyti, kad čia byloja Erazmo dvasia.

Kultūringoji žmonija turi pagrindo pagarbiai minėti Erazmo vardą jau vien todėl, kad jis nuoširdžiai ir atvirai skelbė visuotinį taikingumą, kuris pasauliui dar vis tebėra toks primygtinai reikalingas.

PRIEDAS: ERAZMO PORTRETAI

Erazmą dar gyvą yra tapę trys didžiausi ano meto dailininkai. Jų kūriniais ir paremta nesuskaičiuojama daugybė visur aptinkamų portretų, ir vėlesniems laikams likusių liudyti jo tikrai stebinamą garsingumą.

Diptichą su Erazmo ir jo bičiulio Pieterio Gilleso portretais, kurį šie sumanė padovanoti savo bendram bičiuliui Tomui Morui, neseniai įamžinusiam Gillesą kaip apysakos *Utopia* namų šeimininką, 1517 m. nutapė Quintijnas Metsysas. Moras portretą gavo Kalė 1517 m. spalio 7 d.; jis buvo tiesiog sužavėtas, o šį susižavėjimą ir padėką išreiškė lotyniška ode bičiuliams ir dailininkui[1].

Pieterio Gilleso portretas, išlikęs ne visai pirmykščiu pavidalu, laikomas Longfordo pilyje, netoli Solsberio, o Erazmo portretas, nuo medžio perkeltas drobėn, – *Palazzo Corsini*, Romoje. Gillesas laiko rankoje Erazmo laišką, o kita ranka rodo į *Antibarbari* knygą (kuri, beje, 1517 m. dar nebuvo išspausdinta, kurios Gillesas neturėjo nė rankraščio). Erazmas rašo savąsias Laiško romiečiams „Parafrazes". Jam už nugaros – įvairios kitos knygos[2].

1519 m. Quintijnas Metsysas padarė Erazmo medalį, kurio esama švininių ir žalvarinių atliejų, paties Erazmo dovanotų įvairiems bičiuliams ir globėjams[3]. 1524 m., tarpininkaujant Pirkheimeriui, pagal apgadintą švino modelį Erazmas pasidirbdino naujų žalvarinių šio medalio atliejų[4]. Mažesnę, šiek tiek pakeistą 1531 m. reprodukciją galbūt išliejo Jonas Sekundas, lotyniškai rašęs poetas ir 1520 m. Metsyso medalį dovanų gavusio Erazmo bičiulio Mikalojaus Evereerto sūnus.

1519 m. medalyje abipus galvos įrašytas vardas *Er. Rot.*, apačioje – metai (1519), o palei pakraštį matyti įrašas: *Imago ad vivam effigiem expressa [/]* τὴν κρείττω τὰ συγγράμματα δείξει. Reverse pavaizduotas Terminas su graikišku ir lotynišku posakiu[5].

Graikiškas posakis τὴν κρείττω *etc.* – „geresnį atvaizdą jums parodys jo raštai", kartojamas vėlesniuose portretuose, sutampa su Erazmo ne kartą reikšta mintimi[6]. O dėl Termino, tai Erazmas 1509 m. gavo dovanų iš jaunojo Aleksandro Stiuarto žiedą su antikine gema, vaizduojančia barz-

dotą Dionizą. Vienas Antikos žinovas italas, palaikęs šį Dionizą Terminu, atkreipė Erazmo dėmesį į šį atvaizdą, ir Erazmas pasirinko Terminą savąja emblema. Emblemos reikšmė buvo ta, kad Terminas ragina galvoti apie gyvenimo pabaigą. Sidabro antspaude, kuris buvo pagamintas 1520 m. ir kuriame buvo pavaizduotas Terminas, Erazmas liepė išgraviruoti žodžius *Cedo nulli* („prieš nieką nesitraukiu") ir vėliau naudojo jį raštams antspauduoti. Taigi Erazmas turėjo galvoje tą pačią mirties neišvengiamybę, kurią byloja ir posakiai Metsyso medalio reverse, tačiau priešai Erazmui už tą antspaudą priekaištavo, sakydami, kad tai esąs puikybės ženklas[7]. Pirkheimeris liepė Terminą išgraviruoti Erazmui dovanotoje taurėje, o Bonifacijaus Amerbacho nurodymu Terminas buvo pavaizduotas Erazmo antkapyje.

Pagal šį medalį jau 1521 m. buvo padarytas medžio raižinys[8], o 1522 m. dar vienas laisvas sekimas[9].

Bazelyje Erazmas susidūrė su Hansu Holbeinu, kurio menui buvo lemta kuo glaudžiausiais saitais likti susijusiam su Erazmo populiarumu. Viename 1515 m. kovo mėnesį Frobeno išspausdinto *Moria* egzemplioriuje Holbeinas (1515–1516 m. žiemą, taigi tuo metu, kai, vos aštuoniolikos metų, neseniai buvo atvykęs į Bazelį) knygos savininko Osvaldo Mikonijaus paprašytas Erazmui pralinksminti nupiešė seriją puikių iliustracijų, tarp jų – ir autoriaus portreto eskizą[10]. Šis eskizas palydi frazę „bet pakaks tų patarlių: gali kas pagalvoti, kad jas pavogiau iš savo bičiulio Erazmo rinkinio"[11], ir vaizduoja Erazmą, rašantį *Adagia*. Erazmo vardas įrašytas lange. Šis piešinys išviliojo iš Erazmo tą smagų šūksnį, kuris cituojamas [127-ame] šios knygos puslapyje.

1523 m. Holbeinas sukūrė tris tapytinius Erazmo portretus: du beveik vienodus rašančio Erazmo atvaizdus profiliu, dabar laikomus Bazelyje ir Paryžiuje (Luvre), ir vieną *en trois quart*, su rankomis, padėtomis ant knygos, dabar esantį Longfordo pilyje[12]. H. R. M. Deutscho medžio raižinys verčia spėti, kad Holbeinas buvo nutapęs dar ir ketvirtą portretą. Bazelyje saugomas portretas greičiausiai buvo parengiamoji Paryžiaus portreto studija. Erazmas rašo savąją Morkaus Evangelijos „Parafrazę". Longfordo portrete ant knygos graikiškai užrašyta: „Heraklio darbai" (žr. *Adagium* no. 2001). Tais žodžiais Erazmas daug kartų nusakė savąjį gyvenimo triūsą. Bazelio portretas yra iš Bonifacijaus Amerbacho kolekcijos; didžiai ti-

kėtina, kad jam paveikslą padovanojo Erazmas. Longfordo portretas greičiausiai yra tas, kurį iš Erazmo dovanų gavo Kenterberio arkivyskupas, Luvro – irgi kilęs iš anglų rinkinių ir galbūt iš pradžių priklausęs Morui[13]. Be to, Luvre saugomi du lakštai su rankų studijomis, panaudotomis Longfordo ir Luvro portretuose[14].

Holbeino sėkmę Anglijoje tikrai nemenka dalimi lėmė Erazmo portretai. Tie portretai padarė Holbeiną žinomą Anglijoje dar anksčiau, nei jis 1526 m. su Erazmo rekomendacijomis (tarp kitų – ir Morui) į tą šalį išvyko[15]. Moro portretas buvo pirmasis, Holbeino nutapytas Anglijoje.

1528–1532 m., prieš galutinį išvykimą į Angliją antrą kartą gyvendamas Bazelyje, Holbeinas nutapė dar kelis Erazmo portretus, greičiausiai tik vieną iš natūros, nes Erazmas jau 1529 m. iš Bazelio išvyko[16]. Naujosios grupės portretai, visi sukurti apie 1530 m., visai naujai interpretuoja per tą laiką smarkiai susenusį veidą. Šią grupę pirmiausiai reprezentuoja Bazelyje saugomas mažas apskritas portretas iš Amerbacho kolekcijos, kaip spėjama, tapytas 1532 m. Šiek tiek jaunesnis Erazmas atrodo dviejuose vienas į kitą labai panašiuose portretuose, kurių vienas yra privačiose rankose Badene, Šveicarijoje, o kitas – Niujorke (*Metropolitan Museum*). Parmoje, Peterburge, Paryžiuje (Walter Gay) ir Hemptono rūmuose saugomi paveikslai greičiausiai visi yra kitų tapytojų atliktos Holbeino portretų kopijos[17]. Paskutinysis iš čia minėtų septynioliktame šimtmetyje sujungtas į porą su Frobeno portretu.

Iš tos daugybės įvairių portretų kopijų paminėtinos tos, kurias atliko Georgas Penczas (Viena, 1533 m., Vindzoras, 1537 m.).

Galiausiai Holbeinas dar du kartus pavaizdavo Erazmą medžio raižiniuose: pirmiausiai medalione, pirmą kartą įdėtame į 1533 m. *Adagia* leidimą[18], paskui – detalesnėje ornamentinėje kompozicijoje. Galimas daiktas, kad abiem atvejais, greta savų ankstesnių studijų, Holbeinas naudojosi Metsyso medaliu ar pagal tą medalį darytais medžio raižiniais. Antrojoje kompozicijoje Erazmas stovi stačias po gausiai išpuošta renesansine arka, dešinę ranką padėjęs ant Termino skulptūros galvos.

Mirusio Erazmo veido piešinys pergamente *in octavo*, minimas Bonifacijaus Amerbacho apraše ir saugomas Bazelio Grafikos kabinete, negali būti Holbeino[19], nes 1536 m. vasarą šio jau nebuvo Bazelyje.

Trečias didis dailininkas, vaizdavęs Erazmą, buvo Albrechtas Düre-

ris. Jiedu susipažino per Dürerio kelionę į Nyderlandus 1520 m. Düreris dukart piešė Erazmo portreto eskizą – Antverpene ir Briuselyje, abukart rugpjūčio mėnesį[20]. Antrasis, medžio anglies piešinys, beveik *en face* ir vienintelis tokiu kampu, yra išlikęs (dabar Luvre, testamentu paliktas L. Bonnato[21]). Paties dailininko ranka parašyta: „1520, Erasmus fon rottertam". Apie lūkesčius ir mintis, Dürerio sietas su Erazmu, kalbėjome šioje knygoje[22].

Per juodviejų abiejų bičiulį Pirkheimerį Erazmas ir vėliau jautėsi susijęs su Düreriu, kurio meną išgyrė veikale *De Pronuntiatione*[23]. 1525 m. sausio 8 d. Erazmas rašė Pirkheimeriui[24], dėkodamas už jam atsiųstą Dürerio tapytą portretą. Jis dar pridūrė: „norėčiau būti Dürerio atvaizduotas[25]; ir kas nenorėtų, juk toks didis dailininkas. Bet kaip tai padaryti? Briuselio laikais jis buvo pradėjęs piešti anglimi, bet dabar aš jau turiu seniai būti dingęs jam iš atminties. Jeigu jis ką nors gali padaryti, naudodamasis medaliu ir atmintimi, tegu padaro su manimi taip, kaip padarė su jumis, pavaizdavęs truputį apkūnesnį."[26]

Iš tikrųjų Düreris naudojosi Metsyso medaliu, raižydamas žinomą 1526 m. vario graviūrą[27], vaizduojančią Erazmą stačiomis (kaip jis buvo pratęs) rašantį prie pulto, su gėlių vaza prieš save ir apsuptą knygų. Graikiškasis įrašas perimtas iš medalio, o lotyniškasis – pakeistas, priderinant prie graikiškojo. Veide, nors labai panašiame į medalio, matyti į akis krintantys sutapimai su 1520 m. piešiniu: burna, vokai, antakiai, plaukų garbanėlės; drabužis irgi kaip piešinio. Taigi turime tarti, kad eskizą, laikytą nebaigtu, turėjo pats Düreris.

Erazmas jautėsi dailininkui dėkingas, tačiau nebuvo patenkintas portreto panašumu į save: „ir nenuostabu, juk esu nebe tas, koks buvau prieš penkerius metus."[28] „Düreris nupiešė mano paveikslą, bet išėjau nepanašus", – rašo jis vėliau[29]. Šiuolaikinė meno istorija irgi linkusi – galbūt perdelyg ryžtingai – neigti graviūros panašumą į Erazmą.

Gaila, kad nėra nė menkiausio pagrindo tikėti, jog Luko Leideniečio 1521 m. piešinys, saugomas Teilerso muziejuje Harleme[30], vaizduoja Erazmą. Taip norėtųsi manyti, kad jis buvo artimai susijęs ir su šiuo savo krašto vyru.

Erazmo portretas dar daugybę kartų aptinkamas tapyboje, piešiniuose ir grafikos lakštuose, tačiau nebėra kalbos, kad jis būtų atliktas iš natūros,

nors tai būtų darbai net tokių menininkų, kaip Van Dyckas ir Chodowieckis.

Paminėti verta dar tiktai Roterdame stovinti statula. Ispanijos karaliui Pilypui II 1549 m. rugsėjo 27 d. įžengiant į Roterdamą, puošni medinė didžiojo mokslininko statula puikavosi priešais jo gimtuosius namus, pagerbdama valdovą rankoje laikomu ritinėliu su lotyniška ode. 1557 m. ji buvo pakeista spalvinta akmens statula, tačiau 1572 m. ispanai ją nuvertė. Vėliau šis paminklas buvo atstatytas Turgaus aikštėje, kur 1622 m., kad ir labai priešinantis kalvinistams pamokslininkams, apskelbusiems Erazmą laisvamaniu, linkusiu šaipytis iš bet kokios religijos[31], jį pakeitė varinė Hendriko de Keyzerio padaryta statula, dar ir šiandien paminklų tokioje šykščioje Erazmo tėvynėje liudijanti nepaprastą šio josios sūnaus šlovę. Ypač būdinga tai, kad porą šimtmečių vienintelis viešas paminklas Nyderlanduose buvo ne kokio karvedžio, valdovo ar politiko, ne poeto, bet mokslininko, kuris, be to, ta tėvyne ne itin ir rūpinosi.

Nuo 1926 m. žinomus Erazmo atvaizdus skaičių papildė medinė laivo skulptūra, dabar saugoma Tokijo Imperatoriškajame muziejuje, puošusi števeną laivo „Meilė" (iš pradžių vadinto „Erazmu"), drauge su „Tikėjimu", „Viltimi" ir dar dviem kitais laivais priklausiusio flotilei, su kuria 1598 m. Mahu ir De Cordeso ekspedicija išplaukė iš Roterdamo, pasiryžusi per Magelano sąsiaurį ir pietvakarinę Ramiojo vandenyno dalį pasiekti Indiją. Ritinėlyje, kurią figūra laiko rankoje, dar įskaitomos raidės: *ER...Mus* ir *R...TE...1598*. Tai galima įžiūrėti fotografijoje, 1926 m. demonstruotoje Romoje, Misijų parodoje, kur pavadinimas *Oranda Ebisu* ne visai tiksliai išverstas kaip „Olandų barbaras"[32]!

KOMENTARAI

PIRMAS SKYRIUS

1 Gimimo mėnuo ir diena tiksliai žinomi, bet metai nėra neabejotinai įrodyti. A. Hymos studija *The Youth of Erasmus* vėl padidino 1469 m. tikimybę. Erazmas savo gimtadienį šventė spalio 28 d., nors savajame *Compendium Vitae* sakosi gimęs *in vigilia Simonis et Iudae*.

2 *Compendium vitae*, A. no. II. t. I p. 47.

3 Žr. A. I *appendix* II p. 579 ss.

4 Iš tradicijos perimtas tvirtinimas, kad jo tikrasis vardas buvo *Geert Gertsz*, neturi rimto pagrindo.

5 A. no. IV t. I p. 70.

6 A. 539.1 1, 463.70.

7 A. 298 *intr.* p. I:. ὁ ῥοδερόδαμος.

8 Jeigu gimimo metais laikysime 1466 m., tai nuolatinį Erazmo tvirtinimą, esą jis paliko Deventerį, būdamas keturiolikos metų, turėsime aiškinti spėdami, kad laikiną išvykimą iš Deventerio į Utrechtą jis vėliau painiojo su galutine gyvenimo Deventeryje pabaiga.

9 A. no. II, 34 t. I p. 48.

10 A. 447.87.

ANTRAS SKYRIUS

1 Greta *Compendium vitae*, A. no. II t. I p. 47 ir 1516 m. laiško apaštališkajam sekretoriui, A. 447, šiais klausimais dabar turime dar ir veikiausiai Geldenhaueriui 1524 m. rašytą laišką, A. 1436, kurį ponia Allen atrado Bazelyje. Šis laiškas neabejotinai patvirtina anksčiau ginčytą *Compendium vitae* autentiškumą.

2 Išleistą 1521 m. pavadinimu *De contemptu mundi epistola*, LB. V. 1239, žr. A. 1194 intr.

3 A. no. I, t. I p. 18.

4 A. 4–9, 13, 15.

5 A. 8.64.

6 A. I, p. 584.

7 A. 447.320.

8 A. 17.41, 83.126.

9 A. 12, 15.

10 A. 20. 97. Metrinis Terencijaus teksto pobūdis tuo metu dar nebuvo pastebėtas.

11 A. 23.73.

12 A. no. I, t. I p. 3: LB. V. 1321.

13 A. 49.106.

14 LB. VIII 567.

15 LB. VIII 565.

16 A. 30.16 išnaša.

17 A. I. 16.12., plg. IV p. XX ir žr. LB IV 756, kur Erazmas, apžvelgdamas savo jaunystės metus, irgi tai pamini: *Pingere dum meditor tenueis sine corpore formas.*

18 A. 33.10.

19 A. 39.138.

20 A. t. I p. 590.

21 LB. X 1691.

TREČIAS SKYRIUS

1 Žr. A. Renaudet, *Préréforme et Humanisme à Paris*, 1494–517.

2 Jean Molinet, *Faictz et dictz* f. 62.

3 A. 408.22.

4 *Convivium religiosum*, Coll. LB. I 682 B.

5 A. 64.

6 A. 43, p. 145 įžvalgiai tiriamos šio atvejo detalės ir daromos išvados apie Erazmo gyvenimo Paryžiuje chronologiją.

7 A. 47.

8 A. no. I t. p. 5.

9 Ad. 3401, LB. II c. 1051.

10 A. 61.

11 A 58 ss.

12 A. t. I p. 304.

13 A. 71.

14 A. 23.106. 260 *intr.*, 66 *intr.*

15 A. 74, 75.

16 A. 81.8, 83.

17 A. 80.9.

18 A. 81.42–55.

19 A. 95.22.

KETVIRTAS SKYRIUS

1 A. 103. Plg. *Chri. matrim. inst.* LB. V. 678 ir *Cent nouvelles nouvelles* 2.63 *ung baiser, dont les dames et demoiselles du dit pays d'Angleterre sont assés libérales de l'accorder.*

2 A. 104, 113.148, *e somno decenni* yra perdėjimas, plg. no. I t. I p. 6: eilėraštis LB. X 1859.

3 A. 105.4.

4 A. 106.5.

5 A. 116.29.

6 A. 108–111, LB. V 1265.

7 A. 116.

8 A.101.11, 112, 113.

9 A. 28.8.

10 A. 74.4, 75.6.

11 A. 108.74.

12 A. 118.

13 A. 279.12.

14 A. 119.

15 A. 123.

16 A. 135.64.

17 A. no. 14.

19 A. 215.

20 A. 126.154, 134.4, 140.14, 144, 145.72.

22 A. 139.43.

23 A. 120.34.60.

24 Savo karjerą jis baigė kaip Midelburgo miesto advokatas.

25 Ir šis vėliau tapo savo gimtojo miesto advokatu.

26 A. 135.13.

27 A. 135,138,139,146,170.

28 A. 145.139.

PENKTAS SKYRIUS

1 A. no. IV 414 t. I p. 67.

2 A. 211.20.

3 A. 531.288.

4 A. 178.18

5 Aurelijus yra *Divisiekroniek* ir vienos *Batavia* sudarytojas; Willemas Harmensas rašė lotynišką Olandijos istoriją, bet darbo nebaigė, jo liko tik fragmentas.

6 A. 159.59.

7 A. 113.54. „Consentinis" pagal Cicero, Fin. I 3.7.

8 A. no. I t. I. P. 15.5, 40, 43, Coll. LB I 760 E.

9 A. 1832.22, 1966.21.

10 Adag. no. 3535 LB. II c. 859 B.

11 Adag. 2550 LB. II c. 1083.

12 Naufragium, Coll. LB. I 715 EF.

13 Žr. mano straipsnį „Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef", Tien Studiën, p. 1.

14 A. 485.53.

15 A. 83.60.

16 A. 266.7, 288.3, 41.3.39, 41.7.11, 392.19.

17 LB. X 1755 A. *Resp. ad. Petr. Curs. Defens.*, LBE. 1506 D.

18 A. 643.36, 1023.21

19 A 412. 56, 894.1, 886,51, 1167.9, LB. VI, *** 3 vso *Contra morosos.*

20 A. 1026.4, 914 *intr.* Longolijus gimė Mechelene, tačiau jo tėvas buvo prancūzas, lavinosi jis irgi daugiausia Prancūzijoje. Jis pats sakosi esąs su Erazmu vienos kalbos ir vieno krašto: 1026.39. Vėliau Erazmas nepagrįstai laikė jį olandu: LBE. no. 1284. C. 1507 A.

21 A. 413.39.

22 A. 2055.14.

ŠEŠTAS SKYRIUS

1 A. 134.1.

2 A. 156.7, 157.3, 159.35.59, plg. 133.27/30.

3 A. 154.45.

4 A. 138.41.

5 A. 139.141.

6 A. 123.22.

7 A. 131.1.

8 A. 138.41, 149.65, 139.110, 143.36, plg. Alleno Appendix I p. 592.

9 A. 158.22, 160.6, 172.9.

10 A. 181.35.89.

11 *Responsio ad P. Cursii defens.* LB. X 1755 E.

12 A. 129.66, 157.23.

13 A. 157.38.

14 A. 159.53.

15 A. no. I t. I p. 19.36.

16 Alleno kaip galima pateikta ir Renaudet paremta prielaida, jog tai buvęs Jeanas de Trazegnies, tebekelia pernelyg daug abejonių. A. 164, Renaudet, *Préréforme* p. 428.

17 1500 m. Erazmas mini Augustino *Enchiridion*, plg. 135, 138; 1501 m. (A. 152.33), Cicerono *Officia* vadina *pugiunculus* – durklu. Taigi šis pavadinimas jau kurį laiką šmėžavo jam prieš dvasios akis.

18 *Miles* Erazmo raštuose nebeturi Viduramžių lotynų kalboje įprastos „riterio" reikšmės.

19 A. 164.49.

20 A. 181.46.

21 LB. X c. 1819.

22 A. 492.27.

23 LB. IX c. 699 A: *Ex Enchiridio notata quaedam.*

SEPTINTAS SKYRIUS

1 A. 172.

2 A. 178.49.

3 A. 171.13.

4 A. 172.8.

5 A. 175.10, 176.6.

6 A. 181.24.

7 A. 182.113.

8 A. 185.4.

9 A. 181.82.

10 A. 185.

11 A. 185.13.

12 A. no. 187a, t. III, p. xxix.

13 A. 186.

14 A. 189. Pilypas Gražusis, audros užkluptas, netikėtai atvyko į Angliją, ir dėl to Mountjoy buvo priverstas eiti rūmų tarnybą.

15 A. 190.

16 Plg. LB. X 1750 E, *Resp. ad P. Cursii Defens.*

17 A. no. I t. I p. 4.12.

18 A. 201.10.

19 LB. IV c. 755.

AŠTUNTAS SKYRIUS

1 A. 145.105.

2 A. 200.8, 201.4, 203.5.

3 A. no. I t. I p. 4.12.

4 A. 194.30.

5 A. 207, LB. IX c. 1137.
6 A. no. IV t. I p. 4. 12.
7 *Adag.* 1001. LB. II c. 405, id. 2001 c. 707 in *Resp. ad Albertum Pium*, LB. IX 1137.
8 *Opulentia sordida*, Coll. LB. I 862.
9 A. 919.10.
10 LBE. c. 1375, vizitas pas kardinolą Grimani.
11 A. 206, kur, remiantis Alleno įžanga, galima susidaryti nuomonę apie princo indėlį į laiško kompoziciją.
12 A. 215. 1175, c. 1375 D. Žr. A. 216 įžangą.
13 LBE. no 1175, c. 1375 D. Žr. A. 216 įžangą.
14 Greičiausiai ne Spliugeno perėja, kaip esu užsiminęs ankstesniuose leidimuose. Šešioliktajame šimtmetyje dar beveik be išimčių buvo naudojamasi Septimeru. Plg. Traugott Geering, *Handel und Industrie der Stadt Basel*, 1886, p. 204.205.

DEVINTAS SKYRIUS

1 Apie tai, kad sumanymas gimė Alpėse, galima spręsti iš fakto, jog Erazmas sako apgalvojęs veikalą jodamas arkliu, o nuo Štrasburgo jis plaukė laivu: A. no. IV. 216. t. I p. 62.
2 A. 337.
3 c. 25, p. 48. Cituojama pagal J. B. Kano parengtą leidimą, Hagae-Com. 1898. Skaidymas į skyrius pirmą kartą atsiradęs tik 1765 m. leidime, tačiau nėra pagrindo jo atsisakyti. [Lietuviškas vertimas cituojamas daugmaž pagal leidinį: Erazmas Roterdamietis, *Pagiriamasis žodis kvailybei*, Vilnius: Alma littera, 2000.]
4 c. 21, p. 34.
5 c. 29, p. 48 s.
6 c. 22, p. 35/36.
7 c. 23, 27, 42, 43.
8 c. 27, 11, 12.
9 c. 13.
10 c. 25.
11 c. 24.
12 c. 29.
13 c. 30.
14 c. 31, 32, 44.
15 c. 22.
16 c. 42, 45.
17 c. 45 ir c. 32.
18 c. 49.
19 c. 50.
20 c. 51, 52.
21 c. 53-60.
22 c. 40, 39, 54.
23 c. 53, 65.
24 *1 Kor* 1, 25, 27, 21.
25 c. 66.
26 c. 67.
27 c. 48.
28 A. 449.40-60, 537.17, 832.27.
29 c. 7.
30 c. 35, 36, 38, 39.
31 A. no. I t. I. p. 19, *De Copia*, LB. I 110 D, *Adagia* no. 1140, LB. II c. 460 F, A. 999.120.
32 A. 337.
33 A. 739, 749.7.
34 LB. IX 1136-1143.

DEŠIMTAS SKYRIUS

1 A. 219.4.
2 A. 224.
3 A. 225.
4 A. 227.20.
5 A. 230, 237.
6 A. 240.29, 1032.17, Adag. 3401, LB. II c. 1050.

7 A. 241, 246.
8 A. 255.
9 A. 270.
10 A. 263.
11 A. 263.
12 A. 264.10.
13 A. 219, 259, 269, 283.152.
14 A. 346.5.
15 A. 282.42.
16 A. 283.147.
17 LB. I c. 1211.
18 A. 205.38.
19 A. 288.82.
20 O. Clemen, *Zentralblatt f. Bibliothekswesen* XI, p. 181. Naujas *Julius exclusus* leidimas su aiškinamosiomis pastabomis leidinyje: W. K. Ferguson, *Opuscula Erasmi*, Den Haag 1977, p. 38-124.
21 A. 288.
22 A. 292.13, 294.
23 LBE. no. 1239, c. 1458.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

1 A. 295.10.
2 A. 296.
3 Tarp kitų – ir pavojumi, iškilusiu jam Bolonijoje, kai dėl dėvimų ženklų jis buvęs palaikytas maro gydytoju. A. no. IV 112, t. I p. 59, 296.171, 447.471 ss.
4 Willemas Harmensas, senas Erazmo bičiulis ir poezijos bendramintis, † 1510 m.; Fransas Dirksas, žr. A. 10, 12, 14; Andriesas – nežinomas. Sasboud – tai draugas, su kuriuo Erazmas kartu mokėsi tapybos, žr. A. 16. Apie poną Hendriką, žr. A. 83.76, 95.8, 190.
5 A. 305.188.
6 A. 305.216.
7 A. 364.8.
8 A. 273.14.
9 A. 396.
10 A. 384.
11 A. 333.45, 451, 421.128.
12 A. 524.21.
13 LB. IV 1703, plg. A. 393.
14 A. t. III p. xxix.
15 A. t. II p. 292.
16 A. 447.
17 Grunijaus vardas, tiesą sakant, reiškiąs „kriuksį", t. y. paršą, veikiausiai gali būti pasiskolintas iš Jeronimo laiškų, kuriuose taip pravardžiuojamas kažkoks Rufinas. Plg. *Moriae Encomium, Praefatio* p. iv. 1531 m. kovo 5 d. laiškas LB. X 1590, irgi adresuotas Grunijui, tačiau ryšio čia neįmanoma įžvelgti.
18 A. 517, 518.
19 A. 338.
20 A. 304.
21 A. 337.
22 A. 552, 566.
23 A. 582.6, 559.
24 A. 475.15 ss.
25 A. 596, 527.25, 694, 13.
26 A. 545.15.
27 A. 303.13, 304.1, 310.1.13.31, 317, 319.
28 A. 401.
29 A. 459.
30 A. 365 ir 463.
31 A. 582.
32 A. 423.47, 663.111, 569.87.215, 810.302.
33 A. 868.18, 854, 1518.
34 A. no. IV *intr.* t. I p. 56, 341 p. 118, 581.13.
35 A. 114.11.
36 A. 503.
37 A. 810.450.
38 A. 873, 948.236, 952.13, 983.2, 944.25.
39 A. 71.
40 A. 531.11.

41 A. 719.9.

42 A. 931.5, 934.4.

43 A. 186, 655, 896, 906. 568, 1206, t. I *app*. VII p. 593.

44 A. 216.

45 A. 450.15.

46 A. 399.12.

47 A. 769.24.33.93.

48 A. 844.169.

49 A. 876.10.

50 A. 384.33, 428, 533, 534.61.

DVYLIKTAS SKYRIUS

1 Apie vadovėlius žr. Allen, *The Age of Erasmus*, pirmasis skyrius.

2 Pvz., *Coll*. LB. I 633 B, 858 A, 870 D, *Ratio* LB. V 136 D, *Lingua* LB. IV 716 C.

3 *Moria* p. 40, 79, *Coll*. LB. I 640 A B, *Exomologesis* LB. V 161 E, A. 916.119, *Ratio* LB. V 89 A B.

4 A. 396. 64.

5 A. 58.55, 396, 182.79, *De Pronuntiatione* LB. I 924 D, 925 DE, LB. X 1706 C.

6 A. 23.1, 117.26, 182.7, 967.126, 337. 328, 996.10.

7 A. 337.327.

8 A. no. I t. I p. 8. 30, *Coll*., *Convivium religiosum*, LB. I 672.

9 A.588, 47.76, 1211.323.310.98.135, 61.35.116, *Coll*. LB. I 818, 759, 720, 659, 672, 847.

10 *Coll. Epicureus* LB. I 888 C., cf. 882 C.

11 A. 61.44. 86, 37.135, 785.11, 715.27, 999.146.

12 *Ench*. LB. V. 44 A.

13 *Coll*. LB. I 733 F.

14 A. 208.25.

15 A. 113.24.

16 A. 283.94.

17 *De copia* LB. I 109.

18 A. 710.26.

19 A. 1255.39, 1342.927.

20 A. 333.41.

21 *Coll. Pietas puerilis* LB. I 652 E.

22 LB. X 1593 DE.

23 *Coll. Conviv. relig*. LB. I 678 C.

24 *Decl. de pueris inst*. LB. I 490. *De Studio bon. lit*. LB. I 520. *De Pronunt*. LB. I 929, 917, 921, LB. I 510, A. 476, A. 298, 447, 941.16, 237.72, 364.23, 500.21, 715.55, LB. I 361 AF, 362 A, V 712, A. 1211.340.

25 *Coll*. LB. I 808 C, *Ench*. LB. V 46 D etc.

26 *Coll. Conjugium impar* LB. I 818, *Inst. Matr. Chr*. LB. V 614.

27 *Coll. Franciscani* LB. I 743 B.

TRYLIKTAS SKYRIUS

1 A. 1033.120, 858.78.

2 A. 593.15.

3 *Ratio* LB. V 126 A.

4 A. 541.141.

5 A. 373.163.

6 A. 1062.35 ss.

7 *Paraclesis* LB. V 138.

8 A. 373.203.

9 A. 182.181, 843.25, 149.42.

10 A. 1167.212, 373.76.

11 *Apologia* LB. VI** 2.

12 A. 373.221.

13 A. 967.57.

14 LB. V 85 EF.

15 LB. V 77.

16 A. 769.40, 1171.

17 *Coll. Conviv. poeticum* LB. I 724 A.

18 A. 180, 182, 222, 269.11, 292.89, 337.42, 531, *Moria*, praefatio.

19 A. 531.225.

20 LB. V 140 E.

21 LB. V 141 F, IX 1248 A.

22 A. 1368.29.

23 LB. I 744, 766, 838, 841 F.

24 LB. I 23 ss.

25 LB. V 117 A, 134 B, I 913, IV 664/5, V *Eccl.* passim.

26 Žr. *Moria* c. 32, p. 59 ir c. 52, p. 111; *Colloquium Amicitia*, LB. I 873 ss., *Ecclesiastes* LB. V 924 F.

27 LB. I *de Civilitate* 1034 A, 1035 C, 1036 BE, *Adagia* p. 756, *Coll. Concio* LB. I 853 AB.

28 B. v. *Eccl.* LB. V 1021/2, *Coll. Concio* LB. I 853 AB.

29 *De Libero Arbitrio* LB. IX 1215 D, 1217 B.

30 A. 713.18.

31 A. 1334.142 ss., 217 ss., plg. 1365.104 ss.

32 LB. IX 1216 C., plg. A. 1255.46 ss.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

1 LB. V 164.165 ir kitose vietose.

2 A. 2147. 22, *Coll.* LB. I 788, A. 867. 50.

3 A. 133.27.30.

4 *Coll.* LB. I 689 c, 792, 715 ss., 830, LB. V 154/5.

5 A. 916.65, LB. IV 656/7, A. 785.47, 786/7, 790.5, 895.6, LBE. 1493 D, *Coll.* Ἄγαμος γάμος, LB. I 826 ss.

6 A. 671.11.

7 A. 447.388, 55.114, 274, 1111. 78, 301, 868.21 etc.

8 A. 447.397, 296.18, 1002.5, *Coll. Diluculum* LB. I 844.

9 A. 360, 389.6, 794.62, 1169.17, 1248.10, 1302.29, 1342.189. 204, 1422.26, A. 1553.32.

10 A. 708.10.

11 A. 867.251.

12 A. 1489.5–15, 1532.6 ss., LB. IV 656/7.

13 A. 818.6.

14 LB. I 533.

15 A. 285, 855.18, *Coll. Funus* LB. I 810 ss., 789 DE.

16 A. no. IV 530, t. I p. 70.

17 A. no. I t. I p. 36.5, 898.1.

18 A. no. I t. I p. 1736, 18.4, 337.107, 749.8.

19 A. no. IV 539 t. I p. 70.

20 Apie lytinį Erazmo gyvenimą, galima sakyti, nieko nežinoma. Jis pats nereiškė pretenzijų būti laikomas nuo pat jaunų dienų visišku skaistuoliu. Žr. A. 296.53, 1347 351, 1436.150.

21 LB. X 1258 F.

22 A. no. I. t. I. p. 21.27, no. II 152 p. 52, 337.42.84.

23 A. 778, 779, 780, 781, 814.

24 A. no. I t. I p. 22, LB. X 1672 F.

25 A. 1060.58.

26 A. 182.60.

27 A. 31.10, no. I t. I p. 44.38.

28 *Verspreide Geschriften* [Pasklidi raštai], VII, p. 277.

29 *Coll. Epicureus* LB. I 888 F.

30 A. 296.75.

31 A. no. II t. I p. 51, no. 107.50, 119.224, 113.78, 115.2, no. I p. 5.7 no. 447.236, LB. X 1663 F, A. 1347.353.

32 A. no. I t. I p. 35.26, no. 26.30, 45.150, 51.141, 107.13, 113.72, 384, 402, *Adagia* no. 292, LB. I 147.

33 A. no. II t. I p. 51.143.

34 A. 739.9.

35 A. 875.17, 943.30, 981.20, 1092, 1101.7.

36 A. no. I t. I p. 2.13.3.8, 17.24, no. 113, 417.13, 531.79, 905.19, 337.30, 531.169, 928.28.

37 A. 1061.170, 1042.19.

38 A. 867, 886–893.

39 A. 1314.2.

40 LB. X 1252 A.

41 A. 810.370.

42 A. 447.440, 145.134.

43 A. 239.28.

44 *Adag.* 1072 LB. II 434, A. 83.78.

45 A. 154.7, 237.41, 31.5.

46 A. 828.21.

47 A. 810.205, 906, 538, A. 159.16, *Adag.* 4401, LB. II c. 1050 F.

48 LB. X 1252 F, 1524 m. balandžio 2 d. laiškas Goclenijui, LB. I prieš *Compendium vitae,* Allen V 1437, A. 1008.7, 83.85, 119, 133, 135.46, 138.149, 447.249, 778.19, 902, A. 2356.10, A. 1188.35, 1195, LBE. 1755 B.

49 A. 2136.55, LB. X 1251 F.

50 A. no. I p. 42.24.

51 A. 899.14.

52 A. 58.7, 61.93, 88.48, 194.22, 292, 289.4, 906.448, 2136.150.

53 A. 83.87, 31.5, 145.55, 296.27, 412.23, 421.5, 551.3.15, 552,11, 512.10, 893.1, 1102.6, 1136.19, 1347.48.192, 1437, *De fatis suis querela,* LB. I 1218 D.

54 Ad. 2001 LB. II 717 B, id. 77, c. 58 A. Ant knygos, kurią Erazmas laiko Longfordo pilyje esančiame Holbeino tapytame portrete, graikiškai parašyta: „Heraklio darbai". 1415.96.

55 A. 1334.1–5, 296.231, 800.11, 240.29, 1032.17, 1342.565 ss., 1386.12, 1415.96.

56 *Adag.* 4401, LB. II 1050 F.

57 A. 794.84, 800.13.

58 A. 1002.32, 536, 530.30, 784, 785, 756.

59 A. 531.145.147.

60 A. 337. 20.

61 A. 194.6.

62 A. no. I t. I p. 33.20, plg. p. 17.34, 935.32, 1248 6, 1365.1–8.25 ss., LB I 1013 DE, A. no. I t. I p. 3.2.6, p. 18.5, A. I p. 17.2, 704.10, 952.5, 531.388.

63 A. 481.33.

64 A. I p. 36, p. 16.1, p. 37.

65 A. 411, 412, 414.11, 416.8, 417.10, 752.6, 755.6, 756.16, 757.21, 853.15, 855.14, 935.32.

66 LB. I 896, 897, LB. V 234 C, IX 928.

67 *Adag.* 2201, LB. II 772 F, 773 F, 774 BC.

68 *Spongia* LB. X 1663 F, *Comp. Vitae* A. no. II 137 p. 51, *Coll. Amicitia* LB. I 878 DE.

69 A. 139.37.

70 A. 908.2.

71 Erazmas tą vietą įterpė į 1519 m. Dirko Maertenso išspausdintą *Colloquiorum Formulae* leidimą; rengdamas vėlesnį leidimą, vėlei ją išmetė.

72 A. 1061.330.361. 429 etc.

73 A. 1135.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

1 A. 658.49, plg. 545.10.

2 A. 596.2.

3 A. 726.6, 731.37, 784.17, 785.9, 826.2, 812.28.

4 A. 597.47 ss.

5 A. 507.23, 456.253.

6 A. 541.96.125.

7 A. 583.252.

8 LB. IX 17, A. 616.4.11.

9 A. 597.32, 607.2, 608.22, 616, 637, 651–53, 659, 695.21, 707.23, 719.7, 730.29, 766.9, 768.16, 778.54, 849.15, 855.48, 814.10.

10 A. 1225.

11 A. 750, 765, 843, 781–787, 867, 964.

12 A. 832, 860, 864.

13 A. 867.

14 A. 934.

15 LB. IX 79.

16 *Encomium matrimonii,* Mountjoy parašytas Paryžiuje, išspausdintas Maertenso 1517, kitąmet perleistas Frobeno (A. t. III p. 14.10 n., 17.10 n.). Veikalas įtrauktas į *Conscribendis epistolis,* LB. I 414.

17 LB. IX 105.

18 A. 1037, 1061.

19 A. 1088, 1089, 1129, 1139.

20 A. 541.83, 1126.

21 Įsidėmėtina, kad kaip tik žemiečiai Levene Erazmui buvo neparankiausi priešininkai siauresniąja žodžio prasme. Greta nuosaikaus Van Dorpo ir smarkuolio Egmondiškio netrukus dar ėmė reikštis Vincentas Dirksas iš Harlemo, Willemas van Vianenas ir Ruudas Tapperis.

22 A. 531.515, 522.154, 597, 809, 826.4, 878.13, 941.6, 946, 1166.35, 1176.12, 1182.9, 1185.9, 1203, 1216.75.

23 A. 903.4.

24 A. 931.5.

25 A. 947.18, 948.15, 961.14, 991.37, 1007.51, 1016.7, 1032.12, 1060.37, 1063.1, 1066.62, 1110.15, 1111.23, 1126.335, 1134.11, 1141.25, 1156.42, 1167.72, 1168.30. Žodis *tragoediae* Erazmo raštuose dažnai vartojamas vien „vaido, bruzdesio" prasme.

26 A. 1168.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

1 A. 501.

2 A. 661.

3 A. 745.

4 A. 785.38, 786.24.

5 A. 872.

6 A. 933.

7 A. 939.

8 A. 904, 938, 967, t. IV p. xxix.

9 A. 947.33, 961.30, 967.77.

10 A. 980.

11 A. 983.

12 A. 1007.

13 A. 1029.19 išnaša.

14 A. 1033.

15 A. 1113.

16 A. 1102, 1113.

17 A. 1087.607, 1096.190, 1110.5, 1102.12, 1106.94, 1107.13, 1118.

18 A. 1141.

19 A. 1143.

20 A. 1144.

21 Žr. A. 1155, įžanga.

22 A. 1162, cf. 1173.

23 A. 1161.

24 A. 1166.90, 1167.100, 1186.7.

25 A. 1185.15, 1192.

26 A. 1202.

27 A. 1216.77, plg. 1203.

28 Veth-Muller, *Dürer's Reise*, I p. 81.

29 A. 1217.137, 1225.239.306, 1219.115, 1236.93, 1228.48.

30 A. 1209.4, 1257.10, 1233.188, 1239.19.

31 A. 1342. 17–155, *Spongia* LB. X 1645.

32 A. t. IV p. 599, LB. X 1612 c.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

1 A. 531.370, 742.21, 756.52, 952.28.

2 A. 1236.30.

3 A. 1236.176, 1319.15.

4 LB. VI* 5.

5 *Precatio pro pace ecclesiae*, LB. IV 655.

6 A. 784.58, 786.17, 1139.115, 1248.27. A. 2143.46, LB. V 347, X 1251 A. 16 D.

7 *Coll. Charon*, LB. I 823 A.

8 Melanchton, *Opera*, Corpus Reformatorum XII 266: ten viskas pateikta taip, lyg dingstis būtų buvusi *Querela pacis*, tačiau ši datuojama tik 1517 m.: žr. A. 603 ir I. p. 37.10. Plg. mano straipsnį: *Ce qu'Erasme necomprenait pas*, *Grotius, Annuaire international* 1936.

9 Ad. 1379 *Anguillas captare*, LB. II 864 C; A. 825.5.

10 2601, LB. II 869.

11 Ad. 201 LB. II 106, A. 288.60, Ad. 3001 LB. II 951.

12 A. 891.31, plg. A. 1273.22.

13 Ad. 2201 LB. II 781 D.; plg. ir Pranciškui I dedikuotos Evangelijos pagal Morkų parafrazės pratarmę, A. 1400.

14 Tai mėgino parodyti E. T. Kuiper, *Erasmus als politiek propagandist*, Tijdschrift voor Geschiedenis 37, 1922, p. 147–168.

15 Dėl *Colloquia* istorijos ir paskirties žr.: P. Smith, *A key to the Colloqies of Erasmus*, Harvard Theological Studies, 1927.

16 A. t. IV, App. 15, p. 620 ss., LB. IX 283–401.

17 LB. IX 442–737, 813–955.

18 LB. IX 1094–1196, 1015–1094.

19 A. no. I t. p. 41.

20 A. 1218.32.

21 LB. X 1631. Erazmo nuostatos vertinimas čia sušvelnintu pavidalu perimtas iš: Werner Kaegi, *Hutten und Erasmus, ihre Freundschaft und ihr Streit*, Historische Vierteljahrschrift 22, S. 200.461.

22 A. 1122 p. 303. Allenas 1934 m. leidimo įžangoje Eppendorfo epizodą vadina *by no means creditable to Erasmus*. Ilgas 1534 02 1 laiškas Johannesui Botzheimui, kuriame Erazmas pasakoja apie susitikimą su Eppendorfu ir mėginimą pašalinti nesutarimus, irgi gyvai rodo Erazmo menkystę. Pašnekesyje Ἱππεύς ἄνιππος *sive Ementita nobilitas*, kuriame jis dar kartą atkeršijo Eppendorfui, aptinkame bemaž pažodžiui pakartota daugybę šio laiško pasažų.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

1 Hyperaspistes LB. X 1251 AB.

2 LB. IX 365 F, A. 1274, 1276, 1294.

3 A. 1162.

4 A. 1256. 10.

5 A. 1367.

6 A. no. I. t. I p. 34, plg. 1275.20.

7 A. 1443.

8 A. 1466.17.

9 *De servo arbitrio*, Luther, Werke, Weimar ed. XVIII 614.

10 LB. IX 1215, naujas leidimas: J. Walter, 1910.

11 *Timotheus* III.

12 LB. IX 1247 D.

13 R. H. Murray, *Erasmus and Luther*, p. 226.

14 *De Colloquiorum utilitate*, LB. I 908 E.

15 A. 1334.231, 713.18, LB. IX 1216 C.

16 *Luthers religiöse Psyche*, Hochland XV 1917 p. 21.

17 LB. X 1249.

18 A. 1412.28, 1415.47.

19 A. 1273.26, 1275.28, LB. X 1257 F.

20 A. 1352.34 (1523).

21 A. 1347.277 (1523).

22 LB. IX 1197–1214.

23 A. 1410.19, 1534.22, 1522.65, 1523.125, 1510, 1548.8, 1640.21, 1644.19.

24 LB. V 145.

25 LB. IX 1094.

26 LB. VIII 535.

27 A. 1391.

28 LB. X 1610 ABC, plg. LB. V 501, IX 1143 etc., LBE. 1270 D, LB. X 1580 DE, 1560 A, A. 2175.22, 2136.214.

29 LB. V 614.

30 LB. V 723.

31 A. 1528. 11, LBE. 1490 E.

32 A. 2045, LBE. 1269, 1387/8.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

1 A. 182.87, 967.126, 540.31, LB. IX 92 E.

2 A. 326.55, 531.445, 1013.80, plg. A. no. IV, t. I p. 69.

3 A. 541.133.

4 A. 1111.17, 1581.115, 1753.21, 1479.119.

5 A. 1479.29, 1482.
6 A. 1885.
7 LB. I 972.
8 Plg. *Hieronymi Stridonensis Vita*, ed. W.K.Ferguson, *Erasmi Opuscula*, 1933, p. 183 ss.
9 *Convivium poeticum*, Colloq. LB. I 724.
10 LBE. 1269 E.
11 LBE. 1372 D.
12 LBE. 1501 B, LB. X 1747, 1752 DE. Laiškas LBE. no. 1276, c. 1496, yra piktavališka klastotė.
13 A. 1102, 1158.
14 A. 2196.
15 A. 2158.60, 2188.5, 2196.
16 A. 2158, 2145, 2222.
17 LBE. 1349 A. cf. 1325.
18 Alleno leidimo VIII tome (1934) pateikti laiškai iki 1530 m. liepos 31 d.
19 A. 2037.268.
20 A. 2315.243 sq, LBE. 1272 B.
21 A. 2136.185 sq, plg. 2037.
22 LBE. 1272 B.
23 A. no. IV t. I p. 68.445.
24 LB. X 1578 C, 1590.
25 LB. X 1594 A.
26 LB. V. 505 B, A. 1369.35 ss.
27 A. 2134.214, 2149.37.
28 W. Köhler, M. *Luther* p. 79, *Historische Zeitschrift*, 121, 322.
29 LB. X 1618, A. 1977.40.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

1 LB. V 346.
2 LBE. 1305, 1325.
3 LBE. 1422 B.
4 LB. V 469.
5 LB. V 1293
6 LB. V 767.
7 A. 1211.
8 A. 932.17, A. 952.1, A. no. I p. 34, LBE. 872 B.
9 Thomui Platteriui, ką tik perėmusiam spaustuvę iš Kratandro, kuris anksčiau visiškai slapta išspausdino „Julijaus" dialogą.
10 *Carmen heroicum* Fišerio ir Moro mirčiai paminėti, kurią 1536 m. Jeronimas Gebwileris išleido kaip Erazmo kūrinį, turi būti, kaip įrodė A. Jolles, *Neophilologus* XIII. 1928 p. 132, priskirta Jonui Sekundui.
11 LBE. 1509 C, 1513 A.
12 LBE. 1511 D.
13 A. 296.63, 285.288. 15, 1342.458, LBE. 1511 DE, A. 1359.14, LBE. 1520 B, A. 1342.457 etc.
14 LBE. 1506 CD, 1515 E ir A. no. III t. I p. 53.18.
15 LBE. 1465 B.
16 LBE. 1506 B.
17 A. no. IV t. I p. 70.
18 LBE. 1513 EF.
19 LBE. 1501.
20 LBE. 1510 B, 1513 B.
21 LBE. 1510 B, 1513 B, A. no. III t. I p. 66.
22 LB. V. 294.
23 LBE. 1519.
24 A. no. III t. I p. 53.18.
25 LBE. 1522.
26 A. no. III t. I p. 53. Beato Reiniškio tekstas toks: *Lieuer Got*. Raidė *u* rodo, kad Beatas girdėjo Erazmą kalbant ne vokiečių aukštaičių kalba. Drauge akivaizdu, kad jis netiksliai perteikė žodžio *Lieve* galą ir paskutinį žodžio Got priebalsį.

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

1 „Ein tückisches Wesen", *Tischreden*, Weimar ed. II no. 2420.

2 Taip regėjosi 1924 m., kai šie žodžiai buvo užrašyti. Tačiau atrodo, kad pasauliui, nors jis mažai, kaip ir anksčiau, teskaito Erazmo raštus, jo dvasios paguoda vėl net labai reikalinga. Praėjus keturiems šimtams metų po jo mirties, kai visas pasaulis mini Erazmą, aiškiai matyti, kaip labai mūsų laikai tebesižvalgo į jį, kaip į kelrodę žvaigždę.

3 LBE. 1490 D.

4 Ketvirtajame ir penktajame NT leidime. LB. VI*** 3 apačioje.

5 A. no. I t. p. 8, 9, 413.29.

6 A. 447.414.

7 Nors tai įtikėtina, tačiau nėra jokių pėdsakų, galinčių įrodyti, kad princas Oranietis skaitė Erazmo veikalus.

PRIEDAS

1 Allen nos. 584. 6, 601.50, 616.9, 654.1, 669.1, 681.9, 683, 684, 688.8. Reprodukcija: Allen II p. 576/77 ir kitose vietose.

2 Žr. Allen III p. 106.14 ir Friedländer, Quentin Massys, Die Altniederl. Malerei VII, 1929, p. 42, 120.

3 A. 1092, 1101.8, 1119.5, 1122.18, cf. A. 1985.

4 A. 1408.29, 1417.34, 1536, 1452.29.

5 ὅρα τέλος μακροῦ βίος – *Mors ultima linea rerum.*

6 A. 875.17, 943.30, 981.20, 1101.7.

7 LB. X. 1757, A. 2300.101, Allen I p. 70, III 604.2, R.Fruin, Verspr. Geschriften, VIII 268.

8 A. 1092, t. IV p. 238, išnaša.

9 *Zeitschr. f. bild. Kunst 1899*, NF. X p. 47.

10 A. 394, 739. Bazelio dailės muziejuje saugomo originalo visą faksimilę 1931 m. Bazelyje išleido H. Oppermannas.

11 Cap. 61, ed. Kan p. 155/6.

12 Ganz, P., H. *Holbein d. J.*, Klassiker der Kunst XX, 1912, p. 37, 38, 39.

13 A. 1452, 1488.

14 Ganz, p. xxiii.

15 A. 1740.20.

16 Nebent, kaip siūlo P. Ganzas (p. xxxvi), tartume, kad Holbeinas keliavo tapyti į Freiburgą.

17 Ganz, p. 90, 91, 86, 206, 207, 214.

18 Reprodukcija knygoje: B. Kruitwagen, *Erasmus en zijn drukkers-uitgevers*, Amsterdam 1932. Medžio raižiniai, aptariami J. F. M. Stercko (*Over een Portret van Erasmus*, Het Boek, 1916, p. 225), yra šio raižinio kopijos.

19 Kaip spėjo Haarhausas, *Zeitschr. f. bild. Kunst l.* c. p. 54.

20 Allen, 1132, 1136 intr.

21 Allen IV p. 330/1, Tietze-Conrat no. 7. Veth-Muller I p. 23.

22 p. 151–152.

23 LB. I 928 C-F. plg. A. 1893.4, 1991.2, 1408.32, 1417.

24 A. 1536.11; taip pat jau ir 1923 m. liepos 19 d., A. 1376.

25 *Pingere* Erazmo raštuose nebūtinai reiškia „tapyti".

26 Tuos žodžius reikia suprasti kaip ironiją; Erazmas iš tikrųjų buvo smarkiai sulysęs, plg. A. 1729.11.

27 Iliustracija: Tietze-Conrat no. 8, Veth-Muller I p. 24 ir t. t.

28 A. 1792.11. Kaip paprastai, Erazmas apsirinka, skaičiuodamas metus; jų buvo praėję šešeri.

29 A. 1985.6.

30 Iliustracija pateikta, pvz.: *Zeitschrift f. bild, Kunst* I. c. p. 53; *Handzeichnungen alter Meister der holländischen Schule*, Kleinmann, Haarlem. Apie kitą tariamą portretą žr.: *Berliner Philologische Wochenschrift*, 1917, p. 1056.

31 Tuo klausimu žr.: J. H. W. Unger, *De standbeelden van Desiderius Erasmus*, Rotterdamsch Jaarboekje, 1890, p. 265 ss. Ten, beje, minima, kad kažkas matytas beklūpąs priešais akmeninę statulą. 1674 m. miesto valdžiai paminklą laikinai nukėlus, Bazelio magistratas išsyk ėmėsi žygių jam nupirkti, ir nedaug tetrūko, kad tie žygiai būtų buvę pavykę. Mūsų tėvynei būdingas bruožas yra tai, kad senoji akmens statula, stačia pastatyta ant paties dugno, buvo panaudota uosto molui sutvirtinti, o per ilgą 1634 m. sausrą išniro iš vandens. Deja, būdinga ir tai, kad aštuonioliktame šimtmetyje, pasak Holbergo *Mémoires*, paminklas buvo Roterdamo gatvės paauglių taikinys.

32 Šį atvejį pirmiausiai ištyrė ir 1926 m. spalio 9 ir 10 d. laikraštyje „Nieuwe Rotterdamsche Courant" aprašė J. W. van Nouhuysas, o netrukus, pasitelkdamas jau ir visus japoniškus šaltinius ir duomenis, nuodugniai išnagrinėjo J. B. Snellenas (*The Image of Erasmus in Japan*, Transactions of the Asiatic Society in Japan, 1934).

K O N K O R D A N C I J A

Pateikiama konkordancija Huizingos nuorodų į tuos laiškus, kurie dar nebuvo suderinti su Allenų *Opus epistolarum Erasmi Roterodami*. Šis veikalas baigtas leisti 1958 m., jį sudaro vienuolika tomų ir rodyklės. Šioje nuorodų lentelėje LBE-Allenai pateikiamos vietos iš tų 1703–1706 m. Leideno leidimo *Epistolae*, kurios Huizingos veikale dar nenurodytos pagal Allenų leidimą.

LBE. 872 B	:A. 1581. 666	LBE. 1501	:A. 3021. 1
LBE. 1269	:A. 2443. 109	LBE. 1501 B	:A. 3019. 31
LBE. 1269 E	:A. 2443. 157	LBE. 1506 B	:A. 3043. 18
LBE. 1270 D	:A. 2443. 201	LBE. 1506 CD	:A. 3043. 28
LBE. 1272 B	:A. 2443. 310	LBE. 1506 D	:A. 3043. 38
LBE. 1272 B	:A. 2443. 307	LBE. 1507 A	:A. 3043. 67
LBE. 1305	:A. 2371. 21	LBE. 1509 C	:A. 3048. 59
LBE. 1325	:A. 2397. 18	LBE. 1510 B	:A. 3048. 85
LBE. 1349 A	:A. 2419. 24	LBE. 1510 B	:A. 3048. 92
LBE. 1372 D	:A. 2453. 3	LBE. 1511 D	:A. 3049. 65
LBE. 1375	:A. 2465. 10	LBE. 1511 DE	:A. 3049. 72
LBE. 1375 D	:A. 2465. 47	LBE. 1513 A	:A. 3049. 160
LBE. 1387/8	:A. 2466. 116	LBE. 1513 B	:A. 3049. 165
LBE. 1422 B	:A. 2587. 30	LBE 1513 B	:A. 3049. 170
LBE. 1458	:A. 2599. 2	LBE. 1513 EF	:A. 3052. 4
LBE. 1465 B	:A. 2795. 13	LBE. 1515 E	:A. 3076. 16
LBE. 1490 D	:A.2906. 60	LBE. 1519	:A. 3104. 14
LBE. 1490 E	:A. 2906. 67	LBE. 1520 B	:A. 3122. 1
LBE. 1493 D	:A. 2963. 3	LBE. 1522	:A. 3130. 26
LBE. 1496	:A. XI app. 24	LBE. 1755 B	:A. 2682. 39

S A N T R U M P O S

A = Allen, *Opus Epistolarum Erasmi*, nurodant laiško numerį ir cituojamą eilutę, pvz., A.16. 12 = Allen, I tomas, 16 laiško 12 eilutė, p. 90.

LB = Erasmus, *Opera omnia*, 1703–1706 m. Leideno leidimas, nurodant tomą, stulpelį ir puslapio dalį, pvz., LB X 1219 F = *Opera*, X tomas, stulpelis 1219, apačia.

LBE = tas pats leidimas, III tomas, kuriame sudėti laiškai, dėl patogumo nurodant ne numerį, bet stulpelį.

B I B L I O G R A F I J A

I. ERAZMO VEIKALŲ LEIDIMAI

Desiderii Erasmii Opera omnia, ed. J. Clericus, 10 t., Ludguni Batavorum, 1703–6=Hildesheim, 1961-1962.

Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami, Amsterdam: N.–Holl publ. co. 1969–.

Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, ed. P. S. Allen (nuo t. IV – P. S. ir H. M. Allen), Oxonii: In typographeo Clarendoniani, t. I–XII, 1906–1958. VIII tome pateikti leidimai iki 1530 liepos 31 d.
Ankstesnius Erazmo laiškų rinkinius žr. Allen I, appendix 7, p. 593–602.

Erasmi Opuscula, A Supplement to the *Opera omnia*, ed. W. K. Ferguson, Den Haag, 1933

Des. Erasmus Roterodamus. Ausgewählete Werke, ed. H. & A. Holborn, München, 1933 (*Enchiridion militis Christiani, In N. T. Praefationes, Ratio seu methodus comp. perv. ad veram theologiam*) =1964.

Erasmus von Rotterdam, *Ausgewählte Schriften* (lat. – deutsch), ed. W. Welzig, Darmstadtt: Wissenschaftliche Buchgeselschaft, 1968–.

II. KAI KURIOS KNYGOS APIE ERAZMĄ IR JO LAIKĄ

Allen, P. S., *The Age of Erasmus*, Oxford, 1914.
Serija studijų apie XVI a. dvasinį gyvenimą, pagrindinį dėmesį skiriant Erazmui.

Allen, P. S., *Erasmus, Lectures and Wayfaring Sketches*, Oxford, 1934.

Augustijn, Cornelius, *Erasmus: His Life, Works, and Influence*, trans., G.C. Grayson, Toronto: University of Toronto Press, 1991.

Augustijn, Cornelius, „Erasmus, Desiderius“, in: *TRE* X, 1982, 1–18.
Gausi bibliografija.

Bainton, R. H., *Erasmus of Christendom*, New York: Scribner, 1969.

Battaillon, M., *Érasme et l'Espagne; recherches sur l'histoire spirituelle du xvie siecle*. Paris: Droz, 1937.

Boyle, O'Rourke, Marjorie, *Rhetoric and Reform: Erasmus' Civil Dispute with Luther*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.

Chambers, Raymond W., *Thomas More*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1958

D'Amico, John, *Renaissance Humanism in Papal Rome: Humanists and Churchman on the Eve of the Reformation*, Baltimore: Johns Hopkins Press, 1983.

Devereux, E. J., *A Checklist of English Translations of Erasmus*, Oxford: Bodleian Library, 1968.

Drummond, R. B., *Erasmus, his Life and Character*, 2 vol. London, 1873.
Geriausia iš gausių senesniųjų Erazmo biografija.

Hale, J. R., *A Concise Encyclopaedia of the Italian Renaissance*, Oxford: Oxford University Press, 1981.

Halkin, Léon–E., *Erasmus: a Critical Biography*, Cambridge, MA: Blackwell, 1993.

Hyma, Albert, *The Youth of Erasmus*, Ann Arbor, 1930.

H. de, *L'ancienne faculté de théologie de Louvain*, 1432–1540, Louvain, 1911. Svarbi knyga 1517–1521 m. Erazmo gyvenimo tarpsniui.

Kan, J. B. *Μωρίας ἐγκώμιον*, Stultitiae Laus, Des. Erasmi Rot. declamatio, Hagae-Com., 1898.

Kenny, Anthony, *Thomas More*, Past Masters Series, New York: Oxford University Press, 1983

Kristeller, Paul Oskar, *Renaissance Thought and Its Sources*, ed., Michael Mooney, New York: Columbia University Press, 1979.

Kristeller Paul Oskar & Wiener, Philip P., ed., *Renaissance Essays*, Rochester, NY: University of Rochester Press, 1992.

Kraye, Jill, *Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Lindeboom, J., *Erasmus, Onderzoek naar sijne theologie en sijn godsdienstig gemoedsbestaan*, Leiden, 1909. Erazmo teologijos ir jo religinio jausmo tyrinėjimas.

Idem, *Het Bijbelsch Humanisme in Nederland*, Leiden, 1913.

Major, Emil, *Erasmus von Rotterdam* (Virorum illustrium reliquiae I), Bazel, 1925.

Mann, Margaret, *Erasme et les débuts de la Réforme française*, Paris, 1934.

Margolin, J.–C., *Douze années de bibliographie érasmienne (1950–1961)*, Paris: Vrin, 1963.

Margolin, J.–C., *Quatorze années de bibliographie érasmienne (1936–1949)*, Paris: Vrin, 1969.

Margolin, J.–C., *Neuf années de bibliographie érasmienne (1962–1970)*, Paris: Vrin, 1977.

Martz, Louis L., *Thomas More: The Search for the Inner Man*, New Haven: Yale University Press, 1990.

McConica, James, *Erasmus*, Past Masters Series, New York: Oxford University Press, 1991.

Mestwerdt, P., *Die Anfänge des Erasmus, Humanismus und Devotio moderna* (Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation II), Tübingen, 1917.

Murray, R. H. *Erasmus and Luther: their Attitude to Toleration*, London, 1920.

Nolhac, P. de, *Erasme en Italie*, Paris, 1888.

Phillips, M. Mann, *Erasmus and the Northern Renaissance*, London: Hodder and Stoughton, 1949.

Spitz, Lewis W., *The Religious Renaissance of the German Humanists*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.

Stupperich, R., *Erasmus von Rotterdam und seine Welt*, Berlin: De Gruyter, 1977.

O'Malley, John, *Praise and Blame in Renaissance Rome: Rhetoric, Doctrine, and Reform in the Sacred Orators of the Papal Court, 1450–1521*, Durham, NC: Duke University Press, 1979.

O'Malley, John, *Rome and the Renaissance: Studies in Culture and Religion*, London: Variorum Reprints, 1981. Some valuable essays.

Olin, John C., ed., *Six Essays on Erasmus*, New York: Fordham University Press, 1979.

Overfield, James, *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

Pineau, J. B., *Erasme, sa pensée religieuse*, Paris, 1924.

Porter, Roy & Teich, Mikulaus, eds., *The Renaissance in a National Context*, New York: Cambridge University Press, 1992.

Quoniam, Th., *Erasme*, Paris, 1935.

Renaudet, A., *Préréforme et Humanisme â Paris*, 1494–1517, Paris, 1916.

Idem, *Erasme, sa vie et son oeuvre jusqu'en 1517*, d'aprês sa correspondance, Revue historique, vol. 111 et 112.

Schmid, H. A., *Encomium Moriae*, Basler Ausgabe von 1515, mit den Randzeichnungen von Hans Holbein d. J. in Faksimile mit einer Einführung herausgegeben. Basel, H. Oppermann, 1931.

Schottenloher, O., *Erasmus im Ringen um die humanistische Bildungsform*, Ref. gesch. Studien und Texte 61, Münster i. W., 1933.

Seebohm, F., *The Oxford Reformers, John Colet, Erasmus and Thomas More*, 3d edition, London, 1887.

Singels, N. J., *Een twaalftal Samenspraken*, id. Een tweede twaalftal Samenspraken, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1916.

Smith, Preserved, *Erasmus, A study of his Life, Ideals and Place in History*, New York and London, 1923.

Idem, *A key to the colloquies of Erasmus*, Harvard Theological Studies, 1927.

Tietze-Conrat, E., *Erasmus van Rotterdam in de kunst, Kunst in Holland*, no. 8, Wenen, 1922.

Tracy, J. D., *Erasmus: The Growth of a Mind*, Geneve: Droz, 1972.

Treu, E. *Die Bildnisse des Erasmus von Rotterdam*, Basel: Gute Schriften, 1959.

Veth, J. & Muller, S., *Albrecht Dürers Niederländische Reise*, 2 vol., Berlin-Utrecht, 1918.

III. LIETUVIŠKIEJI PAPILDYMAI

Iš Erazmo raštų didžiausio populiarumo Lietuvoje sulaukė „Pagiriamasis žodis kvailybei". Pirmą kartą paskelbtos ištraukos, pavadintos: „Kvailybės gyris", vertė P. Būtėnas, *Lietuvos mokykla* (Kaunas), 1938, Nr. 3, p. 181–188.

Visas tekstas, iš lotynų k. verstas Merkelio Račkausko:

Erazmas Roterdamietis, *Pagiriamasis žodis kvailybei*, 1-as leid. Kaunas, 1947; 2-as leid.: komentarus, p. 208–237, parašė Merkelis Račkauskas, Pabaigos žodį, p. 194–207, parašė Henrikas Zabulis, iliustracijos Hanso Holbeino, Vilnius: Valst. grož. lit-ros l-kla, 1963; 3-as leid.: paaiškinimus, p. 189–251, parengė Audronė Kučinskienė, iliustracijos Hanso Holbeino [kitos, negu 2-ame leid.] [knygoje t. p.: Gelumbeckaitė, Jolanta, „Erazmas Roterdamietis. Gyvenimo ir kūrybos pėdsakais", p. 165–188], Vilnius: Alma littera, 2000.

Taip pat paskelbti keli stambesnių ištraukų vertimai:

Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas (I), sud. B. Genzelis, [ištraukos iš Erazmo Roterdamiečio *De libero arbitrio* ir *Colloquia*, iš lot. k. vertė Dalia Dilytė, Leonas Valkūnas], Vilnius, 1984, p. 145–193.

„Tomo Moro gyvenimo aprašymas" [ištrauka iš Erazmo Roterdamiečio laiško Ulrichui fon Hutenui, 1519], in: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija: Knyga mokytojams*, sud. V. Stepanova ir A. Ševelenka, d. 2, (XV–XVII a.), iš rusų k. vertė D. Bartulienė, N. Rusteikienė, Kaunas, 1977, p. 275–276.

Pirmas Lietuvoje apie Erazmą rašė:

Andziulaitis-Kalnėnas J., „Roterdamiškis Erazmas", *Apszvieta* (Shenandoah, Pa.), 1892, Nr. 3, p. 199–200 [parašas: J. A.] (Persp.: Idem, *Raštai*, paruošė Kęstutis Nastopka, Vilnius, 1971, p. 237–260, 371–374.)

Lietuviškoji *Erasmiana* vis dar nėra gausi:

Bogušis V., „Erazmas Roterdamietis ir Lietuva", *Šviesa* (Ozone Park, N. Y.), 1970, Nr. 1, p. 8–9.

Cveigas, Stefanas, *Erazmo Roterdamiečio triumfas ir tragedija*, iš vok. k. vertė R. Jonynaitė, Vilnius: Vyturys, 1991.

Dovydaitis, Pranas, „Erazmas Roterdamietis: Šis tas apie jo gyvenimą, veiklą ir pedagogiką", *Lietuvos mokykla* (Kaunas), 1936, Nr. 12, p. 737–742; 1937, Nr. 1, p. 10–16; Nr. 2, p. 91–103; Nr. 3, p. 171–182; Nr. 4, p. 253–274; Nr. 5, p. 334–341.

Jakštas, Juozas, „Erazmas Roterdamietis ir Žygimantas Senasis", *Aidai*, 1978, Nr. 2, p. 66–70.

RODYKLĖS

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abelis 39
Adrianas Utrechtietis 63, 135, 136, 165
Adrianas VI, pop. → Adrianas Utrechtietis
Agrikola Rudolfas 18
Albertas Brandenburgietis, Mainco arkiv., kard. 143, 144, 148
Alberto Pio → Pijus Albertas
Aldas → Manucijus Aldas
Aleander → Aleandras Jeronimas
Aleandras Jeronimas 70, 129, 150-152, 168, 174, 176, 187, 189
Alkibiadas 101
Allen H. M. 203, 10, 11
Allen P. S. 10, 11, 22, 25, 98, 153, 205, 206, 212
Ambraziejus, Bažnyčios tėvas 58, 158
Amerbachas Bonifacijus 189, 198, 199
Amerbachas Jonas 88, 95
Amonijus Andrius 65, 73, 85, 86, 88, 91, 95, 98, 99, 125, 128, 129, 138
Andrelini Fausto 29, 33, 37, 55
Antanas Bergenietis, abatas 90
Ariosto Ludovico 119, 159
Aristotelis 29, 116, 179
Arnobijus 158
Asolani Andrea 70, 71
Ath Jean Briard, van 136, 138-140
Augustinas, šv. 27, 58, 143, 158, 205
Aurelijus Kornelijus 21, 23, 24, 40, 51, 204
Badijus Joostas 17, 65, 67, 70, 85-88, 95, 137
Balbi Girolamo 29
Barbaro Ermolao 29
Batas Jokūbas 27, 35, 42-44, 55-57, 63, 65, 132
Batt Jacob → Batas Jokūbas
Bazilijus Didysis 86, 179
Beatas Reiniškis 10, 47, 70, 88, 101, 125, 159, 179, 187, 189, 213
Becar Jan, van Borselen 185
Beda Natalis 10, 125, 161
Bedie Noël → Beda Natalis
Bembo Pietro 175, 176
Bentivoglio, šeima 69
Ber Ludwig 101, 176, 178, 189
Berckmann Franz 88
Berguin Louis, de 161
Boerio Giovanni Battista 67
Boerio, G. B. Boerio sūnūs 69
Boys Hector 33
Bok Edward 11
Bombasijus Paulius 70
Bonnat L. 200
Borselen Anna, van 35, 37, 41, 44, 55, 63, 69, 132
Botzheim Johannes 212
Bouts Dirk 14
Breughel Peter 106, 119
Brie Germain, de 101
Bucer Martin 180
Budé Giulaume → Budėjus
Budėjus 10, 99, 101, 102, 125, 128, 129, 131, 136, 137, 156, 176
Buleforas, personažas 174
Buridanas Jonas 29
Busleiden Frans, Bezansono arkiv. 63
Busleiden Hieronymus 138

Caminade Augustinas Vincentas 34, 44, 55, 56, 159

Canossa Ludwig → Kanosa Liudvikas

Capito Wolfgang 100, 118, 136, 144, 168, 169, 173

Cervantes Saavedra Miguel, de 159

Cezaris Julijus 89

Charnock Richard 39

Chodowiecki Daniel 201

Ciceronas 23, 31, 107, 108, 173-176, 205

Clyfton William 69

Colet John 37-41, 57, 60, 64, 65, 85-87, 89, 94, 96, 97, 101, 109, 115, 126, 144, 148, 157, 185

Cop Guillaume 56, 67, 99

Cordes, de 201

Cratander → Kratandras

Cvinglis Ulrichas 100, 128, 171, 180, 183, 184, 193

Dante Alighieri 107

Demokritas 81

Denk Hans 180

Desiderijus, Jeronimo adresatas 17

Deutsch H. R. M. 198

Dyck Anton, van 201

Diogenas 86

Dionizas 198

Dirks Frans 94, 207

Dirks Vincent 152, 160, 161, 211

Dorp Maarten, van 82, 99, 131, 135, 138, 211

Dovydas Burgundietis, Utrechto vysk. 13, 25

Dunsas Škotas Jonas 31

Dürer Albrecht 151, 152, 191, 199, 200

Eck Johannes 103, 145

Eduardas III, Anglijos karalius 42

Egmondanus Nicolaus → Mikalojus Egmondiškis

Egnacijus Baptista 70

Ekolampadijus Jonas 161, 169, 170, 176-178, 184, 193

Epimenidas 31

Episkopijus Mikalojus 189

Eppendorf Heinrich, von 129, 163, 212

Erazmas, šv. 17

Eschenfelder Christoffel 188, 189

Euripidas 66, 67, 70, 87

Everertas Mikalojus 197

Faber Stapulensis → Lefèvre d'Etaples

Farel Guillaume 169

Ferdinandas, erchercogas 53, 177

Ficino Marsilio 29

Filelfo Francesco 23

Filoksenas, Erazmo personažas 110

Fisher Robert 34, 41

Fišeris Jonas, Ročesterio vysk., šv. 65, 97, 125, 185-187, 213

Florencijus, Erazmo slpvd. 98

Foxe Richard, Vinčesterio vysk. 65, 66

Frydrichas Išmintingasis, Saksonijos kurfiurstas 143, 146, 150

Frobenas Jeronimas 185, 186, 189

Frobenas Jonas 10, 17, 88, 90, 91, 93, 95, 96, 138, 147, 159, 173, 186, 198, 199, 210

Frobenas Jonas Erazmijus 17, 159

Fruin Robert 126

Fugger Antonie 178

Fugger, šeima 144

Gaguin Robert 29, 32, 33, 38, 130

Gay Walter 199

Ganz P. 214

Gebwiler Hieronymus 213

Geldenhauer A. 203

Gelijus Aulas 116

Gerardas, Erazmo tėvas 17

Gerson Jean 29

Gigli Silvestro, Vorčesterio vysk. 98

Gilles Pieter 10, 72, 91, 97, 99, 112, 124, 125, 137, 187, 197
Glareanas Henrikas 100
Goklenijus Konradas
Gourmont Gilles 85, 87
Grey Thomas 31, 34
Grimani Domenico, kard. 72, 73, 206
Grocin William 41, 65
Groote Geert 14
Grunijus Lambertas 98, 207
Guarino iš Veronos 23
Habsburgai 26, 52
Harmens Willem 21, 23, 25-27, 33, 35, 44, 51, 55, 57, 94, 204, 207
Hegel Georg W. F. 167
Hegijus Aleksandras 18
Hendrik, ponas 94, 207
Henrikas de Glimes, Bergeno vysk. 25, 26, 63
Henrikas VII 42, 43, 67, 73
Henrikas VIII 37, 73, 89 148, 149, 165, 186
Herder Johannes G. 194
Hilarijus iš Puatjė 158
Hipologas, Erazmo personažas 174
Hochstraten Jakob, von 148
Holbein Hans 81, 119, 127, 155, 198, 199, 210, 214
Holonijus Lambertas 159
Homeras 56
Hopman Frits 11
Horacijus 23, 24, 39, 107, 108, 131
Hutten Ulrich, von 10, 100, 123, 125, 133, 144, 151, 162, 163
Ireniejus, Bažnyčios tėvas 158
Izaijas 40, 86
Jeronimas, Bažnyčios tėvas 17, 32, 55, 56, 58, 65, 87, 89, 93-96, 119, 136, 158, 170, 175, 193, 207
Johannes a Lasco → Laskis Jonas
Jonas Auksaburnis 158, 179
Jonas Sekundas 197, 213
Jonson Ben 159
Julijus II, pop. 65, 66, 89-91, 97, 156
Jurgis, Saksonijos kurfiurstas 165
Juvenalis 23
Kainas 39, 40, 89
Kajetonas, pop. legatas 145
Kalkhoff P. 146
Kalvinas Jonas 120, 168, 169, 185, 191
Kan J. B. 206
Kanosa Liudvikas, grafas 91
Karlstadt Andreas 145
Karolis V, imperatorius 53, 97, 99, 103, 149, 155, 177
Kasijonas, šv. 171
Keyzer Hendrik, de 201
Kiefl F. X. 168
Kiprijonas, Bažnyčios tėvas 158, 179
Klaudijanas 23
Klemensas VII, pop. 187
Köhler Walter 180
Konstantinas Didysis 107
Kornelijus Gerardas iš Gaudos → Aurelijus Kornelijus
Kotryna Aragonietė, Anglijos karalienė 171
Kratandras 90, 213
Kristupas Stadionietis, Augsburgo vysk. 185
Kristupas Utenheimietis, Bazelio vysk. 169, 176
Kristupas, šv. 106
Kruitwagen Bonaventura 11
Kvintilianas 23, 77
Lang Johannes 145–147
Lascaris Johannes 70
Laskis Jonas 189
Latimeras 65
Latomas Jokūbas 138, 139, 152

Lee Edward 125,127, 132, 133, 138, 139, 145, 149, 160
Lefèvre d' Etaples Jacques 29, 32, 125, 137
Leonardo da Vinci 120
Leonas X, pop. 72, 91, 98, 146, 149
Libanijus 63, 75
Linacre Thomas 41 ,65
Lindenboom J. 11
Lipsijus Martynas 138
Liuteris Martynas 50, 61, 101, 120, 125, 133, 136, 139, 141-152, 162, 165-168, 171, 177, 179, 180, 191-193, 195
Lojola Ignacas 191, 192, 195
Longolijus Kristupas 53, 175, 176, 205
Lukanas 23
Lukas Leidenietis 200
Lukas, evangelistas 140
Lukianas 66, 67, 86, 87
Machiavelli Niccolo 77, 97
Maertens Dirck 58, 77, 95, 97, 138, 159, 210
Mahu 201
Maksimilijonas, imperatorius 89, 103, 145, 178
Manucijus Aldas 70, 71, 85, 87, 150
Marcialis 23, 51
Margarita, Erazmo motina 16, 18
Marija Vengrė, Nyderlandų regentė 171, 189
Marija, Mergelė 121, 175
Matas, evangelistas 140
Medičiai 109
Medičis Jonas, de → Leonas X
Melanchtonas Pilypas 149, 156, 168, 180, 184, 195
Metsys Quintijn 97, 197-200
Michelangelo Buonarotti → Mykolas Angelas
Mikalojus Egmondiškis, karmelitų prioras 125, 138, 140, 151, 152, 161, 165, 211
Mikalojus Kuzietis 71
Mikalojus Lyrietis 65
Mykolas Angelas 191
Mikonijus Osvaldas 198
Molière 119
Montaigne Michel Eyquem, de 77, 109, 113, 159
Moras Tomas, šv. 10, 37, 41-42, 65, 72, 75, 81-82, 85, 97, 101, 109, 111, 125, 131, 144, 149, 151, 156-157, 186-187, 197, 199, 213
Morkus, evangelistas 198, 212
Mountjoy William Blount, lordas 35, 37, 41-43, 47, 65, 73, 85, 91, 93, 94, 99, 187, 205, 210
Mozė 40
Mucianas Konradas 168
Murray R. H. 167
Musuras Morkus 70
Mutian Conrad → Mucianas Konradas
Northoff Christian 34
Northoff Hendrik 34
Nosoponas, Erazmo personažas 175
Obrecht Johannes 69
Okamas Vilhelmas 29
Oppermann H. 214
Origenas 186, 188
Ovidijus 23
Pace Richard 162
Palissy Bernard 109
Paludanas Jonas 135
Paracelsas 120
Paulius III, pop. 187
Paulius, ap. 38, 40, 57, 59, 60, 65, 80, 94, 111, 116, 137, 143
Pausanijas 70
Pencz Georg 199
Persijus 23
Pestalozzi Johann H. 194

Petrarca Francesco 48, 56, 107
Petras Tomickis, Krokuvos vysk. 189
Petras, ap. 59, 162, 166
Petras, Erazmo brolis 16, 19, 21
Philippi Johannes 47, 65
Piccolomini Enėjas Silvijus, de 23
Pico della Mirandola Giovanni 29
Pijus Albertas, Karpio kun-štis 82, 161, 162, 170
Pijus II, pop. → Piccolomini Enėjas Silvijus
Pilypas Gerasis, Burgundijos kun-štis 13
Pilypas Gražusis, Burgundijos kun-štis 63, 205
Pilypas II, Ispanijos karalius 201
Pindaras 70
Pirkheimer Willibald 10, 99, 168, 187, 197, 198, 200
Pitagoras 94
Platonas 38, 41, 58, 70, 80
Platter Thomas 213
Plautas 41, 71
Plotinas 38
Plutarchas 31, 70, 86, 95, 107, 108
Poggio di Guccio Bracciolini 23, 173
Poliziano Angelo 116
Poncher Etienne, Paryžiaus vysk. 99, 101
Pranciškus I, Prancūzijos karalius 99, 103, 148, 149, 212
Prometėjas 40
Propercijus 23
Rabelais François 32, 50, 75, 81, 109, 111, 120, 159
Renaudet A. 205
Reuchlin Johannes 96, 99, 133, 148
Rhenanus Beatus → Beatas Reiniškis
Riario Raffaello, kard. 72
Rombout 19
Rotger Gerrit (Gerrits) → Gerardas
Rotger Servatius → Servacijus Riudigeris
Rousseau Jean Jacques 79, 125, 194
Ruusbroec Johannes, van 27
Sadolet Jokūbas, kard. 98, 168, 175, 176, 179, 195
Sapidas Jonas 103
Sasboud 25, 94, 207
Sauvage Jean, le 97
Schürer Matthias 95
Sebastijonas, šv. 129
Secundus Janus → Jonas Sekundas
Seneka 71, 87, 95, 115
Servacijus Riudigeris, Steyno vien. prioras 21-23, 65-67, 69, 93, 98, 102, 125, 126
Shakespeare William 191
Sikstinas Jonas 39
Synthen Johannes 18
Siuartas Aleksandras, Sent Endriaus arkiv. 72, 89, 197
Skaligeris Julijus Cezaris 175
Sluter Claes 14
Sokratas 101, 108
Solonas 94
Spalatinas Jurgis 143, 150
Stacijus 23
Standonck Jan 30, 44
Stunika → Zuñiga Diego Lopez
Svetonijus 146
Talezijus Kvirinas 187, 195
Tapper Ruurd 211
Terencijus 23, 71, 203
Teresė Avilietė 191
Terminas, Antikos dievybė 197-199
Tibulas 23
Tomas Akvinietis 107
Tomas Kempietis 60
Trazegnies Jean, de 205
Tunstall Cuthbert 65, 101, 102, 136, 165
Utenhove Carel 187 195

Valla Lorenzo 23, 34, 64, 65, 96
Veere, ponia → Borselen Anna, van
Vergilijus 23, 108
Vezalijus Andrius 120
Vianen William, van 211
Vilhelmas Oranietis 195, 214
Vio Thomas, de → Kajetonas
Vitrarijus → Vitrier Jean
Vitrier Jean 57, 58, 185
Vives Jean Louis 165, 168
Voecht Jacob 44
Voltaire 193
Warham William, Kenterberio arkiv. 65, 66, 86, 98, 187
Watson John 103
Willink Tjeenk 11
Wimpelheling Jacob 85, 169
Winckel Pieter 18, 19
Wolsey Thomas, kard. 39, 99, 141, 149
Ximenes, kard. 99, 135, 161
Zasijus Ulrichas 100, 156, 168, 189
Zuñiga Diego Lopez 161

DALYKŲ, ERAZMO VEIKALŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abbatis et eruditiae colloquiorum → *Colloquia*
Achenas 150
ad fontes 58, 59, 115-117
Adagia 17, 42, 43, 47-51, 60, 64, 65, 67, 70, 71, 73, 75, 85, 87, 88, 91, 94, 95, 110, 120, 128, 132, 156-158, 175, 179, 186, 195, 198, 199
agezilajininkai 49
Aldingtonas, Kento grafystė 86
Alkala, universitetas 99, 161, 174
Alpės 67, 73, 206
Amsterdamas 14, 15
anabaptizmas 180, 183
Anglija 14, 35-37, 40-43, 55, 57, 63-67, 72, 73, 85, 86, 89-91, 93, 95-97, 99, 100, 103, 109, 129, 130, 135, 136, 138, 148, 149, 155, 171, 199, 205
Annotationes → Valla Lorenzo
Antibarbari 25, 27, 33, 63, 108, 109, 197
Antika 18, 21-23, 27, 47-49, 58, 60, 64, 71, 75, 79, 101, 107-110, 117, 118, 173, 198
Antverpenas 44, 58, 61, 72, 91, 97, 99, 124, 137, 159, 186, 200
„Apie mylėtiną Bažnyčios santarvę“ → *De amabili ecclesiae concordia*
Apologiae 137, 162, 171
Apophthegmata 48, 49, 120
aristotelizmas 32
Artua 13
Augsburgas 144, 178, 185; Augsburgo išpažinimas 184
augustinai 19, 21, 60
Aukso Vilnos ordinas 26
Aut regem aut fatuum nasci oportere, adagijus 157
Badenas 199
barbarybė 24, 27, 60, 107, 108, 141, 173
Barselonos sutartis 183
Batavija 52
Bavarijos dinastija 13, 52
Bazelis, 53, 88, 90, 93-97, 100, 101, 127, 131, 137, 138, 144, 152, 155, 159, 169-171, 176-179, 183-187, 198, 199, 203, 214, 215
Bažnyčios Tėvai 38, 58, 107, 170, 179
Belgija 52

bendrojo gyvenimo brolijos 14, 15, 18, 19, 22, 30
Bergenas už Zomo 26, 27, 33
Bernas 177
Bezansonas 63, 186
Biblija → Šventasis Raštas
bičiulystė, Erazmo 21-23, 125, 128, 188, 97, 124, 125, 128, 188
Bolonija 35, 69, 70, 73, 89, 207
bonae literae 23, 32, 53, 60, 108, 117, 136, 141, 146, 147, 173, 174, 180
Bopardas 188
Brabantas 13, 14, 53, 86, 93, 97, 184, 189
Brandenburgas 144
Briuselis 14, 26, 27, 55, 97, 99, 100, 152, 186, 200
Bucklesbury 75
Burgundija 13, 14, 26, 44, 52, 151, 152, 186, 189
Careggi, Medičių rezidencija 109
Carmen Alpestre 67, 93, 213
ceremonijos 58-60, 105, 106, 136, 166, 170
Ciceronianus 173-175
Collegium Trilingue, 139
Colloquia 30, 34, 39, 45, 48, 50, 59, 71, 82, 106, 111, 112, 119, 124, 132, 133, 158-161, 165, 170, 171, 174, 179, 210, 212
Colloquiorum formulae → *Colloquia*
Colloquium senile 109
Compendium vitae 203
Consultatio de bello Turcis inferendo 183, 184
Convivium profanum 159
Convivium religiosum 109, 119
Corsini, rūmai 197
cvinglininkai 180, 183
Danija 109
De amabili Ecclesiae corcordia 170, 184
De conscribendis epistolis 34, 101
De contemptu mundi epistola 21, 203
De copia verborum ac rerum 34, 43, 86-88, 120
De interdicto esu carnium 160, 169
De libero arbitrio diatribe 166, 168
De Pronuntatione 120
De puritate ecclesiae 184
De ratione studii 35
De vidua christiana 171
Deventeris 17-19, 23, 55, 56, 159, 188, 203
devotio moderna 15, 23, 30
Didžioji Britanija → Anglija
dionyzininkai 49
Disputatiuncula de taedio, pavore, tristitia Jesu 38
dominikonai 15, 29,106, 140, 147
Doornik 89, 96
Dordrechtas 14, 15
Doveris 42, 47
Dulce bellum in expertis → *Adagia*
Ecclesiastes 120, 160, 184-186, 188
Eiselis, u. 14, 15
Eltamas, rūmai 37, 73
Emausas, vien. → Steynas
Enchiridion militis christiani 57-61, 65, 94, 103, 106, 136, 138, 160, 171, 185, 192
Encomium matrimonii 139, 210
Epigrammata 67
epikūrininkai 109
epistolografija 34, 101, 102
Exomologesis 160, 170, 171
Familiarum Colloquiorum Formulae → *Colloquia*
Familiarum Colloquiorum Opus → *Colloquia*
Filadelfija 11
filosofija 29, 48, 106, 115, 116
Flandrija 13, 14
Flodenas 89

Florencija 69

Freiburgas 100, 155, 177, 178, 186, 187, 189, 214

Fryzija 13, 15

Gauda 15-19, 21, 25, 66, 94

Gelrė 13

Gentas 14, 99, 195

Germanija → Vokietija

gezai 195

gimtinė, gimtoji kalba 50-53, 94

gotai 27, 108

graikų dramos 70, 110

graikų kalba 38, 41, 48, 55-57, 60, 63, 65-67, 70, 75, 86, 96, 112, 194

Grinvičas 37

Groningenas 15

Grunendalis, vien. 27

Guinegate 89

Halberštatas, vyskupija 144

Halsterenas 27

Hamas, pilis 91, 93

Hanza 14

Harlemas 14, 15, 55, 57, 152, 195, 211

hebrajų k. 56, 71, 139, 169

helėnizmas 107

Hemas, vien. 23

Hemptonas, rūmai 199

Henegouvenas 13

Hertogenbosas 18, 19

Hyperaspistes 168

humanizmas, humanistai 10, 18, 23, 29, 32, 33, 41, 47-49, 60, 72, 95, 100, 107, 116, 127, 130, 150, 166, 168, 169, 173, 175, 191, 193

Imperatoriškasis muziejus, Tokijas 201

Index expurgatorius, Erazmo veikalų 61, 171

Indija 201

Institutio christiani matrimonii 160, 171

Institutio principis christiani 138, 155, 185

Ispanija 14, 53, 63, 99, 100, 135, 149, 162, 195, 201

išpažintis 106, 170

„Išpažinties mokslas" → *Exomologesis*

Italija 18, 29, 35, 38, 41, 57, 67, 69, 72, 73, 85, 86, 89, 94-96, 130, 149, 173, 174, 176

Japonija 201

jeromininkai → bendrojo gyvenimo brolijos

Julius exclusus 89, 90, 132, 207, 213

Kalė 35, 42, 91, 93, 149, 197

kalvinistai 201

Kambrė 25, 26, 30, 33, 37, 44, 55, 183

Kamerijk → Kambrė

Kapelis 183, 184

Karalienės kolegija 85

karmelitai 140, 147, 152

Kartūzų bažnyčia, Pavija 69

katalikybė, katalikai 61, 107, 140, 167-169, 171, 176, 177, 183, 195

Kelnas 14, 63, 88, 148, 150, 159

Kembridžas 85-88, 90, 94

Kenterberis 10, 65, 73, 199

klasicizmas 23, 47, 107, 118, 175

klasikinė literatūra 18, 23, 27, 29, 60, 64, 70, 71, 86, 108, 118, 141, 149, 191

knygų spausdyba 14, 32, 71, 72, 100, 102, 181

Konstancas 171, 176

kontrreformacija 61

Kortrijk → Kurtrė

krikščionybė 58-60, 107, 115-118, 136, 147, 158, 173-175

Krokuva 159, 189

Kurteburnas, pilis 57

Kurtrė 97

Laiškai, Erazmo 34, 40, 43, 44, 48, 66, 106, 127, 132, 141, 158, 169

Laterano V Susirinkimas 98

Laus Stultitiae → *Moriae Encomium*
Leidenas 14, 15, 21
Leipcigas 99, 141, 145, 159
Lelijos kolegija, Levenas 135, 138, 152
Levenas 13, 14, 58, 63, 64, 94, 95, 97-100, 124, 127, 131, 135-140, 143, 146-149, 152, 153, 155, 159-161, 165, 177, 180, 186, 211
Lingua 82, 120, 160
Liubekas 34
liuteronai 180
Lježas 159
Londonas 38, 66, 75, 85, 88, 90, 98, 148, 149, 159
Longfordas, pilis 197-199, 210
Lopsenas, vien. 21
lotynų kalba, grynoji 23, 24, 29, 47, 49, 50, 60, 64, 72, 95, 107, 112, 121, 132, 149, 160, 173-175, 193
Lozana 176
Lucubrationes 60
Luka 65
Luvras 198, 199, 200
Magdalietės kolegija, Oksfordas 39
Magdeburgas, arkivyskupija 144
Magelano sąsiauris 201
Maincas, arkivyskupija 143, 144, 148, 159
Mantuja 24
maras 19, 55, 63, 88, 89, 138
Marburgas 183
Masas 26
mecenatai, Erazmo 34, 44, 73, 85, 129
Mechelenas 26, 30, 186, 205
Metropoliteno muziejus, Niujorkas 199
Midelburgas 14, 100, 204
misticizmas 106, 136
Montegiu kolegija 30, 33, 34
Moriae encomium 59, 79-83, 85, 87, 94, 99, 103, 119, 124, 127, 131, 140, 158, 160, 170, 171, 174, 198
Naldveikas 99
Namenas 13
Naujasis Testamentas, Erazmo leidimas 65, 87, 89, 93-96, 98, 99, 103, 110, 116, 117, 119, 136-138, 143, 152, 158, 161, 169, 171, 179
Navaros kolegija, Paryžius 29
Neapolis 72
Nyderlandai 13, 15, 26, 30, 45, 50, 52, 63, 91, 93, 94, 97-99, 119, 135, 151, 152, 155, 157, 165, 167, 178, 180, 186, 189, 195, 196, 200, 201,
Niurnbergas 99, 184
nominalizmas 29
Novum Instrumentum → Naujasis Testamentas
nuodėmių atleidimas 106, 144
Oksfordas 37, 38, 40, 94
Olandija, grafystė 13-15, 27, 33-35, 51, 52, 55, 65, 66, 69, 93, 94, 204
Oratio de pace et discordia 156
Orleanas 44, 55
Paduja 72, 73
„Pagiriamasis žodis kvailybei“ → *Moriae encomium*
„Pagiriamasis žodis santuokai“ → *Encomium matrimonii*
pagonybė 118, 173-175
Parabolae sive Similia 48, 95, 120
Paraphrasis, Naujojo Testamento 158, 170, 171, 197, 198, 212
Parc, vien. 64
Paryžius 13, 17, 27-35, 41, 42, 47, 49, 51, 55, 57, 63-65, 67, 85, 87, 88, 99-101, 129, 137, 159, 161, 181, 198, 199, 210
Parma 199
pasninkas 126, 166, 169, 170
„Pašnekesiai“ → *Solloqiua*

Peterburgas 199
pietizmas 22
platonizmas 29, 32
poezija, Erazmo 24, 32, 33, 43, 67, 110, 127
poleminiai rašiniai 125, 137, 139, 145, 161-163; polemika su Liuteriu 165-168
Porantriuji 177
portretai, Erazmo 127, 197-201
pranciškonai 15, 29, 106, 147
Prancūzija 13, 14, 32, 38, 43, 44, 52, 64, 67, 73, 86, 88, 89, 91, 95, 99, 100, 103, 130, 148, 149, 155, 178, 185, 193, 205
Prancūzijos revoliucija 193
protestantai → Reformacija
Quaerella pacis 156, 211
Ramusis vandenynas 201
rašiniai prieš karą 89-91, 156
Ratio verae theologiae 120, 171
realizmas 110, 119, 136
Reformacija 10, 136, 137, 141, 146, 162, 165, 169, 171, 179, 180, 193, 195
Reinas 14, 94, 138, 178, 188
Reiselis 14
renascentia 117, 118
Renesansas 49, 69, 75, 81, 108, 118-120
Ročesteris 65, 86, 185
Roma 16, 25-27, 50, 59, 64, 70, 72, 73, 86, 91, 93, 94, 98, 102, 109, 144, 145, 147, 155, 165, 188, 195, 197, 201
Roterdamas 15, 17, 21, 201, 215
Saint Bertin → Šv. Alberto vien.
Saksonija 99, 143, 144, 146, 148, 150, 165
santuoka 112, 185
satyra 80, 82, 89, 119, 160
Scarabeus aquilam quaerit, adagijus 157
scholastika 15, 29, 31, 32, 38, 48, 67, 106, 115, 137
Sent Endrius 72
Sent Omeras 35, 57
Septimeras, perėja 73, 206
Sicilija 96
Siena 72
Sionas prie Delfto, vien. 19, 22
Skandinavija 14
skepticizmas 121
sofistika 81, 137
Solsberis 197
Sorbona 29, 31, 57, 161
Spliugenas, perėja 206
Spongia adversus aspersiones Hutteni 162
Steynas, vien. 19, 21, 22, 24-27, 50, 55, 65-67, 93, 98
Strasbūras → Štrasburgas
susirašinėjimas 21, 25, 101, 102, 128; su: Coletu 38, 60, 64, 85, 86; Harmensu 25, 35, 51; Liuteriu 145, 151, 165; Servacijumi 21-23, 66, 67, 93-94
Šeldė 26
Škotija 14, 72
škotizmas 29, 31
Šmalkaldeno sąjunga 184
Špėjerio reichstagas 177, 183
Štrasburgas 85, 88, 95, 100,159, 206
Šv. Alberto vien. 56, 57, 90
Šv. Genovaitės abatija 31
Šv. Lebuino kapitulos mokykla, Deventeris 17
Šv. Otmaro vien. → Sent Omeras
Šv. Petro katedra, Paryžius 63
Šv. Petro primatas 166
Švč. Marijos kolegija, Oksfordas 39
Šveicarija 73, 176, 183, 184, 199
Šventasis Raštas 31, 38, 40, 41, 48, 56, 58, 60, 64, 80, 82, 115-117, 121, 136, 140, 152, 166, 169, 175, 194
šventųjų garbinimas 59, 106, 170
Teylerio muziejus, Harlemas 200

Temzė 91

teologija 29, 31, 38, 40, 41, 64, 69, 86, 96, 99, 106, 136, 186; atnaujinimas 56, 58, 60, 64, 93, 115, 140

Thélème, abatija 109

Therouanne 89

tomizmas 29

trinitoriai 29, 31

Turinas 69

Turkija 157

Turnehemas, pilis 35, 55, 57

ugdymas 112

„Utopija" → Moras Tomas

Utrechtas 13, 17, 25, 203

valios laisvė 59, 111, 130, 153, 160, 166-168, 180

Venecija 70, 87, 95, 150, 196

Vestfalija 15

Vestminsteris 99

Vidua christiana 160

Viduramžiai 17, 29, 31, 49, 105-109, 120, 121, 192, 205

Viena 53, 159, 183, 199

vienuoliškasis gyvenimas ir jo vertinimas 21-23, 25, 93, 94, 126; pasitraukimas ir absoliucija 97-99

„Vienuoliškojo gyvenimo liaupsė" → *De contemptu mundi epistola*

Vinčesteris 65

Vindesheimo kongregacija 14, 15, 22, 30

Vindzoras 199

Vitenbergo universitetas 143, 180

Vokietija 14, 15, 86, 88, 100, 124, 130, 133, 135, 139, 145, 149, 151, 177-180, 184

Vorčesteris 98

Vormso reichstagas 151

Vulgata → Naujasis Testamentas

Zėlandija 13, 14

Ženeva 169

Huizinga, Johan
Hu82 Erazmas / Johan Huizinga; iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius. – Vilnius: Aidai, 2000. – 232 p.
Asmenvardžių r-klė: 221-226 p.
Dalykų, Erazmo veikalų ir vietovardžių r-klė: 226-231 p.
ISBN 9955-445-07-6

Įžymaus Renesanso veikėjo Erazmo Roterdamiečio biografija.

UDK 1(492)

Maketo projektas – Vytauto Ališausko
Maketavo Violeta Boskaitė
Viršelį apipavidalino Tomas Vyšniauskas
Viršelyje ir p. 2 – nežinomo autoriaus
„Rašančio Erazmo portretas", ksilografija, 1522
Antraščių šriftas parengtas sekant Jono Frobeno
autentiškais Erazmo leidimais.
Kompiuterinė šrifto versija – Tomo Vyšniausko

JOHAN HUIZINGA
E R A Z M A S

Leidykla „Aidai" (SL 1728)
Universiteto g. 4, 2001 Vilnius
Užs. Nr.710. Spausdino AB „Vilspa"
Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius